

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

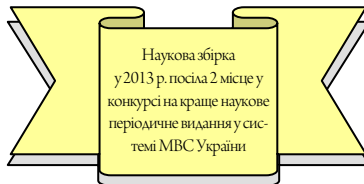
Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у грудні 1995 р.

№ 4 (91) 2020

Харків 2021

*Збірник належить до категорії «Б»
Переліку наукових фахових
видань України (наказ
Міністерства освіти і науки України
від 17.03.2020 № 409)
і є фаховим з юридичних наук
(наказ МОН України
від 06.03.2015 № 261)*

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 11 від 23.12.2020

Редакційна колегія:

Л. В. Могілевський – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. В. Джафарова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **В. В. Чумак** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС) – відповідальний секретар; **С. Є. Абламський** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **О. С. Бакумов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **І. О. Бандурка** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. М. Бортник** – д-р юрид. наук (ХНУВС); **І. В. Бригадир** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **К. А. Бугайчук** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **М. Ю. Бурдін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **А. В. Войціховський** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. О. Гладкова** – канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **Г. І. Глобенко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. І. Гудзь** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, член-кор. НАПРН України, засл. юрист України (ХНУВС); **П. ван Дайне** – д-р філософії (Утрехтський університет, Нідерланди); **А. І. Денисов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **Ю. М. Жорнокуй** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. А. Зайцев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Кікінчук** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **Н. В. Коломоєць** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Д. Ю. Кондратов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **А. В. Красицька** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Лазарєв** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, канд. філос. наук, проф. (Кабінет Міністрів України); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. І. Марчук** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. П. Матюшкова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Ю. Мельник** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **І. В. Панова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. Ю. Подорожний** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **В. Б. Пчелін** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Салманова** – д-р юрид. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. Сігель** – д-р кримінології, проф. (Утрехтський університет, Нідерланди); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. О. Сліпченко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Сокурєнко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ГУНП в Харківській обл.); **Т. Спаленс** – д-р кримінології, проф. (Тільбурзький університет, Нідерланди); **М. В. Стащак** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Р. А. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. С. Устименко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. О. Шатрава** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. В. Швець** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **А. М. Шудьга** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Шуміло** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. Ягер** – д-р філософії, проф. кримінології (Люблянський університет, Словенія)

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

BULLETIN **of Kharkiv National University** **of Internal Affairs**

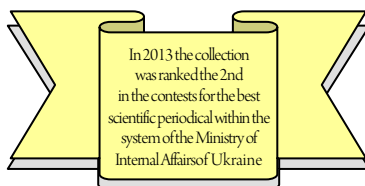
Collection of scientific papers

Founder and publisher -
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in December, 1995

No. 4 (Vol. 91) 2020

Kharkiv 2021

*The collection belongs to the category
“B” of the List of scientific professional
editions of Ukraine
(order of the Ministry
of Education and Science of Ukraine
dated from March 17, 2020, No. 409)
and is a professional edition in the
field of juridical science*

Recommended for publishing
and distribution through
Internet by the Academic
Council of Kharkiv National
University of Internal Affairs,
protocol No. 11 dated from
December 23, 2020

Editorial Board:

L. V. Mohilevskiy – Doctor of Juridical Sciences (J.S.D.), Prof. (Kharkiv National University of Internal Affairs) – Chief Editor; **O. V. Dzhafarova** – J.S.D., Prof. – Deputy Editor; **V. V. Chumak** – J.S.D., Docent (KhNUIA) – Executive Secretary; **S. Ye. Ablamskiy** – Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) (KhNUIA); **O. S. Bakumov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **I. O. Bandurka** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **S. M. Bortnyk** – J.S.D. (KhNUIA); **I. V. Bryhadyr** – Ph.D. (KhNUIA); **K. L. Buhaichuk** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **M. Yu. Burdin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **A. I. Denysov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **P. C. van Duyne** – Prof. (Utrecht University, Netherlands); **T. I. Gudz** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **S. M. Gusarov** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **Ye. O. Hladkova** – Ph.D., Senior Research Fellow (KhNUIA); **H. I. Hlobenko** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **O. M. Holovko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University); **M. Jager** – Ph.D., Prof. (University of Ljubljana, Slovenia); **V. V. Kikinchuk** – Ph.D. (KhNUIA); **N. V. Kolomoiets** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **D. Yu. Kondratov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **L. V. Krasytyska** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Lazariev** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **K. B. Levchenko** – J.S.D., PhD in Philosophy, Prof. (Cabinet of Ministers of Ukraine); **S. S. Lukash** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **M. I. Marchuk** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **T. P. Matiushkova** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **K. Yu. Melnyk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **Yu. V. Orlov** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **I. V. Panova** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **Ye. Yu. Podorozhnyi** – J.S.D., Senior Research Fellow (KhNUIA); **V. B. Pchelin** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **V. D. Pcholkin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Salmanova** – J.S.D., Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA); **S. O. Shatrava** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Shendryk** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **D. V. Shvets** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **A. M. Shulha** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. M. Shumilo** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **D. Siegel** – Prof. (Utrecht University, Netherlands); **S. V. Slinko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **S. O. Slipchenko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Sokurenko** – Doctor of Judicial Sciences (J.S.D.), Prof., Honored Lawyer of Ukraine (National Police Main Division in Kharkiv Region); **T. Spapens** – Prof. (Tilburg University, Netherlands); **M. V. Stashchak** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **R. L. Stepaniuk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Syniavska** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. S. Ustymenko** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **A. V. Voitsikhovskiy** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **O. O. Yukhno** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. L. Zaitsev** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **Yu. M. Zhornokui** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **O. O. Zhytnyi** – J.S.D., Docent (V. N. Karazin Kharkiv National University)

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ	11
ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ	
Шевченко О. В. Еволюція правового закріплення мовної політики Російської імперії на українських землях у XIX – на початку XX ст.....	15
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО	
Віткова В. С., Грабова Я. О. До питання суддівської винагороди як елемента конституційно-правового статусу судді	27
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА	
Сапейко Л. В. Окремі аспекти доказового процесу під час третейського розгляду цивільних справ.....	37
ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
Бригадир І. В., Панова І. В. Роль законодавства та державної політики в мінімізації впливу загроз екологічній безпеці в галузі автомобільного транспорту	49
Коваленко К. В. Правове регулювання стимулювання праці поліцейських	59
Кучко А. В. До проблеми окреслення ознак дискримінації у сфері праці	69
Підкопай Д. С. Проблема єдності та диференціації внутрішнього трудового розпорядку	79
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО	
Бахаєва А. С. Заходи протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми: проблемні аспекти	88
Бернацький О. В. Сучасний стан правового регулювання дотримання академічної добросовісності в Україні.....	97

Голуб М. В.

Запровадження проекту «Поліцейський офіцер громади»: реальні дії з наближення поліцейського сервісу до людей (на прикладі Харківської області) 108

Горобець Н. С.

Особливості протидії ухиленню від сплати податку на додану вартість: досвід України та зарубіжних держав 121

Книш З. І.

Гарантії здійснення та захисту права власності внутрішньо переміщених осіб 130

Пабат О. В.

Роль загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів 140

Подзіров А. О.

Теоретико-правові підходи до визначення змісту поняття «медичний туризм» 147

Почанська О. С.

Особливості використання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні 158

Садиков М. А.

Захист прав клієнтів у процесі мікрокредитування 170

Скляр О. С., Шевченко Т. В.

Нормативне забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України 185

Старинський М. В.

Поняття та види адміністративних обмежень у правовому регулюванні господарської діяльності 193

Тарасенко В. С.

Класифікація органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні 202

Теремецький В. І., Садовенко А. І.

Адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг 213

Токарева К. С.

Нові напрямки розвитку медіації в Україні 226

Чумак В. В.

Зарубіжний досвід організації діяльності судово-експертних установ 235

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Балац Р. М.

Проблемні питання превентивної діяльності слідчого і дізнавача
в законодавстві України та окремих зарубіжних країн 245

Білик Т. В.

Способи вбивств заручника або викраденої людини 253

Бурлака Я. А.

Ухвалення слідчим процесуальних рішень на початку
досудового розслідування..... 262

Глобенко Г. І.

Сучасний стан нормативно-правової регламентації інституту
реабілітації у кримінальному процесі України..... 272

Ємець О. М.

Особливості взаємодії підрозділів кримінальної поліції
з іншими суб'єктами у протидії кримінальним
правопорушенням проти моральності..... 282

Корнієнко В. В.

Обстановка вчинення злочинів у банківській сфері:
нормативно-правовий аспект 295

Силенок К. П., Грошева О. Ю.

До питання про комплексні судові експертизи встановлення
факту контактної взаємодії..... 305

НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦІЮ 314

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ 318

НАШІ АВТОРИ 323

ДО УВАГИ АВТОРІВ 326

Періодичні наукові видання Харківського національного
університету внутрішніх справ 326

CONTENT

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS..... 13

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW; COMPARATIVE LAW;
HISTORY OF LAW AND STATE

Shevchenko O. V.

Evolution of Legal Consolidation of Language Policy
of Russian Empire on Ukrainian Provinces in XIX –
early XX Century (*Ukr*).....15

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Vitkova V. S., Hrabova Ya. O.

On the Issue of Judges' Salary as an Element of the Constitutional
and Legal Status of Judges (*Ukr*).....27

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL
AND LEGAL DIRECTION IN THE SPHERE OF PRIVATE LAW

Sapeiko L. V.

Some Aspects of the Evidentiary Process during the Arbitration
of Civil Cases (*Ukr*).....37

LABOR LAW; SOCIAL GUARANTEEING LAW

Bryhadyr I. V., Panova I. V.

Role of Legislation and State Policy in Minimizing the Impact
of Threats to Environmental Safety in the Automobile
Transport Sector (*Ukr*).....49

Kovalenko K. V.

Legal Regulation of Police Work Incentives (*Ukr*).....59

Kychko A. V.

Problem of Description of the Characteristic Features
of Discrimination in the Labor Spher (*Ukr*).....69

Podkopai D. S.

Problem of Unity and Differentiation of Internal Labor Regulations (*Ukr*)....79

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW

Bakhaieva A. S.

Measures of Counteracting Domestic Violence Committed by Children:
Problematic Aspects (*Ukr*).....88

Bernatskyi O. V.

Problems of Legal Regulation of Academic Integrity Compliance
in Ukraine (*Ukr*).....97

Holub M. V.

Implementation of the Project “Community Police Officer”:
Real Actions to Bring Police Service Closer to People
(on the example of Kharkiv oblast) (*Ukr*)..... 108

Horobets N. S.

Specific Features of Counteracting VAT Evasion: Experience
of Ukraine and Foreign Countries (*Ukr*) 121

Knysh Z. I.

Guarantees for Exercising and Protecting the Property Right
of Internally Displaced Persons (*Ukr*)..... 130

Pabat O. V.

Role of National Taxes and Fees in the System
of Mandatory Payments (*Ukr*) 140

Podzirov A. O.

Theoretical and Legal Approaches on Determining the Content
of the Notion of “Health Tourism” (*Ukr*) 147

Pochanska O. S.

Peculiarities of Using International Legal Standards in the Field
of Ensuring the Rights of Persons Sentenced to Deprivation
of Freedom in Ukraine (*Ukr*)..... 158

Sadykov M. A.

Protection of Clients’ Rights in the Microcredit Process (*Ukr*) 170

Sklyar O. S., Shevchenko T. V.

Normative Provision of Personal Safety of the Employees
of the National Police of Ukraine (*Ukr*) 185

Starynskyi M. V.

Concept and Types of Administrative Restrictions within Legal
Regulation of Economic Activity (*Ukr*) 193

Tarasenko V. S.

Classification of Executive Authorities in the Field of Scientific,
Scientific and Technical Activities in Ukraine (*Ukr*) 202

Teremetskyi V. I., Sadovenko A. I.

Administrative and Legal Protection of the Rights of Cosmetological
Services’ Consumers (*Ukr*) 213

Tokarieva K. S.

New Directions of Mediation Development in Ukraine (*Ukr*) 226

Chumak V. V.

International Experience of Organization and Activities
of Forensic Expert Institutions (*Ukr*)..... 235

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC
EXAMINATION; OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY

Balats R. M.

Problematic Issues of Preventive Activities of Investigators
and Interrogators in the Legislation of Ukraine
and Some Foreign Countries (*Ukr*) 245

Bilyk T. V.

Methods to Kill Hostages or Kidnapped Persons (*Ukr*).....253

Burlaka Ya. A.

Investigation of Procedural Decisions at the Beginning
of Pre-Trial Investigation (*Ukr*) 262

Hlobenko H. I.

Current State of Normative and Legal Regulation of the Rehabilitation
Institution in Criminal Proceedings of Ukraine (*Ukr*).....272

Yemets O. M.

Specific Features of Interaction between Criminal Police Divisions
and Other Subjects within Counteracting Criminal
Offenses against Morality (*Ukr*) 282

Korniienko V. V.

Circumstances for Committing Crimes in the Banking Sector:
Normative and Legal Aspect (*Ukr*).....295

Sylenok K. P., Hrosheva O. Yu.

Regarding the Issue on Multidisciplinary Forensic Examinations
to Establish the Fact of Contact Interaction (*Ukr*) 305

ON THE BOOKSHELF (UKR) 314

NEWS OF SCIENTIFIC LIFE (UKR)..... 318

OUR AUTHORS (UKR) 323

TO AUTHORS' ATTENTION (UKR) 326

SCIENTIFIC PERIODICALS

of Kharkiv National University of Internal Affairs (*Ukr*) 326

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «**Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ**»:

I. Із серпня 2015 р. **включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International».**

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>.

II. Включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проекту «Бібліометрика української науки».

Доступ до рейтингу видань:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Доступ до профілю видання в Google Академії:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Підтримується **репозитарієм Харківського національного університету внутрішніх справ (KhNUiAIR – <http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>), який має міжнародну реєстрацію.**

IV. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти, який акумулює інформацію, що стосується польських і зарубіжних академічних наукових журналів, а також про публікації польських науковців.**

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Research Bible»**, більш відомий як «ResearchBib» – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій.

Поточну інформацію про видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Описано в україномовній версії **Вікіпедії** – Вільної енциклопедії за посиланням: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ.

Дописувачем статті про збірник може стати кожний.

VII. Із жовтня 2018 р. **співпрацює з Агентством Crossref**, усім опублікованим матеріалам присвоюється ідентифікатор DOI.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Про зміни в редакційній політиці видання

Починаючи з наступного номера відповідно до змінених у 2018 році програмних цілей (основних принципів) змінюються рубрики (предметні напрями досліджень) видання. Програмними цілями збірника є: поширення результатів наукових досліджень і передового досвіду науково-педагогічного складу Університету й інших закладів вищої освіти, висвітлення актуальних проблем боротьби зі злочинністю, охорони, правопорядку та підготовки кадрів для Національної поліції, вдосконалення правового регулювання цивільних, трудових та інших відносин в Україні тощо. **Предметними напрямами досліджень** (рубриками), що висвітлюватимуться на сторінках збірника, стають:

- теорія та філософія права; порівняльне правознавство; історія права та держави;
- конституційне право; муніципальне право;
- цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародно-правовий напрям у сфері приватного права;
- господарське право; господарське процесуальне право;
- трудове право; право соціального забезпечення;
- земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
- адміністративне право і процес; фінансове право;
- кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;
- кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;
- судоустрій; прокуратура та адвокатура;
- міжнародно-правовий напрям;
- інформаційне право; право інтелектуальної власності;
- право національної безпеки; військове право.

Триває **формування оновленого складу редколегії** збірника згідно з новими рубриками. Перевага під час прийняття вчених у члени редколегії надається тим, хто, маючи науковий ступінь з юридичних наук, має також публікації відповідного профілю у виданнях, включених до баз Scopus чи Web of Science Core Collection (бажаною є наявність щонайменше 3 статей у 2 різних виданнях). **Запрошуємо** таких науковців до виконання покладених на членів редколегії завдань, основними з яких є участь у визначенні редакційної політики видання і формуванні редакційного портфелю наукових публікацій, організація рецензування (пошук рецензентів) або особисте здійснення рецензування за профілем, вирішення питань щодо прийняття статей до публікації. Бажання (готовність) стати членом редколегії оформлюється письмовою згодою науковця (форма нами розроблена), дані про нього стають доступними на сайті видання та у певних наукових базах.

Продовжуючи заходи з належного рецензування наукових статей, також **запрошуємо до виконання функцій рецензентів**; ними можуть стати вчені, які здійснюють дослідження за спеціальністю і мають за останні 3 роки не менше 1 публікації у виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, або закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus.

Пропозиції з цих питань просимо направити на адресу електронної пошти редакції visnyk.hnuvs@ukr.net.

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS

Editorial Board informs, that the collection of scientific papers “**Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs**”:

I. Since August 2015 is **comprised into the international scientometric database Index Copernicus International**.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>.

II. It is included into the ranking of editions with bibliometric profiles in Google Scholar according to the project «Bibliometrics of Ukrainian Science».

Access to the ranking of editions:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Access to the edition’s profile in Google Scholar:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Supported by the **repository of Kharkiv National University of Internal Affairs** (KhNUAIR – **<http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>**), which has the international registration.

IV. On August 2015 is **registered in «Polska Bibliografia Naukowa»** (PBN, Polish scientific bibliography) – on the web portal of Polish Ministry of Science and Higher Education, which accumulates information concerning Polish and international academic scientific journals, as well as about publications of Polish scholars.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. On August 2015 is **registered in «Research Bible»**, more famous as «ResearchBib» – international multidisciplinary open access database of scientific journals, publications and conferences.

Current information about the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Described in the Ukrainian version of **Wikipedia** – Free Encyclopedia by the link: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ. Anyone can be a contributor to the article about the collection.

VII. Since October 2018 cooperates with the **Crossref Agency**, all published materials have the DOI identifier.

More detailed information about the collection of scientific papers “Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs”, please view at the edition’s website: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Updated headings since 2019:

- Theory and Philosophy of Law; Comparative Law; History of Law and State;
- Constitutional Law; Municipal Law;
- Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International and Legal Direction in the Sphere of Private Law;
- Commercial Law; Commercial Procedural Law;
- Labor Law; Social Guaranteeing Law;
- Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law;
- Administrative Law and Procedure; Financial Law;
- Criminal Law and Criminology; Penal Law;
- Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity;
- Judicial System; Procuracy and Legal Profession;
- International and Legal Area;
- Informational Law; Intellectual Property Law;
- National Security Law; Military Law.

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 340.15(477.5)«18-19»   DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.01>

Олександр Вікторович Шевченко,

*Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0003-3872-4680>,
e-mail: alexshevchenko1902@gmail.com

**ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ –
НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Висвітлено процеси нормативного закріплення правової політики, яку здійснював уряд Російської імперії в українських губерніях. Наголошено, що в цей період царатом проводилася політика невпинного формально-правового обмеження української мови. Протягом 60–80-х рр. ХІХ ст. відбувалося законодавче закріплення цієї політики. Визначено мету імперської влади – обмежити сферу вжитку української мови задля того, щоб не дати їй можливості перетворитися на основний елемент під час творення української ідентичності.

Ключові слова: правова думка, правова політика, мовне законодавство, цензура, лінгвоцид, українські губернії, Російська імперія.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку України та її правової системи значно підвищується потреба у створенні дієвого механізму забезпечення реалізації нашою державою мовної політики, яка, з одного боку, надавала б можливість відродження та поширення української мови, а з іншого, – відповідно до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (1992 р.), Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.), Резолюції ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1995 р.), Ословських рекомендацій щодо мовних прав національних меншин (1998 р.) та інших чинних міжнародно-правових актів дозволяла б розвиватися мовам національних меншин. Для успішного проведення заходів, спрямованих на підвищення ефективності дії вітчизняного законодавства у цій сфері, сутєву допомогу може надати історичний

досвід, який дозволить не повторювати помилок минулого та враховувати й використовувати позитивні напрацювання. Проте, на жаль, вітчизняна практика засвідчує явно недостатню увагу до вивчення та використання такого досвіду.

Стан дослідження проблеми

Безумовно, дослідженню важливих питань, що стосуються еволюції правового закріплення мовної політики Російської імперії на українських землях у зазначений історичний період, присвячено деякі праці вітчизняних та зарубіжних істориків і правознавців, серед яких насамперед можна назвати дослідження Б. Бернадського, В. Греченка, О. Головка, В. Головченка, М. Грушевського, А. Зайцева, Я. Ісаєвича, О. Міллера, О. Поліщука, А. Ткачука, Т. Чухліба, В. Шандри та ін. Водночас звертає на себе увагу той факт, що вони здебільшого або є неправовими за своїм характером, або мають суто навчальну спрямованість, або ж лише фрагментарно висвітлюють визначену проблему.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в комплексному історико-правовому аналізі процесів правового закріплення та реалізації мовної політики Російської імперії на українських землях у XIX – на початку XX ст. Відповідно до мети сформульовано такі *завдання*: розглянути, як еволюціонувала імперська мовна політика, спрямована на звуження сфери вжитку мови українського народу з асиміляційною метою, наголосити на ролі та значенні в цих процесах правової складової, що знайшла вираження як у законодавстві, так і у правозастосовній діяльності відповідних органів держави.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна виявляється в тому, що запропонована стаття є однією з перших наукових праць, у якій з новітніх методологічних позицій, на підставі комплексного аналізу вже наявної наукової літератури, нормативно-правових і правозастосовних актів, а також інших історико-правових джерел розглядаються проблеми правового закріплення русифікаторської мовної політики на українських землях протягом позаминулого та початку минулого століть, коли вони були включені до складу імперії.

Виклад основного матеріалу

Першочерговим завданням імперської влади в Україні була її уніфікація та запровадження єдиного правового простору, ліквідація всіх відмінностей правового регулювання. Тобто русифікація відбувалась у кілька етапів. Спочатку було усунено всі відмінності адміністративного управління. Наступним кроком стала заміна українського права загальноімперським.

Національне ж гноблення здійснювалось у завуальованій формі, принаймні у першій половині XIX ст. Це надало підставу окремим дослідникам його заперечувати [1, с. 12; 2, с. 326–327]. Ми з цим погодитись не можемо. Навіть сучасний російський історик О. Міллер, заперечуючи існування національної політики в імперії у кінці XVIII – на початку XIX ст., зауважує, що бажання зберегти і навіть розширити імперію могло поєднуватися з націоналізмом, тобто розглядатися як таке, що відповідало інтересам росіян [3, с. 35]. Розвиваючи це твердження, можна говорити про «адміністративну русифікацію» в Україні.

Мовна політика російського самодержавства була лише складовою антиукраїнської політики і логічно впливала з дій, спрямованих на знищення української політико-адміністративної автономії та залишків незалежного українського права. Останнього – навіть у першу чергу, адже право не зникає зі зникненням держави. Воно зникає з повною асиміляцією чи фізичним зникненням нації.

Уже з XVIII ст. в Російській державі розпочався процес формування мовної політики, який знайшов своє логічне завершення як антиукраїнський у другій половині XIX ст., а з початку XIX ст. імперська влада перейшла до відверто дискримінаційних кроків. Згідно зі свідченнями М. Грушевського у спеціальних інструкціях російським чиновникам в Україні рекомендувалось діяти в цьому напрямі «і лишчим хвостом, і вовчим зубом», «пускаючи в рух» підкуп, терор і всякого роду натиск [4, с. 144].

Істотною складовою такої політики стала цензура. На відміну від аналогічних органів інших держав у Російській імперії, крім завдань політичного розшуку та запобігання поширенню небажаної для правлячого режиму інформації, цензура вела боротьбу і з особливим українським правописом. Більш того, коли з'явилася так звана «кулішівка», боротьба з нею стала одним із пріоритетів у роботі відомства. Уже за часів Олександра III спеціальним розпорядженням Головного управління у справах друку МВС наказувалося написані нею рукописи взагалі не друкувати, а надруковані – знищувати, через «допущені значні відхилення від загальноросійського правопису»¹.

9 липня 1804 р. було запроваджено обов'язкову цензуру книжкової продукції, а вже у 1805 р., після створення цензурного органу в Харківському університеті, вона набула спеціалізованого характеру. Незважаючи на це, серед виданих у Харкові книг були й літературні твори, написані харківсько-полтавським діалектом, що, врешті, перетворило його на основу української літературної мови, а назви

---

¹ Розпорядження Головного управління у справах друку. Лютий, 1805 // ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 294. Оп. 1. Спр. 187. А. 7–8.

«Україна» та «український» набули загальнонаціонального змісту. І це попри те, що згідно із Статутом навчальних закладів, підлеглих Університетам від 5 листопада 1804 р. українським школам нав'язувалася російська мова викладання¹.

Елементом витіснення української мови з повсякденного обігу було й те, що саме знання і володіння російською як «управлінською» полегшувало доступ до державної служби. Так, 25 червня 1840 р. Микола I видав указ, згідно з яким «усі справи як по урядовій, так і по судовій частині ... депутатських зборів, а також взагалі всі акти, хоч якого роду й найменування вони були», треба було писати лише російською мовою. Як наслідок, для значної частини управлінської та культурної еліти України вона ставала якщо й не рідною, то принаймні такою, що уможливлювала кар'єру [5, с. 11–15].

Говорячи про мовні аспекти антиукраїнської політики Російської імперії, мусимо вказати на істотний фактор, що був притаманним їй до середини XIX ст., – відсутність системності. Навіть уварівська тріада ставила перед собою за мету швидше зміцнення самодержавства, а не лінгвоцид. Стрімка зміна ситуації припадає на другу половину XIX ст., коли в Росії почалися буржуазні перетворення [6; 7].

Таким чином, у 50-х рр. XIX ст. дискусія про українську мову вийшла за межі лінгвістично-філологічного дискурсу і перейшла в історико-політичну площину. Як свідчить аналіз джерел, значущість мовної проблеми у державній політиці вже з початку 60-х рр. XIX ст. визначалась тим, що тягла за собою проблему не лише ідентичності, а вже й політичної самоорганізації українського народу. Тому навіть академічні науково-лінгвістичні дискусії розглядалися як небезпечне явище, що збурює суспільну думку [8, с. 116–118; 9, с. 236].

Важливим елементом лінгвоциду є доведення неавтохтонності та штучності мови – об'єкта переслідування. Інтелектуальне оформлення цієї ідеї належало М. Погодіну, який, не обмежившись нападами на мову, заперечував навіть слов'янське коріння самих українців, відмовляючи їм у праві на руський спадок, буцімто ними привласнений [10, с. 123]. Ще далі пішов слов'янофіл В. Ламанський, який відніс українську мову до розряду звичайних говірок і заявив, що для Малоросії і Великоросії уже вироблено єдину спільну літературну мову – російську. Під це твердження було підведено політичне підґрунтя: «відхід від Росії Києва з його областю привів би до розкладу і розділу» Російської імперії [9, с. 231]. Конспірологічного забарвлення усьому цьому додали голова Київської археографічної комісії М. Юзефович та головний редактор консервативної газети

¹ Устав учебных заведений, подведомых Университетам (№ 21501) // ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. XXVIII (1804–1805). СПб. : Типогр. II отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. С. 626–647.

«Києвлянин» В. Шульгін (старший). У їхньому висвітленні П. Куліш і М. Грабовський виступали виконавцями завдань польських підпільників, маючи на меті, ані більше, ані менше, як посяти розбрат і розколоти «єдину і неподільну Росію» [11, с. 72–73].

На думку О. Міллера, із тих часів розпочалося «привласнення» української території російським націоналізмом, і воно було «не актом, а процесом, який охоплював й ідеологічне, і символічне, і художнє, і топографічне освоєння простору, яке сприяло утвердженню у соціальній свідомості ідеї про їхнє національне право володіти українською територією» [12, с. 156].

Цей погляд ілюструє і зміни в освітній політиці. Тільки-но в 1859 р. зусиллями попечителя Київського шкільного округу всесвітньо відомого вченого М. Пирогова з'явилася перша недільна українська школа (за рік їх було вже 68), як 12 червня 1861 р. за розпорядженням міністра освіти усі вони, включно із школами для дорослих, були закриті. А в 1862 р. Комітет з розгляду статутів під головуванням професора Київського університету І. Нейкірха одностайно вирішив замінити у статутах нижчих і середніх навчальних закладів слова «рідна мова» на «російська мова». Натомість масово почали насаджуватись початкові церковно-приходські школи, навчання у яких відповідно до Статуту про початкову школу 1864 р. проводилось виключно російською мовою [11, с. 52–53; 13, с. 117; 14, с. 345, 347–349].

Те, що справа тут не у боротьбі з ворожими впливами, показали і події 1863–1864 рр., коли, намагаючись протидіяти польській агітації і підривному діям повстанців, М. Пирогов спробував опертися на український рух. Негайно він отримав суворе зауваження із Петербурга, а згодом і взагалі змушений був полишити посаду. Пояснюючи такі, нібито безглузді, дії в освіті, вже згаданий вище М. Анненков указав на неприпустимість навчання «мовою селян і міщан». Голова ж Київського цензурного комітету О. Лазов був більш відвертим та зауважив, що будь-які спроби відокремити українську мову призведуть до того, що суспільство взагалі почне обходитися без загально-російської [5, с. 23].

Поштовхом до початку масштабного наступу на українську мову стала дискусія навколо доцільності перекладу Біблії – важливого і нормотворчого, і освітнього твору тих часів. Її вже було перекладено на 70 мов меншин імперії, до речі, з метою реалізації місіонерської діяльності серед іновірців, тим самим водночас визнаючи їх право на існування як окремих націй із власною мовою. У цьому ж контексті відсутність «української» Біблії мала фундаментальне значення для російської влади [15, с. 28].

Тому, коли Пилип Морачевський зробив український переклад Святого Письма (до речі, високо оцінений провідними фахівцями тих часів), усі дискусії негайно перемістились у виключно політичну

площину. Поза будь-яким сумнівом, Синод, без погодження з яким така робота не могла навіть розпочатись, неправильно зрозумів лібералізацію державної політики, адже у 1862 р. він уже дав дозвіл на друк українською мовою «Оповідань зі святого письма» С. Опатовича [16, с. 395–419; 9, с. 235].

У відповідь імперська політична поліція провела справжню спецоперацію, інспірувавши (на нашу думку) у березні 1863 р. відправку листа «занепокоєного, вірнопідданого» аноніма з Києва. Лист адресований чомусь на адресу шефа Корпусу жандармів В. Долго-рукова, у ньому, чергуючи скарги з погрозами, той висловлював побоювання за долю «святої Русі» та закликав генерала «захистити нашу святиню (російську мову) від нарути, а вітчизну – від розпаду і небезпечного розколу». Загибель, на думку автора, неодмінно мала настати після публікації українського перекладу Євангелія [11, с. 59].

Із III відділення лист переслали у Канцелярію Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора, відповідь якого усуває будь-які сумніви щодо натхненників і керівників аноніма. Стандартні випадки проти української мови тут підсумовуються твердженням, що українці «на цьому не зупиняться і, спираючись на відокремленість мови, почнуть заявляти про визнання автономії Малоросії». Крім того, правобережний намісник М. Анненков просив шефа жандармів «утримати неспокоїного М. Костомарова від сепаратистських дійств», а саме – збору грошових пожертв на українські книжки [17, с. 221]. Не залишилася осторонь цькувань і Російська православна церква в особі обер-прокурора Святійшого Синоду О. Ахматова.

Під впливом багатьох інших, схожих на наведене, донесень центральній владі міністр внутрішніх справ Валуєв підписав циркуляр 18 липня 1863 р., яким писемній українській мові було відмовлено у праві на існування. До речі, у цьому випадку нам слід говорити про два документи – власне циркуляр і його тлумачення. Сам акт був надісланий як керівництво до дії Київському, Петербурзькому та Московському цензурним комітетам (саме у такій послідовності). І того ж дня Валуєв надіслав листа міністру народної освіти О. Головіну. Останній уже понад рік вів боротьбу проти наступу реакції, проте безуспішно. Окрім закриття шкіл, було припинено видання українського журналу «Основа», а деякі з українських освітніх діячів навіть потрапили за ґрати та були арештовані й вислані до Сибіру. У січні наступного, 1864, року височайшим повелінням усі цензурні заклади підпорядковувались міністрові внутрішніх справ. Реорганізацію було завершено 1 березня 1864 [18, с. 249].

І, нарешті, сумнозвісний циркуляр. У ньому, з огляду на тривожні настрої суспільства, «яке підігривається політичними подіями, а також, враховуючи те, що питання навчання грамотності в місцевих нарідчях не отримало ще остаточного вирішення у законодавчому

порядку», МВС, Синод і Корпус жандармів в особі їхніх керівників дали розпорядження цензурі щодо заборони друку праць українською мовою, за винятком літературних [19, с. 302–304].

Міністр народної освіти у своїй відповіді 20 липня 1863 р. із цього приводу зауважив, що переслідувати треба дії і думки, а не мову. Але його позиція на подальший перебіг подій уже не впливала. Валуєвський циркуляр від 18 (30) липня 1863 р. [20, с. 87], що стверджував, буцім «ніякої малоросійської мови не було, немає і бути не може», був ударом на випередження, що повністю паралізував українське книгодрукування [21, с. 55]. Хоча він і запроваджувався як тимчасовий захід, але дещо пізніше був підтверджений Емським указом 1876 р. і зберігав свою чинність аж до революції 1905 р.

Говорячи про владу, не можна не оминати увагою і реакцію на її дії суспільства. А широка російська громадськість, до речі, такі дії зустріла позитивно, що не повинно викликати жодного здивування. У зв'язку із посиленням різних національно-визвольних рухів національні проблеми, відмінності та особливості окремих частин імперії почали привертати її увагу, а питання про мову набуло особливої ваги. «Нова» національна свідомість виникла і почала розвиватися як реакція на «озахіднення» імперії, опір йому, цілком закономірно набуваючи все більш ксенофобських рис. При цьому інтелігенція, яка поступово виділялася з дворянства, перестала шукати російську тождність у державі та релігії, зосередивши натомість свої пошуки на мові, історії та російському народові. Супутньо зі зростанням національної свідомості відбувалося посилення російського націоналізму, що у своїх крайніх формах трансформувався у панславизм, так яскраво відображений М. Данілевським [22; 23; 24; 25, с. 94–97].

Для закріплення русифікаторського ефекту 21 листопада 1869 р. Олександр II затвердив Закон, згідно з яким чиновникам-росіянам у так званих Західних губерніях установлювалася значна доплата до чинного грошового забезпечення. Норму було підтверджено «Правилами про особливі переваги цивільної служби у віддалених місцевостях, а також у губерніях Західних і Царства Польського»¹. Скасували її аж у 1919 р.

Однак, подвижники української мови не припиняли роботу, тож у травні 1875 р. все той самий одіозний Юзефович звернувся до царя з доповідною запискою про загрози «українофільства». Це призвело до створення Особливої наради для припинення українофільської пропаганди [26, с. 141; 27, с. 204–211].

---

¹ Правила об особых преимуществах гражданской службы в отдаленных местностях, а также в губерниях Западных и Царства Польского // ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. VI (1804–1805). СПб. : Типогр. II отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1886. С. 347–355.

Як і раніше, мовне питання тісно пов'язувалося з політичним, із тими «сепаратистськими» задумами, у яких звинувачували українців, підбурюваних (на переконання багатьох поколінь російських політиків, чиновників та аналітиків) поляками, австрійцями і німцями проти Росії. Тож 24 квітня 1876 р. Особлива нарада під головуванням міністра внутрішніх справ запропонувала особливі заходи, що і лягли у підґрунтя таємного (не опублікованого офіційно) Емського указу, який, своєю чергою, підтверджував, розвивав і доповнював Валуєвський циркуляр.

До пунктів циркуляра було додано заборону сценічних вистав і читання «на малоросійському наріччі», включно з публікацією навіть текстів до музичних нот. Белетристику ж хоча й дозволили, але виключно з російським правописом. Окремим пунктом заборонили газету «Київський телеграф». Припинив існування і створений незадовго до цього Південно-Західний відділ Імператорського географічного товариства, який став провідним закладом з вивчення економіки, історії, етнографії та фольклору України [28, с. 173–181]. Ціла низка його українських діячів (Ф. Вовк, М. Зіберов, С. Подолінський, М. Драгоманов) змушена була емігрувати за кордон [21, с. 55].

Безглуздість обмежень була настільки очевидною, що вже 18 січня 1881 р. новий цар – Олександр III – затвердив ухвалу нової Особливої наради, створеної вже для перегляду Емського указу. Однак ревізувались лише цензурні пункти. Українцям дозволили друк словників і текстів до пісень за умови дотримання норм російського правопису. Театральні вистави українською мовою могли демонструватись після дозволу генерал-губернатора. Останнє було особливо важливо, оскільки український театр, по суті, був єдиною публічною трибуною, з якої у ті часи можна було почути українське слово. Влада теж це розуміла, тому власне український театр так і лишився під забороною [29; 30].

Урядові обмеження та переслідування впливали і на вибір розмовної мови. Тож у великих промислових містах України мовою щоденного спілкування була російська. Так, у 1897 р. у Харкові проживало 63 % росіян, у Києві – 54 %, в Одесі – 49 % від загальної кількості мешканців. Адміністративна, військова, економічна й культурна еліта, ба більше – значна частин міських низів складалися з росіян або русифікованих українців [31, с. 131]. Українська мова була витіснена на *маргінес*. Її носіями лишилися селяни, які також соромилися розмовляти «мужицькою» мовою при тому, що суспільний статус селянства і без того був низьким, а брак освіти закріплював його вторинність із відповідним ставленням до них так званих «вищих» верств.

Аналізуючи такий стан справ, колишній викладач Харківського університету очільник УВАН Ю. Шевельов цілком справедливо зауважував, що не повинен викликати жодного подиву той факт, що коли у 1903 р. постало питання про українські початкові школи, то деякі

батьки протестували проти української мови освіти. Їм здавалося, що тоді їхні діти навіки зостануться мужиками, а тепер, мовляв, хоч дехто з них «виучується на вчителів, попів, лікарів, а то вже годі буде!» [32, с. 15–16].

Ані Валуєвський циркуляр, ані Емський указ 1876 р. та супутні їм нормативні приписи не змогли припинити поширення української мови, проте загальмували до революції 1905 р. український літературний процес. Загалом антиукраїнські заборони 1863 і 1876 рр. спрямовувались головно не проти українського населення як такого, а проти української інтелігенції, тобто українського націотворення, оскільки населення у своїй більшості було неграмотним, а заборони стосувалися писемності. Малочисельна інтелігенція, так би мовити, творила сама для себе, книга із цього кола майже не виходила. У цьому полягав увесь сенс політики уряду щодо української інтелігенції. За відвертим висловлюванням Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора О. М. Дондукова-Корсакова, інтелігенція у такому стані не становила для імперії суттєвої небезпеки. Імперський уряд понад усе страшився іншого – зауки інтелігенції та народу [33, с. 11].

Висновки

Отже, заборонними заходами проти української мови імперська влада переслідувала вкрай важливу для себе мету – обмежити сферу її вжитку задля того, щоб не надати їй можливості перетворитися на основний елемент під час творення української ідентичності. Доволі цинічно виглядають спроби пояснення таких дій турботою про населення та спробами протидії ворожій агітації, необхідністю завадити поширенню неофіційних релігійних течій тощо.

Таким чином, самодержавна влада в Україні найбільшу увагу звернула на українську мову як основний виразник «українського сепаратизму». Історія ж заборони української мови є пов'язаною з виданням багатьох урядових указів і циркулярів, які негативно вплинули на всі сфери суспільного, економічного та національного життя українського народу.

Список бібліографічних посилань: 1. Капшелер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії. *Київська старовина*. 2001. № 5. С. 8–20. 2. Бернадський Б. Шпигунські пристрасі навколо української національної ідеї // Трансформація української національної ідеї / упоряд. О. Доній. Київ : Наш формат, 2019. С. 319–341. 3. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). СПб. : Алетейя, 2000. 260 с. 4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Знання України, 1991. 240 с. 5. Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності // Українська ідентичність і мовне питання в

Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914) : зб. документів і матеріалів / відп. ред. І. Боряк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. С. 7–37. **6.** Щёголев С. Н. История «украинского» сепаратизма. М. : Имперская традиция, 2004. 472 с. **7.** «Украинская» болезнь русской нации : сборник / сост. М. Б. Смолин. М. : Имперская традиция, 2004. 558 с. **8.** Миллер А. Украинский вопрос в Российской империи. Киев : Laugus, 2013. 416 с. **9.** Поліщук Ю. Мовна політика російської влади в Україні (кінець XVIII – середина XIX ст.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 5–6 (79–80). С. 218–240. **10.** Сініцький А. Ц. Українська мова та національне відродження України. *Гілея*. 2011. № 48. С. 120–126. **11.** Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914) : зб. документів і матеріалів / відп. ред. І. Боряк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. 810 с. **12.** Миллер А. И. Империя Романовых и национализм. М. : Новое лит. обозрение, 2006. 248 с. **13.** Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 1991. 142 с. **14.** Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наук. думка, 2001. 912 с. **15.** Желізняк В. Національна політика Російської імперії на Волині: управлінський аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. Вип. 2 (1). С. 25–29. **16.** Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с. **17.** Западные окраины Российской империи / под ред. М. Долбилова, А. Миллера. М. : Новое лит. обозрение, 2006. 608 с. **18.** Скабичевский А. М. Очерки истории русской цензуры (1700–1863 г.). СПб. : Типогр. Т-ва Общественная польза, 1892. 499 с. **19.** Лемке М. Эпоха цензурных реформ 1859–1865 годов. СПб. : Книгоиздательство М. В. Пирожкова, 1903. 512 с. **20.** Шигаль Д. А. Валуєвський циркуляр // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. Харків : Право, 2016. С. 87. **21.** Щербак Н. Асиміляційна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX століття). *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 10. С. 55–58. **22.** Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад. Львів : Вид-во Католицького Укр. ун-ту, 2005. 360 с. **23.** Валіцький А. В полоні консервативної утопії: структура і видозміни російського слов'янофільства / пер. В. Моренець. Київ : Основи, 1998. 710 с. **24.** Коцюбинський Д. Русский национализм в начале XX столетия: рождение и гибель идеологии Всероссийского национального союза. М. : РОССПЭН, 2001. 528 с. **25.** Геворкян А. Историсофские воззрения Н. Я. Данилевского. *Философские науки*. 2004. № 6. С. 92–99. **26.** До історії указу 1876 року про заборону українського письменства. *Україна: науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал*. 1907. № 5. С. 135–151. **27.** Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. Харків ; Київ : Держ. вид-во

України, 1930. 414 с. **28.** Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). СПб. : Алетейя, 2000. 260 с. **29.** Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського письменства. *Україна: науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал*. 1907. № 6. С. 249–268. **30.** Шаповал Ю. Мовна ситуація в Україні: історія й сучасний стан // Меморіал : сайт. 11.12.2010. URL: <http://www.memorial.kiev.ua/genocyd-ukrajinciv/duhovnyj-i-kultunyj-genocyd/780-dodatok-do-vidkrytogo-lysta-mizhnarodnij-gromadskosti.html> (дата звернення: 30.11.2020). **31.** Каппелер А. Мала історія України. Київ : К.І.С., 2007. 260 с. **32.** Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. Мюнхен : Сучасність, 1987. 295 с. **33.** Ткачук А. П. У боротьбі за права української мови (1900–1907 рр.). Київ, 2001. 32 с.

Надійшла до редакції 01.12.2020

Shevchenko O. V. Evolution of Legal Consolidation of Language Policy of Russian Empire on Ukrainian Provinces in XIX – early XX Century

The need to create an effective mechanism to ensure the implementation of language policy by our state has been increased at the present stage of the development of Ukraine and its legal system. It, on the one hand, will ensure the revival and spread of the Ukrainian language, and on the other will allow the development of national minority languages in accordance with the European Charter for Regional or Minority Languages (1992), the UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (1992), the UN Resolution on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (1995), The Oslo Recommendations on the Language Rights of National Minorities (1998) and other existing international legal acts. Historical experience can significantly help the successful implementation of measures aimed at improving the effectiveness of domestic legislation in this area. It will allow us not to repeat the mistakes of the past and take into account and use the positive developments. Unfortunately, domestic practice demonstrates a clear lack of attention to the study and use of such experience.

The purpose of the article is a comprehensive historical and legal analysis of the processes of legal consolidation and implementation of the language policy of the Russian Empire on the Ukrainian lands in the XIX – early XX centuries. In accordance with the purpose, the following tasks have been formulated: to consider how the imperial language policy has evolved, aimed at narrowing the scope of using the language of the Ukrainian people for assimilation, to emphasize the role and significance of the legal component in these processes that was expressed in the legislation and law-enforcement activity of the relevant state authorities.

Scientific novelty is manifested in the fact that this article is one of the first scientific works, where the problems of legal consolidation of Russification language policy on the Ukrainian lands during the past and the beginning of the last centuries are studied according to the latest methodological positions, based on a comprehensive analysis of existing scientific literature, regulatory and law-enforcement acts, as well as other historical and legal sources.

The author of the article has emphasized that the tsar pursued a policy of incessant formal and legal restrictions on the Ukrainian language during this period. It has been claimed that during the 60-80s of the XIX century there was the legislative consolidation of that policy. The author has determined the purpose of the imperial government – to limit the scope of use of the Ukrainian language in order to prevent it from becoming a key element in the creation of Ukrainian identity.

Key words: legal opinion, legal policy, language legislation, censorship, linguistic extinction, Ukrainian provinces, Russian Empire.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.56:347.962.1(477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.02>

Валентина Сергіївна Віткова,

кандидат юридичних наук,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра конституційного права (доцент);
 <https://orcid.org/0000-0002-5819-8107>,
e-mail: valentina_vitkova@i.ua;

Яніна Олександрівна Грабова,

кандидат юридичних наук,
Одеський окружний адміністративний суд
(головний спеціаліст-юрисконсульт);
 <https://orcid.org/0000-0002-9370-1433>,
e-mail: yanina180391@gmail.com

ДО ПИТАННЯ СУДДІВСЬКОЇ ВИНАГОРОДИ ЯК ЕЛЕМЕНТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІ

Проаналізовано використання категорій «постійне населення» і «наявне населення» під час застосування регіональних коефіцієнтів для визначення базового розміру посадового окладу судді, оскільки суддівська винагорода виступає гарантією незалежності судді та невід'ємною складовою його конституційно-правового статусу. Зазначено, що оскільки суддівська винагорода може бути визначена лише Законом України «Про судоустрій і статус суддів», додаткової уваги з боку науковців і практиків потребує питання однозначності застосування регіональних коефіцієнтів, що пов'язано, у свою чергу, з невизначеністю положень абзаців 2, 3 і 4 ч. 4 ст. 135 вищевказаного Закону. Запропоновано визначення регіонального коефіцієнта під час нарахування суддівської винагороди та обґрунтовано доцільність застосування регіональних коефіцієнтів на практиці.

Ключові слова: гарантії суддівської незалежності, регіональний коефіцієнт, постійне населення, наявне населення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Реформування системи судоустрою, судочинства і взаємопов'язаних із ними правових інститутів, спрямоване на практичне втілення принципу верховенства права в Україні, вже пододало складний і тривалий шлях, однак ще не досягло логічного завершення. Незважаючи на систематичні зусилля законодавця щодо вдосконалення

поточного законодавства, судова система залишається однією з найбільш проблематичних. Судова гілка влади потребує постійної уваги з боку науковців і практиків, особливо з урахуванням євроінтеграційних процесів і глобалізаційних викликів, що постають перед нашою державою. Мінливість норм права, неврегульованість окремих питань і невідповідність окремих положень національного законодавства міжнародним стандартам у значному обсязі призводять на практиці до появи колізій і спірних ситуацій, які, у свою чергу, потребують вирішення з боку науковців та практиків.

Питання, пов'язані з урегулюванням суддівської винагороди, завжди були предметом дискусій у суспільстві. Суддівська винагорода є гарантією незалежності судді та невід'ємною складовою його конституційно-правового статусу. Соціально-економічна ситуація, що впливає на формування розміру суддівської винагороди, об'єктивно породжує питання про можливість порушення гарантій, закріплених основним Законом держави – Конституцією України, а також галузевим законодавством.

Стан дослідження проблеми

Проблемні аспекти, пов'язані з регламентацією конституційно-правового статусу судді, перебували у фокусі досліджень таких учених, як Р. З. Голобутовський, І. М. Євхутич, В. В. Колюх, В. М. Кравчук, М. А. Погорецький, О. І. Потильчак, С. В. Прилуцький, П. А. Рудик, В. В. Семків та ін. Водночас, незважаючи на актуальність цієї проблематики, на сьогодні залишається не вирішеним питання порядку застосування регіональних коефіцієнтів під час нарахування суддівської винагороди.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є ґрунтовне дослідження питання суддівської винагороди як одного з елементів конституційно-правового статусу судді. Відповідно до визначеної мети було поставлено й виконано такі *завдання*: дослідити поняття суддівської винагороди, розглянути і дати авторське визначення регіонального коефіцієнта, здійснити порівняльно-правовий аналіз застосування регіональних коефіцієнтів у різних судах України, дослідити категорії наявного і постійного населення та їх застосування, запропонувати зміни до чинного законодавства.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дається авторське визначення регіонального коефіцієнта і пропонується внести зміни до абзаців 2–4 ч. 4 ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» тощо.

Виклад основного матеріалу

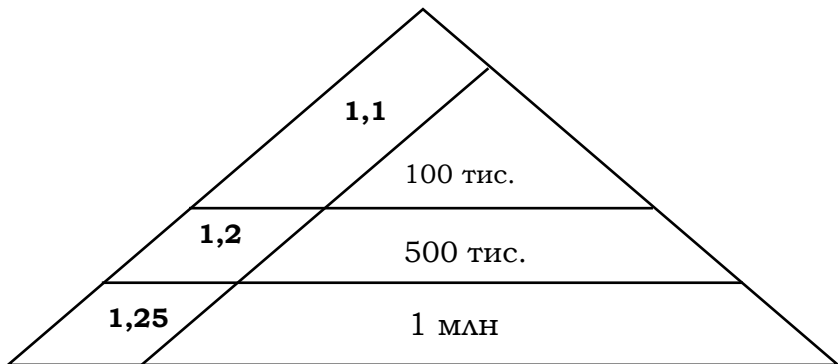
Частинами 1 і 2 ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII закріплено, що суддівська

винагорода регулюється виключно зазначеним вище Законом та не може бути визначена іншими нормативно-правовими актами. Не викликає заперечень думка М. І. Логвиненка та Ю. О. Юрковського стосовно того, що законодавча регламентація розмірів та порядку зростання посадових окладів представників судової гілки влади забезпечує уникнення впливу на матеріальний стан суддів з боку виконавчої влади, що має особливе значення для забезпечення їх незалежності та здійснення законного, об'єктивного і неупередженого правосуддя [1, с. 191]. Суддівська винагорода виплачується судді з дня зарахування його до штату відповідного суду, якщо інше не встановлено чинним законом про судоустрій, і складається з посадового окладу й доплат за: а) вислугу років; б) перебування на адміністративній посаді в суді; в) науковий ступінь; г) роботу, що передбачає доступ до державної таємниці. Окрім того, згідно із ч. 4 ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до базового розміру посадового окладу судді додатково застосовуються регіональні коефіцієнти.

Регіональний коефіцієнт – це множник, що має числовий вираз і застосовується на практиці з метою досягнення справедливості під час нарахування суддівської винагороди. Розмір регіональних коефіцієнтів залежить від кількості населення відповідного населеного пункту.

Регіональний коефіцієнт прямо залежить від кількості населення, що проживає у певному населеному пункті, – чим більшою є кількість населення, тим вищим, відповідно, буде коефіцієнт, що застосовується. У разі якщо суддя здійснює правосуддя в населеному пункті, кількість населення якого становить мінімально 100 тис. осіб, застосовується коефіцієнт 1,1, 500 тис. осіб – коефіцієнт 1,2, 1 млн осіб – 1,25 (див. додаток 1).

Додаток 1

По-перше, слід зазначити, що сама ідея застосування коефіцієнтів до розміру суддівської винагороди залежно від кількості населення населеного пункту, де суддя здійснює правосуддя, видається справедливою та аргументованою з боку законодавця. Простежується об'єктивний зв'язок між навантаженням на суддю та кількістю населення у населеному пункті, що підтверджується відповідними статистичними даними щодо кількості розподілених на суддів справ.

Для суддів усіх судів є характерним значний обсяг постійного навантаження, пов'язаний із необхідністю щоденно опрацьовувати великий обсяг інформації, ухвалювати складні рішення за різними категоріями справ, використовувати максимальні можливості інтелектуального потенціалу тощо. Однак статистичні дані переконливо свідчать, що навантаження на суддю будь-якого суду міста-мільйонника суттєво перевищує навантаження на суддю судів менших за кількістю населення міст. Наприклад, кількість справ та матеріалів, що надійшли на розгляд за 2019 р., у Приморському районному суді м. Одеси становить 41 435¹, у Жовтневому районному суді м. Дніпропетровська – 23 189², у Печерському районному суді міста Києва – 66 501³, у Голосіївському районному суді міста Києва – 30 502⁴, у Монастириському районному суді Тернопільської області – 1 092⁵, у Маньківському районному суді Черкаської області – 1 751⁶,

---

¹ Базові показники роботи Приморського районного суду м. Одеси за 2019 рік // Судова влада України : офіц. сайт. URL: <https://pm.od.court.gov.ua/sud1522/pokazniki-diyalnosti/pokaznyki/887889/> (дата звернення: 08.11.2020).

² Базові показники роботи Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська за 2019 рік // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://gt.dp.court.gov.ua/sud0412/pokazniki-diyalnosti/work_results/ (дата звернення: 08.11.2020).

³ Базові показники роботи Печерського районного суду м. Києва за 2019 рік // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://pc.ki.court.gov.ua/sud2606/pokazniki-diyalnosti/work_results/ (дата звернення: 08.11.2020).

⁴ Базові показники Голосіївського районного суду міста Києва за 2019 рік // Судова влада України : офіц. сайт. URL: <https://gl.ki.court.gov.ua/sud2601/pokazniki-diyalnosti/pokazzzz/873315/> (дата звернення: 08.11.2020).

⁵ Базові показники ефективності діяльності Монастириського районного суду Тернопільської області за 2019 рік // Судова влада України : офіц. сайт. URL: <https://mn.te.court.gov.ua/sud1911/pokaznikdiyall/2524> (дата звернення: 08.11.2020).

⁶ Базові показники ефективності діяльності Маньківського районного суду Черкаської області за 2019 рік // Судова влада України : офіц. сайт. URL: <https://mn.ck.court.gov.ua/sud2312/pokazniki-diyalnosti/101/93> (дата звернення: 08.11.2020).

у Томашпільському районному суді Вінницької області – 1 749¹, у Березівському районному суді Одеської області – 1 793².

Додаток 2

Суди міст із населенням >1 млн осіб	К-ть суд-дів	Кіль-кість справ і матеріалів за 2019 р.	Суди міст із населенням <100 тис. осіб	К-ть суд-дів	Кількість справ і матеріалів за 2019 р.
Приморський районний суд м. Одеси	19	41 435	Монастириський районний суд Тернопільської області	3	1092
Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська	26	18 399	Маньківський районний суд Черкаської області	3	1751
Печерський районний суд м. Києва	28	66 501	Томашпільський районний суд Вінницької області	2	1749
Голосіївський районний суд м. Києва	16	30 502	Березівський районний суд Одеської області	3	1793

Одне з найбільш проблемних практичних питань постає у зв'язку з необхідністю правильного й однозначного застосування регіональних коефіцієнтів для встановлення відповідного розміру суддівської винагороди в усіх судах нашої держави. Розбіжність у застосуванні цієї норми права впливає із двох наявних категорій – населення постійного і населення наявного.

В Україні поточні розрахунки (оцінки) чисельності населення визначаються на підставі підсумків останнього перепису населення,

¹ Базові показники ефективності діяльності Вінницького районного суду Вінницької області за 2019 рік // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://vnr.vn.court.gov.ua/sud0203/zvitnist/bazovi_pokaznuku/891742/ (дата звернення: 08.11.2020).

² Базові показники ефективності діяльності Березівського районного суду Одеської області // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://br.od.court.gov.ua/sud1504/pokazniki-diyalnosti/work_results/ (дата звернення: 08.11.2020).

результатів розробки інформації актових записів цивільного стану, а також відомостей про реєстрацію і талонів зняття з реєстрації місця проживання¹.

У період між переписами оцінювання чисельності населення здійснюється з використанням даних ДСС «Природний рух населення (народження, смерті, шлюби, розірвання шлюбів)» та ДСС «Міграційний рух населення». Розрахунок (оцінювання) чисельності населення здійснюється відповідно до Методики проведення розрахунків (оцінок) чисельності населення, затвердженої Наказом Держстату від 25 січня 2014 р. № 402². Крім того, одним з останніх нормативно-правових актів у сфері визначення чисельності населення є Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження щодо чисельності та складу населення, затверджені Наказом Державної служби статистики України від 31 грудня 2019 р. № 457.

Поняття як «наявне населення», так і «постійне населення» мають практичне застосування, однак слугують різним цілям. Чисельність наявного та постійного населення відрізняються часом на доволі значну величину. Така ситуація не тільки вже існує фактично – є підстави вважати, що в майбутньому тенденції щодо збільшення розбіжності між показниками наявного і постійного населення з високою часткою ймовірності посилюватимуться. Так, спираючись на дослідження, експерти «Інституту міста» у Києві О. Сергієнко та А. Ткачук зробили висновки щодо того, що лише до 2025 р. постійне населення столиці зросте щонайменше на третину – до 4 млн осіб, а «фактичну чисельність населення Києва у 2025 році слід оцінювати, щонайменше, у 5 млн осіб» [2].

Наявне населення – населення, яке на момент перепису перебуває на певній території, враховуючи тих осіб, які проживають там тимчасово (за умови їх відсутності у постійному місці проживання не більше ніж 12 місяців)³. Тобто наявним населенням виступає вся сукупність осіб, які перебувають на певній території в момент проведення перепису незалежно від загального часу їх перебування (в межах календарного року).

Основними перевагами оцінювання чисельності наявного населення є те, що воно не потребує витрачання великих коштів і може

---

¹ Україна. Огляд ССПД – ООКД // Державна служба статистики України : офіц. сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/imf/meta/Nas.html> (дата звернення: 08.11.2020).

² Про затвердження Методики проведення розрахунків (оцінок) чисельності населення : Наказ Держ. служби статистики України від 25.12.2014 № 402 // Державна служба статистики України : офіц. сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2014/402/402_2014.htm (дата звернення: 08.11.2020).

³ Там само.

проводитись із більшою періодичністю, ніж традиційний перепис. Потенційно воно більш рівномірно охоплює всі верстви населення незалежно від соціального статусу [3].

На відміну від наявного під постійним населенням розуміється населення, яке постійно проживає на момент перепису на певній території, враховуючи тимчасово відсутніх, якщо їх відсутність у місці постійного проживання не перевищувала 12 місяців¹. Таким чином, до постійного населення класично належать особи, які не є мігрантами, та особи, які фактично є мігрантами, але впродовж довгострокового періоду перманентно проживають на певній території.

1 січня 2017 р. набула чинності поточна редакція Закону України «Про судоустрій і статус суддів», і впродовж 2017–2019 рр. Державною судовою адміністрацією України показники населення застосовувались неоднозначно, однак у 2020 р. під час затвердження штатних розписів судів почав застосовуватись показник постійного населення.

На прикладі судів м. Одеси яскраво демонструється неоднозначність застосування регіональних коефіцієнтів, хоча згідно з даними Головного управління статистики в Одеській області (див. дод. 3) чисельність наявного населення постійно перевищувала позначку 1 млн осіб, а чисельність постійного населення трохи не досягала цієї позначки і лише у 2020 р. перевищила її на 36 осіб.

Додаток 3

Одеса Рік	Наявне населення	Приріст	Постійне населення	Приріст	Різниця між наявним і постійним населенням
2017	1 010 986		993 323		17 663
2018	1 013 159	+2 173	995 496	+ 2 173	17 663
2019	1 017 699	+4 540	1 000 036	+ 4 540	17 663

* Побудовано на основі даних Державної служби статистики України².

Згідно з даними, отриманими у відповідях на запити на публічну інформацію, Державною судовою адміністрацією:

- у 2017 р. регіональний коефіцієнт не застосовувався;
- у 2018 р. у Малинівському районному суді м. Одеси, в Одеському окружному адміністративному суді й у Господарському суді Одеської області застосовувався коефіцієнт 1,25;

¹ Там само.

² Там само.

– у 2019 р. у Малинівському районному суді м. Одеси застосовувався коефіцієнт 1,2, в Одеському окружному адміністративному суді – 1,25, у Господарському суді Одеської області – 1,25.

На жаль, Київський, Приморський і Суворовський суди м. Одеси у відповідь на запити на публічну інформацію взагалі повідомили, що вони не є розпорядниками запитуваної інформації, а Територіальним управлінням Державної судової адміністрації в Одеській області було зазначено, що впродовж 2017–2019 рр. застосовувався регіональний коефіцієнт 1,2. Такі розбіжні дані, надані стосовно одного й того ж питання щодо недвозначного факту об'єктивної дійсності, ускладнюють розуміння проблематики. Однак якщо звернутися до штатних розписів судів на підтвердження наданих даних, то неважко помітити, що у 2018 р. використовувався показник наявного населення, у 2019 р. в межах одного міста вибірково використовувались показники як наявного, так і постійного населення, а в 2020 р. Державна судова адміністрація почала застосовувати виключно показник постійного населення, хоча відповідних змін до чинного законодавства так і не було внесено.

Незважаючи на багаторічний досвід застосування обох категорій, наразі жодних роз'яснень щодо необхідності використання саме того чи іншого показника під час визначення розміру суддівської винагороди немає.

Однак у 2018 р. Рахункова палата рекомендувала Державній судовій адміністрації України ініціювати перед Комітетом правової політики та правосуддя Верховної Ради України внесення змін до ч. 4 ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з метою врегулювання питання застосування регіональних коефіцієнтів у разі зміни кількості постійного населення у населеному пункті¹. Убачається, що застосування показника «постійне населення» стосовно цієї ситуації є необґрунтованим.

По-перше, більшість населення України має міграційний досвід, і лише порівняно невелика його частка ніколи не змінювала місце свого проживання (не мігрувала до іншого населеного пункту, регіону тощо). Зазначене вище обґрунтовує доцільність застосування саме показника «наявне населення» як такого, що є найбільш мобільним і таким, який найточніше відповідає мінливим умовам дійсності.

---

¹ Про розгляд Звіту про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення здійснення правосуддя місцевими господарськими судами : Рішення Рахункової палати від 18.12.2018 № 32-6 // Рахункова палата України : офіц. сайт. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/32-6_2018/R_RP_32-6_2018.pdf (дата звернення: 08.11.2020).

Дані про чисельність саме наявного населення є основою для визначення необхідного обсягу житлово-комунальних послуг, послуг торговельної мережі, транспорту та зв'язку, побутової і туристичної сфер, медичних і культурних закладів тощо¹.

Висновки

Оскільки показник наявного населення розраховується за формулою «Наявне населення = постійне населення + особи, які тимчасово проживають, – тимчасово відсутні особи», то до наявного населення включаються і такі категорії осіб, як: 1) іноземці й особи без громадянства, які прибули в Україну на навчання; 2) іноземці й особи без громадянства, які прибули в Україну з метою працевлаштування; 3) іноземці й особи без громадянства, які прибули в Україну для участі в реалізації проектів міжнародної технічної допомоги; 4) іноземці й особи без громадянства, які є засновниками та/або учасниками, та/або бенефіціарними власниками (контролерами) юридичної особи, зареєстрованої в Україні; 5) внутрішньо переміщені особи тощо, позаяк вони також мають право звертатись до судів за захистом гарантованих Конституцією України прав і свобод навіть за місцем свого тимчасового проживання (на підставі посвідки на тимчасове проживання).

Зважаючи на викладене вище, доцільно внести зміни до абзаців 2–4 ч. 4 ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», замінивши словосполучення «кількість населення» на «кількість наявного населення», що сприятиме однозначності застосування цієї норми на практиці та, відповідно, забезпеченню дотримання соціальних гарантій суддівської незалежності.

Список бібліографічних посилань: 1. Логвиненко М. І., Юрковський О. Ю. Суддівська винагорода в контексті судової реформи. *Форум права*. 2014. № 3. С. 190–193. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_32.pdf (дата звернення: 08.11.2020). 2. До 2025 року населення Києва може зрости до 5 млн // Укрінформ : сайт. 16.01.2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2156840-do-2025-roku-naselennist-naselenna-kieva-moze-zrosti-do-5-mln.html> (дата звернення: 08.11.2020). 3. Оприлюднено результати оцінки чисельності наявного населення України // Урядовий портал : офіц. сайт. 23.01.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oprilyudneno-rezultati-ocinki-chiselnosti-nayavnogo-naselennya-ukrayini> (дата звернення: 08.11.2020).

Надійшла до редколегії 11.11.2020

---

¹ Методологічні пояснення // Головне управління статистики у Тернопільській області : сайт. URL: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/DS/DS0.htm> (дата звернення: 08.11.2020).

Vitkova V. S., Hrabova Ya. O. On the Issue of Judges' Salary as an Element of the Constitutional and Legal Status of Legals

The article focuses on the use of the categories of «permanent population» and «existing population» while applying the regional coefficients in determining the basic amount of salary of a judge, since the judge's salary guarantees the independence of the judge and is an integral part of his constitutional legal status. Attention is drawn to the fact that, since the judge's salary can be determined only by the Law of Ukraine «On Judicial System and Status of Judges» the issue of the uniqueness of the application of regional coefficients requires an additional focus of scholars and practitioners, which, in turn, is related to the uncertainty of the provisions of paragraphs 2, 3, 4, Part 4 of the Art. 135 of the above mentioned Law. Determination of the regional coefficient for the calculation of the judge's salary substantiates the feasibility of applying regional coefficients in practice based on the data, in particular, the basic indicators of the effectiveness of the courts of settlements, population of which exceed 1 million and total population of which is less than 100 thousand. Relevant comparative data on the burden on judges of such courts is provided. Based on the obtained empirical data, it is concluded that there are ambiguities in the use of the categories «existing population» and «permanent population» by the State Judicial Administration of Ukraine while approving staffing of courts in the period of 2017-2020 on the example of Odesa City, despite the relatively constant number of permanent and existing population in the city during this period. The necessity to apply the category of «existing population» in determining the basic salary of a judge is argued, as well as the advisability of amending the paragraphs 2-4 of Part 4 of the Art. 135 of the Law of Ukraine «On Judicial System and Status of Judges» in regard to the need for uniform application of this rule in practice and ensuring that the social guarantees of judicial independence are respected.

Key words: guarantees of judicial independence, regional coefficient, permanent population, existing population.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ
У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА**

УДК 347.998(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.03>

Людмила Василівна Сапейко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу;*

 <https://orcid.org/0000-0001-6911-8283>,
e-mail: luda.slv@gmail.com

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОКАЗОВОГО ПРОЦЕСУ ПІД
ЧАС ТРЕТЕЙСЬКОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ**

Досліджено сутність інституту доказування та доказів у цивільних справах, що розглядаються третейськими судами. Здійснено порівняльно-правовий аналіз нормативних положень Закону України «Про третейські суди» та цивільного процесуального законодавства України, пов'язаних із доказами та їх дослідженням. Установлено наявну проблематику правового регулювання доказової діяльності третейських судів і визначено шляхи вдосконалення чинного законодавства з метою її подолання. Обґрунтовано висновок про необхідність доповнення Закону України «Про третейські суди» окремою нормою, в якій чітко визначатимуться засоби доказування, на підставі яких можуть установлюватися обставини справи під час третейського розгляду. До цих засобів слід віднести письмові, речові й електронні докази, висновки експертів, пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, однак до них не можна відносити показання свідків.

Ключові слова: доказова діяльність, засіб доказування, третейський суд, регламент третейського суду, третейський процес.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Ухвалення на початку 2000-х рр. Закону України «Про третейські суди»¹ (далі – Закон) мало за мету кардинально змінити стан речей у судовій системі держави, яка буквально захлиналася від кількості

---

¹ Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 № 1701-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15> (дата звернення: 11.11.2020).

справ, що потребували розгляду судами загальної юрисдикції, шляхом утворення недержавних судів, здатних швидко й ефективно розглядати більшість цивільних і господарських спорів на підставі третейської угоди зацікавлених осіб, тобто вияву спільного бажання конфліктуючих сторін скористатись альтернативним способом захисту прав. Відтоді розвиток третейських судів в Україні подолав шлях від сплеску організаційної активності та підвищеної затребуваності таких інноваційних органів вирішення спорів у перші роки після набрання чинності Законом до мінімальної завантаженості справами через відсутність звернень до них зараз.

Як зауважують фахівці, ґрунтовні дослідження та опитування громадян і бізнесменів показали, що чинна система третейських судів не виправдала сподівань. Хоча Закон України «Про третейські суди» набув чинності ще у 2004 р., і відтоді було створено 515 третейських судів, вони не стали поширеним інструментом вирішення спорів. За даними досліджень, широкі можливості для створення третейських судів і відсутність належних механізмів регулювання та саморегулювання якості вирішення ними спорів призвели до того, що часто вони утворювалися за «кишеньковим» принципом, а в деяких випадках зловживали своєю компетенцією. За законом до їх відання належить широке коло спорів, але через втрату довіри до цієї інституції, малу обізнаність населення та бізнесу й утиски з боку державних судів третейські суди майже не працюють. Майже немає третейських судів, які відповідають запитам потенційних споживачів їх послуг. Наприклад, із 515 зареєстрованих третейських судів 267 не розглянули жодної справи [1].

Водночас видається, що найбільш суттєвою проблемою, яка перешкоджає повноцінному функціонуванню третейських судів і передавці спорів на їх вирішення, є наявність окремих законодавчих прогалин, а також недостатня нормативна врегульованість порядку третейського розгляду справ, зокрема стосовно доказової діяльності. Недоліки у процесі доказування, безумовно, призводять до викривлення обставин справи і як наслідок – до ухвалення незаконних і необґрунтованих рішень. Тому окреслене питання потребує дослідження та вироблення пропозицій для подолання наявних законодавчих проблем.

Стан дослідження проблеми

Доказовий процес у межах третейського розгляду як окремий правовий інститут вітчизняні науковці майже не досліджували. Окремі питання, опосередковано пов'язані з доказуванням та доказами у справах, що вирішуються третейськими судами, розглядалися в дисертаційних дослідженнях за суміжною тематикою. Серед них праці І. О. Бута «Розгляд цивільно-правових спорів третейськими

судами в Україні» [2], Ю. О. Котвяковського «Оскарження рішень третейських судів у порядку цивільного судочинства» [3], Ю. Д. Притики «Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді» [4] тощо.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення системи доказів у цивільних справах, що вирішуються за процедурою третейського розгляду, а також компетенції третейських судів у доказовій сфері. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *завдання*: виокремити основні елементи інституту доказування в цивільних справах, провести порівняльно-правовий аналіз нормативних положень Закону України «Про третейські суди» та цивільного процесуального законодавства України, пов'язаних із доказами та їх дослідженням, і виявити проблемні питання у правовому регулюванні доказової діяльності третейських судів.

Наукова новизна дослідження

Стаття є однією з перших наукових праць, у якій порушуються проблеми доказування та доказів у цивільних справах, що передаються на розгляд і вирішення третейського суду за домовленістю між учасниками спору, та надаються пропозиції щодо вдосконалення норм Закону України «Про третейські суди» для подолання окреслених проблем.

Виклад основного матеріалу

Належна організація доказового процесу прямо впливає на ефективність правозахисної діяльності, що здійснюється як державними, так і недержавними (третейськими) судами шляхом ухвалення ними правозастосовних актів-рішень. Судове рішення є правомірним лише тоді, коли чітко визначаються правовідносини сторін і повною мірою встановлюються всі обставини справи на підставі належних і допустимих доказів, безпосередньо досліджених та оцінених судом. У зв'язку з цим слід звернути увагу на загальні погляди на доказування як правове явище, вироблені наукою цивільного процесуального права у світлі здійснення правосуддя державними судами, які, однак, цілком можуть поширюватися на третейський розгляд, зважаючи на спорідненість судової і третейської форми захисту цивільних прав.

Так, М. Й. Штефан зазначає, що доказуванням є процесуальна і розумова діяльність суб'єктів доказування, яка здійснюється в урегульованому цивільному процесуальному порядку, спрямована на з'ясування дійсних обставин справи, прав та обов'язків сторін, установлення певних обставин шляхом ствердження юридичних фактів, зазначення доказів, а також подання, ухвалення, збирання, витребування, дослідження й оцінювання доказів [5, с. 180]. Водночас, як

слушно зауважує Л. О. Самілик, доказування є основним способом пізнання фактичних обставин справи, які підтверджують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. У процесі доказової діяльності суду й учасників справи можна простежити реалізацію основних принципів положень судочинства; без належного підтвердження обставин учасник справи не зможе довести свою правоту і не отримає бажаного результату зі справи, бо від повноти та якості процесу доказування залежить постановлення правильного та обґрунтованого рішення [6, с. 44].

Крім того, слід звернути увагу на ще один важливий аспект доказування, який окреслено в процесуальній доктрині. Зокрема, Н. Б. Фартушок наголошує на тому, що доказування має свої цілі, які значною мірою визначають змістове наповнення такої діяльності. Цілі доказування виконують роль об'єктивного фактору й багато в чому формують суб'єктивний склад, способи, засоби, предмет і межі доказування. Функціональне призначення доказування в цивільному процесі визначається насамперед цілями відповідної діяльності, що, у свою чергу, вказує на місце доказування в системі процесуальних відносин [7, с. 36].

Основоположним елементом доказування виступають докази, і, зважаючи на важливе значення цього інституту для правильного вирішення справи, законодавець зазвичай нормативно закріплює їх офіційне визначення та перелік засобів доказування. Так, ст. 38 Закону України «Про третейські суди» передбачає, що доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких третейський суд установає наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення спору. Це поняття майже повністю збігається з визначенням доказів, відображеним у ст. 76 ЦПК України¹ та ст. 73 ГПК України². Водночас, якщо ЦПК України та ГПК України регламентують також і систему засобів доказування, то Закон України «Про третейські суди» такої системи не містить. Виходячи із загальних приписів закону, засоби доказування мають визначатися регламентом постійно діючого третейського суду, а якщо справа розглядається третейським судом, який вирішує конкретний спір, то ці засоби мають визначатися третейською угодою з урахуванням вимог

---

¹ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 11.11.2020).

² Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 11.11.2020).

закону. Однак, як уже було зазначено, за своєю суттю розглядуване законодавство не містить вимог до засобів доказування, крім правила щодо їх допустимості (ч. 5 ст. 38 Закону), яким устанавлюється, що обставини справи, які за законом повинні підтверджуватися певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися жодними іншими засобами доказування. Також ч. 4 ст. 38 Закону передбачено, що в разі невизначеності питання щодо засобів доказування в регламенті третейського суду або третейській угоді у третейському суді для вирішення конкретного спору засоби доказування визначаються третейським судом, що розглядає відповідну справу.

У контексті розглядуваної нами тематики необхідно окреслити засоби доказування і порядок дослідження доказів у цивільних справах третейським судом з огляду на нормативні положення ЦПК України, який визначає, що засобами доказування в цивільних справах виступають письмові, речові й електронні докази, висновки експертів і показання свідків (ч. 2 ст. 76 ЦПК). Наразі цей перелік є вичерпним, тому саме ним оперують науковці та практикуючі юристи.

Однак постає питання, чи всі згадані докази можуть досліджуватися третейськими судами. У зв'язку з цим з урахування позиції законодавця в першу чергу слід звернутися до регламентів постійно діючих третейських судів. Так, наприклад, ст. 40 Регламенту Постійно діючого третейського суду при Кіровоградській регіональній торгово-промислової палаті передбачає, що фактичні дані визначаються такими засобами доказування: письмовими та речовими доказами, поясненнями сторін, а також висновками експертів і показаннями свідків¹. Іншим прикладом може слугувати Регламент Постійно діючого Третейського суду при Асоціації українських банків, де наведено більш розширений перелік засобів доказування, зокрема ним устанавлюється, що як докази допускаються письмові й речові докази, пояснення осіб, які беруть участь у справі, висновки експертів, показання свідків, аудіо-, відеозаписи та інші документи і матеріали (ст. 27)².

---

¹ Регламент Постійно діючого третейського суду при Кіровоградській регіональній торгово-промислової палаті : затв. рішенням Президії Кіровоградської регіональної торгово-промислової палати від 10.12.2004 № 2 // Кіровоградська регіональна торгово-промислова палата : офіц. сайт. URL: http://www.chamber.kr.ua/images/doc/fm/tretsud_reglament.pdf (дата звернення: 11.11.2020).

² Регламент постійно діючого Третейського суду при Асоціації українських банків : затв. рішенням Ради Асоціації українських банків від 22.04.2005 № 2 // Постійно діючий Третейський суд при Асоціації Українських банків : офіц. сайт. URL: <https://tretsud.aub.org.ua/index.php/10/11> (дата звернення: 11.11.2020).

Суттєву відмінність від зазначених регламентів має Регламент Постійно діючого Регіонального Третейського суду України при Асоціації «Регіональна правова група», яким установлюється, що засобами доказування у третейському суді є письмові та речові докази, пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у розгляді спору, і висновки експертів¹. Як видно, цей Регламент не передбачає використання як доказу показань свідка.

З урахуванням наведених прикладів слід проаналізувати можливість установлення третейським судом обставин цивільної справи шляхом дослідження саме зазначених доказів.

Оскільки, як було підкреслено, Закон України «Про третейські суди» не закріплює види доказів, то в ньому відсутні і їх сутнісна характеристика та порядок дослідження, тому для вирішення цих питань варто звернутися до цивільного процесуального законодавства, а саме до глави 5 розділу I ЦПК України. Так, речовими доказами вважаються предмети матеріального світу, які своїм існуванням, властивостями, місцезнаходженням та іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи. Письмовими доказами виступають документи, які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору. До електронних доказів віднесено інформацію в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі.

Письмові докази досліджуються шляхом огляду й ознайомлення з їх змістом безпосередньо судом та учасників справи, а також за потреби й інших учасників процесу, а також надання пояснень і постановки питань щодо цих доказів, якщо у зацікавлених осіб виникає така необхідність.

Порядок дослідження речових та електронних доказів передбачає за загальним правилом їх огляд судом або дослідження в інший спосіб, якщо це дозволить отримати більш точну інформацію, яку містить таке доказове джерело; пред'явлення цих доказів для ознайомлення учасникам справи, а в необхідних випадках також іншим учасникам процесу; за потреби – постановку питань учасниками справи й акцентування уваги суду на обставинах, пов'язаних з оглядом.

---

¹ Регламент Постійно діючого Регіонального Третейського суду України при Асоціації «Регіональна правова група»: затв. рішенням Ради Асоціації «Регіональна правова група» від 26.05.2006 № 1 // Рада Асоціації «Регіональна правова група»: офіц. сайт. URL: http://rpgua.com/wp-content/uploads/2019/04/reglament_treteyskiy_sud.pdf (дата звернення: 11.11.2020).

Ураховуючи зазначений порядок дослідження письмових, речових та електронних доказів і незначну складність такого порядку, можна говорити про можливість вчиняти названі процесуальні дії третейським судом, а отже, зацікавлені особи можуть подавати перелічені вище докази в межах третейського розгляду.

Однак речові, а інколи і письмові й електронні докази не завжди можуть бути доставлені до суду, тому їх слід оглядати за їх місцезнаходженням. У третейському законодавстві це питання взагалі не порушується. Водночас у ч. 9 ст. 85 ЦПК України зазначається, що у випадках, передбачених законом, апеляційний загальний суд може оглянути докази за їх місцезнаходженням на прохання третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу або за заявою сторони (учасника) третейського (арбітражного) розгляду за згодою третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу) у справі, що розглядається третейським судом або міжнародним комерційним арбітражем, у порядку, встановленому ст. 85 ЦПК України. У разі задоволення відповідної заяви суд направляє протокол огляду безпосередньо третейському суду (міжнародному комерційному арбітражу) або стороні, за заявою якої такий огляд проводився, для подальшого його передання третейському суду (міжнародному комерційному арбітражу). В ухвалі про огляд доказів за їх місцезнаходженням суд вирішує питання забезпечення чи попередньої оплати витрат осіб, пов'язаних із таким оглядом. Відповідно, законодавець у такий спосіб позбавив третейський суд повноважень щодо огляду доказів за їх місцезнаходженням і визнав виключні повноваження щодо вирішення цього питання за державним судом. Проте, враховуючи значну кількість цивільних справ, які розглядаються судами загальної юрисдикції і, зокрема, апеляційними судами, та, як уже зауважувалося, безумовну спроможність третейського суду досліджувати речові, письмові та електронні докази за допомогою системи процедурно неускладнених процесуальних дій, доцільно передати повноваження щодо огляду доказів за їх місцезнаходженням у межах третейського розгляду цивільних справ самим третейським судам, чітко регламентувавши процедуру такого огляду в Законі України «Про третейські суди» за аналогією зі ст. 85 ЦПК України.

Пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, тривалий час відігравали в цивільному процесі роль обов'язкового засобу доказування в кожній справі, маючи при цьому ознаки належності та допустимості доказів. Але зараз відповідно до норм ЦПК України такі пояснення, якщо вони не надаються у формі показань свідка, не мають доказового характеру. Разом із тим слід погодитися з П. Ф. Немешем, що законодавцю варто було б залишити пояснення сторін, третіх осіб та їх представників як самостійний засіб доказування поряд із показаннями свідків, а не перетворювати його на різновид

показань свідків [8, с. 107]. Також цілком можна погодитися з думкою О. Штефан, що усні пояснення сторони і треті особи дають щодо суті заявлених позовних вимог і заперечень проти позову на стадіях провадження у справі до судового розгляду та розгляду справи в судовому засіданні. Отже, безпосередньо від сторін в усній і письмовій формі суд одержує первинні відомості про фактичні обставини справи, що належать до предмету дослідження, що надає йому можливість обрати найбільш раціональний шлях дослідження всього доказового матеріалу у справі, необхідного для встановлення об'єктивної істини [9, с. 8]. Тому, незважаючи на відсутність такого засобу доказування в чинному цивільному процесуальному законодавстві, третейські суди, керуючись регламентом або третейською угодою сторін, можуть установлювати обставини справи на підставі зазначеного виду доказів.

Висновок експерта цивільне процесуальне законодавство визначає як складений у нормативно встановленому порядку докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки й обґрунтовані відповіді на поставлені експертів питання. Оцінюючи спроможність третейського суду досліджувати висновок експерта, на нашу думку, слід позитивно поставитися до такої можливості. Водночас не можна погодитися із законодавчим формулюванням змісту ст. 43 Закону, яка дає право третейському суду з метою правильного вирішення спору зобов'язувати сторони чи одну із сторін замовити проведення експертизи для роз'яснення питань, що потребують спеціальних знань. Такий підхід суперечить загальним принципам процесуального права та основним засадам самого Закону – змагальності сторін, свободи в наданні ними третейському суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Відповідно, висновок експерта може надаватися виключно на замовлення зацікавлених у справі осіб у разі виявлення ними бажання саме цим доказом обґрунтовувати свою правову позицію у справі, що розглядається третейським судом.

Окремо слід зупинитися на можливості одержання та дослідження третейським судом показань свідка. Специфіка отримання такого доказу полягає в тому, що суд має бути забезпечити достовірність показань. Це досягається не лише суворим дотриманням процедури допиту свідка, але й, у першу чергу, застосуванням обов'язкових процесуальних заходів, спрямованих на запобігання неправдивим показанням, зокрема попередження свідка про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань і відмову від давання показань за відсутності для цього законних підстав, приведення свідка до присяги, а в разі неналежного виконання свідком свого обов'язку – застосування до нього заходів кримінально-правового характеру (статті 384, 385 КК України).

Крім того, до свідка може бути застосовано захід процесуального примусу – його привід у випадку, якщо належним чином викликаний свідок без поважних причин не з'явився на судове засідання або не повідомив про причини неявки. Також свідок може бути притягнутий і до адміністративної відповідальності за прояв неповаги до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки до суду (ст. 185-3 КУпАП).

Усі вищезазначені дії можуть вчинятися лише судами загальної юрисдикції як органами державної влади, тому й отримувати такий доказ, як показання свідка, можуть лише професійні судді. Третейські суди повноважень щодо допиту свідка мати не можуть, хоча у більшості регламентів постійно діючих третейських судів зазначається такий засіб доказування, як показання свідків.

Зважаючи на те, що показання свідків відіграють важливу роль для встановлення обставин у багатьох цивільних справах, але при цьому їх отримання має суттєві особливості, на яких було наголошено, законодавець визначив спеціальну процедуру забезпечення такого доказу для справ, які розглядаються третейськими судами. Наразі це питання врегульовано ст. 94 ЦПК України, якою встановлено, що на прохання третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу або за заявою сторони (учасника) третейського (арбітражного) розгляду за згодою третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу) апеляційний загальний суд за місцем проживання (перебування) свідка може допитати, в тому числі повторно, свідка про відомі йому обставини, що стосуються справи, яка розглядається третейським судом (міжнародним комерційним арбітражем), згідно з визначеним третейським судом (міжнародним комерційним арбітражем) переліком питань. Сторони (учасники) третейського (арбітражного) розгляду можуть брати участь у допиті свідка і ставити йому питання для уточнення його відповідей. При цьому в ухвалі про виклик свідка суд вирішує питання забезпечення чи попередньої оплати витрат свідка, пов'язаних із його допитом.

Перш за все, слід звернути увагу на невідповідність змісту ст. 94 ЦПК України її назві – «Допит свідка за заявою сторони арбітражного (третейського) розгляду». Оскільки допит свідка, виходячи з положень цієї статті, може здійснюватися на прохання самого третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу), а не тільки сторони арбітражного (третейського) розгляду, назву статті слід відкоригувати. Але необхідно врахувати й те, що третейський суд може звернутися до державного суду з проханням про допит свідка лише за умови, коли сам учасник справи, бажаючи використати показання свідка на підтвердження певних фактів, відображає це в поданні до третейського суду документах, однак самостійно не звертається щодо вирішення цього питання до суду загальної юрисдикції,

уповноважуючи тим самим третейський суд сформувавши цей доказ. У разі вияву власної ініціативи третейського суду в цьому питанні, так само як і в питанні проведення експертизи, слід говорити про порушення принципів третейського процесу.

Поряд із зазначеним загалом вважаємо, що підхід, використаний у ст. 94 ЦПК України, може лише тимчасово вирішувати проблему отримання показань свідка у третейському процесі. Важливо наголосити, що сама ідея виконання державним судом окремих процесуальних дій для третейського (недержавного) суду з метою забезпечення ефективності розгляду таким громадським органом справ, добровільно переданих і прийнятих для вирішення в межах третейської процедури, сприймається критично. Тому слід розробити модель, яка дозволить забезпечити повну самостійність третейських судів як незалежних недержавних органів, зокрема в доказовій діяльності, та звільнить суди загальної юрисдикції від додаткового навантаження та виконання невласливих їм функцій. Варіантом вирішення цієї проблеми може стати законодавче обмеження використання показань свідків у третейському процесі.

Висновки

Держава має системно забезпечити гарантії автономного функціонування третейських судів для їх подальшого розвитку в Україні. Незважаючи на прогресивний характер Закону України «Про третейські суди», в ньому, на наш погляд, відсутнє необхідне законодавче регулювання, зокрема в питаннях доказової діяльності третейських судів. Убачається потреба в запровадженні окремої норми, в якій чітко буде окреслено засоби доказування, на підставі яких можуть установлюватися обставини справи під час третейського розгляду. Потребує визначеності й питання щодо спроможності третейського суду отримувати і досліджувати такі докази, як показання свідків. На нашу думку, специфічність цього доказу не надає можливості самостійно сформувавши його недержавному органу, тож, вважаємо, що показання свідка не слід відносити до засобів доказування в третейському процесі. У разі, якщо сторони планують використати як докази показання свідків, вони можуть передати свій спір на вирішення державному суду. Поряд із цим вважаємо, що всі інші докази – письмові, речові (в тому числі й ті, які не можна доставити до суду і які у зв'язку з цим оглядаються за місцем їх знаходження), електронні докази й висновки експертів – можуть прийматися, досліджуватися й оцінюватися третейським судом у загальному без будь-яких обмежень, однак із дотриманням принципів третейського процесу. Безперечно, з нашої точки зору, можуть виступати засобами доказування у третейському процесі і пояснення сторін, третіх осіб та їх представників.

Список бібліографічних посилань: 1. Шепель Т. Реформа третейських судів: что изменится для бизнеса? // Экономическая правда : сайт. 04.02.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/02/4/656553/> (дата звернення: 11.11.2020). 2. Бут І. О. Розгляд цивільно-правових спорів третейськими судами в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2016. 23 с. 3. Котвяковський Ю. О. Оскарження рішень третейських судів у порядку цивільного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 19 с. 4. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних провадвідносин в третейському суді : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 30 с. 5. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2005. 624 с. 6. Самілик Л. О. Особливості інституту доказування в цивільному судочинстві. *Ірпінський юридичний часопис*. 2019. Вип. 1. С. 44–50. 7. Фартушок Н. Б. Тягар доказування в цивільному судочинстві: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 188 с. 8. Немеш П. Ф. Письмове опитування учасників справи як свідків у цивільному процесі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 106–109. 9. Штефан О. Пояснення сторін і третіх осіб у справах, які виникають зі спірних авторсько-правових відносин. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 1. С. 5–15.

Надійшла до редколегії 17.11.2020

Sapeiko L. V. Some Aspects of the Evidentiary Process during the Arbitration of Civil Cases

The institution of proving and evidence in civil cases considered by arbitration courts has been studied. According to the author, the most significant problem that hinders the full functioning of arbitration courts and the transfer of disputes for their resolution is the presence of certain legislative gaps, as well as insufficient regulation of arbitration, in particular in the field of evidentiary activity. The purpose of the article is to determine the system of evidence in civil cases considered within the arbitration procedure, as well as the competence of arbitration courts in the field of evidentiary activity. The comparative and legal analysis of normative provisions of the Law of Ukraine “On Arbitration Courts” and the civil procedural legislation of Ukraine related to evidence and their research has been carried out. The author has for the first time studied the main problems of proving and evidence in civil cases, submitted for consideration and solution to the arbitration court by the agreement between the parties to the dispute, and has provided propositions to improve the Law of Ukraine “On Arbitration Courts” to overcome these problems. The author has substantiated the conclusion on the need to introduce a separate norm in the Law of Ukraine “On Arbitration Courts”, which should clearly define the means of proving, which are the basis for establishing the circumstances of the case during the arbitration proceedings. These should include written, physical and electronic evidence, expert opinions and explanations of parties, third parties and their representatives. It has been emphasized that the testimony of witnesses, considering the specifics of

obtaining and ensuring the reliability of such a source of evidence, which may be implemented only by the state court, can not be attributed to means of evidence in arbitration. If the parties plan to use the testimony of a witness as evidence, they can refer their dispute to the state court. The results obtained during the study can be used in the process of reforming the current legislation of Ukraine regulating the activities of arbitration courts.

Key words: evidentiary activity, means of proving, arbitration court, arbitration court rules, arbitration process.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 349.6+656.13(477)   DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.04>

Іван Васильович Бригадир,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра трудового та господарського права (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0003-3181-3410>,
e-mail: iv_b@ukr.net;

Ірина Вікторівна Панова,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра правоохоронної діяльності та поліцієстики (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0003-4325-5428>,
e-mail: iv_p@ukr.net

**РОЛЬ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
В МІНІМІЗАЦІЇ ВПЛИВУ ЗАГРОЗ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕЦИ
В ГАЛУЗІ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ**

Досліджено практику державної політики та застосування законодавства в Україні та країнах Європейського Союзу в запровадженні вимог охорони довкілля від забруднення в галузі автомобільного транспорту, виявлено основні сучасні проблеми та виклики екологічній безпеці у сфері експлуатації автомобільного транспорту і трансформації транспортної галузі, запропоновано рекомендації щодо вдосконалення державної політики країн стосовно встановлення законодавчих вимог до автомобільних транспортних засобів.

Ключові слова: екологічне право, екологічне законодавство, екологічна безпека, автомобільний транспорт, електромобілі.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Після Другої світової війни суспільство і держави почали приділяти дедалі більше уваги питанням сталого розвитку – концепції, побудованій на принципах збереження теперішнім поколінням довкілля в такому стані, який дозволить наступним поколінням користуватися природними ресурсами в не гіршій якості. Для цього на міжнародному рівні ухвалюються різні програмні та правові

документи в кожній окремій галузі чи сфері суспільного життя – соціально-демографічній, виробничій, екологічній тощо.

Кожна окрема країна для себе окремо може розробляти власні програмні та правові документи, під час розроблення яких вона є вільною у питаннях використання чи, навпаки, невикористання міжнародних рекомендацій, за умови, що раніше така країна не взяла на себе відповідні міжнародно-правові зобов'язання у певній галузі.

Розвинуті країни світу докладають дедалі більше зусиль щодо екологізації матеріального виробництва, енергетики і транспорту. В автотранспортній сфері це найбільш помітно, адже власні транспортні засоби має переважна більшість населення цих країн. Збільшення їх кількості перетворює автомобільний транспорт на одне з основних джерел забруднення довкілля.

Стан дослідження проблеми

До розгляду проблеми правової регламентації екологічної безпеки на різних рівнях підходили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г. І. Балюк, Н. Н. Веденін, О. С. Колбасов, В. В. Костицький, М. І. Краснова, Г. П. Серов, М. О. Фролов, Ю. С. Шемшученко та ін. У 1999 р. Н. В. Барбашова захистила дисертацію на тему «Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності» [1], де частково розглянула проблеми забезпечення екологічної безпеки всієї системи транспорту як частини господарської діяльності. Пізніше А. О. Бондар провів дисертаційне дослідження на тему «Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні» [2], в якому розглядалися заходи правового механізму регулювання екологічно небезпечної діяльності, визначалися особливості правового регулювання окремих її видів, здійснювалися правове розроблення наукового поняття і теоретичні дослідження механізму правового регулювання екологічно небезпечної діяльності. У 2008 р. один із співавторів цієї статті І. В. Бригадиром провів дисертаційне дослідження на тему «Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі автомобільного транспорту» [3]. Однак розвиток технологій в галузі автомобільного транспорту та поглиблення кризових явищ у довкіллі зумовлюють необхідність актуального новітнього дослідження державної політики і законодавства в галузі попередження негативного впливу автомобільних транспортних засобів на довкілля та людину.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні основних напрямків розвитку державної політики та законодавства у сфері зменшення негативного впливу автомобільних транспортних засобів на довкілля та здоров'я населення. Відповідно до зазначеної мети наукового дослідження

поставлено такі *завдання*: дослідити законодавчі вимоги в галузі експлуатації автомобілів в Україні та країнах ЄС, визначити основні проблеми в цій галузі, обґрунтувати пропозиції щодо змін у пріоритетах державної політики в автотранспортній галузі та розроблення правових механізмів подолання кризових явищ у цій галузі.

Наукова новизна дослідження

На підставі дослідження обґрунтовано необхідність: включення України в загальноєвропейську ініціативу електрифікації автомобільного транспорту, розроблення та ухвалення державної програми трансформації автотранспортної галузі з установаженням чітких термінів запровадження обмежень на використання двигунів внутрішнього згорання, запровадження механізмів фінансового стимулювання переходу автомобільного транспорту від двигунів внутрішнього згорання до електрифікованих силових установок.

Виклад основного матеріалу

Основними чинниками, які впливають на зростання екологічних проблем автомобільного транспорту, є висока концентрація населення в містах та повсякденне використання ним автомобільного транспорту, внаслідок чого, в першу чергу, знижується якість повітря, збільшується шкідливе акустичне навантаження тощо. У випадку формування перешкод рухові (на дорогах) збільшуються непродуктивні втрати часу людей, які впливають на втомлюваність і кінцеву продуктивність праці, а також змушують перебувати людину в режимі роботи в шкідливих умовах. Так, за даними сервісів моніторингу дорожнього трафіку в м. Київ, витрати часу на пробки становлять 46 %¹. І це є середнім показником. У час пік, коли здійснюється найбільше переміщення працюючого населення, цей показник коливається у межах 82–103 % і може сягати 130 %². Головне, значна частина працюючого населення проводить певний обсяг часу в місцях найбільшої концентрації забруднюючих речовин – на автомобільних дорогах. Якщо в межах автомобільної дороги (а це, серед іншого, й очікування маршрутного транспорту на зупинках) людина проводить сумарно 40 хв. у робочий день, а в рік таких днів 220, та в шкідливих умовах вона проводить 146 год. на рік, а це 18 робочих змін шкідливих умов. Усі ці обставини спонукають уряди країн устанавлювати все більш жорсткі вимоги до автомобілів.

Усе жорсткіші умови випуску й експлуатації автомобілів штовхають автовиробників робити значні вкладення в розроблення

---

¹ Скільки времени киевляне тратят из-за пробок // Наш Киев : сайт. 04.09.2019. URL: https://nashkiev.ua/novosti/skolko-vremeni-kievlyane-tratyat-iz-za-probok.html?in_parent=novosti (дата звернення: 05.12.2020).

² Kyiv traffic // Tomtom : сайт. URL: https://www.tomtomb.com/en_gb/traffic-index/kyiv-traffic (дата звернення: 05.12.2020).

досконаліших двигунів та устаткування, а інколи на відверте шахрайство. І підтвердженням тому є нещодавній «дизельний» скандал із встановленням програмного забезпечення автомобіля, яке дозволяло визначати факт перебування автомобіля на тестовому майданчику та занижало показники викидів автомобіля. «Дизельгейт» став катаклізмом для цілого циклу заборон експлуатації дизельних автомобілів у низці міст Європи. Проте на самій лише забороні дизельних автомобілів в окремих містах справа не зупинилася. Низка країн заявила про повний перехід автотранспорту на електричні силові установки і відмову від двигунів внутрішнього згорання. Так, Норвегія планує запровадити заборону на ДВЗ із 2025 р., Німеччина – із 2030 р., Франція – із 2040 р.

В Україні справи в цьому напрямку здебільшого стоять на місці, а в окремих випадках ідеться про діаметрально протилежний рух, аніж в Європі. Так, Україна ухвалила програму поступового запровадження екологічних вимог до автомобілів, відомих під назвою «Євро-4», «Євро-5», «Євро-6». Наразі діє вимога щодо введення в експлуатацію автомобілів, які відповідають вимогам «Євро-5», у плані було введення з 1 січня 2020 р. «Євро-6», однак уведення цих нормативів перенесли на 2025 р. Більш того, після низки протестів та відповідної лібералізації митного законодавства як виняток і тимчасовий захід в Україну можна ввезти і реєструвати вживані автомобілі, які не відповідають вимогам «Євро-5». Для стимулювання розвитку ринків електромобілів в Україні запроваджено пільги під час митного оформлення, а також започатковано самостійну серію державних номерних знаків із виконанням написів у зеленому кольорі. Стосовно відмови від двигунів внутрішнього згорання в Україні відповідних нормативів не ухвалювалося.

Слід зазначити, що в Україні, як і в світі, свого часу з метою зменшення викидів вуглекислого газу в атмосферу від автомобілів стимулювалися і розроблялися технології використання як моторного палива сумішей із включенням речовин, сировиною для яких були продукти відновлювальних джерел (тваринного або рослинного походження), зокрема біоетанол та біодизель. Були спроби зобов'язати додавати певну частку етанолу до бензинів, проте цей напрямок не набув розвитку у зв'язку з невеликою часткою автомобілів, які були пристосовані до роботи на таких паливних сумішах.

Тому сьогодні можна констатувати, що напрямок використання двигунів внутрішнього згорання для індивідуального транспорту поступово згортається. Причиною недоцільності використання моторного палива з відновлювальних джерел вважається вирішення тільки однієї проблеми – зменшення викидів парникових газів. Невирішеними залишаються інші проблеми. У процесі згорання палива за ідеальних умов мають утворюватися вода і вуглекислий газ, проте на

практиці це не так. По-перше, у паливі завжди присутні домішки, які під час згорання утворюють не лише згадані речовини. Так, усі білкові структури живих організмів містять сірку й азот, які неодмінно потрапляють до палива, хоча і в малих кількостях. Під час згорання таких домішок утворюються оксиди сірки й азоту, які входять до складу смогу та викликають кислотні дощі. По-друге, за високої температури згорання у двигуні окислюється азот атмосфери з утворенням оксиду азоту різних валентностей. Більшість таких сполук нейтралізується в системах автомобіля, зокрема в каталітичному нейтралізаторі, проте певна їх частина все одно надходить до атмосфери. Ураховуючи значну зосередженість автомобілів у містах, навіть незначні обсяги викидів помножуються на велику кількість транспортних засобів, що призводить до великої концентрації небезпечних речовин на невеликій території. В умовах безвітряної погоди окремі міста вкриваються хмарами смогу, які стають небезпечними уже всім мешканцям міста, а не тільки тим, хто користується транспортом.

Крім того, використання палива з продукції рослинництва тваринництва зіштовхнулося з певною етичною проблемою. Для виробництва біоетанолу і біодизелю використовуються угіддя для вирощування сільськогосподарських культур, придатних для таких цілей. Тобто частину земель використовують для виробництва палива, а не продовольства. Окремі культури, зокрема кукурудза, може використовуватися і як продовольча культура, і як енергетична – для виробництва біоетанолу. І це тоді, як у світі не подолано проблеми голоду в багатьох країнах. Голод штовхає людей до масових міграцій, які ще більше ущільнюють кількість населення в певних місцях і породжують нові екологічні та соціальні проблеми, в тому числі в розвинутих країнах. Така етична проблема неабияк влінула на подальшу долю моторного палива, виготовленого з відновлювальних джерел.

Сьогодні як тенденцію розвитку автомобільного транспорту слід констатувати поступовий перехід від двигунів внутрішнього згорання до електродвигунів. У цілому підтримуючи такий перехід, необхідно звернути увагу на певні проблеми, з якими неодмінно зіткнеться кожна країна на шляху електрифікації автомобільного транспорту.

Першою проблемою є енергетика транспорту. Електромобіль споживає енергію для свого руху та роботи бортових систем. Необхідний обсяг енергії береться з акумулятора, який має заряджатися від наявної системи електропостачання. Не вдаючись в усі технічні аспекти цього питання, слід зазначити, що використання акумулятора як джерела енергії в автомобілі вимагає втрат енергії на:

– перетворення змінного струму на постійний, тут втрати незначні – 2–5 %, пов'язані з роботою трансформаторів та електроніки;

– перетворення постійного струму на енергію хімічних зв'язків; такий процес супроводжується значним виділенням тепла і забирає значну частину енергії, спожитої з мережі; обсяг втрат залежить від моделі й технології виробника, досвід використання електромобілів указує, що різниця між спожитою електроенергією з мережі за показниками приладів обліку і накопиченою в батареї електрокара може становити 15–30 % залежно від кліматичних умов та ступеня заряду батареї;

– зворотне перетворення енергії хімічних зв'язків на електричну; такі втрати досить важко відстежувати, але суто технічно вони є і не можуть заперечуватися у зв'язку із самою характеристикою процесів, які відбуваються в акумуляторі.

Названі втрати можуть збільшуватися в часі у зв'язку з деградацією батареї. Крім того, їх необхідно враховувати в техніко-економічних обґрунтуваннях запровадження електромобілів у певних галузях (автомобілі екстрених служб, громадського транспорту тощо).

Необхідно враховувати спроможність наявної мережі електропостачання прийняти навантаження від зарядних пристроїв. Зради справедливості слід зазначити, що є і певні переваги для енергетичних мереж від використання їх для зарядки електромобілів громадянами. Зазвичай заряджання відбувається у нічну пору, коли навантаження на мережі є мінімальним і росте обсяг непродуктивних втрат енергомережі від простою. Електромобілі можуть мінімізувати такі коливання, проте це справедливо для загальнодержавної системи генерації електроенергії. Однак системи електропостачання приватного житла, особливо в Україні, не проектувалися під потреби заряджання електромобілів. Тому масовий перехід на електромобілі має супроводжуватися модернізацією енергетичної мережі.

Крім того, існує суто екологічна проблема енергетики електротранспорту – генерація електроенергії. В Україні більшість електроенергії виробляється з вичерпного палива або атомної енергії. Тому вважати електромобілі транспортом з нульовими викидами (zeroemission) досить самонадіяно. В Україні, як і в більшості країн світу, електромобілі перерозподіляють місце викидів і їх вид, частково зменшуючи їх. Із погляду захисту життя і здоров'я населення та забезпечення екологічної безпечності транспорту саме для людини, індивідуальний електротранспорт дійсно є компромісом між необхідністю комфортного пересування та викидами, які впливають на людину. Із погляду загального балансу викидів країни або світу в цілому, електромобілі не надто їх зменшують. Однак це не стільки проблема електрифікованого транспорту, скільки галузі світової енергетики в цілому. Про дійсно нульові викиди від електрокарів можна буде говорити в разі досягнення повного заміщення атомної енергії чи енергії з вичерпного палива на енергію з відновлювальних джерел. Але поступ у цьому

напрямку все ж таки є, і рівень викидів, пов'язаних з експлуатацією електрокара, поступово зменшується¹.

Законодавчо вказана проблема вирішується шляхом запровадження все більш жорстких вимог до енергетики в частині забруднення довкілля та стимулювання розвитку альтернативних джерел енергії. У цьому зв'язку ухвалено цілу низку нормативних і програмних документів, а тому приділяти їм детальну увагу в межах цього дослідження недоцільно.

Наступною проблемою, що порушується у разі впровадження електромобілів, називають сам баланс викидів під час їх створення. У Німеччині було проведено дослідження, в якому порівнювали обсяг викидів парникових газів від «Mercedes C220d» і «Tesla Model 3». Згідно з результатами дослідження видобування та переробка літію, кобальту і марганцю, необхідних для виготовлення акумуляторів, дуже енергоємні. Тому виробництво однієї батареї, термін служби якої 10 років, призводить до емісії 11–15 тон CO₂ [4]. Ця проблема пов'язується з індустрією та екологізацією матеріального виробництва. Основні правові механізми впливу на її вироблення лежать у площині екологічних вимог до промислових об'єктів. В Україні виробництво електрокарів або батарей для них на сьогодні не здійснюється, проте в разі його наявності на такі об'єкти поширюватимуться загальні вимоги до промислових об'єктів, викладені в екологічному законодавстві. Також ми не виявили певних специфічних законодавчих вимог у країнах ЄС до індустрії виготовлення електрокарів.

Найбільшою, на нашу думку, проблемою електрокарів, яка уже назріває, але ще не стала критичною, є силові акумуляторні батареї транспортних засобів. Для виробництва батарей використовується ціла низка шкідливих для довкілля хімічних елементів, які потребують специфічної утилізації. У матеріалах пропаганди щодо відповідальної утилізації відпрацьованих батарейок із побутових приладів вказується, що одна «пальчикова батарейка» типу ААА забруднює біля 20 м² ґрунту. Якщо математично співвіднести такий елемент живлення з акумулятором електрокара вагою 240–300 кг, то отримаємо площу забруднення більше 10 га. Проте проблема утилізації відпрацьованих батарей є окремою і досить широкою, а тому потребує власного детального розгляду і в межах цієї роботи буде свідомо виключена.

Ще однією проблемою, якої треба торкнутися, є певного роду обмеженість сприйняття електрифікації автомобільного транспорту та відмови від двигунів внутрішнього згорання. Ця обмеженість полягає у

---

¹ Wie umweltfreundlich sind Elektroautos? // BMU : сайт. URL: https://www.bmu.de/fileadmin/Daten_BMU/Pool/Broschueren/elektroautos_bf.pdf (дата звернення: 05.12.2020).

сприйнятті електрокарів виключно як акумуляторних рухомих транспортних засобів. І така обмеженість спонукає до розроблення законодавчих вимог, які ґрунтуються на цьому постулаті, і не стимулює розвитку альтернатив. А вони відомі – це автомобілі на паливних елементах, які споживають для виробництва енергії водень. У паливних елементах не здійснюється процес горіння, окислення водню відбувається внаслідок іншого процесу, в результаті якого утворюється струм без електромагнітної генерації. Побічні продукти – вода і тепло. КПД таких установок становить до 60 %.

Водень у паливних елементах є дійсно екологічно чистим видом пального, бо у зв'язку з відсутністю горіння не відбувається окислення азоту атмосфери. Перешкодою для широкого запровадження цієї технології в автомобільному транспорті є відсутність розвинутої системи вироблення та реалізації водню. Однак ще кілька років тому така ж проблема була із зарядними пристроями для електрокарів. Дійсно, виробництво водню є досить енерговитратним процесом. Проте його можна налагоджувати там, де є доступ до значних обсягів енергії відновлювальних джерел – сонячної енергії в пустелях Африки, Азії та Австралії, геотермальних джерел, вітрових ресурсів узбережжя океанів тощо. Транспортувати такі обсяги електроенергії звичайними мережами є досить складним інженерним завданням. У такому випадку може видаватися доцільним перетворювати енергію у місці її генерації на водень, а транспортувати вже його. Більш того, у разі завершення ери вуглеводнів для цієї мети можна буде використовувати наявну систему газопроводів, якщо вона буде здатна виконати це завдання.

Перевагами запровадження використання паливних елементів в автомобілях є генерація енергії в самому транспортному засобі та можливість швидкої дозаправки, як і звичайного автомобіля, з ДВЗ. Більш того, такий транспортний засіб отримує практично необмежений запас руху, якого в акумуляторних електрокарів не буде ніколи без заміни батарей у дорозі. Додатковою перевагою автомобілів з паливними елементами є можливість їх використання як мобільного джерела електроенергії, що неабияк може стати у пригоді екстреним службам і значно розширює можливості для застосування такого транспортного засобу.

Аналіз законодавства України не продемонстрував підтримку напрямку розвитку автомобілів на паливних елементах. Усі податкові преференції існують та розроблялися для «транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами». У такому розумінні за українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності електромобіль на паливних елементах не потрапляє.

Висновки

1. Вимоги законодавства в екологічній сфері з 60–70-х років ХХ ст. є одним з основних чинників технологічного розвитку матеріального виробництва. Запровадження дедалі жорсткіших вимог до автомобілів в останні 30 років стимулювало розвиток технологій автомобільного транспорту і призвело до тотальної зміни типу енергетичних установок автомобілів. Проте вони вичерпують свої можливості. Сьогодні запровадження тільки забороняючих вимог є недостатнім. Потрібна стратегічна екологічна оцінка впливу технологій та її інтеграція в транспортну політику держав. Законодавство має стати основним програмним фактором розвитку технологій автомобільного транспорту, але при цьому має бути здійснено все необхідне для уникнення перетворення однієї екологічної проблеми на іншу, не менш загрозливу. На цьому шляху Україна не може бути ані першопрохідцем, ані аутсайдером. Наша держава має залучатися в загальноєвропейське законотворення й імплементувати у своє правове поле вимоги, ухвалені в ЄС, інакше Україна може стати полігоном для експлуатації заборонених у ЄС транспортних засобів.

2. В Україні має бути ухвалена державна програма трансформації автотранспортної галузі з установами чітких термінів запровадження обмежень на використання двигунів внутрішнього згорання. Додатково слід розробити механізм фінансового стимулювання переходу автомобільного транспорту від двигунів внутрішнього згорання до електрифікованих силових установок.

Список бібліографічних посилань: 1. Барбашова Н. В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 1999. 18 с. 2. Бондар Л. О. Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 1999. 18 с. 3. Бригадир І. В. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі автомобільного транспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2008. 20 с. 4. Buchal Ch., Karl H.-D., Sinn H.-W. Kohlemotoren, Windmotoren und Dieselmotoren: Was zeigt die CO₂-Bilanz? *Ifo Schnelldienst*. 2019. № 8. Ss. 40–54. URL: <https://www.ifo.de/DocDL/sd-2019-08-sinn-karl-buchal-motoren-2019-04-25.pdf> (дата звернення: 05.12.2020).

Надійшла до редколегії 10.12.2020

Bryhadyr I. V., Panova I. V. Role of Legislation and State Policy in Minimizing the Impact of Threats to Environmental Safety in the Automobile Transport Sector

The role of legislation and state policy in minimizing the impact of threats to environmental safety in the field of automobile transport has been studied. The main directions of the development of state policy and legislation in the field of reducing the negative impact of motor vehicles on the environment and public health have been defined.

The main problems of reducing the negative impact of motor vehicles on the environment and public health, as well as the development of state and legal mechanisms to overcome them have been determined.

The main environmental problems faced by governments are the use of internal combustion engines and fuel quality indicators. Many EU countries are refusing to further impose more strict requirements on the operation of motor fuel engines, instead introducing mechanisms to completely abandon such vehicle propulsion systems. However, such a refusal raises another problem of greening of road transport – the problem of electrification of transport, in the process of which it is necessary to solve the problems of transport energy and disposal of used batteries of electric vehicles.

The authors have emphasized on inexpediency that to be limited in the long run only to mechanisms for setting more strict emission requirements for cars. The authors have indicated the need for a comprehensive approach to solving environmental problems to prevent the emergence of new significant difficulties – the accumulation of used batteries of electric cars, the depletion of non-renewable resources for their manufacture, etc. It has been offered to join Ukraine to the pan-European initiative of electrification of road transport, to develop the state program for the transformation of the motor transport industry with clear deadlines for the introduction of restrictions on the use of internal combustion engines, to introduce mechanisms to financially stimulate the transition from internal combustion engines to electric combustion engines.

Key words: environmental law, environmental legislation, environmental safety, automobile transport, battery-driven vehicles.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.05>

Костянтин Вікторович Коваленко,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра трудового та господарського права;

 <https://orcid.org/0000-0002-2105-9664>,
e-mail: kovalenko.k.v.k@gmail.com

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

На підставі аналізу наукових поглядів учених і норм чинного законодавства досліджено сутність стимулювання та мотивації праці поліцейських як необхідної умови забезпечення належного рівня законності їх поведінки й дисциплінованості, досягнення високого рівня професійності, самовідданості та сумлінності під час виконання ними своїх завдань і повноважень. Визначено поняття та значення правового регулювання стимулювання праці поліцейських. Розглянуто стан законодавчого регулювання стимулювання праці поліцейських. Звернено увагу на наявні проблеми в нормативно-правовому забезпеченні цієї процедури та визначено можливі кроки щодо його покращення.

Ключові слова: Національна поліція, поліцейський, стимул, мотив, стимулювання праці, мотивація працівників, правове регулювання стимулювання праці поліцейського.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Одним із ключових засобів забезпечення високого рівня якості й ефективності виконання працівниками професійних і посадових завдань та покладених на них обов'язків і повноважень є стимулювання праці. Це повною мірою стосується працівників Національної поліції, адже мотивація персоналу є ключовим аспектом забезпечення ефективної та законної діяльності будь-якого трудового колективу, і Національна поліція України не є винятком [1, с. 267]. У науковій літературі наголошується, що з розширенням сфери діяльності правоохоронної системи, ускладненням криміногенної ситуації і поглибленням розподілу праці правоохоронців за функціональними і посадовими ознаками дедалі більшого значення набувають управління й організація праці в органах Національної поліції України. Цим зумовлюється необхідність пошуку нових і вдосконалення наявних способів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів. Одним із чинників, що визначають активне виконання професійних завдань поліцейських, є їх мотивація до служби. Важливою умовою успішної діяльності правоохоронної системи є зацікавлена участь усього

особового складу органів поліції в підвищенні результативності та якості праці. У зв'язку із цим набуває особливого значення дослідження професійної мотивації поліцейських. Крім того, управління професійною мотивацією дасть змогу забезпечити єдність особистої мети правоохоронців та мети системи органів поліції. Отже, вивчення мотивів праці поліцейських та налагодження успішного процесу управління їхньою професійною мотивацією є актуальним і важливим для підвищення ефективності діяльності правоохоронної системи [2, с. 228].

Погоджуючись із думками дослідників, які акцентують увагу на важливості засобів стимулювання і мотивації праці поліцейських, вважаємо за необхідне зауважити, що наявний сьогодні правовий механізм забезпечення цих засобів і заходів має низку проблемних моментів, які потребують конструктивного вирішення. Правознавці зазначають, що останні наукові напрацювання та соціальні дослідження вказують на наявність радянських методів і підходів до управління персоналом, які, на жаль, успадкувала Національна поліція. Досить багато керівників у своєму стилі управління використовують авторитарний стиль, де єдиним заохоченням за виконану роботу є відсутність покарання [1, с. 267]. Подолання цих та інших проблемних моментів у механізмі стимулювання праці поліцейських потребує його якісного вдосконалення, перш за все законодавчого підґрунтя цього механізму.

Стан дослідження проблеми

Питанням стимулювання праці приділяли увагу такі дослідники, як В. Андросюк, М. Ануфрієв, О. Бандурка, В. Барко, В. Васильєв, О. Єськов С. Занюк Д. Кобзін Н. Ковальчишина А. Ключко, П. Макаренко Д. Мельничук, Є. Шишкін, та ін. Ці та інші дослідники зробили значний внесок у розроблення проблематики стимулювання праці як у цілому, так і щодо окремих категорій і груп найманих працівників, зокрема таких, як державні службовці та працівники правоохоронних органів. Що ж стосується безпосередньо стимулювання праці поліцейських, то це питання поки що не було всебічно та глибокого науково-теоретично опрацьоване.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в дослідженні сутності та стану правового регулювання стимулювання праці поліцейських в Україні. Для досягнення поставленої мети планується виконати такі *завдання*: з'ясувати поняття та значення правового регулювання стимулювання праці поліцейських; визначити проблеми його правового регулювання, а також встановити можливі кроки щодо їх вирішення.

Наукова новизна дослідження

У статті вперше звернено увагу безпосередньо на сучасний стан правового регулювання стимулювання праці поліцейських. Акцентовано на проблемних моментах чинного законодавства в цій сфері та

визначено можливі кроки щодо вдосконалення механізму стимулювання праці зазначеної категорії працівників.

Виклад основного матеріалу

Перш за все, зауважимо, що значна наукова цікавість до проблематики стимулювання праці обумовлює наявність великої кількості думок щодо її сутності. Так, М. Лукашевич у роботах про стимулювання праці пише, що це поняття вживається як в широкому, так і у вузькому розумінні. У широкому розумінні воно охоплює всі методи мотивації, впливу й винагороди, що використовуються в управлінні, зокрема адміністративні, економічні (матеріальні) та соціально-регуляторні. Адміністративні методи стимулювання праці впливають на індивіда чи групу за допомогою наказів, завдань тощо. Це такі методи, коли необхідний суб'єкту управління трудовою поведінкою результат досягається завдяки тому, що для суб'єкта праці «збитки» від можливих санкцій за невиконання перевершують витрати на виконання завдання. Економічне, матеріальне стимулювання праці передбачає внесення в процес мотивації вартісних важелів залучення людей до праці, тобто безпосередній економічний вплив на мотивацію, забезпечення особистої та групової зацікавленості суб'єктів праці в матеріальному заохоченні. Тут застосовуються як безпосередні (зарплата, премії, доходи від прибутку тощо), так і опосередковані (ціни, податки, кредити) важелі регуляції трудової поведінки. У вузькому розумінні, зазначає М. Лукашевич, стимулювання праці фактично збігається із соціальною регуляцією праці – соціальною мотивацією трудової поведінки, коли спонукання до діяльності здійснюється шляхом задоволення різноманітних потреб особи, соціальної групи чи трудового колективу [3].

А. Колот стверджує, що стимулювати – це впливати, спонукати до цільової дії, давати поштовх ззовні. Стимулювання – один із засобів, за допомогою якого може здійснюватися мотивація трудової діяльності. Чим вищою є якість робочої сили і досконалішими трудові відносини, тим меншою є потреба у стимулюванні як засобі керування людьми, тим більше члени організації, причому без зовнішнього впливу, виявляють зацікавленість справами організації та її цілями [4, с. 38].

Слід зауважити, що поряд із стимулюванням досить часто йдеться про мотивацію працівників. Із цього приводу Н. Овсюк зауважує, що стимулювання та мотивація – не тотожні поняття. Мотивацію слід розглядати на індивідуальному рівні кожного окремого працівника, який має свої власні мотиви до трудової діяльності. Стимулювання – це більш загальний термін, що застосовується загалом до всього трудового колективу, може мати різні форми та методи застосування. Система стимулювання працівників приносить результати на рівні підприємства. Проте, незважаючи на визначену різницю, у двох поняттях є очевидним те, що і мотивація, і стимулювання

мають спільну мету – підвищення результатів та продуктивності праці як окремого працівника, так і підприємства в цілому [5, с. 315]. Такий стан речей зумовлює необхідність проведення додаткових досліджень щодо особливостей засобів і методів мотивування в підрозділах Національної поліції.

А. Колот під мотивом, як і стимулом, розуміє спонукання до дії, але в його підґрунті може перебувати як стимул (винагорода, підвищення по службі, адміністративна ухвала – наказ, розпорядження тощо), так і особисті причини (почуття обов'язку, відповідальність, страх, благородство, прагнення до самовираження тощо) [4, с. 37].

Мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, визначають її поведінку й форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації. Мотивація – це сукупність усіх мотивів, які впливають на поведінку людини [4, с. 39]. Т. Матієнко й інші науковці стосовно мотивації вказують, що вона є відносно стабільною системою стимулів і мотивів, які визначають поведінку конкретного працівника. До стимулів належать ті фактори, що впливають на ставлення особи до службової діяльності (організація праці, заробітна плата, премії тощо). Мотиви – це такі фактори, що безпосередньо впливають на зміст праці (наприклад, задоволення творчим, інноваційним характером праці, відчуття поваги виконуючого обов'язки з боку оточення, визнання результатів праці, можливість просування по службі, у професії тощо). Професійна мотивація поліцейських – це прагнення працівника задовольнити свої потреби за допомогою службово-трудової діяльності щодо виконання своїх правоохоронних та правозабезпечуючих завдань і функцій [2, с. 229; 6, с. 5; 7, с. 340; 8, с. 104].

О. Дякова, порівнюючи мотивацію та стимулювання праці, пише, що мотив є результатом (продуктом) «зустрічі» зовнішнього (стимул) та внутрішнього (системи потреб або мотивів, які склалися в минулому), або, як кажуть психологи, мотив – це матеріалізована потреба. Співвідношення між мотивом та стимулом, на думку вченої, можна розглядати з декількох боків. По-перше, під впливом стимулів мотиви переходять у певну фактично здійснювану діяльність. По-друге, як мотиви, так і стимули є складовими процесу мотивації трудової діяльності. По-третє, стимул не лише активізує трудову діяльність, а й формує безліч різноманітних мотивів, які змінюватимуть один одного в міру зростання соціальної і духовної зрілості працівника й утворюють мотиваційну сферу особистості [10, с. 134].

Отже, враховуючи викладене щодо сутності стимулювання праці та його зв'язку із мотивацією працівників, можемо дійти висновку, що правове регулювання стимулювання праці поліцейських являє собою впорядкування за допомогою засобів права суспільних відносин щодо

зовнішнього спонукання працівників поліції до високопрофесійного, сумлінного та самовідданого виконання своїх професійних і посадових завдань, функцій та повноважень, а також їх заохочення за досягнення позитивних результатів у цій роботі. Значення стимулювання праці, зокрема поліцейських, важко переоцінити, адже завдяки йому відбуваються формування та зміцнення ціннісних і професійних переконань та орієнтирів цих працівників. Стимулювання є одним із головних інструментів впливу на мотиваційну сферу працівника поліції, яка, як зазначає О. Дьякова, незалежно від галузевого спрямування професійної діяльності працівника поліції є осередком формування основ безумовно правомірної поведінки, послідовності діяльності із захисту правопорядку. Мотивація як стійке ставлення до навколишнього світу, свого місця в ньому та професійних обов'язків повинна стати джерелом дій, які дозволяють не лише захищати правопорядок, права та інтереси громадян, а й бути готовим до ризику та самопожертви [10, с. 135].

Необхідність правового регулювання стимулювання праці поліцейських обумовлюється тим, що, по-перше, працівники повинні знати й усвідомлювати, на що вони можуть розраховувати в разі успішного та самовідданого, якісного й ефективного виконання своїх посадових завдань, функцій та обов'язків, а також, що їх може чекати в разі неналежного (неякісного, із порушенням законності, службової дисципліни, норм суспільної моралі, службової етики тощо) здійснення своїх повноважень; по-друге, стимулювання праці здійснюється не лише шляхом позитивного спонукання та заохочення, тобто у вигляді отримання працівником поліції відповідної винагороди, публічного визнання його заслуг за віддану, сумлінну та результативну працю, а й через можливість притягнення його до відповідальності за неналежне виконання своїх посадових обов'язків. У такому випадку законодавче регулювання забезпечує чітке визначення підстав, меж і характеру примусового впливу керівником на підлеглого працівника поліції.

Сьогодні питання стимулювання праці поліцейських визначаються Кодексом законів про працю України¹, законами України «Про оплату праці»², «Про державні нагороди України»³, «Про Національну

---

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 08.11.2020).

² Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр> (дата звернення: 08.11.2020).

³ Про державні нагороди України : Закон України від 16.03.2000 № 1549-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14> (дата звернення: 08.11.2020).

поліцію»¹, «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України»², Постановою Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції»³, наказами МВС України «Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських»⁴, «Про заохочення в Національній поліції України»⁵ тощо.

Аналіз положень цих нормативно-правових актів свідчить, що ключовими факторами, які забезпечують стимулювання праці поліцейських, є такі.

1. Грошове забезпечення, яке визначається залежно від посади, спеціального звання, стажу служби в поліції, інтенсивності й умов служби, кваліфікації і наукового ступеня або вченого звання; до складу грошового забезпечення входять: посадовий оклад, оклад за спеціальним званням, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, які мають постійний характер), премії та одноразові додаткові види грошового забезпечення⁶.

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 08.11.2020).

² Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 08.11.2020).

³ Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 988 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2015-p> (дата звернення: 08.11.2020).

⁴ Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських : Наказ МВС України від 06.04.2016 № 260 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0669-16> (дата звернення: 08.11.2020).

⁵ Про заохочення в Національній поліції України : Наказ МВС України від 25.04.2019 № 317 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-19> (дата звернення: 08.11.2020).

⁶ Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських : Наказ МВС України від 06.04.2016 № 260 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0669-16> (дата звернення: 08.11.2020).

2. Заохочення, які згідно із Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» є засобом підтримання службової дисципліни, що полягає у відзначенні поліцейського за успішне виконання ним обов'язків, а також за інші заслуги перед державою та суспільством. До поліцейських можуть застосовуватися такі види заохочень: 1) дострокове зняття дисциплінарного стягнення; 2) занесення на дошку пошани; 3) заохочення грошовою винагородою; 4) заохочення цінним подарунком; 5) надання додаткової оплачуваної відпустки тривалістю до п'яти діб; 6) заохочення відомчими заохочувальними відзнаками Національної поліції України; 7) заохочення відомчими заохочувальними відзнаками Міністерства внутрішніх справ України тощо¹. Також за особливі заслуги перед державою та українським народом працівники поліції можуть бути відзначені державними нагородами, якими згідно із законом є звання Герой України, орден, медаль, відзнака «Іменна вогнепальна зброя», почесне звання України, Державна премія України і президентська відзнака².

3. Відповідальність. Застосування відповідальності поряд із винагородою і відзначенням заслуг також виконує стимулюючу функцію, оскільки покликана, перш за все, не карати за неналежну, протиправну поведінку, а застерігати від такої, спонукати до правомірного, дисциплінованого й етичного виконання працівниками поліції своїх завдань та повноважень.

Вивчення змісту чинного законодавства свідчить, що наразі ним передбачено досить широке коло засобів матеріального та нематеріального стимулювання праці працівників поліції, що, звичайно, є позитивним моментом, оскільки дає змогу досить гнучко та індивідуалізовано підходити до процесу визначення необхідних для використання засобів стимулювання залежно від потреб ситуації. Однак, як справедливо зауважують А. Клочко та інші дослідники, наразі в законодавстві відсутні чіткі критерії оцінювання працівника, якого необхідно заохотити. Повною мірою погоджуємося із тим, що вироблення чітких критеріїв сприятиме більш прозору й об'єктивному заохоченню поліцейських [1, с. 270], адже чинне законодавство, передбачаючи, що заохочення поліцейських здійснюється, крім іншого, за бездоганну та ефективну службу, особливі трудові заслуги та зразкове виконання

---

¹ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 08.11.2020).

² Про державні нагороди України : Закон України від 16.03.2000 № 1549-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14> (дата звернення: 08.11.2020).

службових обов'язків, не містить чіткого тлумачення цих оцінних категорій, залишаючи, відповідно, це питання на розсуд керівників. Винятком може бути лише порядок вирішення питання заохочення керівників органів (підрозділів) поліції (від начальника відділення й вище). Згідно із законодавством, крім особистих позитивних характеристик, також оцінюються відомості про стан дисципліни та законності в очолюваному ними органі (підрозділі), роль підлеглих у співпраці з органами виконавчої влади та взаємодії із засобами масової інформації, ступінь довіри та поваги населення до них особисто і керівного складу органу (підрозділу) в цілому та рівень їх авторитету як керівників серед підлеглих¹. Відсутність хоча б приблизного кола основних критеріїв, за якими мають оцінюватися професійні успіхи і досягнення працівника поліції, а також наявність згаданих вище оцінних понять, які в кожному випадку тлумачаться керівником на власний розсуд, дають цілком реальний привід сумніватися в об'єктивності та неупередженості процедури застосування заохочень до досліджуваної групи працівників [11].

Вважаємо, що з метою зменшення залежності працівників поліції від їх безпосередніх керівників стосовно заохочення за сумлінну працю та особливі заслуги перед суспільством було б доцільно передбачити право інших суб'єктів, наприклад представників громадськості, порушувати питання про необхідність заохочення того чи іншого працівника поліції, адже поліцейський служить не керівникові, а народові України.

Також ми переконані, що слід підтримати думку про те, що сьогодні досить мало уваги приділяється питанням створення необхідних умов для морального стимулювання поліцейських, а саме йдеться про формування державної ідеології публічного служіння, патріотизму, моральної парадигми правоохоронної та державної служби тощо [12, с. 281].

Висновки

Отже, за декілька років реформ і перетворень, що відбулися у правоохоронній системі України, було зроблено низку важливих кроків у напрямку вдосконалення якості, ефективності та результативності функціонування Національної поліції. Зокрема, особлива увага була приділена регулюванню правового статусу та гарантій діяльності поліцейських. Не оминув нормотворець увагою і питання стимулювання їх праці. Однак нормативні засади реалізації заходів

---

¹ Про заохочення в Національній поліції України : Наказ МВС України від 25.04.2019 № 317 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-19> (дата звернення: 08.11.2020).

стимулювання в системі органів поліції викликають певні зауваження, що не дозволяють поки що говорити про стимулювання як про однозначно дієвий інструмент впливу на ефективність і якість виконання поліцейськими своїх професійних завдань, функцій та обов'язків, інструмент, що реально спонукає їх до самовідданої та сумлінної праці в інтересах і на користь народу нашої держави. Це обумовлює доцільність і необхідність подальших наукових досліджень у напрямку вдосконалення нормативно-правових засад стимулювання праці поліцейських.

Список бібліографічних посилань: **1.** Ключко А. М., Собина В. О., Христенко К. М. Проблемні питання мотивації персоналу в органах Національної поліції. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління.* 2018. Вип. 2. С. 266–273. **2.** Матієнко Т. Структура та фактори формування професійної мотивації поліцейських. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 10. С. 228–231. **3.** Лукашевич М. П. Соціологія праці : підручник. Київ : Либідь, 2004. 440 с. **4.** Колот А. М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 1998. 224 с. **5.** Овсюк Н. В. Мотивація та стимулювання праці: сутність понять та відображення їх в обліку. *Інноваційна економіка.* 2014. № 4. С. 314–318. **6.** Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. 480 с. **7.** Соболев В. О. Менеджмент персоналу в органах внутрішніх справ : навч. посіб. Харків : Еспада, 2007. 472 с. **8.** Венедіктов С. В. Професійна мотивація як передумова стимулювання та підвищення активності в службово-трудовах відносинах працівників ОВС. *Право і Безпека.* 2004. № 3. С. 103–105. **9.** Шовгеля О. Мотивація державних службовців: теоретичні аспекти. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2012. Вип. 3 (14). С. 223–231. **10.** Дьякова О. О. Мотивація як суб'єктивний чинник протидії правовому нігілізму в діяльності поліції. *Форум права.* 2017. № 5. С. 132–137. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1194584>. **11.** Міщенко К. С. Мотивація праці державних службовців у зарубіжних країнах: досвід для України. *Державно-управлінські студії.* 2018. № 6 (8). URL: <http://studio.ipk.edu.ua/motyvatsiya-pratsi-derzhavnykh-sluzhbovtsiv-u-zarubizhnykh-krayinakh-dosvid-dlya-ukrayiny/> (дата звернення: 08.11.2020). **12.** Державна служба : підручник : у 2 т. / редкол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), О. Ю. Оболенський (заст. голови), С. М. Серьогін (заст. голови) та ін. Київ ; Одеса : НАДУ, 2012. Т. 1. 372 с.

Надійшла до редколегії 13.11.2020

Kovalenko K. V. Legal Regulation of Police Work Incentives

Based on the analysis of scientific views of scholars, the author has established that the legal regulation of incentives for police work is the regulation of public relations by law means

in regard to external incentives for police officers to highly professional, conscientious and dedicated performance of professional and official tasks, functions and powers, as well as their encouragement to achieve positive results in this work.

It has been emphasized that the need for legal regulation of incentives for police work is due to the fact that, first of all, employees must know and understand what they can expect in case of successful, dedicated, high-quality and effective performance of their duties and responsibilities, as well as what they can expect in case of improper (not effective, in terms of the violation of law, official discipline, norms of public morality, professional ethics, etc.) performance of their powers; secondly, work incentives are provided not only through positive motivation and encouragement, i.e. in the form of receiving appropriate remuneration by a police officer or public recognition of his or her merits, but also through the possibility of prosecuting a police officer for improper performance of official duties.

The author has proved that it would be appropriate to provide the right of other subjects, such as members of the public, to raise the issue of encouraging a police officer in order to reduce the dependence of police officers on their immediate superiors in terms of incentives for conscientious work and special merits to society, since police officers serve not the superior officer, but to the people of Ukraine.

It has been clarified that the normative principles of implementing the incentive measures within the system of police agencies cause certain remarks that do not allow to consider incentives as an unequivocally effective tool for influencing the efficiency and quality of police officers' performance of their professional tasks, functions and responsibilities; a tool that really encourages them to selfless and conscientious work in the interests and for the benefit of the people of our state.

Key words: National Police, a police officer, incentive, motive, stimulation, employees' motivation, legal regulation of incentives for a police officer.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.06>

Артем Валерійович Кучко,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0001-6295-058>,
e-mail: akychko@gmail.com

ДО ПРОБЛЕМИ ОКРЕСЛЕННЯ ОЗНАК ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ

На підставі комплексного аналізу вітчизняних та зарубіжних законодавчих положень, міжнародно-правових актів і практики Європейського суду з прав людини у справах із захисту прав осіб, які постраждали від дискримінації, а також узагальнення наукових поглядів щодо розуміння сутності дискримінації у сфері праці окреслено притаманні цьому явищу характерні ознаки. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного трудового законодавства стосовно недопущення дискримінації у сфері праці.

Ключові слова: дискримінація, сфера праці, ознаки дискримінації, рівність прав і можливостей, трудові права.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Проблема дискримінації у сфері праці не втратила своєї значущості та залишається актуальною і зараз, оскільки постійно перебуває в центрі пильної уваги науковців, громадських організацій, міжнародної спільноти й інших суб'єктів, занепокоєних існуванням такого явища та зацікавлених у його подоланні шляхом утвердження соціальної справедливості, рівності й поваги до людської гідності. Проте попри наявність всебічної уваги до зазначеної проблеми в сучасних умовах реформування трудового законодавства проблему окреслення правових ознак дискримінації у сфері праці не до кінця вирішено. Причиною цього є неефективність правового регулювання недопущення дискримінації у сфері праці, що значно послаблює рівень захищеності прав працівників.

Стан дослідження проблеми

Деякі теоретичні та практичні аспекти дослідження явища дискримінації у сфері праці відобразили у своїх працях науковці О. А. Антон, Н. Б. Бологіна, О. В. Вашанова, О. Р. Дашковська, І. П. Жигалкін, Д. А. Паньков, Д. В. Солдаткін та інші. Безперечно, наукові здобутки зазначених дослідників не втратили своєї актуальності й дотепер і мають значну наукову та практичну цінність. Однак доводиться

констатувати, що на сьогодні в доктринальних джерелах єдиного змістового бачення ознак дискримінації у сфері праці науковці не виробили. Неоднозначність, а іноді й протилежність наукових поглядів на вказану проблему зумовляють необхідність її комплексного вирішення. Тому на вирішення цього питання і спрямовано нашу статтю.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є окреслення характерних ознак дискримінації у сфері праці. Цю мету пропонується реалізувати за допомогою виконання таких *завдань*: 1) висвітлення та аналіз вітчизняних і зарубіжних законодавчих положень, ключових міжнародно-правових актів, дію яких спрямовано на недопущення дискримінації у сфері праці; 2) аналіз та узагальнення наукових поглядів щодо розуміння сутності дискримінації, що склалися у правовій науці; 3) звернення до практики Європейського суду з прав людини у спорах із захисту прав осіб, які постраждали від дискримінації.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає у виробленні комплексного підходу до розуміння сутності дискримінації у сфері праці шляхом окреслення характерних правових ознак, притаманних цьому явищу. Водночас висловлено пропозиції щодо вдосконалення трудового законодавства стосовно правового регулювання недопущення проявів дискримінації у сфері праці в сучасних умовах його реформування.

Виклад основного матеріалу

Звертаючись до вирішення проблеми окреслення ознак дискримінації у сфері праці, першочергово зауважимо, що ознаку в загальнонауковому розумінні узвичаєно розглядати як певну рису, властивість чого-небудь, показник чогось. Саме за сукупністю ознак можна розкрити сутність і зміст того чи іншого поняття або явища, зокрема такої правової категорії, як «дискримінація у сфері праці», а також відобразити певні особливості її прояву, що зумовлено специфікою трудових і тісно пов'язаних із ними відносин. Із цього приводу відомий філософ Цицерон свого часу зазначав, що дефініція – це стисле і вичерпне роз'яснення ознак тієї речі, яку ми бажаємо бачити [1, с. 273].

Задля досягнення цієї наукової мети звернемо увагу на положення Конституції України, які є первинними та основоположними, оскільки відомо, що вона посідає найвище місце в національній правовій системі, а тому її положення мають найвищу юридичну силу. Зокрема, Розділ II Конституції України, присвячений правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина, закріплює у ст. 21, що всі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах, а у ст. 24 передбачено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи

та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками¹.

Для порівняння указаних положень Конституції України, які встановлюють загальну заборону дискримінаційного та нерівного ставлення на підставі вказаних дискримінаційних ознак, звернемося до конституційних положень зарубіжних країн. Зокрема, ст. 1 Конституції Італії визначає Італію як демократичну республіку, що ґрунтується на праці. Така конституційна норма знайшла своє продовження у ст. 3, якою гарантовано, що всі громадяни є однаково цінними для суспільства і рівними перед законом незалежно від статі, раси, мови, віросповідання, політичних переконань, особистого і соціального стану. Обов'язок Республіки – усувати перешкоди економічного і соціального характеру, які, обмежуючи свободу і рівність громадян, перешкоджають розвитку особи й участі всіх тих, хто працює, у політичній, економічній і соціальній організації країни [2, с. 19]. У свою чергу, ст. 1 Конституції Франції визначає Францію як неподільну, світську, демократичну і соціальну республіку, яка забезпечує рівність перед законом усіх громадян незалежно від їх походження, раси або релігії [3, с. 17].

Як бачимо, конституційні положення зарубіжних країн містять у собі схожу із положеннями Конституції України ідею рівності та недискримінації людини та громадянина у правах і свободах, визнання та гарантування яких досягається шляхом недопущення дискримінації у різних сферах суспільного життя, в тому числі й у сфері праці, за низкою дискримінаційних ознак.

Слід зауважити, що вперше на міжнародному рівні визначення дискримінації у сфері праці було відображено в положеннях ратифікованої в Україні Конвенції Міжнародної організації праці (далі – МОП) про дискримінацію в галузі праці та занять від 25 червня 1958 р. № 111². Ґрунтовний аналіз положень Конвенції МОП № 111 дає змогу виділити ознаки, які характеризують дискримінацію у сфері праці на міжнародному рівні. До цих ознак віднесено такі: 1) вона виявляється у вигляді встановлення будь-яких розрізень, недопущень або переваг; 2) розрізнення, недопущення або переваги ґрунтуються на дискримінаційних ознаках; 3) перелік дискримінаційних ознак, на підставі яких

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 29.11.2020).

² Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 : від 25.06.1958 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161 (дата звернення: 29.11.2020).

може здійснюватися дискримінація, є вичерпним; 4) наслідок дискримінаційного поводження полягає у знищенні або порушенні рівності можливостей чи поводження в галузі праці та зайнятості.

На розвиток указаних конституційних норм нашої держави було ухвалено Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня р. 2012 № 5207-VI¹. Зазначений Закон відповідно до преамбули визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Аналіз поданого у ст. 1 Закону від 13 травня 2014 р. № 5207-VI² оновленого визначення поняття «дискримінація» надає можливість виділити ознаки, які, на думку законодавця, лежать у підґрунті вказаного поняття. До них належать такі: 1) дискримінації може зазнати особа та/або група осіб; 2) вона ґрунтується на дискримінаційних ознаках; 3) перелік дискримінаційних ознак, на підставі яких може відбуватися дискримінація, не є вичерпним; 4) такі ознаки були, є та можуть бути справжніми або уявними; 5) наслідок дискримінаційного поводження зводиться до обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі; 6) обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами є неправомірними, тобто такими, що не переслідують об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Звертаючись до аналізу галузевого законодавства, зауважимо, що Закон України «Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу» від 12 листопада 2015 р. № 785-VIII доповнив Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) ст. 2-1, якою передбачено заборону будь-якої дискримінації у сфері праці за ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання³. У зазначеній правовій нормі законодавець установлює заборону порушення принципу рівності прав і можливостей та пряме або непряме обмеження прав працівників за низкою дискримінаційних ознак.

---

¹ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 29.11.2020).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації : Закон України від 13.05.2014 № 1263-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1263-18> (дата звернення: 29.11.2020).

³ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 29.11.2020).

Відмітимо позитивний момент у тому, що зазначений у ст. 2-1 КЗпП України перелік дискримінаційних ознак не є вичерпним, що узгоджується із ст. 24 Конституції України, оскільки дискримінаційні ознаки, закріплені в ній, підлягають широкому тлумаченню та можуть установлюватися залежно від конкретних обставин відмінного ставлення, яке має наслідком обмеження у реалізації певних прав. Водночас важко не звернути увагу й не виділити позитивний момент у тому, що окреслений перелік значно розширився порівняно зі ст. 2-1 у редакції КЗпП України від 7 серпня 2015 р. № 630-VIII, яка не містила більшості відносно сучасних дискримінаційних ознак, зокрема гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозр у наявності захворювання на ВІЛ/СНІД чи його наявності тощо. Крім того, враховуючи антикорупційну політику держави, варто не оминати увагою останнє позитивне оновлення в цьому переліку, що полягає в недопустимості обмеження прав працівників у зв'язку з повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень та інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприянням особі у здійсненні такого повідомлення.

Разом із тим, формулюючи ст. 22 КЗпП України, законодавець вказує на недопустимість будь-якого прямого або непрямого обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг з дискримінаційних підстав під час укладення, зміни та припинення трудового договору. Зауважимо, що із зазначеної норми трудового законодавства випливає її очевидна неузгодженість із положеннями ст. 2-1 КЗпП України як щодо переліку дискримінаційних ознак, який у ній є значно вужчим порівняно з переліком, що міститься у ст. 2-1 КЗпП України, так і щодо їх невичерпності, адже ст. 22 КЗпП України всупереч ст. 2-1 КЗпП України наводить вичерпний перелік дискримінаційних ознак. Без сумніву, недосконалість і суперечливість зазначених положень трудового законодавства свідчать про необхідність їх змістового покращення й узгодження, що значно посилить гарантії захисту трудових прав працівників під час укладення, зміни та припинення трудового договору. А тому, враховуючи необхідність приведення ст. 22 КЗпП України у відповідність до ст. 2-1 КЗпП України, пропонуємо внести відповідні зміни, розширивши перелік дискримінаційних ознак та вказавши на їх невичерпність.

Ураховуючи сучасні умови реформування трудового законодавства, вважаємо за доцільне звернути увагу і на відповідні норми Проекту Трудового кодексу України від 27 грудня 2014 р. № 1658 (далі – Проект ТК України), аналіз яких дасть змогу встановити наявність або відсутність прогресивних змін порівняно з положеннями чинної редакції КЗпП України стосовно недопущення дискримінації у сфері праці.

Зокрема, ст. 2 Проекту ТК України серед основних засад правового регулювання трудових відносин передбачає принципи рівності прав і можливостей працівників, у тому числі гендерної рівності та недопущення дискримінації у сфері праці. Безпосередньо питанню недопущення дискримінації у сфері праці присвячено ст. 3 Проекту ТК України, в якій встановлюється заборона порушувати принцип рівності прав і можливостей та на пряме або непряме обмеження прав працівників на підставі окреслених дискримінаційних ознак¹.

Аналіз зазначених положень Проекту ТК України дає підстави вважати, що зміст його ст. 3 лише частково узгоджується зі змістом ст. 2-1 КЗпП України. Неузгодженість полягає в тому, що ст. 3 Проекту ТК України, на відміну від ст. 2-1 КЗпП України, не включає в перелік дискримінаційних ознак таку ознаку, як повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення. На противагу цій неузгодженості підкреслимо і спільне між нормами, що порівнюються. Так, заслуговує на підтримку збереження законодавцем у ст. 3 Проекту ТК України відсилання на інші дискримінаційні ознаки, які можуть лежати в підґрунті дискримінації, що свідчить про їх невичерпність. Підтримує нашу думку О. В. Вашанова, яка акцентує увагу на тому, що дискримінація може здійснюватися залежно від будь-яких ознак, які відрізняють людей одне від одного, – як тих, що характеризують належність особи до певної групи, так і індивідуальних [4, с. 38]. Аналогічної позиції дотримується у своїй практиці і Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, у рішенні «Енгель та інші проти Нідерландів» від 8 червня 1976 р. суд указав, що дискримінація може здійснюватися не лише з підстав, указаних у ст. 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а й із будь-яких інших підстав порушення рівноправності, оскільки перелік підстав не є вичерпним².

Крім того, ЄСПЛ у процесі розгляду справ, пов'язаних із порушенням ст. 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., узагальнив такі складові елементи дискримінації: 1) мають бути встановлені факти, що свідчать про різне ставлення;

---

¹ Проект Трудового кодексу України : від 27.12.2014 № 1658 / ініціатор М. М. Папів // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 29.11.2020).

² Case of Engel and Others v. the Netherlands (Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72) : 8 June 1976 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57479%22%5D%7D> (дата звернення: 29.11.2020).

2) ця відмінність у ставленні не є виправданою легітимною метою, тобто відсутнє об'єктивне і розумне обґрунтування мети і результатів відповідного заходу; 3) відсутня розумна співмірність між засобами, що використовуються, і метою, що досягається [5, с. 14].

Разом із тим поділяємо позицію законодавця стосовно збереження у ст. 3 Проекту ТК України конкретизації, відповідно до якої про дискримінаційні ознаки йдеться саме як про такі, що не є пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання. Підкріплюючи висловлену думку правовим обґрунтуванням, наголосимо, що ст. 2 Конвенції МОП № 111 чітко передбачає, що будь-яке розрізнення, недопущення або перевага стосовно певної роботи, що ґрунтується на її специфічних вимогах, дискримінацією не вважається. Із зазначеного міжнародного стандарту випливає, що не вважатиметься дискримінацією розрізнення, пов'язані з діловими якостями працівника та самим змістом праці. Аналогічної позиції дотримується Д. А. Паньков, який указує, що будь-які обставини, не пов'язані безпосередньо з характером діяльності та діловими якостями працівника, не можуть бути покладені у підґрунтя розрізень [6, с. 337].

Натомість подальший аналіз положень Конвенції МОП № 111 дає підстави стверджувати, що зазначений у ст. 1 Закону від 13 травня 2014 р. № 5207-VI, ст. 2-1 КЗпП України та ст. 3 Проекту ТК України перелік дискримінаційних ознак є значно ширшим порівняно з переліком ознак, указаних у Конвенції МОП № 111. Таке спостереження свідчить про вихід українського законодавця за межі наявного міжнародного стандарту для того, щоб охопити та відобразити низку інших дискримінаційних ознак, таких як громадянство, місце проживання тощо. Крім того, викликає заперечення положення ст. 1 Конвенції МОП № 111 стосовно відсутності поряд із переліком дискримінаційних ознак вказівки на інші обставини (ознаки), що можуть стати підставою дискримінації.

Аналіз наукових здобутків дає можливість говорити про те, що на сторінках відповідних джерел висловлюються різні думки щодо визначення ознак, притаманних дискримінації у сфері праці. Узагальнюючи розуміння сутності дискримінації та притаманних їй характерних ознак, Є. Н. Коршунова висловлює думку, що до ознак дискримінації належать ті, на яких може ґрунтуватись дискримінація, категорії дій, які призводять до дискримінації і визначають її склад, включно з діями, що мають наслідком дискримінацію, а також із діями, які передбачають дискримінацію як намір або ціль [7, с. 12–13].

Із погляду наміру або дискримінаційного результату розглядає дискримінацію О. М. Руднева, виділяючи серед ознак дискримінації такі, як її спрямованість – ослаблення (ліквідація, знищення, зменшення) правового або фактичного становища певної соціальної групи та результат – порушення рівності *de jure* або *de facto*, а також

створення загрози останнього [8, с. 13]. Поділяємо її думку та зауважимо, що правовий наслідок дискримінаційного поводження, позбавленого об'єктивного та розумного обґрунтування, зводиться до порушення передбачених Конституцією та законами України трудових прав та свобод або до обмеження у їх визнанні, реалізації чи користуванні на засадах рівності.

Д. В. Солдаткін доводить, що кваліфікуючою ознакою дискримінації як правопорушення, яка вирізняє її з-поміж інших правопорушень, є мотив – негативне ставлення до окремих груп осіб залежно від певних ознак. Інакше кажучи, мотив є сполучним елементом між змістом дискримінації як неправового обмеження прав людини та формою дискримінації як діяння. Указаний науковець справедливо вважає, що дискримінація найбільш яскраво виявляється в тих суспільних відносинах, у яких сторони фактично не є рівними, наприклад у трудових, адміністративно-правових тощо [9, с. 41–42].

На думку І. П. Жигалкіна, до характерних ознак дискримінації у сфері праці слід віднести такі: вона є можливою тільки щодо працівників; полягає у будь-яких відмінностях, винятках чи привілеях, заборонених трудовим законодавством; тягне за собою юридичну відповідальність [10, с. 197]. Однак дозволимо собі не погодитися із зазначеною думкою в тій частині, що ознакою дискримінації у сфері праці є її поширення тільки на працівників, адже дискримінація є багатогранним явищем правової дійсності, яке поширюється як на трудові, так і на тісно пов'язані з ними відносини, а тому впливу дискримінації у сфері праці може зазнати не лише працівник як суб'єкт трудових правовідносин, а й особа, яка не має такого статусу, проте перебуває у тісно пов'язаних із трудовими відносинах, що їм передують (наприклад, особа, яка має намір реалізувати своє право на працю, перебуває у тісно пов'язаних із трудовими відносинах із працевлаштування). З наведеного прикладу випливає, що шукачу роботи може бути необґрунтовано відмовлено у прийнятті на роботу з дискримінаційних підстав.

Висновки

Таким чином, підсумовуючи викладене, вважаємо, що ключовими ознаками дискримінації у сфері праці є такі: 1) вона ґрунтується на дискримінаційних ознаках, які характеризують особу або певну групу осіб з погляду етнічного походження, стану здоров'я, належності до певної соціальної групи, громадянства тощо; 2) виявляється у вигляді встановлення будь-яких відмінностей, розрізень, обмежень, винятків або заборон стосовно особи або групи осіб; 3) відмінності, розрізнення, обмеження, винятки або заборони мають необґрунтований, свавільний та упереджений характер, з огляду на що переслідують неправомірну мету, яка не має об'єктивного та розумного обґрунтування; 4) правовий наслідок дискримінаційного

поводження зводиться до порушення передбачених Конституцією та законами України трудових прав і свобод або до обмеження у їх визнанні, реалізації чи користуванні всіма членами суспільства на засадах рівності; 5) тягне за собою юридичну відповідальність відповідно до положень чинного законодавства внаслідок вчинення стосовно особи або групи осіб дискримінаційного правопорушення.

Водночас робимо висновок про те, що окреслення ознак дискримінації у сфері праці є важливою передумовою для вирішення іншої, не менш важливої проблеми трудового законодавства, яка полягає у формулюванні та закріпленні легального визначення поняття «дискримінація у сфері праці», а тому подальший вектор наукового пошуку слід спрямувати у напрямку вирішення вказаної проблеми.

Список бібліографічних посилань: **1.** Таранов П. С. *Анатомія мудрости*. 120 філософів. Життя, судьба учених. Симферополь : Реноме, 1997. 623 с. **2.** Шаповал В. М. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ : Москаленко О. М., 2018. 62 с. **3.** Шаповал В. М. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ : Москаленко О. М., 2018. 56 с. **4.** Вашанова О. В. Принцип недискримінації личности в міжнародному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. М., 2004. 232 с. **5.** Погребняк С. Втілення принципу рівності в юридичних актах. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3. С. 8–19. **6.** Паньков Д. А. Заборона дискримінації у сфері праці як принцип трудового права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 25. С. 336–339. **7.** Коршунова Е. Н. Дискримінація громадян в капіталістических країнах. М. : Юрид. лит., 1973. 215 с. **8.** Руднева О. Поняття і сутність принципу недискримінації. *Проблеми законності*. 2010. № 110. С. 9–16. **9.** Солдаткин Д. В. Защита от дискриминации в трудовых отношениях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. М., 2006. 148 с. **10.** Жигалкін І. П. Заборона дискримінації у сфері праці як принцип трудового права. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 193–198.

Надійшла до редколегії 02.12.2020

Kychko A. V. Problem of Description of the Characteristic Features of Discrimination in the Labor Sphere

The Constitution of Ukraine guarantees the right to labor to everyone, including the possibility to earn one's living by labor that he or she freely chooses or to which he or she freely agrees. However, discrimination is still one of the main problems in the labor sphere.

The article is focused on studying the problem of discrimination in the labor sphere. The author of the article has studied the problem of description of the characteristic features of discrimination in the labor sphere because there is no single point of view on this matter in the theory of labor law.

The analysis of legal literature, the corresponding normative and legal material has been carried out. While analyzing legal literature, regulatory base, international legal acts and the judgments of the European Courts of Human Rights the author has established and revealed the features of discrimination in the labor sphere. At the same time, based on the views of current authors, the nature of discrimination in the labor sphere has been revealed.

It has been substantiated that the Labor Code of Ukraine needs to be updated, based on the realities of the present day. Based on a consistent analysis, the author has elaborated propositions to eliminate differences in the current regulatory acts. First and foremost, their availability is due to the obsolete version of the current Labor Code of Ukraine. Therefore, the range of propositions has been formulated related to the current labor legislation improvement concerning the discrimination's non-admission in the labor sphere. Thus, the most appropriate way of solving the problems of discrimination in labor relations is the adoption of the new Labor Code of Ukraine and active participation of Ukraine in international relations on the harmonization of national labor legislation with international and European standards.

The practical significance of the article is that the conducted study reveals new directions for further research, demonstrates the relevance and need for a comprehensive analysis of the content and legal features discrimination in the labor sphere. The author has emphasized the necessity of forming legal definition of discrimination in the labor sphere.

Key words: discrimination, sphere of labor, features of discrimination, equal rights and opportunities, labor rights.

Дар'я Сергіївна Підкопай,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра правоохоронної діяльності

та поліціїстици (старший викладач);

 <https://orcid.org/0000-0002-5912-3131>,

e-mail: pidkopay167@ukr.net

**ПРОБЛЕМА ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО
ТРУДОВОГО РОЗПОРЯДКУ**

Спираючись на аналіз наукових поглядів вчених і норм чинного законодавства, розглянуто проблему єдності та диференціації внутрішнього трудового розпорядку. Установлено, що як єдність внутрішнього трудового розпорядку не може існувати без диференціації, так і диференціація такого розпорядку втрачає зміст без його єдності. Ці дві категорії не можна протиставляти, бо диференціація сприяє єдності, а єдність створює умови для диференціації під час регулювання процесу праці.

Ключові слова: єдність, диференціація, правове регулювання, внутрішній трудовий розпорядок.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Ще на межі 20–30-х років ХХ ст. розвиток законодавства про працю зумовив появу теоретичних робіт, присвячених єдності й диференціації у трудовому праві. П. Д. Камінська зауважувала, що характерною особливістю радянської системи законодавства про працю є її єдність. Кодекс законів про працю України охоплює всю сукупність відносин, що виникають у зв'язку із застосуванням найманої праці, послідовно впроваджує ідею захисту працюючих за наймом незалежно від того, використовується чужа фізична чи розумова енергія і чи виступає наймачем приватне або державне підприємство. При цьому вчена враховує, що єдність радянського трудового права не виключає його диференціації: відмінностей у функціональному значенні трудових норм і специфіки в регулюванні на підставі КЗпП України умов праці для окремих категорій трудящих [1, с. 29–32]. Висловлені міркування не втратили своєї актуальності й сьогодні. Держава прагне до єдності правової політики в царині праці, використовуючи водночас диференційований підхід у правовому регламентуванні праці окремих категорій працівників. Отже, трудове право наразі характеризується єдністю та диференціацією.

Стан дослідження проблеми

Окремі проблемні питання, пов'язані з внутрішнім трудовим розпорядком, розглядали у своїх наукових працях Н. Б. Болотіна, С. О. Іванов, В. С. Ковригін, Р. І. Кондратьєв, В. П. Пилипенко, А. М. Слюсар, О. С. Хохрякова та багато інших учених. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемам єдності та диференціації внутрішнього трудового розпорядку.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – визначити проблемні питання єдності та диференціації внутрішнього трудового розпорядку. *Завданням* дослідження є дати характеристику єдності та диференціації внутрішнього трудового розпорядку.

Наукова новизна дослідження

За результатами дослідження встановлено, що єдність внутрішнього трудового розпорядку полягає в тому, що вимоги до організації процесу праці поширюються на всіх працівників незалежно від: а) форми власності й господарювання, виду діяльності та галузевої належності підприємства, установи чи організації, б) виду й форми трудового договору, в) обставин, що характеризують особу працівника й виконувану ним роботу тощо. Диференціація внутрішнього трудового розпорядку об'єктивно зумовлюється розвитком суспільної організації праці, розподілом у ній робіт за галузями, різним ступенем механізації, наявністю шкідливих і небезпечних умов праці та залученням у виробництво працівників, які потребують особливого захисту від його шкідливих чинників (жінки, неповнолітні, інваліди та ін.). Як єдність внутрішнього трудового розпорядку не може існувати без диференціації, так і диференціація такого розпорядку втрачає сенс без його єдності. Ці дві категорії не можна протиставляти, бо диференціація сприяє єдності, а єдність створює умови для диференціації під час регулювання процесу праці. Цей підхід має важливе значення для побудови системи трудового права, правильного застосування законодавства про працю й визначення перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу

Класичний підхід до проблеми єдності трудового права сформулював Б. К. Бегічев, виокремивши юридичні ознаки цього явища, що охоплюють: а) єдиний тип законодавства про працю, що виражає єдиний правовий режим для всіх суб'єктів відносин, що впорядковуються; б) єдність способів формування змісту суб'єктивних прав та обов'язків у трудових відносинах; в) єдність підстав виникнення, зміни і припинення останніх; г) єдність заходів захисту суб'єктивних трудових прав і засобів забезпечення виконання обов'язків [2, с. 137]. Пізніше фахівець скоригував свою позицію, указавши, зокрема, що

єдність трудового права «виражається в єдності принципів регулювання, єдиному типі законодавства про працю для всіх учасників трудових відносин, у єдності способів формування змісту прав та обов'язків у трудових правовідносинах, а також засобів захисту суб'єктивних трудових прав і забезпечення виконання трудових обов'язків» [3, с. 97–98].

Єдність правового регулювання умов праці забезпечується конституційним принципом рівності прав та свобод людини і громадянина (ст. 24 Конституції України). Вітчизняне законодавство ґрунтується на принципі недискримінації, який незалежно від певних ознак людини передбачає: а) гарантування рівності прав і свобод осіб та/або їх груп; б) забезпечення рівності перед законом осіб та/або їх груп; в) повагу до гідності кожної людини; г) гарантування рівних можливостей осіб та/або їх груп. Саме із цього виходить стаття 2-1 КЗпП України, в якій проголошується, що держава забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду й характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Організаційно-правові засади запобігання і протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей у реалізації прав та свобод людини і громадянина визначає Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»¹. Його дія поширюється і на трудові відносини всіх осіб, які працюють на території України.

Розроблення проєктів нормативно-правових актів, серед іншого й у сфері праці, здійснюється з обов'язковим урахуванням принципу недискримінації. З метою виявлення у проєктах нормативно-правових актів норм, що містять ознаки дискримінації, здійснюється їх антидискримінаційна експертиза. Порядок проведення органами виконавчої влади такої експертизи затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 61, він визначає процедуру проведення антидискримінаційної експертизи проєктів законів України, актів Президента й Кабінету Міністрів України та проєктів нормативно-правових актів, що розробляються органами виконавчої влади².

---

¹ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 16.12.2020).

² Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проєктів нормативно-правових актів : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2013 № 61 // БД

Єдність внутрішнього трудового розпорядку проявляється і в тому, що згідно зі статтею 142 КЗпП України на підприємствах, в установах та організаціях цей розпорядок установлюється правилами, що затверджуються на підставі правил типових.

Перші Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців державних, кооперативних і громадських підприємств та установ були затверджені постановою РНК СРСР від 18 січня 1941 р.¹ Вони склалися з таких розділів: «1. Загальні положення», «2. Порядок прийому і звільнення робітників і службовців», «3. Основні обов'язки адміністрації, робітників і службовців», «4. Робочий час і його використання», «5. Дисциплінарні стягнення».

Відповідно до Постанови Верховної Ради «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» від 12 вересня 1991 р. в Україні є чинними Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців підприємств, установ та організацій, затверджені постановою Держкомпраці СРСР за погодженням з ВЦРПС від 20 липня 1984 р., в частині, що не суперечить Конституції та законам України. Це вкотре підтвердило Міністерство соціальної політики України в листі від 12 липня 2013 р. [4]. Водночас відомство дійшло висновку, що пункт 25 вищезазначених Типових правил не відповідає нормам статті 147 КЗпП України щодо заходів дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватися до працівників за порушення трудової дисципліни, у зв'язку з чим цей пункт Правил втратив чинність у цій частині, а отже, не може братися за основу під час розроблення підприємствами, установами й організаціями місцевих правил внутрішнього трудового розпорядку. Пунктом 22 ч. 1 ст. 92 Основного Закону передбачено, що виключно законами України встановлюються діяння, які є дисциплінарними правопорушеннями, а також відповідальність за них. З огляду на зазначене в разі притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності застосовуються норми статей 147–152 КЗпП України та відповідні положення місцевих правил внутрішнього трудового розпорядку, затверджених на підприємстві, в установі чи організації на підставі Типових правил з дотриманням норм чинного законодавства.

«Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2013-п> (дата звернення: 16.12.2020).

¹ Об утверждении Типовых правил внутреннего трудового распорядка для рабочих и служащих государственных, кооперативных и общественных предприятий и учреждений : постановление СНК СССР от 18.11.1941. СП СССР. 1941. № 4. Ст. 63.

Чинні Типові правила внутрішнього трудового розпорядку містять такі розділи: «1. Загальні положення», «2. Порядок прийому і звільнення робітників і службовців», «3. Основні обов'язки робітників і службовців», «4. Основні обов'язки адміністрації», «5. Робочий час і його використання», «6. Заохочення за успіхи в роботі», «7. Стягнення за порушення трудової дисципліни».

Загалом же єдність внутрішнього трудового розпорядку полягає в тому, що вимоги до організації процесу праці поширюються на всіх працюючих незалежно від: а) форми власності й господарювання, виду діяльності й галузевої належності підприємства, установи чи організації; б) виду й форми трудового договору; в) обставин, що характеризують особу працівника й виконувану ним роботу тощо.

Однак єдність внутрішнього трудового розпорядку не виключає його диференціації, тобто відмінностей і багатоманітності засобів правової регламентації відносин з організації процесу. Навпаки, законодавець до першого додає друге, щоб у всіх громадян були рівні можливості в реалізації їх трудових прав, оскільки на виробництві зайнято різні категорії працюючих. М. Й. Бару вважав, що деталізація і конкретизація єдиних основоположних принципів трудового права досягається шляхом диференціації, що виражається в урахуванні особливостей тих чи інших відносин у цілому чи особливостей окремих сторін і рис цих відносин [4, с. 51]. Як єдність не може існувати без диференціації, так і диференціація втрачає зміст без єдності. Ці дві категорії не можна протиставляти, бо диференціація сприяє єдності, а єдність створює умови для диференціації правового регулювання праці. Така теза про співвідношення єдності й диференціації підтверджує більш загальне філософське положення про співвідношення одиничного, особливого й загального: одиничне не існує без загального, а загальне – без одиничного; за певних умов одиничне переходить в особливе й загальне. Розходження їх є відносним, вони взаємно переходять одне в одного. Цей підхід має важливе значення для побудови системи трудового права, правильного застосування законодавства й окреслення перспектив його розвитку.

Диференціація правового регламентування праці, на наш погляд, об'єктивно зумовлюється розвитком її суспільної організації, розподілом у ній робіт з різним ступенем їх механізації, наявністю шкідливих і небезпечних умов праці, а також залученням у виробництво працівників, які вимагають особливого захисту від його шкідливих чинників (жінок, неповнолітніх, інвалідів та ін.) і загальною тенденцією посилення гуманізації праці. Різні категорії працівників мають неоднакові можливості, працюють у різних умовах, тому одним із завдань трудового права є пристосування загальних правил до всіх категорій працюючих для забезпечення дотримання принципу рівності їх прав та обов'язків. Для цього в нормах трудового права

необхідно врахувати особливості виконання працівниками своїх трудових функцій і відмінності, що виникають під час виконання робіт у певних умовах, тобто врахувати об'єктивно різну дійсність. Це завдання якраз і покликана виконати диференціація трудового права. Як справедливо зауважує Ю. Б. Волегов, диференціація встановлює для працівників, так би мовити, «поправочні коефіцієнти», гарантуючи в такий спосіб рівне право [5, с. 50]. Диференціація вдосконалює процес правового регулювання праці, підвищує її ефективність, сприяючи охопленню різнорідних відносин і проникненню в їх сутність.

Диференціація трудового права загалом і внутрішнього трудового розпорядку зокрема має різні причини. Загальновизнаним є поділ останніх на дві великі групи, зумовлені: 1) об'єктивними умовами праці; 2) особистими (суб'єктно-фізіологічними) особливостями організму трудівника.

З урахуванням принципу єдності й диференціації правового регулювання праці правові норми варто поділити на дві взаємопов'язані групи – на загальні та спеціальні. Підставою такого поділу є соціально-юридична особливість правового регулювання, в якій виражається структура самого права. Загальні норми поширюються на всіх учасників трудових відносин, спеціальні – на окремі їх категорії. Сфера дії трудового законодавства загалом завжди є значно ширшою за сферу дії наявних у ньому спеціальних норм. Сфера дії спеціальних норм вважається внутрішньогалузевою. Ці норми діють не у всій царині дії галузі, а лише в окремій її частині, а за її межами діють загальні норми цього законодавства. Дія спеціальних норм може бути багатогранною. Залежно від їх призначення і змісту вони або діють замість загальних, або доповнюють їх, або обмежують їх дію, або ж пристосовують загальні норми до умов праці в тій чи іншій галузі економіки.

Правова регламентація внутрішнього трудового розпорядку здійснюється численними актами, сфера дії яких є спеціальною. Наприклад, Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників системи органів державної судової адміністрації, підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління Державної судової адміністрації України, затверджено наказом цього відомства від 30 червня 2004 р. № 109/04¹. Вони поширюються на працівників центрального апарату Державної судової адміністрації України,

---

¹ Про затвердження Типових правил внутрішнього трудового розпорядку для працівників системи органів державної судової адміністрації, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Державної судової адміністрації України : Наказ Держ. суд. адміністрації України від 30.06.2004 № 109/04 // БД «Законодавство України» /

апарату територіальних управлінь державної судової адміністрації, Академії суддів України й інших підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Державної судової адміністрації України. Внутрішній трудовий розпорядок для працівників підприємств, установ та організацій, на які поширюються ці Типові правила, визначається відповідними місцевими правилами внутрішнього трудового розпорядку, що ухвалюються на підставі Типових правил. Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників навчально-виховних закладів системи Міністерства освіти України, затверджені наказом Міністерства освіти України від 20 грудня 1993 р. № 455¹, поширюються на державні навчально-виховні заклади України всіх рівнів: на дошкільні виховні, середні загальноосвітні навчально-виховні, професійні навчально-виховні, позашкільні навчально-виховні та навчальні заклади з підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів.

Для забезпечення належного рівня трудової дисципліни, раціонального використання робочого часу, підвищення якості та продуктивності праці шляхом створення необхідних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомого й сумлінного виконання працівниками своїх трудових обов'язків необхідно опрацювати й затвердити галузеві правила внутрішнього трудового розпорядку. Якщо для державного сектора економіки вони мають отримати статус обов'язкових, то для недержавного вони повинні бути приблизними.

Диференціація внутрішнього трудового розпорядку відбувається з урахуванням суб'єктних чинників. Так, за статтею 25 Закону «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» підприємства, установи й організації та фізичні особи, які використовують найману працю, створюють безпечні й нешкідливі для здоров'я умови праці, вживають заходів щодо запобігання інвалідності й відновлення працездатності інвалідів². Залучення останніх до надурочних робіт і робіт у нічну пору може відбуватись лише за їх згодою й за умови, що така праця не суперечить рекомендаціям медико-соціальної експертної

ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0109750-04> (дата звернення: 16.12.2020).

¹ Про Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників навчально-виховних закладів системи Міністерства освіти України : Наказ М-ва освіти України від 20.12.1993 № 455 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-94> (дата звернення: 16.12.2020).

² Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 16.12.2020).

комісії. Під час працевлаштування інвалідам забезпечують розумне пристосування робочих місць.

Висновок

За результатами дослідження можемо зробити такі висновки.

1. Єдність внутрішнього трудового розпорядку полягає в тому, що вимоги до організації процесу праці поширюються на всіх працівників незалежно від: а) форми власності й господарювання, виду діяльності та галузевої належності підприємства, установи чи організації; б) виду й форми трудового договору; в) обставин, що характеризують особу працівника й виконувану ним роботу, тощо.

2. Диференціація внутрішнього трудового розпорядку об'єктивно зумовлюється розвитком суспільної організації праці, розподілом у ній робіт за галузями, різним ступенем механізації, наявністю шкідливих і небезпечних умов праці, залученням у виробництво працівників, які потребують особливого захисту від його шкідливих чинників (жінки, неповнолітні, інваліди та ін.). Різні категорії працівників мають неоднакові можливості та працюють у різних умовах, а тому одним із завдань трудового права у сфері організації процесу праці є пристосування загальних правил до цих різних категорій працівників для забезпечення дотримання принципу рівності прав та обов'язків. Диференціація вдосконалює процес правового регулювання, підвищує його ефективність, сприяючи охопленню різномірних відносин і проникненню в їх сутність.

3. Як єдність внутрішнього трудового розпорядку не може існувати без диференціації, так і диференціація такого розпорядку втрачає зміст без його єдності. Ці дві категорії не можна протиставляти, бо диференціація сприяє єдності, а єдність створює умови для диференціації під час регулювання процесу праці. Цей підхід має важливе значення для побудови системи трудового права, правильного застосування законодавства про працю й визначення перспектив його розвитку.

4. З метою забезпечення належного рівня трудової дисципліни, раціонального використання робочого часу, підвищення якості та продуктивності праці шляхом створення необхідних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомого й сумлінного виконання працівниками своїх трудових обов'язків необхідно розробити й затвердити галузеві правила внутрішнього трудового розпорядку, і якщо для державного сектора економіки вони мають отримати статус обов'язкових, то для сектора недержавного вони мають бути приблизними.

Список бібліографічних посилань: 1. Каминская П. Д. Советское трудовое право: обзор действующего законодательства с практическими комментариями. Харьков : Юриздат, 1927. 472 с. 2. Бегичев Б. К.

Субъектная дифференциация правового регулирования в советском трудовом праве. *Сборник ученых трудов Свердловского юридического института*. 1964. Вып. 2. С. 136–144. **3.** Советское трудовое право : учебник / под ред. А. Д. Зайкина. М. : Юрид. лит., 1979. 544 с. **4.** Советское трудовое право : учебник / под ред. А. И. Процевского. М. : Высш. шк., 1982. 360 с. **5.** Вологов Ю. Б. Значение дифференциации для совершенствования трудового законодательства. *Советское государство и право*. 1982. № 1. С. 48–55.

Надійшла до редколегії 18.12.2020

Podkopai D. S. Problem of Unity and Differentiation of Internal Labor Regulations

The author of the article, based on the analysis of scientific views of scholars and current legislation, considers the problem of unity and differentiation of internal labor regulations. It is established that the unity of internal labor regulations is that the requirements for the organization of the labor process are applied to all employees regardless of (a) form of ownership and management, type of activity and industry affiliation of enterprises, institutions or organizations, (b) type and form of employment contract, (c) circumstances that characterize the identity of the employee and the work performed by him, etc. Differentiation of internal labor regulations is objectively due to the development of social organization of labor, the division of labor in industries, varying degrees of mechanization, the presence of harmful and dangerous working conditions, involving employees who need special protection from harmful factors (women, minors, disabled, etc.). Different categories of employees have different opportunities, work in different conditions, and therefore one of the tasks of labor law in the organization of the labor process is to adapt the general rules to these different categories of employees to ensure the compliance with the principle of equality of rights and responsibilities. Differentiation improves the process of legal regulation, increases its efficiency contributing to the coverage of heterogeneous relations and penetration into their essence.

Just as the unity of internal labor regulations cannot exist without differentiation, so the differentiation of such regulations loses its meaning without its unity. These two categories cannot be opposed, because differentiation promotes unity, and unity creates the conditions for differentiation in the regulation of the labor process. This approach is important for building the system of labor law, the correct application of labor legislation and determining the perspectives for its development. In order to ensure the appropriate level of labor discipline, rational use of working time, improving the quality and productivity of labor by creating the necessary conditions for normal high-performance work, conscious and conscientious performance of their duties, employees must develop and approve sectoral internal regulations; and if for the public sector of the economy they should be given the status of mandatory, then for the non-state sector they should be exemplary.

Key words: unity, differentiation, legal regulation, internal labor regulations.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО**

УДК 342.95

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.08>

Альона Сергіївна Бахаєва,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра поліцейської діяльності

та публічного адміністрування (викладач);

 <https://orcid.org/0000-0002-6498-2213>,

e-mail: alyonabahaeva@gmail.com

**ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ,
ВЧИНЕНОМУ ДІТЬМИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ**

Проаналізовано положення нормативно-правових актів, присвячених заходам протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми. Установлено ключові проблеми реалізації таких заходів і запропоновано шляхи їх вирішення. Розкрито зміст процедур здійснення профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми домашнього насильства, в аспекті взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі.

Ключові слова: домашнє насильство, ювенальна превенція, дитина-кривдник, терміновий заборонний припис, вікові обмеження, жертва.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Наразі тема домашнього насильства є одною з найбільш обговорюваних. За статистикою найчастіше від домашнього насильства потерпають жінки, діти та люди похилого віку, але зустрічаються випадки, коли кривдником у родині є дитина. З ухваленням 7 грудня 2017 р. Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон) було усунуто низку прогалин, що стосувалися проблем, пов'язаних із попередженням домашнього насильства, але разом із тим це призвело до виникнення нових питань щодо застосування нововведень у практичній діяльності. Зокрема, це стосується діяльності із запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому неповнолітніми, які не досягли шістнадцятирічного віку, що може ставати на заваді ефективному запобіганню його проявам у майбутньому.

Стан дослідження проблеми

Дослідженням питань, пов'язаних із запобіганням і протидією домашньому насильству, займалися науковці та фахівці не лише у галузі юриспруденції (О. М. Бандурка, К. Б. Левченко, М. М. Легенька), але і в інших сферах, таких як психологія, соціологія та педагогіка (Т. Я. Сафонова, О. М. Савчук, В. М. Шахрай, І. А. Фурманов та інші). Незважаючи на широку цікавість науковців до цієї суттєвої проблеми, наразі виникає низка питань щодо заходів, спрямованих на запобігання вчиненню домашнього насильства саме дітьми. Слід констатувати, що проблема вчинення домашнього насильства особами віком до 16 років в Україні є недостатньо вивченою та потребує подальшого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є висвітлення проблемних аспектів профілактичної діяльності поліції, спрямованої на запобігання вчиненню домашнього насильства дітьми. Для досягнення мети було виконано такі *завдання*: визначено сутність поняття «дитина-кривдник», проаналізовано положення нормативно-правових актів, що регламентують застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству; сформульовано пропозиції щодо вирішення проблемних питань, пов'язаних із винесенням термінового заборонного припису стосовно кривдника.

Наукова новизна дослідження

Наголошено на важливості законодавчого регулювання вікових обмежень щодо винесення термінового заборонного припису стосовно дітей, які вчинили домашнє насильство, а також на недоцільності притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 3 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) батьків тих дітей, які не досягли віку адміністративної відповідальності¹.

Виклад основного матеріалу

У сучасному суспільстві агресивна поведінка людей, на жаль, стає нормою життя. Науковці зазначають, що агресією є мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві [1, с. 202]. Прояви агресії притаманні не лише дорослим, а й дітям, що є одним із чинників учинення ними протиправних дій, зокрема домашнього насильства.

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного характеру, що вчиняються

---

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 18.12.2020).

в сім'ї чи в межах місця проживання, або між родичами, або між колишніми чи теперішніми членами подружжя, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчиненням таких діянь¹.

Науковці виокремлюють такі п'ять типів домашнього насильства: 1) насильство між членами подружжя; 2) насильство між батьками і неповнолітніми дітьми, де у ролі кривдника можуть виступати як мати, так і батько; 3) насильство між дорослими дітьми та батьками; 4) насильство між дітьми в одній родині; 5) насильство між іншими членами сім'ї (між тещею або тестем і зятем, свекром або свекрухою і невісткою, онуками та дідусем або бабусею тощо) [2, с. 234].

На нашу думку, вчинення насильницьких дій дитиною над батьками чи особами, які їх замінюють, також доречно віднести до окремого типу домашнього насильства у зв'язку з тим, що в такому випадку суб'єктом правопорушення виступатиме дитина, а не повнолітня особа.

Дитина може вчиняти домашнє насильство у будь-якій із зазначених у Законі формі, а саме психологічній, економічній, фізичній та сексуальній, причому найбільш розповсюдженими з них є перші три.

Психологічне насильство стосовно батьків може виявлятися у вигляді погроз завдати каліцтва як собі, так і батькам або іншим членам родини, в тому числі тваринам, приниження батьків, утечі з дому або завідомого позбавлення батьків інформації про місце перебування дитини, безпідставних систематичних докорів щодо неналежного виконання батьківських обов'язків, провокування конфліктних ситуацій тощо. Фізичне насильство може мати вигляд активних дій, як-то: умисне нанесення побоїв, штовхання, кусання, щипання, кидання речей у батьків тощо. Економічним насильством може бути викрадення грошей, продаж родинного майна або вимагання придбати речі, на які батькам не вистачає коштів, при цьому може також учинятися і психологічне насильство у формі погроз, наприклад утекти з дому, якщо дитина не отримає бажаного. Вищевикладене свідчить про те, що діти можуть вчиняти домашнє насильство у будь-якій формі, частіш за все з метою отримання контролю та влади над батьками, що само по собі також є проявом домашнього насильства.

---

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 18.12.2020).

Цікавою є думка науковців Великобританії, які поряд із фізичним, психологічним, економічним та сексуальним домашнім насильством виділяють ще одну його форму – жорстоке поводження та насильство підлітків над батьками (*adolescent to parent violence and abuse*, далі – APVA¹). Зараз зарубіжна наукова спільнота здійснює масштабні дослідження цього питання з метою закріплення визначення APVA на законодавчому рівні².

Зараз у нашій країні здійснюються активні заходи, спрямовані на протидію домашньому насильству, жертвами якого є переважно жінки та діти, при цьому оминається увагою таке явище, як вчинення дітьми насильницьких дій над батьками, про що свідчить відсутність статистичних даних про такі правопорушення. Це може обумовлюватися тим, що батьки, як правило, не хочуть надавати розголосу таким ситуаціям, боячись осуду за нездатність виховати дитину, того, що через звернення за допомогою можуть остаточно втратити довіру дитини, чи того, що саме вони нестимуть юридичну відповідальність за вчинення їхніми дітьми протиправних дій, від яких вони самі ж і потерпають.

У п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону дається визначення поняття «дитина-кривдник» – це особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі³. Зазначене визначення містить у собі два терміни: «дитина» та «кривдник». Розглянемо кожен з них окремо.

Правова дефініція поняття «дитина» трактується як «особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше»⁴. У міжнародному законодавстві дитиною визнається людська істота, яка не досягла віку вісімнадцяти років⁵. У Сімейному кодексі України зазначено, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття», неповнолітньою вважається дитина віком 14–18 років, а малолітньою – до досягнення чотирнадцятирічного віку⁶.

---

¹ Information guide: adolescent to parent violence and abuse (APVA). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/732573/APVA.pdf (дата звернення: 18.12.2020).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 18.12.2020).

⁵ Конвенція про права дитини : від 20.11.1989 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 18.12.2020).

⁶ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 18.12.2020).

У Словнику української мови зазначено, що кривдником є той, хто робить комусь кривду¹. Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону кривдником є особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі.

Із поданого у Законі визначення випливає, що законодавство не встановило вікових обмежень щодо надання дитині статусу «кривдник», окрім того, що вона має бути молодшою за вісімнадцять років. Законодавча неврегульованість зазначеного питання призводить до суттєвих ускладнень під час здійснення працівниками поліції профілактичної діяльності, спрямованої на попередження випадків домашнього насильства, вчиненого дітьми до досягнення ними віку адміністративної відповідальності. Логічно припустити, що таку категорію дітей підрозділам ювенальної превенції теж варто брати на профілактичний облік, але наразі підставами взяття ними дитини-кривдника на профілактичний облік є матеріали, що підтверджують факт учинення нею домашнього насильства, такі як копія термінового заборонного чи обмежувального припису та рішення суду щодо адміністративного провадження за ст. 173-2 КУпАП².

До адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства дитина може бути притягнута з шістнадцятирічного віку. Якщо таке правопорушення вчиняє дитина віком від 14 до 16 років, поліцейський складає протокол про адміністративне правопорушення за ч. 3 ст. 184 КУпАП стосовно одного з батьків або особи, яка їх замінює. Окрім цього, працівник поліції за заявою жертви або за власною ініціативою, керуючись результатами оцінювання ризиків учинення домашнього насильства, уповноважений виносити терміновий заборонний припис (надалі – ТЗП) строком до 10 діб³. Слід зазначити, що законодавець не встановлює вік, з якого можна виносити ТЗП. Єдине обмеження щодо винесення ТЗП стосовно дітей міститься у положеннях с. 25 Закону, а саме заборона застосовувати такі заходи ТЗП, як зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а також заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи, якщо кривдником є особа, яка на день винесення припису не досягла

---

¹ Кривдник // Словник української мови : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/kryvduyk> (дата звернення: 18.12.2020).

² Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 18.12.2020).

³ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 18.12.2020).

вісімнадцятирічного віку та має спільне місце проживання (перебування) з постраждалою особою¹. Отже, дитині-кривднику будь-якого віку чинне законодавство України не дозволяє виносити ТЗП у вигляді такого заходу, як «заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою» [3, с. 77–78]. З одного боку, дієвість такого заходу є досить сумнівною, але з іншого – це підстава взяття дитини будь-якого віку, яка вчинила домашнє насильство, на профілактичний облік підрозділом ювенальної превенції з метою проведення індивідуальної профілактики, що у перспективі сприятиме зниженню ризику повторного вчинення правопорушень.

На практиці спостерігається інша ситуація: працівники практичних підрозділів Національної поліції України не виносять ТЗП стосовно неповнолітніх, які не досягли шістнадцятирічного віку та вчинили домашнє насильство над батьками чи особами, які їх замінюють. На нашу думку, це обумовлено низкою суперечливих моментів. Невиконання ТЗП особою, щодо якої його було винесено, є підставою притягнення її до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП², що у разі вчинення насильства дитиною, яка не досягла шістнадцятирічного віку, є неможливим. Тому постає питання: чи дійсно законодавець не встановлює вікові обмеження щодо винесення ТЗП стосовно дитини-кривдника або це є неврегульованим моментом законодавства? Вищевикладене свідчить про необхідність установлення на законодавчому рівні віку, з якого можна виносити ТЗП.

Крім цього, суттєвою помилкою поліцейських є складання протоколів про адміністративне правопорушення за ч. 3 ст. 184 КУпАП стосовно батьків (або осіб, які їх замінюють) у випадках, коли саме вони і є жертвами домашнього насильства. Особливо гостро це питання постає, коли дитина-кривдник виховується у неповній родині. Із положень чинного законодавства випливає, що у випадках вчинення домашнього насильства дітьми, які не досягли шістнадцятирічного віку, притягати до адміністративної відповідальності необхідно одного з батьків дитини-кривдника або його законного представника. Таке вирішення питання є недопустимим, коли йдеться про вчинення домашнього насильства у неповній родині, де саме мати/батько або особа, яка їх замінює, і є безпосередньою жертвою, оскільки це суперечить принципам юридичної відповідальності, а саме законності, гуманності та верховенства права.

Так, наприклад, 8 листопада 2019 р. працівники поліції Бахмутського відділу поліції Головного управління Національної поліції в

---

¹ Там само.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 18.12.2020).

Донецькій області склали протокол про адміністративне правопорушення за ч. 3 ст. 184 КУпАП стосовно матері неповнолітнього (на момент учинення правопорушення він не досяг віку адміністративної відповідальності), який вчинив домашнє насильство, а саме під час сварки використовував щодо матері нецензурну лайку. Постановою Дзержинського міського суду Донецької області від 16 грудня 2019 р. жінка була звільнена від адміністративної відповідальності у зв'язку з тим, що адміністративна справа була закрита за відсутністю складу адміністративного правопорушення¹.

Профілактична діяльність, спрямована на запобігання та протидію домашньому насильству, не може бути ефективною без належної взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. У разі виявлення фактів учинення домашнього насильства дитиною органи Національної поліції зобов'язані протягом однієї доби за допомогою засобів телефонного зв'язку або електронної пошти проінформувати про такі випадки відповідну службу у справах дітей, яка, у свою чергу, має ухвалити рішення щодо взяття на облік дитини-кривдника². Крім цього, служба у справах дітей уповноважена ухвалювати рішення щодо тимчасового влаштування дитини-кривдника до центру соціально-психологічної реабілітації дітей, притулку для дітей служби у справах дітей чи в інші установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створено належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб. Також у разі неможливості проживання дитини-кривдника зі своїми батьками або іншими законними представниками органи опіки та піклування можуть ухвалити рішення щодо влаштування такої дитини в сім'ю патронатного вихователя³.

З аналізу чинного законодавства, спрямованого на запобігання та протидію домашньому насильству, можна дійти висновку, що поліцейські в разі отримання інформації про дитину-кривдника, яка не

---

¹ Постанова Дзержинського міського суду Донецької обл. від 16.12.2019 : справа № 225/7833/19, провадження № 3/225/2059/2019 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86342799> (дата звернення: 18.12.2020).

² Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-p> (дата звернення: 18.12.2020).

³ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 18.12.2020).

досягла віку адміністративної відповідальності та вчинила домашнє насильство над батьками, мають досить обмежений алгоритм дій: 1) припинити правопорушення; 2) зібрати первинний матеріал; 3) повідомити відповідну службу у справах дітей у телефонному режимі або електронною поштою; 4) ухвалити рішення щодо закриття справи про адміністративне правопорушення у зв'язку з недосягненням особою віку адміністративної відповідальності, але в такому випадку підстав взяття дитини-кривдника на профілактичний облік підрозділом ювенальної превенції немає, що може породжувати негативні наслідки у вигляді повторюваності вчинення протиправних дій у майбутньому.

Висновки

Законодавче встановлення віку, з якого поліцейський має право виносити ТЗП, дозволить ухвалювати обґрунтовані рішення щодо поставлення або, навпаки, невзяття на профілактичний облік підрозділами ювенальної превенції дитини-кривдника, яка не досягла віку адміністративної відповідальності та вчинила домашнє насильство над батьками, що у подальшому впливатиме на визначення суб'єкта, який здійснюватиме індивідуальну профілактику.

Список бібліографічних посилань: 1. Пасічніченко А. В., Ковалевська Н. В. Дитяча агресивність: прояви та причини. *Інноваційний потенціал професійної підготовки майбутніх фахівців початкової і дошкільної освіти*. 2016. Вип. 3. С. 200–209. 2. Юрків Я. І. Сутність та зміст соціального феномену «насильство в сім'ї». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка, соціальна робота*. 2013. Вип. 27. С. 234–237. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1910> (дата звернення: 18.12.2020). 3. Бахаєва А. С. Щодо питання винесення термінового заборонного припису // *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.) / редкол.: Д. В. Швець (голова), О. М. Бандурка, С. М. Гусаров та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 77–78.

Надійшла до редколегії 22.12.2020

Bakhaieva A. S. Measures of Counteracting Domestic Violence Committed by Children: Problematic Aspects

The problem of domestic violence is quite urgent in our country. Domestic violence is a heavy burden both for the victim and for society in the whole. Typically, the most vulnerable family members who suffer from domestic violence are women, children and the elderly, and the perpetrators are most often men. But a child can also commit domestic violence, as evidenced by the legal definition of the term of "a child-abuser". However, this phenomenon is insufficiently studied and is rarely discussed by Ukrainian scholars.

The purpose of this article is to study measures to combat domestic violence committed by children by analyzing the current legislation of Ukraine in the field of preventing and combating domestic violence and gender-based violence.

The author has analyzed the definition of the term of “a child-abuser” enshrined in the law. On this basis it has been concluded that a child of any age can be an abuser. It has been established that children most often commit domestic violence in psychological, physical and economic forms.

The emphasis has been placed on the inexpediency of bringing parents or persons replacing them to administrative liability under Part 3 of the Art. 184 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses in cases, when their child, who has not reached the age of administrative liability, is the offender, and his victim is a father (mother) or a person who replaces them.

The author has analyzed the algorithm of actions, according to which the police now act in case of detection of facts of domestic violence by a child under the age of sixteen.

It has been found out that the legislation does not set the age from which such a special measure to combat domestic violence is allowed to be taken as an urgent prohibition, which is the basis for taking a child-abuser for preventive registration by juvenile prevention units. It has been noted that the settlement of this issue will allow us to make informed decisions on the registration or non-registration of a child-abuser who has not reached the age of sixteen and has committed domestic violence against parents, which will further affect the determination of the subject of individual prevention.

Key words: domestic violence, juvenile prevention, a child-aggressor, terminal prohibitory prescription, age limits, a victim.

УДК 342.95:378

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.09>

Олег Васильович Бернацький,

ТзОВ «Юридична фірма «Адвокат і Закон» (директор), м. Рівне;

 <https://orcid.org/0000-0003-3133-9034>,

e-mail: bernatskyi_o@ukr.net

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОТРИМАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз сучасного стану правового регулювання дотримання академічної доброчесності в Україні та виявлено такі його проблеми: різноманітність підходів освітніх закладів до критеріїв, що застосовуються під час перевірки наукових робіт на плагіат; наявність юридичної колізії щодо регулювання питання про термін «самоплагіат» між положеннями Закону України «Про освіту» та Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567; потреба в розмежуванні додаткової та деталізованої відповідальності за порушення академічної доброчесності; неузгодженість термінології в чинному законодавстві тощо. Запропоновано шляхи вирішення зазначених проблем.

Ключові слова: академічна доброчесність, правове регулювання, дотримання академічної доброчесності в Україні, учасники освітнього процесу.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Академічна доброчесність є порівняно новою категорією у правовому просторі України, визначаючи при цьому стандарти, пов'язані з професійною діяльністю учасників освітнього процесу. Незважаючи на те, що серед зарубіжних науковців питання академічної доброчесності порушуються на рівні наукових розвідок переважно щодо практики формування та впровадження політики академічної доброчесності в середовищі здобувачів освіти, в Україні й досі точаться наукові дискусії про дотримання стандартів академічної доброчесності.

Такий стан справ опосередкований різним історично обумовленим ставленням до дотримання етичних норм загалом і неформалізованих правил академічної доброчесності зокрема. Крім того, в Україні правила і стандарти у сфері дотримання академічної доброчесності лише нещодавно знайшли правове закріплення. Тому нині у правовій площині все ще доволі нечітко визначаються критерії формування категорії «академічна доброчесність», її зміст і порушення у вказаній сфері, а чинні норми містять суперечливі та неоднозначні положення.

Стан дослідження проблеми

В Україні стандарти академічної доброчесності й досі досліджені мало в науковій площині. Проте окремі аспекти правового регулювання дотримання академічної доброчесності вже були предметом розгляду у працях вітчизняних науковців. Йдеться про докторські дисертації Г. О. Ульянової («Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату», 2015 р.) [1] та О. М. Рижко («Плагіат у соціальнокомунікаційному вимірі початку XXI століття: природа явища та історія боротьби», 2018 р.) [2]. Вагомою теоретико-правовою основою для цього дослідження стали наукові праці О. Є. Аврамової, А. В. Грубінка, Л. В. Крупнової, К. М. Лісогорової, В. І. Теремецького, присвячені аналізу правової та етичної природи академічної доброчесності в Україні [3; 4]; В. А. Рудик, О. А. Хименко, К. Д. Янішевської щодо проблематики правового регулювання відповідальності за порушення академічної доброчесності [5; 6], а також І. В. Кременовської [7], Р. Б. Шишки [8] та інших вітчизняних учених.

Здобутки названих науковців використані для більш глибокого розуміння проблемних питань, що порушуються в цій статті. Зокрема, з їх урахуванням виокремлено найбільш актуальні проблеми правового регулювання дотримання академічної доброчесності в Україні.

4 квітня 2019 р. в Київському національному економічному університеті імені В. Гетьмана відбувся Міжнародний круглий стіл «Доброчесність в сучасному академічному середовищі: правові й технологічні аспекти», в межах якого представники експертної групи з питань нормативно-правового забезпечення вищої освіти і освіти дорослих представили напрацювання та пріоритетні напрямки діяльності Міністерства освіти і науки України (далі – МОН) щодо підтримки доброчесності у вищій освіті [9].

Однак, зважаючи на відносну новизну терміна «академічна доброчесність» у системі чинного законодавства, низка питань проблематики правового регулювання дотримання академічної доброчесності в Україні залишається актуальною та нерегульованою.

З метою ознайомлення з європейськими підходами до питань академічного плагіату й поширення інформації про необхідність дотримання академічної доброчесності, поглиблення кооперації в освітній та науковій сфері між Україною та Польщею, починаючи з 2018 р., на постійній основі Інститутом міжнародної академічної та наукової співпраці спільно з Духовною академією університету Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві та польською Фундацією ADD організовано стажування. У його межах забезпечено видання збірника наукових есе учасників стажування на тему «Академічна доброчесність:

виклики сучасності»¹, в якому оприлюднюються наукові напрацювання у сфері дотримання академічної доброчесності з урахуванням вивченого зарубіжного досвіду.

За сприяння МОН України та підтримки Посольства США в Україні розроблено Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project – SAIUP), який реалізується американськими радами з міжнародної освіти². У межах цього Проекту представлено Youtube канал SAIUP та платформу для проведення вебінарів «Академічна доброчесність», де здійснюється обмін кращими практиками українських освітян, порадами експертів, аналіз нормативно-правового забезпечення стандартів дотримання академічної доброчесності тощо³.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є виокремлення найбільш актуальних проблем правового регулювання дотримання академічної доброчесності в Україні, а *завданням* – аналіз сучасного стану правового регулювання дотримання академічної доброчесності в Україні та формулювання пропозицій щодо його оптимізації.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що сьогодні в Україні відсутні ґрунтовні розробки проблематики правового регулювання дотримання академічної доброчесності в Україні як теоретичного, так і прикладного характеру.

Виклад основного матеріалу

Зауважимо, що лише у 2017 р. нормативні вимоги щодо стандартів дотримання академічної доброчесності вперше знайшли своє закріплення у ст. 42 Закону України «Про освіту»⁴. Це стало правовим підґрунтям для захисту авторського наукового доробку від привласнення чи безпідставного видання за власний іншою особою. До цього часу стандарти академічної доброчесності не мали нормативного закріплення на рівні закону, при тому, що застосовувалися певною мірою під час перевірки результатів дисертаційних досліджень.

---

¹ Збірники наукових есе учасників стажування на тему «Академічна доброчесність: виклики сучасності» // IASC Foundation : сайт. URL: <https://www.iasc.org/academichna-dobrochestnist/> (дата звернення: 08.12.2020).

² Ініціатива академічної доброчесності та якості освіти // AcademiQ : сайт. URL: <https://academiq.org.ua/> (дата звернення: 08.12.2020).

³ Вебінари «Академічна доброчесність» // AcademiQ : сайт. 05.05.2020. URL: <https://academiq.org.ua/vebinari-akademichna-dobrochestnist/> (дата звернення: 08.12.2020).

⁴ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 08.12.2020).

Слід зауважити, що саме цей аспект наразі все ще залишається проблемним з позиції правового регулювання, а значить, і практичного застосування.

Основою правового регулювання дотримання академічної доброчесності в Україні є Конституція України¹, закони України «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність»², «Про авторське право і суміжні права»³ та «Про науково-технічну інформацію»⁴. На підзаконному рівні це питання врегульовується: Постановою Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. № 541, якою затверджено Положення про Національний репозитарій академічних текстів⁵; листами МОН України «Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо»⁶, «Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності»⁷. Крім того, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1063 на державному рівні створено інституційні передумови для забезпечення контролю дотримання стандартів академічної доброчесності в

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254к/96-вр> (дата звернення: 08.12.2020).

² Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/848-19> (дата звернення: 08.12.2020).

³ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/3792-12> (дата звернення: 08.12.2020).

⁴ Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.1993 № 3322-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/3322-12> (дата звернення: 08.12.2020).

⁵ Положення про Національний репозитарій академічних текстів : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 № 541 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-п> (дата звернення: 08.12.2020).

⁶ Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо) : додаток до Листа МОН України від 15.08.2018 № 1/11-8681 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8681729-18> (дата звернення: 08.12.2020).

⁷ Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти : Лист МОН України від 23.10.2018 № 1/9-650 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18> (дата звернення: 08.12.2020).

освітянській та науковій сферах¹. Цим нормативно-правовим актом затверджено склад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та розроблено план його роботи на початковому етапі. У Стратегії цього органу, яка діє до 2022 р., визначено його місію – стати каталізатором позитивних змін у вищій освіті та сформувати культуру її якості, а серед стратегічних цілей і загальних напрямків їх реалізації – «формування політики доброчесності наукових досліджень через впровадження прозорих і ефективних процедур, нетерпимість до проявів псевдонауки»².

Зазначимо, що в чинному законодавстві України визначено поняття академічної доброчесності; розмежовано зміст дотримання академічної доброчесності та види академічної відповідальності окремо серед: 1) педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників; 2) здобувачів освітнього ступеня; деталізовано види правопорушень академічної доброчесності та здійснено поділ видів академічної відповідальності, крім тих, що визначені законодавством та передбачені ч. 4 ст. 42 Закону України «Про освіту», на додаткові та деталізовані (шоправда, без будь-якого додаткового роз'яснення).

Цей же нормативно-правовий акт закріплює та дає визначення уніфікованим для всіх освітніх рівнів видам порушень академічної доброчесності (йдеться про академічний плагіат, самоплагіат, фальсифікацію, фабрикацію, обман тощо)³.

З метою належної реалізації норм законів України «Про вищу освіту» і «Про освіту» стосовно питань дотримання принципів та стандартів академічної доброчесності й системного підходу до застосування методів виявлення плагіату в науково-освітньому просторі МОН України у 2018 р. розроблено та затверджено Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо). Основною метою їх створення була потреба в посиленні співпраці науковців у питаннях підготовки кваліфікованих кадрів для забезпечення повномасштабного інноваційного розвитку

---

¹ Про затвердження складу Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1063-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-2018-p> (дата звернення: 08.12.2020).

² Стратегія Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти до 2022 р. // Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти : офіц. сайт. URL: <https://naqa.gov.ua/місія-та-стратегія-агентства/> (дата звернення: 08.12.2020).

³ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 08.12.2020).

України та використання новітньої науково-технічної інформації і розробок на справедливих засадах. Однак Лист МОН України від 15 серпня 2018 р. № 1/11-8681 містить детальні роз'яснення лише щодо одного виду порушення стандартів академічної доброчесності – *академічного плагіату*, визначаючи при цьому одночасну наявність низки ознак для його констатації. До того ж зазначені Рекомендації розроблені для застосування «членами експертних рад Міністерства освіти і науки України з питань проведення експертизи дисертацій, спеціалізованими вченими радами із захисту дисертацій в закладах вищої освіти і наукових установах та іншими суб'єктами, які здійснюють заходи із запобігання академічному плагіату і його виявлення в наукових роботах»¹.

Водночас до наукових робіт Рекомендації МОН України № 1/11-8681 відносять лише автореферати, дисертації, монографії, наукові доповіді та статті, а застосований термін «тощо» відносно інших наукових робіт може бути доволно трактованим і потребує конкретизації.

Посилаючись на п. 8 ч. 2 ст. 16 Закону України «Про вищу освіту», Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо) визначають необхідність забезпечення якості освітньої діяльності в закладах вищої освіти через дотримання стандартів академічної доброчесності як працівниками, так і здобувачами освіти, через механізм функціонування системи запобігання й виявлення академічного плагіату.

Важливим елементом такого механізму є створення Національного репозитарію академічних текстів, Положення про який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. № 541. Цим Положенням урегульовано категорію «академічний текст»². У планах МОН України на 2020 р. було передбачено розробку й реалізацію технічного проекту зі створення Національного репозитарію академічних текстів, на 2021 р. – уведення в експлуатацію його пускового комплексу і вже на 2022 р. – забезпечення вільного та безперешкодного доступу користувачів до нього. Вважаємо, що

---

¹ Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо) : додаток до Листа МОН України від 15.08.2018 № 1/11-8681 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8681729-18> (дата звернення: 08.12.2020).

² Положення про Національний репозитарій академічних текстів : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 № 541 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-п> (дата звернення: 08.12.2020).

віднесення навчально-методичних праць до категорії «академічний текст» є недоречним, оскільки саме такі навчальні розробки містять у собі сталі й уніфіковані вимоги до змісту викладання тієї чи іншої дисципліни, посилання на джерела та вимоги до знань і не мають значної «наукової» складової порівняно з іншими доробками науково-педагогічних працівників.

Серед проблемних аспектів правового закріплення вимог і стандартів академічної доброчесності низка науковців визначає необхідність «додаткової характеристики змісту, значення та наслідків застосування самоплагиату, а також з'ясування сутності й особливостей деталізованої відповідальності за порушення академічної доброчесності» [3, с. 333]. Водночас вважаємо, що додаткова академічна відповідальність також потребує своєї конкретизації в межах ч. 7 ст. 42 Закону України «Про освіту».

Таким чином, проблема розмежування додаткової та деталізованої відповідальності за порушення академічної доброчесності має знайти своє закріплення у ст. 42 Закону України «Про освіту», а більш детальне – в локальних освітянських положеннях окремих закладів щодо стандартів дотримання ними академічної доброчесності.

На жаль, подібні локальні освітянські положення досить часто визначають такі правила, зокрема щодо дотримання академічної доброчесності, які не відповідають чи суперечать нормам чинного законодавства.

Активна наукова спільнота, що об'єдналася на платформі «Дисергейт», наявність проблематики в питаннях дотримання академічної доброчесності пов'язує насамперед із новизною терміна «академічна доброчесність» у вітчизняній правовій площині, відсутністю судової практики розгляду відповідних проваджень і недостатністю інструментів судових експертів для формування об'єктивної оцінки¹.

Існують також інші проблеми, пов'язані з правовим регулюванням стандартів дотримання академічної доброчесності в Україні. Насамперед це стосується різноманітності підходів освітніх закладів до критеріїв, що застосовуються під час перевірки наукових робіт на плагиат, навіть за умови використання одних і тих самих антиплагіатних програм.

Як зазначає І. В. Кременовська, «викликає занепокоєння і те, що на сьогодні в Україні на рівні центральних органів виконавчої влади у сфері освіти і науки не створено єдиної системи і бази для перевірки текстів на наявність у них запозичень без посилання на джерело та використання синонімії» [7, с. 65]. Крім того, на прояв наукового

---

¹ Дисергейт : сайт. URL: <http://tron.tilda.ws/> (дата звернення: 08.12.2020).

невігластва, зокрема щодо викривлення наукової інформації, некоректності та приписування наукової позиції положенням позитивного права, перекручування висловлень автора тощо скаржитися значна частина вчених [8, с. 39; 3, с. 327].

Ще однією актуальною проблемою в розрізі необхідності дотримання академічної доброчесності в Україні є наявність юридичної колізії щодо регулювання питання про термін «самоплагіат» між положеннями Закону України «Про освіту» та Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, яка визначає Порядок присудження наукових ступенів.

Зокрема, термін «самоплагіат» визначено в ч. 4 ст. 42 Закону України «Про освіту»¹ як одне з порушень академічної доброчесності, за яке передбачено академічну відповідальність учасників освітнього процесу. Водночас відповідно до абз. 4 п. 12 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 дисертаційне дослідження, подане у спеціалізовану вчену раду для його оприлюдненого захисту, повинно мати «повноту викладу матеріалів дисертації в опублікованих працях здобувача». Згідно з абз. 1 цього ж нормативно-правового акта «до опублікованих праць, які відображають основні наукові результати дисертації, з відповідної галузі науки належать: монографії; посібники (для дисертацій з педагогічних наук); статті у наукових, зокрема електронних, фахових виданнях України; статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напряду, з якого підготовлено дисертацію»².

Отже, існує нагальна необхідність у врегулюванні зазначеної колізії, що призводить до різночитань і створює корупційні ризики для суб'єктів, які приймають рішення щодо присудження наукових ступенів. Тому центральний орган виконавчої влади, уповноважений на формування та реалізацію державної політики у відповідній сфері суспільних відносин (нині таким є МОН України), має врегулювати цю правову колізію. Це можливо зробити шляхом видання роз'яснювальної інструкції чи відповідних методичних рекомендацій або розробки змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

---

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 08.12.2020).

² Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-п> (дата звернення: 08.12.2020).

Низку суперечностей у термінології чинного законодавства загалом і положень ст. 42 Закону України «Про освіту» зокрема також можна віднести до проблемних аспектів сучасного регулювання стандартів дотримання академічної доброчесності в Україні. Зокрема, в абз. 7 ч. 4 ст. 42 Закону України «Про освіту» закріплено визначення терміна «хабарництво»¹. Водночас у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» використовується термін «неправомірна вигода»². Зважаючи на те, що детальне розуміння терміна «неправомірна вигода» виокремлено у спеціальному Законі України «Про запобігання корупції», а у Кримінальному кодексі України³ термін «хабарництво» й однойменну статтю, що визначала відповідальність за відповідне корупційне правопорушення, замінено на «отримання/надання неправомірної вигоди», вважаємо використання терміна «хабарництво» в неспеціальному законодавстві недоцільним.

Висновки

Здійснено аналіз сучасного стану правового регулювання дотримання академічної доброчесності в Україні та виявлено проблемні аспекти правового регулювання дотримання академічної доброчесності в Україні, а саме: різноманітність підходів різних освітніх закладів до критеріїв, що застосовуються під час перевірки наукових робіт на плагіат, навіть за умови використання одних і тих самих антиплагіатних програм; наявність юридичної колізії щодо регулювання питання про термін «самоплагіат» між положеннями Закону України «Про освіту» та Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, яка визначає Порядок присудження наукових ступенів; проблема розмежування додаткової та деталізованої відповідальності за порушення академічної доброчесності; неузгодженість термінології чинного законодавства загалом і положень ст. 42 Закону України «Про освіту» зокрема. Запропоновано шляхи вирішення існуючих проблем у межах чинного законодавства.

Перспективними напрямками наукових досліджень є подальший аналіз формування та дотримання стандартів академічної доброчесності з метою розробки механізму вдосконалення правового регулювання в зазначеній сфері.

---

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 08.12.2020).

² Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 08.12.2020).

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 08.12.2020).

Список бібліографічних посилань: 1. Ульянова Г. О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагиату : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 433 с. 2. Рижко О. М. Плагиат у соціальнокомунікаційному вимірі початку ХХІ століття: природа явища та історія боротьби : дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій : 27.00.01. Київ, 2017. 438 с. 3. Teremetskyi V., Avramova O., Hrubinko A., Krupnova L., Lisohorova K. Ethical and Legal Essence of Academic Integrity in Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. 2020. Vol. 23, Iss. 2. Pp. 320–344. 4. Теремецький В. І. Правова природа академічної доброчесності в Україні // Академічна доброчесність: виклики сучасності : зб. наук. есе учасників дистанційного етапу наук. стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 11–23 берез. 2019 р.). Варшава, 2019. С. 151–155. 5. Рудик В. А., Хименко О. А. До проблеми правового регулювання відповідальності за порушення академічної доброчесності. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2017. № 1 (3). С. 7–12. 6. Янішевська К. Д. Деякі аспекти відповідальності за порушення академічної доброчесності // Академічна доброчесність: виклики сучасності : зб. наук. есе учасників дистанційного етапу наук. стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 11–23 берез. 2019 р.). Варшава, 2019. С. 171–175. 7. Кременовська І. В. Плагиат у наукових публікаціях: методи виявлення та викорінення. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2015. Вип. 11. С. 60–66. 8. Шишка Р. Б. Наука та сучасне невігластво // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 27 трав. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 38–41. 9. Врублевська О. Діяльність Міністерства освіти і науки України щодо підтримки доброчесності у вищій освіті // Доброчесність в сучасному академічному середовищі: правові й технологічні аспекти : матеріали Міжнар. круглого столу (м. Київ, 3 квіт. 2019 р.) / Київ. нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана. Київ, 2019. С. 25–27.

Надійшла до редколегії 11.12.2020

Bernatskyi O. V. Problems of Legal Regulation of Academic Integrity Compliance in Ukraine

The current state of legal regulation of academic integrity in Ukraine has been analyzed. It has been found out that the standards of academic integrity are still poorly studied in the scientific field in Ukraine. However, some aspects of the legal regulation of academic integrity have already been considered in the works of national scholars. However, given the relative novelty of the term of "academic charity" in the current legislation, a number of issues of legal regulation of academic integrity in Ukraine remain relevant and unresolved.

It has been noted that the regulatory requirements for the standards of academic integrity were first enshrined only in 2017 in the Art. 42 of the Law of Ukraine "On Education". It became the legal basis for the protection of the author's scientific work from its appropriation

or unjustified publication by another person. Until now, the “standards” of academic integrity were not enshrined in law, although they were used to some extent in verifying the results of dissertation research. This aspect is still problematic from the point of view of legal regulation, and hence practical application.

The following problems of the current state of legal regulation of academic integrity in Ukraine have been identified: diversity in the approaches of educational institutions to the criteria used in testing scientific papers for literary piracy; the existence of a legal conflict regarding the regulation of the issue of “self-plagiarism” between the provisions of the Law of Ukraine “On Education” and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 567 dated from July 24, 2013; the need to distinguish between additional and detailed liability for the violation of academic integrity; inconsistency of terminology in the current legislation, etc. Ways to solve existing problems have been suggested.

Key words: academic integrity; legal regulation; academic integrity compliance in Ukraine, participants in the educational process.

УДК 351.743

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.10>

Микола Володимирович Голуб,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра правоохоронної діяльності та поліцейстики (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0002-5257-081X>,

e-mail: 777golubnu@gmail.com

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОЄКТУ «ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ ОФІЦЕР ГРОМАДИ»: РЕАЛЬНІ ДІЇ З НАБЛИЖЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СЕРВІСУ ДО ЛЮДЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Розглянуто питання щодо подальшого наближення поліцейського сервісу до людей – членів об'єднаної територіальної громади. Акцентовано увагу на необхідності здійснення подальших кроків, спрямованих на зміцнення партнерських відносин поліції та членів громади. Звернено увагу на важливу роль Національної поліції у процесі впровадження децентралізації, вжиття заходів із забезпечення публічного порядку і безпеки на територіях об'єднаних громад, урахування в цій роботі думок, позицій та рекомендацій мешканців об'єднаних територіальних громад, значення взаємодії поліцейських офіцерів громади і населення. Висвітлено значення пілотного проєкту «Поліцейський офіцер громади» для подальшого підвищення рівня довіри населення до поліції. Запропоновано відповідні заходи щодо більш ефективного просування проєкту «Поліцейський офіцер громади».

Ключові слова: Національна поліція, децентралізація, об'єднана територіальна громада, поліцейський офіцер громади, поліцейський сервіс, публічна безпека, публічний порядок.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Одним із важливих факторів, який відіграє ключову роль у справі забезпечення правопорядку, захисту життя та здоров'я людей, їх честі, гідності, прав і свобод, є побудова партнерських відносин поліції та населення. У цьому питанні визначальне місце належить структурам Національної поліції, які повинні виконувати свої завдання безпосередньо у взаємодії з населенням. З урахуванням досвіду поліції європейських країн цілком зрозуміло, що без партнерського ставлення поліції до місцевого населення неможливо вирішити питання забезпечення належного стану публічного порядку і безпеки на закріпленій території.

У нашому дослідженні вважаємо за доцільне розглянути дії Національної поліції України, передбачені плотним проєктом МВС України

«Поліцейський офіцер громади», як реальний крок з наближення поліцейського сервісу до людей – членів об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) і як наступний етап реалізації в Україні концепції «community policing» та побудови партнерських відносин поліції та населення.

Стан дослідження проблеми

Питанням забезпечення належного стану публічного порядку і публічної безпеки Національною поліцією України та поліцією закордонних країн і формування партнерських відносин із місцевим населенням як одного з ефективних заходів попередження правопорушень були присвячені праці О. М. Бандурки, О. І. Безпалової, О. В. Джафарової, А. М. Долгополова, В. О. Заросила, С. П. Мельника, О. С. Проневича та ін.

Необхідно зазначити, що намагання здійснити проекти, метою яких було налагодження взаємодії поліції із населенням у справі боротьби зі злочинністю, робилися і за часів функціонування такого структурного підрозділу МВС України, як служба дільничних інспекторів міліції (1990–2015 рр.). Тоді для вирішення цього питання було запропоновано забезпечити постійне перебування відповідного працівника поліції (в ті часи – дільничного інспектора міліції) на закріпленій території. Такий проект був запроваджений в Україні у 2004 р. Це була програма МВС України з підготовки дільничних інспекторів міліції – «шерифів» для роботи в сільській місцевості, які б не лише постійно працювали на території обслуговування, а й постійно мешкали б у цих населених пунктах, що давало змогу місцевим жителям звертатися до працівника правоохоронного органу за допомогою будь-коли, а дільничним інспекторам міліції, у свою чергу, – оперативно реагувати на звернення громадян та інформацію про виникнення конфліктних ситуацій і скоєння правопорушень.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – дослідити та проаналізувати значення партнерських відносин Національної поліції України і населення, необхідність такого партнерства у вирішенні питань забезпечення публічного порядку і публічної безпеки, перш за все на територіях об'єднаних територіальних громад, які утворюються в межах реалізації процесу децентралізації, значення досвіду поліції країн ЄС у цій справі та його використання правоохоронними органами МВС України, в першу чергу Національною поліцією. *Мета дослідження* досягається шляхом виконання таких *завдань*: аналіз сучасних літературних джерел і досліджень науковців із цієї проблематики, дослідження норм законодавства, які регулюють діяльність поліцейських офіцерів громади, проведення порівняльного аналізу цих норм із тими, що регулювали діяльність дільничних офіцерів поліції, аналіз законодавства

країн – членів ЄС щодо регулювання діяльності аналогічних поліцейських структур.

Наукова новизна дослідження

У дослідженні здійснено порівняльний аналіз повноважень, обов'язків і стану матеріально-технічного забезпечення, кадрових вимог до дільничного офіцера поліції та поліцейського офіцера громади. Розкриваються значення і місце поліцейського офіцера громади у справі організації та забезпечення публічного порядку і публічної безпеки на території ОТГ. Акцентовано увагу на розширенні можливостей у цій справі поліцейського офіцера громади порівняно з дільничним офіцером поліції.

З урахуванням досвіду результатів запровадження пілотного проекту «Поліцейський офіцер громади» на території об'єднаних громад Харківської області в дослідженні запропоновано обґрунтовані пропозиції щодо подальшого та більш ефективного просування цього проекту.

Виклад основного матеріалу

Починаючи з 2014 р. і дотепер у нашій країні відбуваються певні зміни, спрямовані на реформування та активізацію економіки, підприємництва і соціальних перетворень, забезпечення безпеки, захисту життя та здоров'я людей, їх честі, гідності, прав і свобод. Стаття 3 Конституції України гарантує людині, що її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю і що утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави¹.

Одним з основних напрямків перетворень зараз є процес децентралізації – передання важливих повноважень і бюджетів від органів держави органам місцевого самоврядування. Це обумовлено тим, що зазначені повноваження будуть найефективніше використовувати ті виконавчі органи, які є ближчими до територіальної громади, до людей. Влада, ухвалюючи рішення щодо впровадження процесу децентралізації, діє за принципом «сильна громада – сильна країна». Шлях децентралізації обирають ті країни, які прямують у напрямку європейського розвитку, в напрямку прогресу та цивілізації.

Україна, розробляючи заходи, спрямовані на реалізацію процесу децентралізації, використовує досвід Польщі, Словаччини, країн Балтії та скандинавських країн. Ці країни свого часу провели реформу децентралізації і в результаті мають суттєві успіхи в економіці та соціальній сфері.

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 26.10.2020).

Процес упровадження децентралізації є складним і потребує значних зусиль та ефективних дій з боку центральних органів влади, в тому числі правоохоронних структур.

Якщо ми звернемося до законодавчої бази, яка регламентує реформування місцевого самоврядування, територіальну організацію влади в державі та створення об'єднаних територіальних громад, то побачимо, що ст. 2 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. закріплює принцип конституційності та законності як один із найважливіших принципів добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ і міст¹. Ми розуміємо, що цей принцип потребує з боку як Національної поліції України, так і інших правоохоронних органів реальних кроків, спрямованих на його втілення. Ці кроки передбачають таке:

- забезпечення належного рівня правопорядку на території певної об'єднаної територіальної громади;
- формування в мешканців ОТГ відчуття безпеки та впевненості в тому, що поліцейський за своїми професійними якостями здатен будь-якої миті захистити людей – членів громади від протиправних посягань;
- побудову партнерських відносин населення ОТГ із поліцейським офіцером громади як представником Національної поліції України.

Пункт 1 ст. 5 вказаного Закону визначає, що ініціаторами добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ і міст можуть бути:

- 1) сільський, селищний, міський голова;
- 2) не менш як третина депутатів від загального складу сільської, селищної, міської ради;
- 3) члени територіальної громади в порядку місцевої ініціативи;
- 4) органи самоорганізації населення відповідної території (за умови представлення ними інтересів не менш як третини членів відповідної територіальної громади)².

Виходячи із цих положень, ми визначаємо перелік суб'єктів, від позиції яких залежить ініціатива створення об'єднаних територіальних громад, тобто початок реалізації процесу децентралізації. Якщо влада зацікавлена в цьому процесі, то вона повинна вжити дієвих заходів, спрямованих на переконання вказаних суб'єктів виступити з такою ініціативою, зробити не лише цей перший крок, а і все, що від них залежить, у справі створення ОТГ. Це повною мірою стосується і правоохоронних структур, що виступають від імені держави.

---

¹ Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 26.10.2020).

² Там само.

У тому випадку, коли згадані в Законі України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» суб'єкти будуть упевнені, що на територіях ОТГ держава спроможна забезпечити належний правопорядок, а працівники Національної поліції повною мірою виконують свої функції із забезпечення публічного порядку і безпеки, це сприятиме активізації процесу утворення ОТГ. У свою чергу, це також відчуватимуть і люди – мешканці територій, які планується об'єднати в ту чи іншу територіальну громаду. Зрозуміло, якщо вони будуть переконані в тому, що на території ОТГ правопорядок постійно забезпечуватимуть працівники поліції (а проєкт «Поліцейський офіцер громади» передбачає постійне перебування дільничного офіцера поліції на закріпленій території), це також сприятиме ухваленню і підтриманню рішення щодо створення ОТГ.

Забезпечення належного стану публічного порядку на території ОТГ, оперативне та дієве реагування на порушення закону, ефективна профілактична робота і постійна присутність працівників поліції, здатних професійно та своєчасно надавати поліцейські послуги членам ОТГ, – суттєвий аргумент на користь доцільності створення ОТГ, а також проведення децентралізації.

Розглянемо деякі особливості дій Національної поліції України в межах пілотного проєкту Міністерства внутрішніх справ і Департаменту Національної поліції України «Поліцейський офіцер громади», спрямовані на забезпечення реалізації процесу децентралізації, утворення об'єднаних територіальних громад і подальше вдосконалення стиля роботи поліції, який передбачає не лише підтримання публічного порядку в межах певної території, а й формування партнерських відносин поліції та населення, наближення поліцейського сервісу до людей і надання допомоги мешканцям цієї території у вирішенні проблем конкретної ОТГ.

Стаття 11 Закону України «Про Національну поліцію» називає основними вимогами у справі забезпечення взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства як принципу діяльності поліції такі положення:

- діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і є спрямованою на задоволення їхніх потреб;

- з метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад;

- рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції;

– оцінювання рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України¹.

Міністр внутрішніх справ Арсен Аваков у своєму виступі у Верховній Раді України 5 червня 2020 р. заявив, що наразі працює 190 поліцейських офіцерів громади у 10 регіонах держави. Проєкт «Поліцейський офіцер громади» охоплює 251 територіальну громаду, в якій проживає 2 млн осіб. «Планується, що цей проєкт буде реалізовано на всій території держави, у всіх ОТГ, які будуть створені. Сподіваюсь, що до середини наступного року поліцейський офіцер громади буде в кожній ОТГ», – зазначив Арсен Аваков [1].

Станом на 1 вересня 2020 р. проєкт «Поліцейський офіцер громади» запроваджено в десяти регіонах України. Наразі 250 поліцейських офіцерів громади обслуговують 166 ОТГ із населенням понад 3 млн осіб.

Ураховуючи досвід України та країн ЄС, Міністерство внутрішніх справ і Департамент Національної поліції України запровадили у Дніпропетровській (грудень 2018 р.), Кіровоградській (квітень 2019 р.), Харківській і Черкаській (липень 2019 р.), Рівненській, Хмельницькій та Волинській областях (серпень 2019 р.) пілотний проєкт «Поліцейський офіцер громади». У таких областях, як Донецька, Луганська та Запорізька, підписано відповідні меморандуми про співпрацю між главами об'єднаних територіальних громад вказаних регіонів і керівництвом головних управлінь Національної поліції в областях.

Пропонуємо більш детально розглянути особливості впровадження цього проєкту на території Харківської області.

Для участі у проєкті було відібрано 14 громад (із 19):

- міські: Мереф'янська;
- селищні: Великобурулуцька, Золочівська, Коломацька, Малинівська, Малоданилівська, Пісочинська, Роганська, Старосалтівська, Чкалівська;
- сільські: Наталинська, Оскільська, Старовірівська, Циркунівська.

Указані громади мають достатній фінансово-технічний потенціал для участі у проєкті й спроможні створити умови для роботи працівнику поліції в межах проєкту «Поліцейський офіцер громади».

Усі зазначені ОТГ проявили зацікавленість щодо участі у проєкті та готовність допомагати в його реалізації, адже громада візьме на себе частину фінансової підтримки (виділення службового приміщення, оргтехніки, меблів, за необхідності – службового житла,

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 26.10.2020).

забезпечення паливно-мастильними матеріалами та обладнанням для службового автомобіля).

З головами названих об'єднаних територіальних громад начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області підписав Меморандум про співпрацю та партнерство. Основні завдання Меморандуму спрямовано на підвищення рівня публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини та протидії злочинності на території об'єднаних громад. Для успішної реалізації проекту до штату Головного управління Національної поліції в Харківській області було відкрито набір кандидатів на 37 посад.

Згідно з вимогами Міністерства внутрішніх справ України й Департаменту Національної поліції поліцейським офіцером громади має можливість стати вмотивований і добросчесний поліцейський з не менш ніж дворічним стажем роботи, вищою освітою та водійським посвідченням, самостійний і відповідальний, відкритий і комунікабельний, здатний до критичного мислення, вміє вирішувати конфлікти, які можуть виникнути на території ОТГ.

Був установлений відповідний порядок відбору у два етапи. На першому етапі – тестуванні – проводилося оцінювання загальних навичок кандидатів, рівень логічного й аналітичного мислення і знання законодавства. На другому етапі спеціальна комісія з представників Національної поліції України та представників громад проводила з кандидатами особисті інтерв'ю. Також за згодою кандидатів здійснювалася перевірка на поліграфі.

За результатами відбору було визначено кандидатури 26 поліцейських, які на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ пройшли навчання з організації спеціалізації дільничних офіцерів поліції, закріплених за поліцейськими дільницями об'єднаних територіальних громад.

Курс навчання розробили українські та міжнародні експерти з правоохоронної діяльності. До цього курсу ввійшли такі дисципліни:

- тактична підготовка з елементами моделювання ситуацій;
- методи контраварійного кермування;
- розвиток навичок проактивної діяльності;
- сучасні інструменти та методи взаємодії поліції і громади.

Кандидати, які успішно оволоділи навчальним матеріалом, були направлені на стажування під керівництвом поліцейських офіцерів громади, які працюють в ОТГ Дніпропетровської області.

Після закінчення навчання за участю представників Департаменту Національної поліції України, керівництва Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Харківській області, відділень та відділів поліції проведено зустрічі поліцейських офіцерів громади з керівництвом ОТГ, депутатами й

іншими керівниками органів місцевої влади, а також ознайомлення з територією обслуговування.

Починаючи з 20 лютого 2020 р., поліцейські офіцери громади повноцінно розпочали виконання службових обов'язків на території Харківської області.

Усіх 26 поліцейських офіцерів громади забезпечено:

- службовим автомобілем «Рено Дастер» з необхідним запасом пального;
- помповою рушницею для відстрілу гумових куль «Форт 500»;
- бодикамерою;
- логістичним пристроєм (планшетом);
- рацією та іншими технічними засобами.

Згідно з інформацією щодо впровадження та реалізації проєкту «Поліцейський офіцер громади» в Харківській області, наданою Управлінням превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Харківській області, станом на 1 вересня 2020 р. поліцейські офіцери громади провели таку роботу:

- зареєстровано до ЄРДР 131 кримінальне провадження;
- виявлено 1 569 адміністративних правопорушень;
- розглянуто 2 306 звернень і повідомлень громадян;
- проведено 305 виступів серед населення ОТГ;
- проведено спільно з представниками громади 465 заходів [2, с. 24–29].

Немає сумнівів у тому, що дільничний офіцер поліції – одна з ключових постатей у складі Національної поліції, від результатів роботи якої залежить не лише стан правопорядку на території обслуговування, а й рівень довіри населення як до дільничного, так і до поліції в цілому. І якщо виконання дільничним офіцером поліції своїх посадових обов'язків буде результатом поєднання знання чинного законодавства та вміння його застосування, а також побудови партнерських відносин із населенням, взаємодії з людьми, врахування їхньої думки під час виконання завдань з охорони публічного порядку, то це буде запорукою неухильного зростання рівня довіри населення до поліції.

Саме зазначені обставини є однією з основних причин запровадження Міністерством внутрішніх справ України й Департаментом Національної поліції пілотного проєкту «Поліцейський офіцер громади».

Поліцейський офіцер громади – це той самий дільничний офіцер поліції в сільській місцевості, тільки з такими особливостями:

- поліцейський офіцер громади постійно перебуває на закріпленій території, серед людей – членів ОТГ, має можливість постійно спілкуватися з членами ОТГ, контролювати ситуацію та відповідним чином реагувати на скоєння правопорушень або на інші ускладнення обстановки;

– без будь-яких перешкод ініціює проведення зустрічей із керівництвом та членами ОТГ, сам бере безпосередню участь в обговоренні та вирішенні питань, які стосуються не лише забезпечення правопорядку, а й інших проблем життєдіяльності громади;

– усі заходи, які планує та проводить поліцейський офіцер громади, здійснюються в площині побудови партнерських відносин між поліцією і населенням, зростання рівня довіри населення до поліції та наближення поліцейського сервісу до людей;

– діяльність поліцейського офіцера громади вивільнено від зайвих, не потрібних ані державі, ані населенню обов'язків, які заважають виконувати першочергові заходи, спрямовані на допомогу людям;

– відбулося суттєве покращення матеріально-технічного забезпечення;

– ураховано досвід роботи поліції європейських країн.

Ці положення знаходять своє підтвердження в основних нормативних документах Міністерства внутрішніх справ України, які регламентують службову діяльність дільничного офіцера поліції. У пунктах 1–3 ст. 1 розділу 2 Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції вказано, що основними завданнями дільничних офіцерів поліції є такі:

– діяльність, що ґрунтується на принципі взаємодії з населенням на засадах партнерства і має на меті співпрацю з громадянами та громадськими організаціями, установами і підприємствами різних форм власності;

– взаємодія з органами державної влади і місцевого самоврядування, населенням та утвореними відповідно до чинного законодавства громадськими формуваннями з охорони громадського порядку;

– виконання завдань, спрямованих на дотримання прав і свобод людини, а також інтересів суспільства та держави¹.

Необхідно визнати, що пілотний проєкт «Поліцейський офіцер громади» – це наступний етап втілення в Україні концепції «community policing» як основи здійснення Національною поліцією України охорони публічного порядку на територіях об'єднаних громад. Ураховуючи основні положення цієї концепції, зазначимо, що одним з провідних напрямків реформи Національної поліції в Україні є те, що «виправдовуючи соціальне призначення, поліція має бути першочергово зорієнтована на профілактику правопорушень. Натомість акценти зміщуються на рівень територіальної громади, що є замовником послуг та оцінювачем ефективності діяльності поліції.

---

¹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 26.10.2020).

На думку західних дослідників, поглиблення партнерської взаємодії поліції та населення є могутнім чинником розбудови правової держави і ствердження громадянського суспільства» [3, с. 63].

Обґрунтовано пов'язуючи основні засади пілотного проєкту «Поліцейський офіцер громади» з концепцією «community policing», акцентуємо увагу на необхідності досконалого вивчення та зваженого втілення закордонного досвіду в цій роботі.

Як приклад можна згадати, що ідея «community policing» уперше була реалізована у США у 80-х роках ХХ ст. Працівники американської поліції дійшли висновку, що «зменшення кількості піших патрулів на місцевому рівні, мінімізація неформальних контактів між населенням та поліцією негативно впливає на якість охорони громадського порядку, профілактику правопорушень та рівень довіри громадян до правоохоронних органів в цілому» [3, с. 65]. Наразі несення служби з охорони публічного порядку пішими патрулями реально не здійснюється. Вважаємо за потрібне звернутися до керівництва Департаменту Національної поліції України з пропозицією розглянути можливість використання вищезазначеного засобу охорони публічного порядку не лише в містах силами патрульної поліції, а й у сільській місцевості – на територіях об'єднаних громад, задіюючи поліцейських офіцерів громади, які, у свою чергу, повинні залучати до цієї роботи громадські організації та окремих громадян – членів громади.

Висновки

Ураховуючи викладене, можемо дійти висновку, що реалізація пілотного проєкту «Поліцейський офіцер громади» дає можливість підвищити ефективність роботи підрозділів Національної поліції, задіяних безпосередньо в забезпеченні публічного порядку і публічної безпеки. Йдеться про діяльність поліції, основними напрямками якої є не лише безпосереднє використання правозастосовних повноважень, а і діяльність із формування партнерських відносин із населенням.

Якщо розглянути деякі основні види завдань, які виконує Національна поліція України, в тому числі поліцейський офіцер громади під час забезпечення публічного порядку і публічної безпеки, ми переконуємося в тому, що ці питання вирішуються значно ефективніше в разі застосування програмних засад проєкту «Поліцейський офіцер громади». Йдеться про такі заходи, як:

- аналіз поліцейським офіцером громади стану правопорядку на території обслуговування;
- планування поліцейським офіцером громади заходів щодо забезпечення публічного порядку в місцях створення ОТГ;
- здійснення поліцейським офіцером громади розрахунку сил і засобів (поліція, громадські організації, приватні структури, окремі громадяни), які планується задіяти для проведення відповідних заходів;

– безпосереднє проведення поліцейським офіцером громади заходів щодо забезпечення публічного порядку на території ОТГ, попередження та припинення правопорушень (акцент у роботі поліцейського офіцера громади робиться саме на попередженні правопорушень, а не на їх припиненні);

– аналіз поліцейським офіцером громади результатів проведення заходів, коригування дій суб'єктів, задіяних в охороні публічного порядку, їх ефективності, кількісного складу, стану взаємодії і професійної здатності виконувати поставлені завдання;

– обов'язкове та максимальне врахування думок та побажань членів ОТГ під час оцінювання роботи поліцейського офіцера громади й визначення основних напрямків його роботи;

– співпраця з членами ОТГ під час здійснення заходів щодо забезпечення публічного порядку на території громади як необхідна умова протидії злочинності, проведення профілактики правопорушень, забезпечення прав і свобод громадян;

– здійснення поліцейським офіцером громади функцій соціального обслуговування членів ОТГ як один із пріоритетів у роботі Національної поліції;

– ввічливе та чемне ставлення поліцейського офіцера громади до членів ОТГ, проведення регулярних зустрічей із населенням, ставлення до окремих членів ОТГ і до громади в цілому як до партнера, який допомагає поліції виконувати завдання щодо охорони публічного порядку на території ОТГ.

З метою більш ефективного просування пілотного проєкту «Поліцейський офіцер громади» пропонуємо:

– ініціювати перед Департаментом Національної поліції України вжиття заходів, спрямованих на створення законодавчої бази, яка з правової точки зору забезпечить ефективну діяльність поліцейських офіцерів громади, а також їх взаємодію з іншими правоохоронними структурами, внесення доповнень і відповідних змін у наявні нормативні документи; підготувати пропозиції щодо цих положень;

– розробити з урахуванням аналізу скоєння вуличних правопорушень, розташування місць відвідування значної кількості мешканців ОТГ та інших особливостей конкретної об'єднаної громади маршрути й час проведення пішого патрулювання поліцейськими офіцерами громади закріпленої території;

– внести пропозиції щодо створення «базової», з погляду роботи поліцейських офіцерів громади, ОТГ у Харківській області, ініціювати та надати допомогу Управлінню превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Харківській області в організації та проведенні практичних занять із цією категорією працівників із виїздом у зазначену ОТГ;

– на базі Харківського національного університету внутрішніх справ запровадити навчання поліцейських офіцерів громади, підготувати відповідний навчально-методичний матеріал;

– з метою вдосконалення роботи поліцейських офіцерів громади, забезпечення дієвого обміну інформацією і можливості оперативно ухвалювати рішення в разі ускладнення ситуації створити в інтернет-додатку «Telegram» групу, в яку включити працівників поліції, що працюють у межах пілотного проекту «Поліцейський офіцер громади».

Список бібліографічних посилань: 1. Ранкове пленарне засідання Верховної Рада України (відео) // Верховна Рада України : офіц. сайт. 05.06.2020. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/193752.html> (дата звернення: 26.10.2020). 2. Інформація щодо впровадження та реалізації проекту «Поліцейський офіцер громади» у Харківській області за період з 01.08.2019 по 01.09.2020 рік. Звіт за результатами роботи до Департаменту Національної поліції України / Управління превентивної діяльності ГУНП в Харківській області. Харків : ГУНП в Харків. обл., 2020. 36 с. 3. Голуб М. В. Community policing: сутність та складові елементи. *Право і Безпека*. 2012. № 1 (43). С. 62–67.

Надійшла до редколегії 30.10.2020

Holub M. V. Implementation of the Project “Community Police Officer”: Real Actions to Bring Police Service Closer to People (on the example of Kharkiv oblast)

The author has studied the issue of further approach of the police service to the people – members of the united territorial community. The emphasis has been placed on the need to take further steps to strengthen partnership between the police and community members. Special attention has been paid to the important role of the National Police in the process of implementing the decentralization, taking measures to ensure public order and security in the territories of united communities, taking into account the views, positions and recommendations of residents of united territorial communities, the importance of interaction between community police officers and the population. The author has highlighted the importance of the pilot project “Community Police Officer” to further increase of public confidence in the police. The author has suggested appropriate measures for more effective promotion of this project, in particular: to initiate for the Department of the National Police of Ukraine to take measures aimed at creating a legal base that can ensure the effective operation of community police officers according to the legal point of view, as well as their interaction with other law enforcement agencies, introducing relevant amendments into existing regulatory documents; to prepare propositions in regard to these provisions; to develop routes and time of foot patrol by community police officers of the assigned territory, taking into account the analysis of street offenses, the location of places visited by a significant number of residents of the united territorial communities and other features of a particular united community; to make propositions for the creation of a “basic” united territorial communities in Kharkiv oblast, in terms

of community police officers' activities, to initiate and provide assistance to the Department of Preventive Activities of the Main Directorate of the National Police in Kharkiv oblast in organizing and conducting practical classes with this category of employees with visiting the specified united territorial communities; to introduce training of community police officers on the basis of Kharkiv National University of Internal Affairs, to prepare appropriate educational and methodical material; to improve the work of community police officers to ensure effective exchange of information, opportunities to quickly make decisions in case of complications, create an Internet group in the application "Telegram", which should include police officers working within the pilot project "Community Police Officer".

Key words: National Police, decentralization, united territorial community, a community police officer, police service, public safety, public order.

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.11>

Надія Сергіївна Горобець,

*доктор філософії з галузі право,
Сумський державний університет,
кафедра адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки (викладач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-0282-2775>,

e-mail: ns.andriychenko@jur.sumdu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Статтю присвячено визначенню особливостей протидії ухиленню від сплати податку на додану вартість в Україні та зарубіжних державах. З'ясовано, що наявність у податковій системі держави податку на додану вартість є обов'язковою умовою набуття такою державою членства в Європейському Союзі. Розкрито зміст податку на додану вартість як непрямого податку відповідно до положень наукової доктрини. Розглянуто особливості законного (легального) та незаконного (податкового злочину) видів ухилення від сплати податку на додану вартість. Наведено перелік способів ухилення від сплати податку на додану вартість в Україні та зарубіжних державах. Розкрито специфіку загальних і спеціальних способів протидії вказаному діянню.

Ключові слова: податкова система, податок, податок на додану вартість, ухилення, протидія.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Наразі питання ухилення від сплати податку на додану вартість (далі – ПДВ) є актуальне як для України, так і для зарубіжних держав. Це, зокрема, пов'язано з істотною шкодою фінансово-економічним інтересам держави, яка завдається цим діянням. Так, за офіційними даними, збитки від мінімізації сплати ПДВ за допомогою «скруток» в Україні у 2020 р. призвели до втрат бюджету в сумі від 20 до 30 млрд грн на рік. Варто також зауважити, що в умовах появи нових способів ухилення від сплати ПДВ і процесів глобалізації зазначене діяння набуває міжнародного характеру, що, у свою чергу, актуалізує питання спільного пошуку державами напрямків протидії ухиленню від сплати ПДВ для підвищення ефективності застосування цього податку, забезпечення зростання конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, стимулювання пріоритетних видів економічної діяльності в державі тощо.

Стан дослідження проблеми

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що питання протидії ухиленню від сплати ПДВ досліджували І. В. Бозін, М. О. Бондаренко, Н. М. Борейко, О. Ю. Борейко, Н. В. Данилов, І. С. Землянська, М.-Є. С. Кайхаров, Р. Н. Шишкін та ін., проте високий рівень вчинення цього діяння, істотна шкода, що завдається ним фінансово-економічним інтересам держави, та поява нових способів ухилення від сплати ПДВ обумовлюють актуальність подальших наукових досліджень указанного питання.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення особливостей протидії ухиленню від сплати ПДВ. Відповідно до мети *завданнями* дослідження є такі: з'ясувати зміст ПДВ та його важливість для податкової системи держави, розглянути види ухилення від сплати ПДВ, розкрити наявні схеми ухилення від сплати ПДВ в Україні та зарубіжних державах, акцентувати увагу на способах протидії ухиленню від сплати ПДВ в Україні та зарубіжних державах, узагальнити наявні тенденції протидії ухиленню від сплати ПДВ.

Наукова новизна дослідження

У контексті наявних наукових підходів та досвіду України і зарубіжних держав у сфері протидії ухиленню від сплати ПДВ набула подальшого розвитку характеристика схем ухилення від сплати ПДВ та способів протидії їм, узагальнено тенденції протидії ухиленню від сплати ПДВ в Україні та зарубіжних державах.

Виклад основного матеріалу

Важливою складовою розвитку економіки України та її інтеграції в Європейський Союз (далі – ЄС) є формування податкової системи, здатної забезпечити фінансовими ресурсами виконання функцій держави. Оскільки податкова система України є внутрішньо неузгодженою, нестабільною та складною, необхідно розробляти механізми з метою її оптимізації для платника податків і держави. Варто зазначити, що, незважаючи на різні податки, які встановлюються в державах, важливе місце в податковій системі належить непрямим податкам, а саме ПДВ. Це обумовлено його широкою базою оподаткування та більш нейтральним впливом на процес ухвалення економічних рішень щодо інвестицій і споживання. Відповідно наявність ПДВ у податковій системі держави – обов'язкова умова її приєднання до ЄС [1, с. 112–113].

Р. Н. Шишкін пропонує розуміти під ПДВ правову форму, що ґрунтується на законі, забезпечену силою державного примусу, покладання на платників податків обов'язків зі сплати до бюджету частини доданої вартості, що формується на всіх стадіях виробництва і реалізації товарів (робіт, послуг), майнових прав і визначається як

різниця між сумами податку, отриманими від покупців товарів (робіт, послуг), від передання майнових прав, і сумами податку, фактично сплаченими постачальникам товарів (робіт, послуг), а також у результаті передання майнових прав [2, с. 47].

У більшості країн світу увагу фіскальних органів спрямовано на протидію ухиленню від сплати податків і зборів, оскільки суб'єкти господарювання з метою зниження податкових зобов'язань порушують податкове законодавство та вдаються до ухилення від сплати податків, завдаючи значної шкоди бюджету країни. Особливо велика кількість зловживань є пов'язаною зі сплатою ПДВ [3, с. 60]. Н. В. Данилов зауважує, що існує два види ухилення від сплати податків: законне (легальне) ухилення, тобто дії платника податків, спрямовані на зменшення обов'язкових платежів до відповідних бюджетів, які, з формально-правового погляду, не порушують фіскальних законів (використання податкових пільг, які надає держава для окремих категорій платників податків), та незаконне ухилення від сплати податків (податковий злочин), тобто умисне діяння платника податків, спрямоване на зменшення податкових платежів або бази оподаткування, що здійснюється з порушенням податкового чи іншого законодавства [4], зокрема свідоме надання податковим органам недостовірної інформації про прибутки та витрати тощо. Кваліфікуються такі дії як «податкова девіація» або правопорушення, пов'язане з використанням способів, які суперечать загальноприйнятим, закріпленим законодавством нормам податкової поведінки. Масштаби досліджень цього явища в західних країнах навіть обумовили появу окремої галузі науки – *«economics of tax aversion»* (політекономії податкової антипатії) [5, с. 179].

Водночас свідоме надання недостовірної інформації є лише одним із багатьох способів ухилення від сплати ПДВ. У більшості випадків такі способи спрямовано на отримання необґрунтованого виручання, яке відбувається через те, що компанії штучно завищують витрати під час придбання товарів, виконання робіт чи надання послуг. І. В. Бозін серед основних схем ухилення виділяє такі: 1) складання безтоварних документів на виконання робіт (продаж товарів, надання послуг) із підконтрольною формально легітимною організацією; 2) складання товарних документів, що містять підроблення із завищенням сум придбання товарів (виконання робіт, надання послуг), із підконтрольною формально легітимною організацією; 3) укладення договору між платником податків і фіктивною субпідрядною організацією на виконання робіт, при цьому роботи здебільшого виконуються своїми силами або із залученням нелегальної дешевої робочої сили; 4) укладення компанії – платником податків договору на виконання робіт (продаж товарів, надання послуг), видання підконтрольної формально легітимній організації векселя та продаж

його третій стороні, в результаті чого цей вексель переводиться в готівку, завдяки чому організація – платник податків має формальне право на податкові відрахування, а компанія, в якій цей вексель залишається, часто банкрутує, ліквідується [6, с. 32–34].

В Україні серед способів ухилення від сплати ПДВ також виділяють: 1) неререєстрацію суб'єкта господарювання платником ПДВ; 2) заниження виручки; 3) віднесення до податкового кредиту сум податку, сплаченого за товари/послуги, що входять до валових витрат, але використовуються для виробництва товарів, продаж яких звільнено від ПДВ; 4) завищення сум відшкодування ПДВ, сплаченого за товари/послуги, вартість яких належить до валових витрат; 5) подання заявок на відшкодування ПДВ, сплаченого за товари, на які не поширюється податковий кредит (наприклад, автомобіль, що не використовується у виробничій діяльності); 6) експортна продукція, на яку введено нульову ставку, повертається на внутрішній ринок (виробник отримує документи на експорт, вимагає відшкодування і потім реалізує продукцію в країні); 7) ПДВ стягується фірмою, яка не сплачує його до бюджету, і потім зникає¹. Очевидно, що наявні способи ухилення від сплати ПДВ ставлять на порядок денний також способи протидії таким діям на рівні держави.

Зокрема, І. С. Землянська серед економіко-правових тенденцій протидії ухиленню від сплати ПДВ в зарубіжних країнах виділяє такі: а) поступове скасування пільг, що спотворюють конкурентне середовище у сферах, де є приватний і державний сектори; б) скорочення переліку можливостей для зменшення податкових ставок; в) посилення податкового контролю [7, с. 54].

У свою чергу, М.-Є. С. Кайхаров об'єднує наявні в зарубіжній практиці методи боротьби з ухиленням від сплати ПДВ у дві групи: 1) GAAR (General Anti-Avoidance Rules) – загальні методи (правила), орієнтовані на боротьбу з ухиленням від сплати податків; 2) SAAR (Specific Anti-Avoidance Rules) – спеціальні методи (правила) боротьби з ухиленням від сплати податків [8].

Особливістю загальних методів є те, що вони ґрунтуються на наслідках дій платників податків, з погляду оподаткування. Їх загальний характер полягає в тому, що вони відповідають не на питання, які саме (індивідуально визначені) дії платника податків можуть не братися до уваги для цілей оподаткування, а на питання, якого роду (родові характеристики) дії, що призвели до ухилення від оподаткування, не допускаються законом [9, с. 83].

---

¹ Заміна ПДВ чи краще адміністрування? // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій : сайт. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2004/T36_ukr_pdf (дата звернення: 15.12.2020).

Важливим елементом правил GAAR, за М-Є. С. Кайхаровим, є тягар доведення недобросовісності використовуваних платниками податків ПДВ схем. Утім, держави обирають кожна свій варіант, оскільки єдиний підхід відсутній. Так, у Франції, Бельгії, Великобританії, Італії, Індії, Японії і Мексиці доведення недобросовісної природи схем податкового планування ПДВ покладено на податкові органи, в Австралії, Китаї, Ірландії, Росії, США, Сінгапурі, Південній Кореї та Швеції сам платник податків має довести сумнівність своїх схем, у Канаді, Швейцарії, Польщі, Індонезії та Німеччині тягар доведення розділено порівну між платником податків і податковими властями [8].

Натомість спеціальні методи SAAR у частині боротьби з ухиленням від сплати ПДВ охоплюють: а) методи, що застосовуються внаслідок виявлення умислу платника податків на обхід оподаткування; б) методи, що у своїй диспозиції передбачають певний вид діяльності платника податків, за який настають відповідні наслідки. На відміну від попередніх, методи SAAR є більш визначеними, тому, за М. О. Бондаренко, їх можна застосовувати в умовах правової системи України. Хоча серед недоліків цих методів науковець виділяє велику ймовірність організації платником податку схеми ухилення від сплати ПДВ, ознаки якої не підпадатимуть під диспозицію SAAR [10, с. 158–159].

У сучасних умовах розвитку суспільства окремі способи протидії ухиленню від сплати ПДВ мають виникати оперативно, зважаючи на швидку появу нових способів скоєння вказаного діяння. Зокрема, найбільш популярною практикою запобігання ухилень від сплати ПДВ у зарубіжних державах на сьогодні є використання можливостей цифрової економіки. Досвід розвинених країн свідчить, що це дає змогу забезпечити прозорість оподаткування ПДВ, усунути причини і можливості для ухилення від його сплати. Підтвердженням указаного є те, що країни ОЕСР офіційно визнали курс на необхідність прискореної цифрової модернізації їхніх податкових систем, водночас підкресливши складність цього процесу через необхідність урахування специфічних особливостей кожної з них [11, с. 139, 142]. Значний внесок у протидію ухиленню від сплати ПДВ мало запровадження електронного документообігу. Зокрема, система електронних рахунків-фактур дозволила оперативно відстежувати господарські операції від покупця до першого постачальника і відмовляти або санкціонувати відшкодування ПДВ. Але країни по-різному підходять до обов'язковості використання електронного документообігу. Так, в Австрії використання електронних документів є обов'язковим, але щодо окремих операцій (позика, оренда) – необов'язковим [12, с. 90].

Говорячи про протидію ухиленню від сплати ПДВ, варто згадати і про загальноєвропейську систему боротьби з ухиленням від податків, яка, в першу чергу, відслідковує ухилення від сплати ПДВ – Eurofisk. Інакше кажучи, це механізм, покликаний полегшити

державам-членам Європейського Союзу боротьбу з податковими правопорушеннями у сфері ПДВ завдяки швидкому цільовому обміну інформацією за допомогою електронного передання інформації на онлайн-платформі. Водночас Eurofisk охоплює не лише обмін вказаною інформацією, але й одностороннє оповіщення учасників про появу нових схем ухилення від ПДВ [13, с. 38].

У цьому контексті варто звернути увагу на досить показовий досвід Німеччини. Р. Сазонов зазначає, що, враховуючи відсутність в ЄС митного оформлення під час переміщення товарів у його межах, значна увага приділяється обміну інформацією між податковими органами країн ЄС щодо підтвердження факту здійснених платниками господарських операцій. З метою забезпечення бюджету від втрат податкових надходжень Німеччина є учасником системи Eurofisk. У межах цієї системи «Програма фінансування» FISKALIS надає можливість здійснювати двосторонню або багатосторонню перевірку закордонних обставин справи, що дає змогу залучати всі задіяні країни ЄС та забезпечує прямий доступ до інформації та участь у разі потреби у перевірках за кордоном [14, с. 47]. Також у Німеччині з 2005 р. кожен суб'єкт, який уперше реєструється як платник ПДВ, перевіряється з використанням уніфікованих національних контрольних списків, розроблених для якнайшвидшого виявлення ризику ухилення ним від сплати ПДВ [15, с. 565]. За допомогою Автоматизованої системи управління ризиками для опрацювання спеціальних анкет податкового обліку (RMS-FB) здійснюється первинне оцінювання можливої недобросовісної діяльності суб'єкта, який реєструється платником ПДВ [16, с. 23].

Показовим є те, що практично всі держави з розвинутою ринковою економікою, що зіткнулися з проблемами ухилення від сплати ПДВ, пішли у напрямку протидії цим діям кримінально-правовими засобами [12, с. 34]. Однак є держави, де відповідальність за податкові злочини закріплено не кримінальним, а податковим і фінансовим законодавством. Норми про відповідальність за податкові злочини у США містяться в податковому законодавстві – у розділі 26 Кодексу внутрішніх доходів або Податкового кодексу (Internal Revenue Code) [12, с. 75]. У Великобританії норми кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків корпораціями також містяться у фінансових законах, як-то Закон про грошові платежі 1935 р. (Money Payment Act), Закон про порядок збору податків 1970 р. (Tax Management Act), і в законах, що регулюють види податкових правовідносин – це Закон про магістратські суди 1980 р. (Magistrates Court Act) і Закон про підробку 1981 р. (Fraud Counterfeiting Act). Саме ними передбачено відповідальність за правопорушення у сфері оподаткування [12, с. 77]. Проте є винятки. В Іспанії, наприклад, кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків передбачається

главою 14 Кримінального кодексу Іспанії «Кримінальні злочини проти державної скарбниці і соціальної безпеки» [12, с. 83]. В Україні відповідальність за ухилення від сплати податків загалом, у тому числі ПДВ, передбачається ст. 212 Кримінального кодексу України.

Висновки

Отже, ПДВ належить важливе місце у податковій системі держави, що підтверджується обов'язковою умовою наявності цього податку для країн, які прагнуть набути членство в ЄС. Водночас держав-членів ЄС об'єднує не лише наявність ПДВ у їх податкових системах, а й державна політика, спрямована на протидію ухиленню від сплати ПДВ. Узагальнення досвіду зарубіжних держав дає змогу зробити висновок, що серед способів протидії вказаному діянню необхідно виділити такі: а) закріплення на законодавчому рівні юридичної відповідальності за ухилення від сплати ПДВ; б) здійснення податкового контролю за суб'єктами, зареєстрованими як платники ПДВ; в) використання електронного документообігу та інших можливостей цифрової економіки, що дає змогу виявляти ризики у діяльності суб'єктів, які є платниками податків, уже під час їх первинної реєстрації тощо. Варто також зауважити, що особливістю протидії ухиленню від сплати ПДВ є відсутність єдиного підходу до здійснення такої діяльності уповноваженими державою органами, втім, на нашу думку, існування базового переліку способів протидії ухиленню від сплати ПДВ є доцільним.

Список бібліографічних посилань: **1.** Товкун А. В. Місце податку на додану вартість у податковій системі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 112–114. URL: http://lsej.org.ua/4_2018/31.pdf (дата звернення: 15.12.2020). **2.** Шишкин Р. Н. Правовое регулирование налога на добавленную стоимость. М. : Юриспруденция, 2012. 128 с. **3.** Борейко Н. М., Борейко О. Ю. Досвід фіскальних органів країн-членів Європейського Союзу щодо протидії ухиленню від сплати податку на додану вартість // Фіскальна політика в умовах макроекономічної стабілізації : зб. матеріалів III наук.-практ. інтернет-семінару до Дня науки (м. Ірпінь, 15–22 черв. 2018 р.) / Держ. фіскальна служба України, Ун-т держ. фіскальної служби України, Наук.-дослід. ін-т фіскальної політики. Ірпінь, 2018. С. 60–62. URL: http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/doc/2018_Zbirnuk_tez_2018_06_15-22.pdf (дата звернення: 15.12.2020). **4.** Данилов Н. В. Уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов с организации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Колмна, 2008. 186 с. **5.** Маслак О. В., Швагер О. А. Встановлення сутності та причин ухилення від сплати податків як фактор протидії розмиванню податкової бази та виведенню прибутку з-під оподаткування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 178–181. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/44.pdf (дата звернення: 15.12.2020). **6.** Бозин И. В. Типичные схемы уклонения от уплаты налога на

добавленную стоимость и учетно-документальные источники в процессе выявления и доказывания налоговых преступлений // Международные и национальные тенденции и перспективы развития судебной экспертизы: сб. докладов молодых ученых (г. Нижний Новгород, 22 мая 2020 г.) / Нижегород. гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского. Н. Новгород, 2020. С. 32–36. **7.** Землянская И. С. Мировые экономико-правовые тенденции противодействия мошенничеству и злоупотреблениям при уплате налога на добавленную стоимость. *Финансовая аналитика: проблемы и решения*. 2014. № 27 (213). С. 49–57. **8.** Кайхаров М.-Э. С. Анализ зарубежного опыта борьбы с уклонением от уплаты НДС. *Евразийский научный журнал*. 2016. № 12. С. 159–160. **9.** Глинов А. В. Административно-правовое регулирование налогового планирования в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2005. 206 с. **10.** Бондаренко М. О. Правове регулювання податкового планування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 201 с. **11.** Строителева В. А. Совершенствование системы налогового администрирования НДС в Российской Федерации : дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.10. Ростов н/Д., 2020. 193 с. **12.** Борисичев А. А. Уголовно-правовая оценка уклонения организации от уплаты налога на добавленную стоимость : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2015. 279 с. **13.** Землянская И. С. Налогообложение добавленной стоимости: международный опыт обмена информацией и противодействия налоговым правонарушениям. *Международный бухгалтерский учет*. 2014. № 33. С. 34–42. **14.** Сазонов Р. Як розвивається податкове відомство європейського зразка, вивчали українські податківці у Баварії. *Вісник податкової служби України*. 2013. № 32 (746). С. 46–48. **15.** Економічний аналіз: базовий курс для податкового аналітика / упоряд. І. С. Санжаревська, С. М. Шаповал. Київ : СВІЦ Міндоходів України, 2013. 800 с. **16.** Лаба М. Інформаційна складова у фіскальному аспекті адміністрування податків: Україна та зарубіжний досвід. *Економіка*. 2014. № 5 (131). С. 21–24.

Надійшла до редколегії 18.12.2020

Horobets N. S. Specific Features of Counteracting VAT Evasion: Experience of Ukraine and Foreign Countries

The article is focused on determining specific features of counteracting VAT evasion in Ukraine and foreign countries. It has been found out that the presence of VAT in the tax system of any state is a prerequisite for such a state to become a member of the European Union and it is due to its broad tax base and more neutral impact on economic decision-making on investment and consumption issues. It has been noted that the joint search by the states for the ways to combat VAT evasion is due to the need to minimize the damage caused to the financial and economic interests of the state by such actions, to increase the efficiency of value added tax, to increase the competitiveness level of domestic producers, to stimulate priority economic activities in the state. The content of value added tax as an indirect tax in accordance with the provisions of scientific doctrine has been revealed. Specific features of legal and illegal

(tax crime) types of VAT evasion have been studied. The list of the methods to evade value added tax in Ukraine and foreign countries has been provided. The specifics of general and special ways to counteract this action have been revealed. The emphasis has been placed on such methods of counteracting VAT evasion as enshrining legal liability for VAT evasion at the legislative level; exercising tax control over the entities that are registered as value added taxpayers; usage of electronic document management and other opportunities of the digital economy, which allows to identify risks in the activities of taxpayers during their initial registration, etc. It has been concluded that there is no unified approach to the implementation of counteraction to value added tax evasion by state-authorized agencies; and the emphasis has been placed on the feasibility of existence of a basic list of the methods to counteract value added tax evasion.

Key words: tax system, a tax, value added tax, evasion, counteraction.

Зоряна Ігорівна Книш,

*Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль),
кафедра цивільного права і процесу (здобувач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-6548-3301>,
e-mail: knyszoryana@gmail.com

**ГАРАНТІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ**

Досліджено відносини власності внутрішньо переміщених осіб, особливості яких обумовлюються їх правовим статусом та відсутністю достатньої законодавчої регламентації захисту їх майнового становища. Здійснено аналіз правових категорій «здійснення», «охорона» та «захист» як невід’ємних складових права власності внутрішньо переміщених осіб. Надано визначення та презентовано класифікацію гарантій права власності внутрішньо переміщених осіб, запропоновано їх поділ на загальні та спеціальні, а також на гарантії здійснення і гарантії захисту.

Ключові слова: право власності, здійснення, охорона, захист, правові гарантії, внутрішньо переміщені особи.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Власність надає її власнику не лише безліч благ, пов’язаних із тріадою його повноважень, але й дозволяє задовольняти свої інтереси, набуваючи інших прав. Водночас відповідно до ст. 13 Конституції України¹ та ст. 319 Цивільного кодексу України² (далі – ЦК України) власність зобов’язує, вона не повинна використовуватися на шкоду людині та суспільству. Власність, особливо якщо говорити про нерухоме чи інше цінне майно, потребує адекватного ставлення до себе як із боку її власника, так і з боку інших осіб, які йому протистоять. І хоча держава не втручається у здійснення власником права власності, крім випадків, коли діяльність власника може бути обмежена чи припинена у випадках і в порядку, чітко встановлених законом, саме вона забезпечує захист прав усіх суб’єктів права власності. Наявність в особи майна є презумпцією та необхідною умовою її участі

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 17.11.2020).

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 17.11.2020).

в цивільних майнових правовідносинах. Останнє сприяє побудові правовідносин, у яких відносини сторін не призведуть до втрати наявної власності, а, навпаки, сприятимуть належному здійсненню таких відносин, охорони від неправомірних посягань, а у визначених випадках – і захисту.

Відомо, що суб'єктами права власності є український народ, фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Наприкінці лютого – на початку березня 2014 р. через анексію Криму та збройний конфлікт на частині територій Донецької і Луганської областей з'явилися так звані внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО), правовий статус яких було закріплено в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»¹. Поява цих осіб зумовила необхідність не лише подальшого законодавчого врегулювання багатьох питань, пов'язаних зі зростанням навантаження на локальні ринки праці, їх розміщенням, навчанням, працевлаштуванням, соціальним і медичним забезпеченням тощо, а й правового врегулювання майнового становища суб'єкта-учасника цивільного обігу, який має спеціальний статус.

Стан дослідження проблеми

Відносини власності не втрачають своєї актуальності та продовжують бути об'єктом усебічного наукового аналізу. Питання змісту права власності, суб'єктного складу, особливостей здійснення, обмежень, охорони і захисту в різні часи були предметом досліджень І. Дзери, І. Жилінкової, В. Кузнецової, В. Луця, А. Майданика, А. Підпригори, І. Спасиво-Фатєєвої, В. Теремецького, Ю. Червоного, Я. Шевченко та інших учених. Так, О. Соколов у своїй науковій праці визначив сутність юрисдикційного захисту майнових прав ВПО та розглянув механізми юрисдикційної форми захисту їх майнових прав [1]. В іншій публікації у співавторстві з В. Теремецьким він розглянув проблемні питання, пов'язані із захистом прав ВПО, й охарактеризував загальні та спеціальні способи захисту їх майнових прав [2]. О. Аврамова присвятила свою публікацію визначенню правового забезпечення права на достатнє житло, детально розглянувши аспект правових гарантій власності на житло [3].

Однак на початку 2014 р. на теренах України розпочався збройний конфлікт, що призвів до анексії частини території держави. Тому постало глобальне питання врегулювання назрілих питань, пов'язаних із правом власності внутрішньо переміщених осіб, які

---

¹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 17.11.2020).

стали жертвами цього конфлікту. Хоча у 2014 р. було ухвалено закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»¹, «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»², а також чимало інших нормативно-правових актів, що регламентують питання правового статусу та забезпечення здійснення внутрішньо переміщеними особами своїх прав, проте всі вони майже не торкалися вирішення питань здійснення вказаними особами права власності щодо об'єктів майна, яке залишилося на окупованій території.

10 червня 2016 р. у Верховному Суді України відбувся круглий стіл на тему «Гарантії здійснення права власності та його захист в особливих умовах», присвячений обговоренню гарантій здійснення та механізмів захисту права власності в особливих умовах (збройний конфлікт, окупація, анексія територій, військові дії, АТО), ознайомленню з практикою Європейського суду з прав людини у відповідних питаннях, а також із досвідом іноземних держав, що стикалися з подібними до цієї ситуаціями. Згодом, 20 квітня 2017 р., було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб», на якій розглядалися питання правового статусу вказаних осіб, обговорювалися окремі аспекти здійснення ними особистих немайнових і майнових прав, а також проблеми правового регулювання здійснення ними права власності, як наслідок аналізувалися повноваження владних суб'єктів щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, роль громадських організацій у захисті їх прав тощо. Однак питання забезпечення здійснення та захисту права власності внутрішньо переміщених осіб щодо майна, яке залишилося на окупованій території, і досі лишаються неврегульованими.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – дослідити відносини власності внутрішньо переміщених осіб, особливість яких обумовлюється правовим статусом та відсутністю достатньої законодавчої регламентації захисту майнового становища. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: проаналізувати дефініції «гарантії здійснення» та «гарантія захисту» як невід'ємні складові права власності внутрішньо переміщених осіб, а також сформулювати визначення та запропонувати класифікацію гарантій права власності внутрішньо переміщених осіб.

---

¹ Там само.

² Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 17.11.2020).

Наукова новизна дослідження

Найчастіше особи, які залишили місця свого постійного проживання у зв'язку зі збройним конфліктом чи іншими проявами насильства, не мають реальної можливості здійснювати фактичне, а іноді й юридичне (відсутність належних документів на відповідне майно) володіння майном. Це свідчить про необхідність запровадження гарантій, які забезпечили б не лише здійснення внутрішньо переміщеними особами прав власності, але й, наскільки це можливо в такій ситуації, схоронність їхнього майна. Відсутність чітких механізмів повернення такого майна власникам і процедури виплати компенсації у разі його знищення негативно відбивається на гарантованості права власності громадян України та в подальшому призведе до численних позовів щодо відновлення права власності на такі об'єкти.

Виклад основного матеріалу

Будь-яка людина, щоб жити, повинна хоча б на мінімальному рівні задовольняти свої матеріальні та духовні потреби – в їжі, одязі, побуті, житлі, освіті, медицині тощо. Основні з цих потреб можуть бути задоволені за рахунок тих продуктів (майна), які потрапляють у її власність і якими вона володіє, користується та розпоряджається на свій розсуд та у власних інтересах, усуваючи інших осіб від втручання в закріплену за нею як власником сферу господарювання над майном, що їй належить. Саме рухоме та нерухоме майно і майнові права можуть забезпечити внутрішньо переміщену особу належною матеріальною базою для того, щоб розпочати нове життя після зазначених труднощів [4, с. 64].

Відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави¹. Проголошення гарантій особистих прав і свобод людини та громадянина є важливою, але не єдиною ознакою правової держави. Необхідно створити відповідні умови для реалізації прав і свобод, що повинні забезпечуватися надійною системою їх гарантій. Роль і значення правових гарантій визначається тим, що вони створюють необхідні юридичні умови для перетворення закріплених у законодавстві прав і свобод людини та громадянина з можливостей на реальність [5, с. 27].

Грунтовний аналіз правової сутності категорії «гарантія» було здійснено О. Петрик [6, с. 113], яка навела і проаналізувала чимало наявних різновидів тлумачення цього поняття. Зокрема, вона зазначає, що в підґрунті етимологічного визначення поняття «гарантія» перебуває французьке слово *garantie*, від *garantir* – забезпечувати, охороняти, що

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 17.11.2020).

означає поруку, забезпечення, завірення [7, с. 283]. Водночас у Великій юридичній енциклопедії під гарантіями прав і свобод розуміють умови і засоби, що надають громадянам можливість користуватися правами, встановленими Конституцією та іншими законами [8, с. 277]. Також під гарантіями розуміють такі явища, які сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону та захист [9, с. 23].

За основу критерію поділу гарантій прав власності внутрішньо переміщених осіб слід узяти думку М. Вітрука, що гарантії прав і свобод – це умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію і належну охорону (захист), відповідно до чого згаданий автор поділяє правові гарантії на дві групи: 1) гарантії реалізації прав і свобод; 2) гарантії охорони прав і свобод [10, с. 31].

На тимчасово окупованій території право власності охороняється згідно із законодавством України. Серед наявних поглядів щодо співвідношення юридичних категорій охорони та захисту права власності варто підтримати той, що ґрунтується на стадіях існування суб'єктивного цивільного права. Так, призначенням правової охорони є регулювання суспільних відносин на першому етапі та визначення заходів з охорони конкретного суб'єктивного права – на другому; сама можливість захисту цього права і конкретне його здійснення є одним із чинників правової охорони, а правовий захист – лише результат реалізації особою права на захист [11, с. 253]. Уважаємо, що охорона – це категорія нормального стану існування суб'єктивного права, тоді як захист – категорія суб'єктивного права в порушеному стані. Це міра можливої поведінки особи, права якої порушено, яку вона обирає з тих можливостей, що їй надаються об'єктивним правом.

Збройний конфлікт, тимчасова окупація, повсюдні прояви насильства і порушення прав людини стали підставою для формування у внутрішньо переміщених осіб переконання, що їхнє право власності буде порушено, тобто існує реальна загроза такого порушення. Тому в такій ситуації вжиті запобіжні заходи охоплюються поняттям «захист». Про охорону прав слід говорити як про правовий засіб, що попереджає порушення, а про захист – як про такий, що настає за порушенням і має результатом відновлення відповідного суб'єктивного права. Захист передбачає певні можливості, які надаються носієві цього права додатково порівняно з тими, які він мав до правопорушення [12, с. 103].

Сутність суб'єктивного права власності внутрішньо переміщених осіб полягає у реалізації ними як власниками свого права, здійсненні наданих законодавством можливостей щодо набуття права власності на об'єкти у формі володіння, користування і розпорядження ними та захисті наданих за законом прав на ці об'єкти.

Правове регулювання права власності внутрішньо переміщених осіб в Україні умовно можна поділити на дві групи. Перша група

містить у собі загальні положення законодавства України у сфері забезпечення здійснення права власності. Другу групу складають спеціальні норми, що стосуються реалізації правомочностей власника саме внутрішньо переміщеними особами чи особами, які проживають або проживали на територіях з особливим статусом (наприклад, на тимчасово окупованих територіях) [4, с. 65].

Виходячи із цього, гарантії здійснення прав власності внутрішньо переміщених осіб можна поділити залежно від правового статусу особи, яка є власником майна, на загальні, тобто ті, які передбачено для всіх без винятку фізичних осіб, що проживають на території України, та спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, спрямовані на забезпечення прав саме внутрішньо переміщених осіб.

Як відомо, гарантії здійснення права власності містяться у ст. 319 ЦК України¹, яка дає найзагальніше розуміння того, яким чином має здійснюватися право власності. Проте гарантії щодо здійснення права власності внутрішньо переміщених осіб потребують окремої деталізації та нормативного закріплення. Наразі їх закріплено в Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»², відповідно до якого за фізичними особами незалежно від набуття ними статусу біженця чи іншого спеціального правового статусу зберігається право власності та інші речові права на майно (зокрема на нерухомість, включно із земельними ділянками, що перебувають на тимчасово окупованій території), якщо воно було набуто відповідно до законів України.

У ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод³ передбачено право кожної фізичної чи юридичної особи безперешкодно користуватися своїм майном, за нею не допускається позбавлення особи її власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права, визнається право держави на здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів. Гарантії здійснення та захисту права власності закріплено й у національному законодавстві. Так, відповідно до ч. 4 ст. 41 Конституції

---

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 17.11.2020).

² Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 17.11.2020).

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 17.11.2020).

України ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а право приватної власності є непорушним¹. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого майнового права та інтересу (ст. 16 ЦК України)².

Відповідно до ч. 1 ст. 317 ЦК України власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном³. Згідно з положенням ст. 319 ЦК України власник володіє, користується і розпоряджається своїм майном на власний розсуд⁴. Однак цінність права на власність полягає в його реальності, тобто можливості реального здійснення повноважень щодо власності.

Здійснення права власності відбувається через волю і дії власника, які мають сповна відповідати правовим приписам, адже право власника на дії і самі дії – не те ж саме. Різниця між змістом суб'єктивного права і його здійсненням полягає насамперед у тому, що перше охоплює лише можливу поведінку уповноваженої особи, тоді як здійснення права є реальною, конкретною дією, що призводить до виникнення юридичних наслідків. Звідси випливає висновок, що співвідношення між поведінкою, яка утворює зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, можна уявити як співвідношення між можливістю і дійсністю [13, с. 204]. Виходячи із цього твердження, здійснення права власності внутрішньо переміщеними особами має абсолютний характер, тобто абсолютні цивільні права стосуються невизначеного кола осіб, крім правоволодільця. Отже, фізична особа, яка вимушено залишила або покинула своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, має право на забезпечення здійснення права власності, його охорону та захист від протиправних посягань інших осіб, зокрема держави-агресора, оскільки це є природною ознакою абсолютного права. Після порушення воно продовжує існувати, оскільки не задоволено інтерес, опосередкований цим правом; інтерес особи щодо володіння, користування та розпорядження своїм майном не задовольняється, а отже, суб'єктивне право – право власності – продовжує існувати [14, с. 100]. На нього

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-вр // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 17.11.2020).

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 17.11.2020).

³ Там само.

⁴ Там само.

не може вплинути зміна місця проживання власника, а також те, що власник сам не володіє річчю і не користується нею.

Саме тому у положеннях Резолюції 1708 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 28 січня 2010 р.¹ зазначено, що переміщення мільйонів людей у всьому світі – одне з основних прав людини та гуманітарних викликів сьогодення. Для біженців і внутрішньо переміщених осіб втрата житла, землі та майна – це передусім завдання ухвалити рішення щодо свого переміщення на тривалий час. Фактично зазначені особи втрачають право власності, оскільки були змушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру з метою врятувати життя та/або здоров'я. Це унеможливило здійснення ними права власності щодо рухомого та нерухомого майна, яке перебуває на територіях, де тривають збройні конфлікти, тимчасова окупація чи інші обставини, через які власники такого майна змушені були покинути місця свого постійного проживання. Проте юридично знищення, окупація та конфіскація похищеного майна порушують права постраждалих осіб, подовжують їх переміщення й ускладнюють процес примирення та миротворення. Тому реституція майна, тобто відновлення прав і фізичного володіння на користь переміщених колишніх мешканців, або компенсація – це форми відшкодування, необхідні для відновлення прав таких осіб і верховенства права.

Висновки

Сутність суб'єктивного права власності внутрішньо переміщених осіб полягає у реалізації ними свого права власності, здійсненні наданих законодавством можливостей щодо набуття права власності на об'єкти у формі володіння, користування і розпорядження ними та захисті наданих чи набутих за законом або договором прав на ці об'єкти. Право повинно обслуговувати суспільні відносини, віднайти способи впливу на негативні обставини та мінімізувати вплив їх наслідків на осіб, які потребують захисту чи охорони їх майнової сфери, посягання на яку відбулося через обставини, які не залежали від їхньої волі та на які вони не могли вплинути, у зв'язку з чим потребують компетентного захисту та гарантій його здійснення.

Посилення захисту права власності в Україні є нерозривно пов'язаним зі здійсненням ефективного нормативно-правового забезпечення права власності громадян України, які постраждали внаслідок

---

¹ Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб : Резолюція 1708 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 28.01.2010 // Council of Europe : сайт. URL: <https://rm.coe.int/16806b5a6d> (дата звернення: 17.11.2020).

проведення антитерористичної операції, формування для них дієвих правових гарантій відновлення порушених, невизнаних та оспорюваних прав щодо володіння, користування та розпорядження майном та забезпечення можливості звернення за захистом такого права із застосуванням визначених у законодавстві способів захисту. Оскільки право власності може бути порушене будь-ким, будь-коли і будь-де, умисно чи необережно, то й охороняється воно від усяких потенційно можливих посягань.

Отже, під гарантіями права власності внутрішньо переміщених осіб слід розуміти сукупність способів, засобів і процедур, спрямованих на забезпечення здійснення ними права власності як у загальному відповідно до норм чинного законодавства України (рівність суб'єктів права власності, непорушність права власності, свобода у здійсненні власником його правомочностей), так і в спеціальному порядку (володіння, користування та розпорядження майном не залежить від зміни місця проживання власника чи від того, що власник сам не володіє річчю і не користується нею); також ці гарантії забезпечують захист права власності вказаних осіб за допомогою реєстраційних процедур права власності та в судовому порядку.

Перспективними напрямками наукових досліджень є подальше дослідження проблем дотримання гарантій здійснення права власності внутрішньо переміщених осіб з метою розроблення механізму його захисту.

Список бібліографічних посилань: 1. Соколов О. М. Юридичний захист майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6 (1). С. 112–115. 2. Теремецький В. І., Соколов О. М. Способи захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 16. С. 30–39. 3. Аврамова О. Є. Правове забезпечення права на достатнє житло (аспект правові гарантії власності на житло). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2018. Вип. 48, т. 1. С. 7–10. 4. Рогач О. Я., Паніна Ю. С. Проблеми правового здійснення права власності внутрішньо переміщеними особами // Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20 квіт. 2017 р.) / за заг. ред. О. Я. Рогача, Я. В. Лазура., М. В. Менджула. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2017. С. 64–72. 5. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8. С. 26–30. 6. Петрик О. Правова сутність поняття «права» та «гарантії» науково-педагогічних працівників. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 110–116. 7. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. М., 1955. Т. 1: А-З. 698 с. 8. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева. 3-е изд. М. : ИНФРА-М, 2010. 858 с. 9. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. правових наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол.: В. Я. Тацій та ін. Харків : Право, 2017. Т. 3:

Загальна теорія права. 952 с. **10.** Витрук Н. В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны прав советских граждан. *Известия вузов. Правоведение*. 1964. № 4. С. 29–38. **11.** Право власності в Україні : навч. посіб. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, О. А. Підпригора та ін. ; за заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 816 с. **12.** Штанько А. Захисні відносини у сфері цивільних майнових прав та інтересів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 3. С. 100–113. **13.** Безсмертна Н. В. Межі здійснення права приватної власності. *Наукові записки НаУКМА*. 2001. Вип. 19. С. 204–207. **14.** Поліщук Л. В. Здійснення права власності за законодавством України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 6. С. 98–103.

Надійшла до редколегії 20.11.2020

Knysh Z. I. Guarantees for Exercising and Protecting the Property Right of Internally Displaced Persons

The author has researched property relations of internally displaced persons, the peculiarities of which are determined by their legal status and the lack of sufficient legislative regulation to protect their property status. It has been emphasized that the realization of property rights occurs through the will and actions of the owner, which must fully comply with legal requirements, because the right of the owner to actions and the actions themselves – differ from each other. The difference between the content of a subjective right and its realization is, first of all, that the content of a subjective right covers only the possible behavior of an authorized person, and the realization of the right is a real, concrete action that leads to legal consequences. Therefore, the realization of property rights by internally displaced persons is absolute, i.e. absolute civil rights apply to an indefinite number of persons, except for the right of the owner.

The legal categories of “realization”, “protection” and “defense” have been analyzed as integral components of the property right of internally displaced persons. It has been stated that protection is the category of the normal state of existence of the subjective right, and defense is the category of the subjective right in a violated state.

It has been proved that in most cases people who have left their place of residence due to armed conflict or other forms of violence do not have a real opportunity to realize actual and sometimes legal (for example, due to the lack of proper documents on the property) possession. It indicates the need to introduce guarantees that will ensure not only the realization of property rights by internally displaced persons, but also the safety of their property. It has been offered to understand the guarantees of property rights of internally displaced persons as a set of methods, means and procedures aimed at ensuring the realization of their property rights.

The author has formulated own definition and has suggested the classification of guarantees of property rights of internally displaced persons, with their division into general and special, as well as guarantees of the realization of the rights and guarantees of protection.

Key words: property right, exercise, protection, defense, legal guarantees, internally displaced persons.

Олександр Васильович Пабат,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,*

кафедра адміністративного права і процесу (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0001-9237-6344>,

e-mail: pabat.oleksandr@gmail.com

**РОЛЬ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИХ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ
У СИСТЕМІ ОBOB'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ**

Розглянуто положення Податкового кодексу України, що визначають загальнодержавні податки і збори в системі обов'язкових платежів. Визначено, що головним призначенням загальнодержавних податків і зборів є формування та насичення дохідної частини Державного бюджету. З'ясовано вплив загальнодержавних податків і зборів на регулювання виробництва та споживання. Зазначено, що загальнодержавні податки і збори чинять загальний вплив на кожну особу, зобов'язуючи її сплачувати податки, встановлені Податковим кодексом. Проаналізовано роль загальнодержавних податків і зборів у формуванні місцевих бюджетів в Україні.

Ключові слова: податок, податкова система, оподаткування, Податковий кодекс України, державні доходи, загальнодержавні податки і збори, реформа податкової системи.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Після ухвалення Податкового кодексу в Україні постійно проводяться оптимізаційні зміни податкової системи, зокрема стосовно кількості податків та елементів податків. Проте через низку причин реформування не забезпечує ефективність системи оподаткування, що спричинює зростання податкового навантаження і подальшу тінізацію доходів платників податків, тому дослідження наявних недоліків податкової системи та запропонованих новітніх підходів до їх усунення є актуальним. Формування податкової системи в Україні має ґрунтуватися на чіткому розумінні ролі загальнодержавних та місцевих податків і зборів у системі обов'язкових платежів та окремих податків. У науці фінансового та податкового права питанню ролі загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів увага наразі приділяється фрагментарно і в межах загального дослідження оподаткування в Україні.

Стан дослідження проблеми

Останніми роками різні аспекти цього питання досліджувались, зокрема, в дисертаціях М. О. Думчикова, який розглядає засади реформування системи загальнодержавних та місцевих податків і зборів в Україні [1], Є. М. Богатирьової, яка досліджує результативність і стратегічні орієнтири податкової реформи в Україні [2], а загальні засади встановлення податків та зборів були предметом дослідження В. Ю. Хомутинік [3]. Проте роль загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів останнім часом не досліджували. Отже, важливо дослідити роль загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів в Україні на сучасному етапі, оскільки наразі в юридичній літературі це питання ще не знайшло відображення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення ролі загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів України. *Завданнями* статті є перегляд положень Податкового кодексу України, що визначають загальнодержавні податки і збори в системі обов'язкових платежів, визначення призначення загальнодержавних податків і зборів, з'ясування впливу таких податків і зборів на суспільні відносини в Україні та на кожну особу й визначення ролі загальнодержавних податків і зборів у формуванні місцевих бюджетів в Україні.

Наукова новизна дослідження

Виходячи із зазначеного вище, новизна полягає в авторському погляді на проблему визначення ролі загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів в Україні.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до Податкового кодексу України податки в Україні поділяються на загальнодержавні та місцеві. Загальнодержавні податки є обов'язковими до сплати на всій території України, місцеві ж податки встановлюються відповідно до визначеного Податковим кодексом України переліку в межах граничних розмірів ставок у формі рішення сільських, селищних і міських рад та є обов'язковими до сплати на території відповідної територіальної громади.

За загальним правилом загальнодержавні податки встановлюються Податковим кодексом України (далі – Кодекс), а встановлення загальнодержавних податків і зборів, не передбачених цим Кодексом, забороняється. Також Кодексом передбачено, що встановлення та справляння мита регулюються митним законодавством. Зарукування загальнодержавних податків і зборів до державного та місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу

України (ст. 9)¹. Перелік загальнодержавних податків та зборів на території України встановлює Верховна Рада України (ст. 12).

Поняття податку та збору визначено статтею 6 Податкового кодексу України, за нею податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Кодексу. Збором є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій (ст. 6). Тобто податок, на відміну від збору, не вимагає наявності у платника спеціальної вигоди.

Загальнодержавні податки і збори входять у сукупність податків та зборів, що становлять податкову систему України. Стаття 9 Податкового кодексу України з 2015 р. містить нинішній перелік загальнодержавних податків, до яких належать податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизний податок, екологічний податок, мито і рентна плата.

Академічний тлумачний словник української мови визначає роль як вплив когось, чого-небудь на щось, чия-небудь участь у чомусь². Таким чином, роль загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів виявляється у цілеспрямованому їх впливі на систему платежів до Державного бюджету України та інших публічних фондів коштів.

Загальнодержавні податки і збори виконують своє головне призначення – формують та насичують дохідну частину Державного бюджету. Іншим напрямком впливу загальнодержавних податків і зборів є вплив на регулювання виробництва та споживання шляхом формування орієнтирів для розвитку виробництва та вибору виду діяльності. Такий вплив, зокрема, здійснюється через механізм пільг. Аналіз впливу загальнодержавних податків і зборів дає змогу оцінити кожен податок окремо, його раціональність і збалансованість податкової системи в цілому.

Роль загальнодержавних податків і зборів визначається їх впливом на відносини з оподаткування і далі на всю систему обов'язкових платежів у державі. Загальнодержавні податки і збори чинять

---

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 15.11.2020).

² Роль // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/rolj> (дата звернення: 15.11.2020).

загальний вплив на кожну особу, зобов'язуючи її сплачувати податки, встановлені Податковим кодексом України. Такий вплив здійснюється на засадах фіскальної достатності, тобто враховуючи необхідність досягнення збалансованості витрат із надходженнями до бюджету.

Для сприяння економічному зростанню та розвитку України потрібні стійкі джерела фінансування соціальних програм і державних інвестицій. Саме загальнодержавні податки і збори відіграють провідну роль у фінансовому наповненні програм, що забезпечують охорону здоров'я, освіту, інфраструктуру та інші послуги, важливі для досягнення мети розбудови процвітаючого, функціонального й упорядкованого суспільства. Загальнодержавні податки і збори є ключовим компонентом соціального договору між суспільством та державою щодо її економіки. Необхідно ретельно вибирати не лише рівень податкових ставок, але й бази оподаткування.

Сучасний підхід до цілеспрямованого впливу загальнодержавних податків і зборів на систему платежів до Державного бюджету України не забезпечує збалансованості бюджету. Державний бюджет України регулярно зазнає дефіциту коштів. Ще однією проблемою є те, що надходження від загальнодержавних податків і зборів до Державного бюджету не відзначаються стабільністю. Також загальнодержавні податки і збори зараз не стимулюють розвиток економіки, більш того, досить поширеною є думка, що вони заганяють її в тінь.

Загальнодержавні податки і збори в державі є важелем регулювання та попередження негативних тенденцій в економіці. Також вони є частиною механізму, що забезпечує взаємозв'язок між загальнодержавними інтересами та інтересами суб'єктів господарювання на місцях. Загальнодержавні податки та збори визначають характер взаємовідносин між підприємцями і підприємствами всіх форм власності з Державним бюджетом, з банківськими установами, державними органами виконавчої влади тощо.

Незважаючи на те, що загальнодержавні податки та збори не є єдиним джерелом надходжень до Державного бюджету, саме вони визначають стабільність у надходженнях до бюджету, що є необхідним для формування планів бюджету на наступні роки та прогнозування можливих змін. Також роль загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів як джерела доходів Державного бюджету визначає політику формування всіх інших видів доходів.

Будучи основним джерелом надходження доходів до Державного бюджету, загальнодержавні податки і збори забезпечують стабільну дохідну базу. На відміну від інших доходів, зокрема позик, загальнодержавні податки і збори не підлягають поверненню. Водночас є чітке обмеження щодо використання податків як джерела доходів Державного бюджету [4].

Слід підкреслити роль загальнодержавних податків і зборів у здійсненні формування місцевих бюджетів в Україні. Так, у Бюджетному кодексі України передбачено використання низки інструментів бюджетного регулювання, таких як відсоткові відрахування від загальнодержавних податків і доходів, бюджетні позички та бюджетні трансферти, до яких належать дотації, субсидії і субвенції, міжбюджетні взаєморозрахунки, а також вилучення коштів до Державного бюджету України.

Відсоткові відрахування передбачають надходження в місцеві бюджети частини загальнодержавних податків і зборів, що стягуються на відповідній території. Загальнодержавні доходи (податки і збори) залежно від розміру надходжень до місцевого бюджету в процентному відношенні можуть надходити повністю або частково.

Розмежування джерел доходів між різними рівнями бюджетів в Україні є основною формою організації міжбюджетних відносин. Розмежування доходів між бюджетами – це законодавчий розподіл установлених загальнодержавних податків та обов'язкових платежів між ланками бюджетної системи з метою забезпечення надійної фінансової бази кожного бюджету. Розглянемо роль загальнодержавних податків і зборів у міжбюджетних відносинах. Так, для досягнення цілей регулювання міжбюджетних відносин застосовуються методи дотації та субвенції.

Нині неможливо уніфікувати нормативи відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів. Тому лишається проблемою незбалансованість бюджетів різних рівнів у розмірах їх надходжень та збереження суттєвих розходжень між окремими адміністративно-територіальними одиницями. У такому разі лише посилюється диференціація рівнів витрат бюджетних ресурсів на одного жителя адміністративно-територіальної одиниці [5, с. 53, 58].

Проблемним є питання визначення частки загальнодержавних податків, яку доцільно закріпити за місцевими бюджетами. Вважаємо, що вона повинна бути пропорційною сумі відповідного загальнодержавного податку, зібраного на території конкретної громади. Важливим критерієм розподілу ПДВ між центром і регіонами повинна стати чисельність населення в регіоні. Передання на рівень територіальних громад частки від загальнодержавних податків стимулює владу на місцях посилювати контроль за їх збором [6, с. 5, 77–84].

Відсоткові відрахування від загальнодержавних податків і зборів є інструментом бюджетного регулювання у взаємовідносинах Державного бюджету України з місцевими бюджетами. Також коли йдеться про міжбюджетні відносини, то дотації вирівнювання, субсидії та субвенції покриваються серед іншого і за рахунок загальнодержавних податків і зборів.

Загальнодержавні податки відповідно до нормативів відрахувань розподіляються між елементами бюджетної системи. Виходячи із соціально-економічних нормативів бюджетної забезпеченості та стану місцевих джерел доходів, визначаються розміри відрахувань. Тобто загальнодержавні податки є важливим дохідним джерелом місцевих бюджетів. Зібрані за рахунок загальнодержавних податків кошти передаються до місцевих бюджетів через бюджетні трансферти [5, с. 22, 53, 58].

Висновки

Тож роль загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів полягає у цілеспрямованому їх впливі на систему платежів до Державного бюджету України та інших публічних фондів коштів, а також на відносини оподаткування. Такий вплив походить з основного призначення загальнодержавних податків і зборів – формування та насичення дохідної частини Державного бюджету. Також загальнодержавні податки і збори чинять загальний вплив на кожну особу, зобов'язуючи її сплачувати податки, встановлені Податковим кодексом України. Ще один напрямок впливу спрямовано на регулювання виробництва та споживання і вибір виду діяльності.

Загальнодержавні податки і збори є важелем регулювання та попередження негативних тенденцій в економіці й частинною механізмом, що забезпечує взаємозв'язок між загальнодержавними інтересами та інтересами суб'єктів господарювання на місцях. Також роль загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів як джерела доходів Державного бюджету (враховуючи їх стабільність) визначає політику формування всіх інших видів доходів. Загальнодержавні податки і збори впливають на формування місцевих бюджетів в Україні за допомогою використання таких інструментів бюджетного регулювання, як відсоткові відрахування від загальнодержавних податків і доходів, бюджетні позички та бюджетні трансферти (до яких належать дотації, субсидії і субвенції та міжбюджетні взаєморозрахунки), а також вилучення коштів до Державного бюджету України.

Список бібліографічних посилань: 1. Думчиков М. О. Адміністративно-правові засади реформування системи загальнодержавних та місцевих податків і зборів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 221 с. 2. Богатирьова Є. М. Податкові реформи в Україні: результативність та стратегічні орієнтири : автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.08. Одеса, 2016. 21 с. 3. Хомутиннік В. Ю. Загальні засади встановлення податків та зборів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 193 с. 4. Гелята Д. Податки та їх роль у формуванні бюджету // Науковий блог. Національний університет «Острозька академія» : сайт. 08.12.2012. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/podatky-ta-jih-rol-u-formuvanni-byudzhetu/> (дата звернення: 15.11.2020).

5. Гапонюк М. А., Яцюта В. П., Буряченко А. С., Славкова А. А. Місцеві фінанси : навч.-метод. посіб. Київ : КНЕУ, 2002. 184 с. 6. Система місцевих платежів в Україні: теорія, історія, перспективи : монографія / М. І. Карлін, О. М. Карліна, Л. В. Єлісеєва та ін. ; за заг. ред. М. І. Карліна, І. О. Цимбалюк. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 188 с.

Надійшла до редколегії 20.11.2020

Pabat O. V. Role of National Taxes and Fees in the System of Mandatory Payments

The provisions of the Tax Code of Ukraine, which determine the national taxes and fees within the system of mandatory payments, have been studied. It has been determined that the main purpose of national taxes and fees is the formation and saturation of the State budget's revenues. The influence of national taxes and fees on the regulation of production and consumption has been clarified. It has been stated that national taxes and fees have a general impact on each person, obliging him or her to pay taxes established by the Tax Code. It has been determined that the studied taxes and fees are a lever for regulating and preventing negative tendencies in the economy and are the part of the mechanism that ensures the relationship between national interests and the interests of local business entities. The role of national taxes and fees within the system of mandatory payments as a source of revenues of the State budget (given their stability) also determines the policy of formation of all other types of revenues. The role of national taxes and fees in the formation of local budgets in Ukraine has been analyzed, namely such instruments of budget regulation as interest deductions from national taxes and revenues, budget transfers (budget subsidies, subsidies and subventions, withdrawals to the State Budget of Ukraine, intergovernmental settlements) and budget loans.

It has been offered that the share of national taxes, which should be fixed in local budgets, is defined in proportion to the amount of the relevant national tax collected in a particular community. An important criterion for the VAT distribution between central and regional budgets should be the population of the region. It has been noted that national taxes are distributed between different levels of the budget system in accordance with the norms of deductions.

Key words: a tax, tax system, taxation, Tax Code of Ukraine, state revenues, national taxes and fees, reform of tax system.

УДК 342.95:614.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.14>

Андрій Олегович Подзіров,

Луцький міськрайонний суд Волинської області (суддя);

 <https://orcid.org/0000-0003-4101-9392>,

e-mail: andrii.podzirov@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «МЕДИЧНИЙ ТУРИЗМ»

Доведено перспективність розвитку медичного туризму в Україні. Здійснено аналіз понять «туризм» і «лікувально-оздоровчий туризм» виокремлено їх ознаки. Доведено доцільність розмежування поняття «лікувально-оздоровчий туризм» на «лікувальний» і «оздоровчий». Досліджено зміст поняття «медичний туризм», виокремлено його складові елементи. Сформульовано авторське визначення понять «оздоровчий туризм», «лікувальний туризм», «медичний туризм», визначено сферу їх правозастосування. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують обіг медичних туристичних послуг (оздоровчих і лікувальних) в Україні.

Ключові слова: туризм, медичний туризм, оздоровчий туризм, лікувальний туризм, туристичні медичні послуги.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

В останні десятиліття динамічно зростає попит на медичні послуги, вартість і доступність яких у різних країнах світу є неоднаковою через низку чинників (географічне становище країни, стан розвитку економіки, демографічні, соціальні, національні особливості тощо). Так, у розвинених країнах світу останнім часом спостерігається тенденція до збільшення вартості медичного обслуговування та медичних послуг. Це стало проблемою не лише для пацієнтів, а й для їх роботодавців, соціальних фондів, страхових компаній тощо. Водночас щорічно зростає кількість заможних пацієнтів з економічно відстаючих держав світу, які незадоволені рівнем надання медичних послуг у власних країнах і прагнуть отримати висококваліфіковану медичну допомогу в інших. Крім того, в деяких країнах певні медичні послуги не надаються або ж для їх отримання потрібен значний час.

Учені К. Д. Діденко та В. Г. Жученко виділяють чотири основні спонукальні мотиви медичного туризму: нижча вартість лікування та діагностики в іншій країні, більш сучасні медичні технології за кордоном, висококваліфікована медична допомога і сервіс; часовий фактор (за довгого очікування медичного лікування у своїй країні) [1, с. 102].

Разом із безумовними вартісними та якісними перевагами медичного туризму, на думку М. П. Мальської та О. Ю. Бородуна, існує високий потенціал нереалізованих потреб осіб у медичній сфері внаслідок релігійних, соціальних або законодавчих обмежень під час проведення медичних процедур, які разом із часовим фактором стимулюють зростання попиту на послуги операторів ринку медичного туризму [2, с. 12].

Наведене вище сприяє активному розвитку так званого медичного туризму у світі. Зокрема, спостерігається щорічне збільшення попиту на медичні послуги (15–20 %) ¹. За оцінками міжнародних експертів, у найближчі 10 років на нього очікує зростання до 20 %, щороку 3–4 % населення планети їздитиме на лікування й оздоровлення до інших країн ². Особливо популярним медичний туризм став серед громадян Західної та Східної Європи, Ізраїлю і США. Майже 90 % медичних туристів обслуговують Бангкок, Індія, Сингапур, Таїланд, Швейцарія, Німеччина, Ізраїль і Великобританія ³.

Активно розвиває власну інфраструктуру Туреччина, Південна Корея, Білорусія, Польща. Так, Польщу відвідує щороку понад 400 тис. медичних туристів із-за кордону [3, с. 144], а Білорусію – 160 тис. ⁴

Щодо України, то у 2016 р. лікуватися до вітчизняних клінік приїхала 51 тис. медичних туристів, у 2017 р. ця цифра зросла до 53 тис., у 2018 р. показник становив уже 60 тис. ⁵, а в 2019 р. – 65 тис. ⁶

---

¹ Тернова С. Медичний туризм в Україні: можливості vs реальність // Ваше здоров'я : сайт. 23.09.2019. URL: <https://www.vz.kiev.ua/medychnyj-turyzm-v-ukrayini-mozhlyvosti-vs-realist/> (дата звернення: 17.12.2020).

² Медичний туризм в Україні потребує державної фінансової підтримки – експерти // Укрінформ : сайт. 05.07.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2734682-eksperti-zaavlaut-pro-neobhidnist-derzavnogo-finansuvanna-medicnogo-turizmu.html> (дата звернення: 17.12.2020).

³ Сисоєнко І. Медичний туризм – стимул розвитку медицини та додаткові кошти в Україні! // LB.ua : сайт. 14.03.2016. URL: https://lb.ua/blog/iryna_sysoenko/330143_medichnyy_turizm-stimul_rozvitku.html (дата звернення: 17.12.2020).

⁴ Сисоєнко І. Як медичний туризм допоможе врятувати економіку України // Українська правда : сайт. 12.04.2016. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/04/12/210925/> (дата звернення: 17.12.2020).

⁵ Здоровий рух. Що і чому іноземці лікують в Україні // НВ : сайт. 04.08.2019. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/markets/medichnyy-turizm-v-ukrayini-shcho-privablyuye-inozemciv-50035518.html> (дата звернення: 17.12.2020).

⁶ Тернова С. Медичний туризм в Україні: можливості vs реальність // Ваше здоров'я : сайт. 23.09.2019. URL: <https://www.vz.kiev.ua/medychnyj-turyzm-v-ukrayini-mozhlyvosti-vs-realist/> (дата звернення: 17.12.2020).

За підрахунками Української асоціації медичного туризму, у 2016 р. за кордон виїхало приблизно 120 тис. пацієнтів, у 2017 р. – 150 тис., а у 2018 р. – 160 тис.¹ Отже, виїзний медичний туризм набув більшої популярності на протигагу вїзному. Взагалі медичний туризм в Україні розвивається досить повільно через низку суб'єктивних і об'єктивних чинників.

Як слушно зазначають Н. М. Удовиченко та О. А. Мельниченко, проблематика розвитку медичного туризму порівняно нова для вітчизняної науки, а тому відсутнім є усталений понятійний апарат і наявне використання споріднених термінів «медичний», «лікувальний», «лікувально-оздоровчий» туризм [4].

Важливим чинником уповільнення розвитку медичного туризму в Україні є недосконала нормативно-правова база, що регламентує правовідносини у сфері обігу медичних туристичних послуг в Україні, яка потребує розвитку та вдосконалення.

Стан дослідження проблеми

Незважаючи на те, що медичний туризм є перспективним джерелом поповнення бюджету країни і створення додаткових робочих місць (світовий ринок медичного туризму експерти оцінюють у 439 млрд дол.², щорічно бюджет Туреччини отримує близько 2,5 млрд дол., бюджет Індії – 1,9 млрд дол., бюджет Південної Кореї – 4 млн дол.³, бюджет України – близько 125 млн дол.⁴), наукові пошуки в цій сфері не набули активного розвитку.

Варто згадати праці вітчизняних учених економіко-географічного напрямку К. Д. Діденко і В. Г. Жученко [1], М. П. Мальської і О. Ю. Бородуна [2], М. Ю. Поворозник [5], А. А. Романової [6], Л. І. Гальків, Л. В. Галаз [7], які здійснили аналіз сучасного стану розвитку медичного туризму в Україні та визначили перспективи його подальшого розвитку; А. І. Гальків, Г. П. Шуки, Е. Мазурик, які

---

¹ Рябова С. Пацієнт на експорт: до яких країн їдуть лікуватися українці // Mind : сайт. 24.04.2019. URL: <https://mind.ua/publications/20196411-rasient-na-eksport-do-yakih-krayin-yidut-likuvatisya-ukrayinci> (дата звернення: 17.12.2020).

² Медичний туризм в Україні потребує державної фінансової підтримки – експерти // Укрінформ : сайт. 05.07.219. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2734682-eksperti-zaavlaut-pro-neobhidnist-derzavnogo-finansuvanna-medicnogo-turizmu.html> (дата звернення: 17.12.2020).

³ Сисоенко І. Як медичний туризм допоможе врятувати економіку України // Українська правда : сайт. 12.04.2016. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/04/12/210925/> (дата звернення: 17.12.2020).

⁴ Сисоенко І. Медичний туризм – стимул розвитку медицини та додаткові кошти в Україну! // LB.ua : сайт. 14.03.2016. URL: https://lb.ua/blog/iryna_sysoenko/330143_medichniy_turizm-stimul_rozvitku.html (дата звернення: 17.12.2020).

проаналізували розвиток медичного туризму в Польщі із статистичного та управлінського ракурсу [3]. Медичний туризм став перспективним напрямком наукових пошуків таких зарубіжних учених, як М. D. Horowitz, С. A. Jones [8], А. P. Lubowiecki-Vikuk [9], А. Malkowski [10], М. Rutkowska, J. Haczyński [11], А. Wiśniewska [12] та інших.

Водночас відсутні наукові праці учених-правників, присвячені визначенню змісту поняття «медичний туризм», використанню його в подальшій нормотворчій діяльності та виокремленню перспективних напрямків розвитку нормативно-правової бази медичного туризму в Україні.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз теоретико-правових підходів до визначення змісту поняття «медичний туризм» і визначення перспектив його застосування у вітчизняному законодавстві, що регламентує обіг туристичних медичних послуг, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення такого законодавства.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі *завдання*: здійснити аналіз теоретико-правових підходів до визначення змісту поняття «медичний туризм», виокремити його складові елементи, сформулювати авторське визначення понять «оздоровчий туризм», «лікувальний туризм», «медичний туризм», визначити сферу їх правозастосування та надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке регламентує обіг таких послуг в Україні.

Наукова новизна дослідження

У статті на підставі останніх теоретико-правових досліджень здійснено розмежування понять «оздоровчий туризм», «лікувальний туризм», «медичний туризм», виокремлено елементи таких понять, сформульовано авторське визначення цих понять, розроблено конкретні пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують обіг туристичних медичних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу

Початок активного розвитку комерційної активності у сфері медичних послуг з виїздом за межі національних держав припадає на кінець ХІХ – початок ХХ ст., власне саме цей період і є початком розвитку медичної туристичної індустрії.

В англомовній літературі для визначення спрямування туризму, орієнтованого на покращення здоров'я, існує термін «*health-related tourism*». У вітчизняній і зарубіжній літературі використовуються також терміни «медичний туризм», «оздоровчий туризм», «санаторно-курортний туризм», «лікувальний туризм», «велнес-туризм», «спа-туризм» тощо.

Проте змістове наповнення цих термінів часто є досить суперечливим і неоднозначним. Водночас спостерігається відсутність

офіційного тлумачення терміна, який би розкривав зміст і правову природу нового напрямку туризму.

У зв'язку із цим уважаємо за доцільне провести етимологічний аналіз понять «туризм» і «медичний туризм», «лікувально-оздоровчий туризм». Згідно з визначенням Всесвітньої туристичної організації туризм є похідним від французького «*tour*» (прогулянка, поїздка) і являє собою подорож у вільний час, один із видів активного відпочинку [13].

Закон України «Про туризм» визначає туризм як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає¹.

Н. Ф. Реймерс розуміє туризм як будь-яку подорож з метою відпочинку і знайомства з новими регіонами та об'єктами [14, с. 123]. О. О. Бейдик визначає туризм як форму масового подорожування та відпочинку з метою ознайомлення з навколишнім середовищем, що характеризується екологічною, освітянською та іншими функціями [15, с. 23]. На думку В. Ф. Кифяка, туризм є популярною формою організації відпочинку, проведення дозвілля, пізнання рідного краю, навколишнього середовища, знайомства з історією, культурою і традиціями певної країни [13]. О. М. Шуплат уважає, що «туризм – це різновид рекреації, який полягає у тимчасовому виїзді людини за межі постійного місця проживання у вільний час, пов'язаний з оздоровчими, пізнавальними, спортивними, культурно-розважальними та іншими цілями, але без заняття оплачуваною роботою у відвідуваному місці» [16]. Н. В. Фоменко трактує туризм «як сукупність відносин, зав'язків і явищ, які супроводжують поїздку і перебування людей в місцях, які не є місцями їх постійного або довгострокового проживання і не пов'язаних з їх трудовою діяльністю» [17, с. 89]. Австрійський юрист П. Бернекер визначає туризм як «сукупність взаємовідносин і послуг, пов'язаних з тимчасовою і добровільною зміною мандрівником місця проживання через некомерційні або непрофесійні причини»; подібне визначення запропоноване Міжнародною асоціацією наукових експертів у сфері туризму [18]. Виходячи з наведених понять туризму, можна виділити такі його ознаки: 1) це форма відпочинку, пов'язана із виїздом за межі постійного місця проживання; 2) не передбачає отримання прибутку під час туристичної подорожі; 3) має на меті оздоровчі, пізнавальні, спортивні, культурно-розважальні й інші цілі.

---

¹ Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (дата звернення: 17.12.2020).

Залежно від цілей туристичних подорожей законодавцем у ст. 4 Закону України «Про туризм» виокремлено культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний, релігійний, екологічний (зелений), сільський, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний туризм¹. Отже, до видів туризму законодавець відносить лікувально-оздоровчий туризм. Однак зауважимо, що законодавець не розкриває змісту цього поняття, у зв'язку з чим виникає необхідність дослідження його змісту.

Лікувально-оздоровчий туризм тлумачать як масовий і популярний напрямок медичного туризму². Лікувально-оздоровчий туризм – це подорож до курортних місцевостей з метою оздоровлення та лікування. Мета лікувально-оздоровчого туризму – комплексне використання природних лікувальних факторів і рухової діяльності в лікувально-профілактичних цілях [19, с. 181].

На думку З. В. Поладі, лікувально-оздоровчий туризм поділяється на лікувальний, метою якого є власне лікування, терапія, реабілітація після захворювань, і профілактичний (велнес-туризм), спрямований на підтримку організму у здоровому стані та збереження балансу між фізичним і психологічним здоров'ям людини [20].

На думку М. П. Мальської та О. Ю. Бородуна, основною метою лікувально-оздоровчого туризму є лікування хвороб та інших відхилень від здорового стану організму [2, с. 8].

Лікувальний туризм здійснюється з метою зміцнення здоров'я та передбачає перебування в санаторно-курортних установах. Метою такого туризму є профілактика захворювань і відпочинок. Він характеризується більшою тривалістю подорожі, відвідуванням меншої кількості міст і більшою тривалістю перебування в одному місці, тобто поряд із проведенням дозвілля передбачає відпочинок [21].

Оздоровчий туризм, на думку вітчизняних учених М. П. Мальської та О. Ю. Бородуна, передбачає подорожі і відвідування курортів та інших закладів, що пропонують в основному оздоровчі послуги, які включають в себе широкий спектр програм – від терапевтичних до різноманітних фітнес- та релакс-програм. Учені наводять такі ознаки оздоровчого туризму: перебування за межами дому; оздоровлення як найважливіший мотив подорожі; відпочинок у спеціально організованих умовах [2, с. 9]. Тобто можна зробити висновок, що оздоровчий туризм орієнтований переважно на рекреаційно-туристичну інфраструктуру.

М. Й. Рутинський виокремлює такі ознаки лікувально-оздоровчого туризму: 1) перебування на будь-якому курорті, незалежно від

---

¹ Там само.

² Оздоровчий туризм // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Оздоровчий_туризм (дата звернення: 17.12.2020).

захворювань, повинно бути не менше трьох тижнів, інакше бажаного оздоровчого результату не досягнути; 2) лікування на курортах коштує дорого (цей вид туризму розрахований переважно на заможних клієнтів, звичайно орієнтованих не на стандартний набір медичних послуг, а на індивідуальну програму лікування); 3) на курорті їдуть люди старшої вікової групи, коли загострюються хронічні хвороби або ослаблений організм не може справлятися із щоденними стресами на роботі і в побуті. Відповідно ці туристи роблять вибір між курортами, що спеціалізуються на лікуванні конкретної хвороби, та курортами змішаного типу, які мають загальнозміцнювальний вплив на організм і сприяють відновленню сил [19, с. 182].

Виходячи з наведеного вище, можна зробити висновок, що поняття «лікувально-оздоровчий туризм» не має однозначного трактування. Утім, враховуючи мету, яку переслідують отримувачі такого роду медичних послуг, вважаємо за доцільне розмежувати поняття «оздоровчий туризм» і «лікувальний туризм».

На нашу думку, оздоровчий туризм поєднує дві складові – загальне оздоровлення організму і туристичні послуги (переважно культурно-розважальні, пізнавальні тощо). Відповідно лікувальний туризм має на меті переважно лікування і як другорядний чинник – туристичні послуги, що можуть надаватися на невеликій відстані від медичного закладу, де проходить лікування.

Отож основою розмежування є мета отримання послуг, їх обсяг і зміст.

На підставі проведеного дослідження сформулюємо авторське визначення поняття «оздоровчий туризм». Це – тимчасовий виїзд особи з місця проживання з метою загального оздоровлення, відпочинку й отримання культурно-розважальних, пізнавальних та інших туристичних послуг у санаторно-курортні заклади. Відповідно, лікувальний туризм – це тимчасовий виїзд особи з місця проживання з метою лікування в медичні заклади.

Що стосується використання терміна «медичний туризм», то, як зазначалося вище, це відносно новий напрямок туризму, активний розвиток якого припадає на ХХ ст., і саме в цей період його починають завзято використовувати вчені і практики. Так, В. З. Холявка, Х. С. Лешко, О. М. Мочульська й А. О. Кухтій розмежовують поняття «медичний туризм» і «лікувально-оздоровчий туризм» [22], але при цьому не наводять визначення досліджуваних понять і критерії такого розмежування.

Часто медичний туризм ототожнюють із оздоровчим. Однак між цими поняттями є суттєва різниця. Медичний туризм передбачає передусім отримання медичної допомоги для подолання цілком визначеної конкретної проблеми зі здоров'ям. У цьому контексті він тісно інтегрований із системою медичних закладів.

К. Д. Діденко і В. Г. Жученко вважають, що медичний туризм є видом господарської діяльності, спрямованої на надання послуг із діагностики, лікування та профілактики захворювань за межами країни проживання [1, с. 102]. На думку О. С. Смик, це діяльність, пов'язана з організацією медичного обслуговування пацієнтів далеко за межами місця їх постійного проживання. Причому пацієнти можуть їздити в медичні заклади як усередині країни (внутрішній медичний туризм), так і далеко за кордон (міжнародний медичний туризм) [23]. А. А. Федякин вважає, що медичний туризм – це вид туризму, спрямований на відновлення життєво важливих функцій людини і призначений для хворих і ослаблених людей [24, с. 59]; О. П. Богаченко – що це «вид туристичної діяльності, в основу якої покладено створення лікувальної, діагностичної, реабілітаційної, профілактичної, оздоровчої послуги для туриста, котрий перебуває за межами помешкання і переслідує мету відтворення власного здоров'я» [25, с. 147]; М. Й. Рутинський розуміє його як «подорож до курортних місцевостей з метою оздоровлення та лікування» [19, с. 181]; Н. М. Удовиченко та О. А. Мельниченко тлумачать його як вид туризму, що передбачає виїзд індивіда за межі населеного пункту, де той постійно проживає, задля отримання медичних послуг лікувального, діагностичного, реабілітаційного та профілактичного характеру [4].

Виходячи з наведеного вище, можна зробити висновок, що медичний туризм має спільні риси з лікувальним, оздоровчим, курортно-рекреаційним туризмом, але має також певні відмінності й особливості, а отже, становить самостійний напрямком туризму.

Отже, ознаками медичного туризму є: отримання медичної допомоги за межами місця проживання; спрямування на отримання визначеної медичної допомоги; неекстремне лікування гострих і хронічних захворювань або проведення медичних маніпуляцій.

Відтак, медичний туризм – це окремий напрямком туризму, який спрямований на отримання конкретно визначеної медичної допомоги та передбачає лікування гострих і хронічних захворювань або проведення медичних маніпуляцій за межами місця проживання.

Оскільки медичний туризм є перспективним напрямком розвитку вважаємо за доцільне розробити національну програму розвитку медичного туризму і передбачити кошти на її реалізацію. Також необхідно спростити «візовий режим» для медичних туристів, розробити алгоритм ліцензування для провайдерів медичного туризму, внести зміни до Податкового кодексу України, зменшивши оподаткування медичних закладів податком на додану вартість, створювати кластери медичного туризму шляхом взаємодії влади і бізнесу, активізувати державно-приватне партнерство в цій сфері.

Висновки

Виокремлено ознаки туризму, до яких віднесено: відповідну форму відпочинку, пов'язану з виїздом за межі постійного місця проживання; відсутність отримання прибутку під час туристичної подорожі; наявність мети, спрямованої на оздоровчі, пізнавальні, спортивні, культурно-розважальні й інші цілі.

Доведено доцільність розмежування поняття «лікувально-оздоровчий туризм» на «лікувальний» і «оздоровчий». Запропоновано внести зміни до ст. 1 Закону України «Про туризм», визначивши терміни «лікувальний туризм», «оздоровчий туризм», «медичний туризм».

Сформульовано авторське визначення поняття «оздоровчий туризм». Це – тимчасовий виїзд особи з місця проживання з метою загального оздоровлення, відпочинку й отримання культурно-розважальних, пізнавальних та інших туристичних послуг у санаторно-курортні заклади.

Сформульовано авторське визначення поняття «лікувальний туризм» – це тимчасовий виїзд особи з місця проживання з метою лікування в медичні заклади.

Сформульовано авторське визначення поняття «медичний туризм» – це окремий напрямок туризму, який спрямований на отримання конкретно визначеної медичної допомоги та передбачає лікування гострих і хронічних захворювань або проведення медичних маніпуляцій за межами місця проживання.

Розроблено пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують обіг медичних туристичних послуг (оздоровчих і лікувальних) в Україні, а саме: Податкового кодексу України, Закону України «Про державно-приватне партнерство», Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», а також запропоновано розробити та затвердити Національну програму розвитку медичного туризму в Україні.

Перспективним напрямком подальших наукових досліджень є аналіз адміністративно-правового забезпечення медичного туризму в Україні.

Список бібліографічних посилань: 1. Діденко К. Д., Жученко В. Г. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 16, ч. 4. С. 101–105. 2. Мальська М. П., Бородун О. Ю. Медичний туризм: теорія та практика : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2018. 128 с. 3. Гальків А. І., Шука Г. П., Мазурик Е. Медичний туризм в Польщі: статистичний та управлінський ракурс. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. № 1, т. 4. С. 142–150. 4. Удовиченко Н. М., Удовиченко Н. М., Мельниченко О. А. Медичний туризм: сутність і види // Соціально-економічний і гуманітарний виміри розвитку торгівлі, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу : зб. тез доп.

Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. молодих учених, магістрантів і студентів (Харків, 23–24 берез. 2017 р.) / Харків. торговельно-економ. ін-т Київ. нац. торговельно-економ. ун-ту. Харків : РВВ ХТЕІ КНТЕУ, 2017. С. 185–186. **5.** Поворозник М. Ю. Міжнародний медичний туризм у формуванні глобального сегменту медичних послуг. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2017. № 2. С. 16–24. **6.** Романова А. А. Аналіз становлення і розвитку медичного туризму в Україні у контексті світового економічного простору. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 1. С. 62–68. **7.** Гальків А. І., Галаз Л. В., Денбіцька Й. Теоретичні засади та інституційне середовище розвитку медичного туризму в системі чинників попередження втрат людського капіталу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2019. № 4. С. 24–33. **8.** Horowitz M. D., Rosensweig J. A., Jones C. A. Medical Tourism: Globalization of the Healthcare Marketplace. *Medscape General Medicine*. 2007. No. 9 (4). URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2234298> (дата звернення: 17.12.2020). **9.** Lubowiecki-Vikuk A. P. Turystyka medyczna przejawem współczesnych trendów i tendencji w turystyce. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*. 2012. Nr. 84. St. 553–568. **10.** Malkowski A. Turystyka medyczna w obszarach przygranicznych na przykładzie województwa Zachodniopomorskiego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2017. Nr. 487. St. 168–176. **11.** Rutkowska M., Haczyński J. Praktyczne aspekty reorganizacji placówki medycznej i wdrożenia procesu obsługi pacjenta zagranicznego na podstawie doświadczeń własnych. *Problemy Zarządzania*. 2017. Nr. 3 (69). St. 175–185. **12.** Wiśniewska A. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w turystyce medycznej w Polsce. *The Central European Journal of Social Sciences and Humanities*. 2018. No. 12 (56). Pp. 123–136. **13.** Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. Чернівці : Книги-XXI, 2003. 300 с. **14.** Реймерс Н. Ф. Природопользование : словарь-справочник. М. : Мысль, 1990. 468 с. **15.** Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреаології та рекреаційної географії. Київ : Палітра, 1997. 86 с. **16.** Шуплат О. М. Формування поняття «туризм» у сучасній економічній науці. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4659> (дата звернення: 17.12.2020). **17.** Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Київ : Центр навч. літ., 2007. 312 с. **18.** Bernecker P. *Methods and Media of Tourist Publicity*. Vienna : Austrian National Tourist Office, 1961. 300 p. **19.** Рутинський М. Й. Лікувально-оздоровчий туризм: актуальні цілі та сучасні підходи до організації. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 29, ч. 1. С. 178–188. **20.** Поладі З. В. Сутність та характерні риси лікувально-оздоровчого туризму // Теорія і практика сучасної науки : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 24–25 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Херсон : Гельветика, 2017. Ч. 1. С. 113–116. **21.** Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник. Київ : Знання, 2008. 661 с. **22.** Холявка В. З., Лешко Х. С., Мочульська О. М.,

Кухтій А. О. Сучасні аспекти, фактори впливу і перспективи розвитку медичного та лікувально-оздоровчого туризму в Україні. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я в Україні*. 2019. № 1 (79). С. 25–33.

23. Смик О. С. Сучасний стан та перспективи розвитку медичного туризму // Сучасні тенденції розвитку туризму : зб. тез доп. ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. / редкол.: Н. В. Федотова (гол. ред.) та ін. Миколаїв : МФ КНУКіМ, 2014. С. 77–80.

24. Федякин А. А. Теоретико-методические основы оздоровительного туризма : дис. ... д-ра пед. наук : 03.00.13. Майкоп, 2001. 317 с.

25. Богаченко О. П. Форми і способи розвитку лікувально-оздоровчого туризму у приморських місцевостях. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2014. Вип. 1. С. 144–149.

Надійшла до редколегії 21.12.2020

Podzirov A. O. Theoretical and Legal Approaches on Determining the Content of the Notion of “Health Tourism”

The author has proved the prospects of medical tourism development in Ukraine. The analysis of the concepts of “tourism” and “health tourism” has been carried out; their features have been singled out. The expediency of distinguishing the concept of “health tourism” on “medical” and “health” has been proved. It has been offered to amend the Art. 1 of the Law of Ukraine “On Tourism” by defining the terms of “medical tourism” and “health tourism”.

The content of the concept of “medical tourism” has been studied; its constituent elements have been singled out; the author’s definition of the concepts of “health tourism”, “medical tourism” has been formulated; the sphere of their law-enforcement has been defined.

The author has developed propositions to improve the regulatory acts regulating the circulation of medical tourist services (health and medical) in Ukraine, namely: the Tax Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Public and Private Partnership”, the Law of Ukraine “On Licensing of Economic Activities”. The author has also offered to develop and approve the National Program for the Development of Medical Tourism in Ukraine.

Key words: tourism, health tourism, wellness tourism, medical tourism, tourist medical services.

Олена Сергіївна Почанська,

доктор юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра правового забезпечення господарської діяльності (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0003-3953-8660>,

e-mail: epochanskaya@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

Установлено, що міжнародні стандарти в галузі прав людини розробляються міжнародними організаціями й інститутами, конкретизуються в процесі правозастосування міжнародних судових органів, а згодом застосовуються в окремих внутрішньодержавних системах, безпосередньо впливаючи на розвиток законодавства і національної практики захисту прав засуджених осіб. Зазначено, що міжнародні стандарти забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, визначають обов'язковий або рекомендований для держав нормативний мінімум правового статусу засудженого, в тому числі його юридичний захист і відповідні правочинності й обов'язки державних органів і посадових осіб.

Ключові слова: права і свободи, міжнародно-правові стандарти прав людини, міжнародні стандарти поведінки із засудженими, міжнародне співробітництво, імплементація, ратифікація, адаптація, засуджений до позбавлення волі.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Як свідчить практика, міжнародні стандарти в галузі прав людини розробляються міжнародними організаціями та інститутами, конкретизуються в процесі правозастосування міжнародних судових органів, а згодом застосовуються в окремих внутрішньодержавних системах, безпосередньо впливаючи на розвиток законодавства і національної практики захисту прав засуджених осіб. Міжнародні стандарти забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, визначають обов'язковий або рекомендований для держав нормативний мінімум правового статусу засудженого, в тому числі його юридичний захист і відповідні правочинності й обов'язки державних органів і посадових осіб. Сьогодні в галузі прав людини існує велика кількість міжнародних норм, принципів, правил і рекомендацій, присвячених правовому статусу осіб, засуджених до позбавлення

волі, де основна увага приділяється регламентації, формам реалізації та захисту їх прав і свобод.

Стан дослідження проблеми

Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини були предметом наукового аналізу таких вітчизняних і зарубіжних учених, як М. Антонович, Ю. Білас, Ю. Грошевий, О. Лукашева, О. Музичук, П. Рабінович, О. Руднева, О. Тіунов, Л. Уляшина, В. Філіппов та ін. Окремі аспекти закріплення в національному законодавстві України міжнародних стандартів поведження із засудженими розглядали Є. Бараш, І. Василюк, М. Гуцуляк, О. Іваньков, С. Клименко, О. Лисодєд, В. Львовчкін, О. Романюк, Н. Рябих, А. Степанюк, В. Човган, І. Яковець, М. Яцишин. Проте, незважаючи на численні праці в цій сфері, інтенсивність змін, які відбуваються останніми роками в законодавстві України і які є прямим відбиттям норм, принципів і рекомендацій міжнародних норм права, що дедалі більше входять у практику діяльності установ та органів вітчизняної пенітенціарної системи, вимагають постійного перегляду стану національного законодавства щодо питань забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз основних форм використання в національному законодавстві України міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, що передбачає визначення поняття та особливостей міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, розгляд основних форм використання в Україні міжнародних норм, принципів, правил і рекомендацій, присвячених правовому статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, та їх характеристика. Зважаючи на сформульовану мету, *завданнями* наукової статті є визначити міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, сформулювати поняття міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини та встановити основні форми використання міжнародних норм, принципів, правил і рекомендацій, присвячених правовому статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стаття є першою науковою працею, в якій проаналізовано особливості використання в Україні міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу

Міжнародні стандарти поведження із засудженими до позбавлення волі становлять прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації, що в сукупності створюють єдиний міжнародно-

правовий інститут захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі, і є визначальними під час створення основних джерел національного законодавства стосовно визначення основних засад поведінки з в'язнями, прав та обов'язків засуджених до позбавлення волі, управління пенітенціарними установами, ресоціалізації засуджених осіб, участі громадськості в цьому процесі тощо [1, с. 23; 2, с. 64]. Специфічними ознаками міжнародних стандартів у галузі прав людини щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, є такі: фіксованість, модельність, універсальність, змістова динамічність, загальна демократичність вимог тощо [3, с. 22; 4, с. 69].

Розвиваючи загальну формулу правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, стандарти міжнародного характеру акцентують увагу на тому, що державам необхідно гарантувати всім ув'язненим повне дотримання законодавчо закріплених прав. Права і свободи, передбачені Конституцією і національними законами, наповнюються реальним змістом лише в тому разі, якщо можливість їх здійснення буде надійно забезпечена наявністю чинних правових та організаційних механізмів їх реалізації та контролю.

Основними формами діяльності держави щодо ефективного залучення та використання стандартів міжнародного характеру у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, є безпосередня міжнародна співпраця, обмін досвідом у реформі пенітенціарної сфери й, зокрема, у питаннях захисту та охорони прав і свобод засуджених, упровадження зарубіжного досвіду нормативно-правового закріплення та застосування міжнародних стандартів стосовно прав засуджених осіб шляхом ратифікації та подальшої імплементації цих стандартів у національному законодавстві, адаптації норм чинного національного законодавства до загальноновизначених міжнародних стандартів у цій сфері, а також відповідної правотворчої і правозастосовної, організаційної, оперативно-виконавчої та контрольної діяльності всіх суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

Міжнародна співпраця у сфері виконання кримінальних покарань і поведінки із засудженими здійснюється шляхом реалізації міжнародних проєктів та впровадження зарубіжного досвіду, залучення інвестиційних надходжень від іноземних донорів, виконання висновків і рекомендацій органів ООН і Ради Європи тощо. Слід зазначити, що євроінтеграційні прагнення України вимагають насамперед належного сприйняття норм і стандартів держав Європейського Союзу, максимального використання їх позитивного досвіду в галузі забезпечення прав і свобод людини. Так, сьогодні у сфері виконання кримінальних покарань і поведінки із засудженими вивчається та впроваджується досвід багатьох держав, зокрема

Польщі, Великої Британії, Естонії, Латвії, Швеції, Нідерландів, Швейцарії та ін. [5, с. 12]. У межах програми співпраці з Європейським Союзом та Радою Європи у 2015 р. було відкрито проєкт «Подальша підтримка реформи пенітенціарної системи в Україні», метою якого стало впровадження в діяльність органів і установ пенітенціарної системи досвіду щодо застосування реабілітаційного підходу під час виконання кримінальних покарань відповідно до європейських стандартів і європейського досвіду, вдосконалення процедур і практики проведення в'язничних інспекцій та механізму розгляду скарг засуджених. Започаткування цього проєкту було зумовлено необхідністю більш якісного виконання рекомендацій Європейського комітету проти катувань, рішень Європейського суду з прав людини і рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи в галузі прав людини в Україні.

Аналіз основних видів сучасного міжнародного співробітництва в галузі охорони та захисту прав людини дає можливість віднести до основних напрямків здійснення міжнародної співпраці щодо виконання кримінальних покарань і поведження із засудженими, в тому числі з питань забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, такі види діяльності:

- удосконалення механізмів реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, зокрема щодо забезпечення прав і свобод засуджених;

- підвищення ефективності функціонування установ виконання покарань, зокрема вдосконалення систем забезпечення правопорядку, оснащення сучасною технікою і засобами контролю;

- створення в установах виконання покарань належних умов утримання осіб, позбавлених волі, зокрема шляхом упровадження європейських стандартів у сфері організації охорони здоров'я засуджених, використання сучасних форм соціально-виховного та психологічного впливу на засуджених, удосконалення системи освіти для засуджених до позбавлення волі;

- удосконалення системи підготовки і підвищення кваліфікації персоналу у сфері організації виконання покарань з урахуванням норм міжнародного права, що стосується питань поведження із засудженими;

- організація ефективних комунікацій між органами й установами виконання покарань та інститутами громадянського суспільства, в тому числі із засобами масової інформації.

Основними формами міжнародного співробітництва в цій сфері є:

- організація та проведення семінарів і робочих зустрічей з метою презентації набутого досвіду, навчальних візитів, що дають змогу вирішити практичні питання, пов'язані з діяльністю та впровадженням набутого досвіду, організація стажування;

- розроблення та проведення спільних досліджень у сфері забезпечення прав і свобод засуджених осіб;
- надання експертів-радників щодо розроблення законодавчих актів або впровадження набутого досвіду;
- обмін інформацією, документацією та відповідними матеріалами в межах національного законодавства держав, а також підготовка публікацій за встановленими напрямками співробітництва.

Інститут імплементації міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини в сучасній юридичній науці визначається як сукупність засобів забезпечення реалізації міжнародно-правових норм, що створюються державою [6, с. 14]. Під імплементацією міжнародних стандартів із прав і свобод засуджених до позбавлення волі розуміється державно-владна діяльність компетентних органів щодо втілення в національне законодавство за допомогою сукупності правових засобів тих положень, які передбачені нормами міжнародного права стосовно цієї категорії громадян [7, с. 45]. Механізм імплементації як система юридичних методів та засобів, за допомогою яких здійснюється забезпечення реалізації прав і свобод засуджених [7, с. 45], містить у собі такі основні форми, як правотворча, правозастосовна, організаційна, оперативно-виконавча та контрольна діяльність суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. Національну систему імплементації становлять органи державної влади й інші органи держави, уповноважені забезпечувати виконання державою міжнародно-правових зобов'язань [8, с. 296].

За роки незалежності Україною було ратифіковано всі основні універсальні та регіональні міжнародні стандарти загального та спеціального характеру в галузі прав людини: Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Декларацію про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та Факультативний протокол до цієї Конвенції, Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейські пенітенціарні правила, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями тощо.

Важливим кроком на цьому шляху також став вступ України до Ради Європи, у зв'язку з яким наша держава взяла на себе відповідні зобов'язання перед міжнародною спільнотою щодо реформування законодавства, виходячи з вимог міжнародних, зокрема європейських,

стандартів у цій сфері. Тож, одразу після вступу до Ради Європи в Україні почав активно використовуватися міжнародний досвід дотримання прав людини, накопичений у пенітенціарних системах європейських країн. Органи й установи виконання покарань стали більш відкритими для міжнародних правозахисних організацій, що здійснюють контроль за місцями позбавлення волі. Були налагоджені тісні контакти з Міжнародним комітетом Червоного Хреста, Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейським судом з прав людини тощо.

Положення більшості міжнародно-правових актів ООН і Ради Європи у сфері захисту прав людини знайшли своє відображення у відповідних статтях ухваленої у 1996 р. Конституції України, яка визнала чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, частиною національного законодавства¹, встановила нові принципи взаємовідносин особи та держави (визнання прав і свобод людини вищою соціальною цінністю, розбудова правової, соціальної держави² тощо) і гарантувала особам, засудженим до позбавлення волі, як і всім іншим громадянам, забезпечення їх прав і свобод відповідно до сучасних міжнародних стандартів, заклавши тим самим необхідне підґрунтя для вдосконалення чинного законодавства в цій сфері. Відповідні зміни в законодавстві України відбулися в таких нормативно-правових актах, як Кримінально-виконавчий кодекс України, який увібрав у себе низку важливих положень міжнародних і європейських стандартів щодо поводження із засудженими, Кримінальний процесуальний кодекс України, закони України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про застосування амністії в Україні», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», Указ Президента України «Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань», Постанова Кабінету Міністрів України «Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудових профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами» тощо. Як свідчить аналіз змісту зазначених нормативно-правових актів, більшість із них повністю відповідає наявним міжнародним стандартам у галузі прав людини [9, с. 47–50].

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 15.10.2020).

² Там само.

Визначальним етапом процесу входження України до загальноєвропейського правового простору стала ратифікація у 1997 р. Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, адже, ратифікувавши її, Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини, що може розглядати заяви, подані особами, які скаржаться на порушення прав, гарантованих цією Конвенцією. З 1997 р. до 2016 р. близько 8 тис. осіб звернулися до Європейського суду з прав людини зі скаргами на порушення Україною їхніх прав і свобод. Європейським судом з прав людини стосовно України було ухвалено 1 126 рішень [10]. Зокрема, у 2003 р. він виніс рішення щодо суті у шести справах за заявами осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. У цих справах, що стосувались умов утримання засуджених, було констатовано порушення прав, гарантованих ст. 3 (заборона катувань, нелюдського й такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання), ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя та кореспонденції), ст. 9 (право на свободу релігії) та ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту) Конвенції про захист прав людини і основних свобод¹.

Крім створення нової бази джерел із використанням міжнародних стандартів у галузі прав людини, завдання ефективного забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, також передбачало й відповідну адаптацію чинного законодавства до сучасних європейських і міжнародних документів у галузі прав людини, що полягає в поетапному ухваленні та впровадженні законів і підзаконних нормативно-правових актів, розроблених з урахуванням права Європейського Союзу, а також у внесенні відповідних змін до чинних нормативно-правових актів України.

Під адаптацією законодавства України до законодавства Європейського Союзу в цілому розуміється послідовний процес наближення її правової системи, що містить у собі законодавство, правотворчість, юридичну техніку, практику і правозастосування, до правової системи Європейського Союзу відповідно до критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір до нього приєднатися [11, с. 131]. Завдання забезпечення реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та відповідна адаптація національного законодавства до законодавства ЄС знайшли своє законодавче оформлення в ухвалених Верховною Радою законах «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства

---

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.10.2020).

України до законодавства Європейського Союзу»¹ та «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»², що закріпили комплекс завдань з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, спрямованих на реалізацію державної політики та пріоритетних напрямків розвитку правової системи України шляхом удосконалення нормотворчої діяльності органів державної влади та запровадження єдиної системи планування, координації та контролю роботи з адаптації законодавства. Завдання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу також було закріплене в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, ст. 114 якої встановлює, що «сторони визнають важливість адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Україна забезпечує, щоб існуючі закони та майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з *acquis* ЄС»³.

Щодо адаптації законодавства, яке безпосередньо стосується правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, насамперед слід відзначити ухвалений у 2013 р. так званий євроінтеграційний закон – Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання»⁴, ухвалення якого розглядалося як необхідний крок для підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом [2, с. 67]. Він вносить зміни та доповнення до статей Кримінально-виконавчого кодексу України, якими регулюються порядок і умови виконання та відбування таких видів кримінальних покарань, як позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі.

---

¹ Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21.11.2002 № 228-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-IV> (дата звернення: 15.10.2020).

² Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 15.10.2020).

³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 21.03.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 15.10.2020).

⁴ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання : Закон України від 05.09.2013 № 435-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-18> (дата звернення: 15.10.2020).

Ще одним важливим кроком до утвердження в Україні міжнародних стандартів поведінки із засудженими стало ухвалення у 2014 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів»¹, яким визначено стратегію і тактику державної політики щодо реформування органів та установ виконання покарань відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини. Зміни, закріплені цим Законом, суттєво покращували правове становище осіб, засуджених в Україні до позбавлення волі. Так, принциповою зміною став підхід до визначення праці засуджених як до їх суб'єктивного права: відповідно до ст. 26 Європейських пенітенціарних правил² замість обов'язку засуджених працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, встановлювалось право засуджених працювати на таких роботах³. Законом було також урегульовано порядок надання засудженим тривалих побачень та оформлення пенсій, розширено перелік кореспонденції, що не підлягає перегляду, змінено формулювання щодо виконання засудженими законних вимог адміністрації, закріплено право користуватися мобільним зв'язком та Інтернетом тощо⁴. Крім того, на підставі та на виконання положень згаданого Закону було ухвалено цілу низку підзаконних нормативних актів, зокрема накази Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань», «Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет», Наказ Мін'юсту України та МОЗ України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» тощо.

Необхідність забезпечення умов для реальної можливості засуджених скористатися правами, наданими Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо

---

¹ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України : від 08.04.2014 № 1186-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18> (дата звернення: 15.10.2020).

² Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 15.10.2020).

³ Там само.

⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 15.10.2020).

адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», зумовила ухвалення у 2016 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених»¹, яким було суттєво розширено права засуджених до позбавлення волі (зокрема, витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу), врегульовано питання пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі, які фактично за чинними нормами Кримінально-виконавчого кодексу України не могли скористатися цим правом, а також внесено зміни щодо прав засуджених до позбавлення волі на користування глобальною мережею Інтернет.

Висновки

Отже, законодавчі зміни, які відбулися останніми роками в Україні, дозволили істотно наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі до міжнародних стандартів поводження із засудженими. Розглянуті нововведення українського законодавства є прямим відбиттям норм, принципів і рекомендацій міжнародних норм права, які дедалі більше входять у практику діяльності установ та органів вітчизняної пенітенціарної системи. Однак завдання інтеграції до Європейського Союзу вимагає не лише формального приведення національних норм і правил у відповідність до європейських стандартів у галузі прав людини, а й реального дотримання цих прав і свобод, їх належної охорони та захисту, що, зокрема, потребує подальшого реформування вітчизняної пенітенціарної системи та організаційно-правового забезпечення діяльності її органів та установ з використанням сучасного міжнародного досвіду. Практичне вирішення проблеми застосування у пенітенціарній системі України міжнародних стандартів поводження із засудженими, зокрема, передбачає:

- запобігання забороненим способам поводження із засудженими, що принижують їх людську гідність;
- забезпечення законності діяльності персоналу установ та органів, що виконують покарання;
- приведення у відповідність до згаданих стандартів умов утримання засуджених, забезпечення належного медичного обслуговування, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених тощо;

---

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016 № 1492-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19> (дата звернення: 15.10.2020).

- створення дієвої системи ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених до позбавлення волі;
- розширення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі тощо.

Реалізація зазначених заходів дасть змогу суттєво наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі в Україні до відповідних міжнародних стандартів поведження із засудженими й можливість покращити стан дотримання прав позбавлених волі осіб, а також посилити гарантії їх здійснення.

Список бібліографічних посилань: 1. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань: методичні рекомендації / уклад. О. В. Романюк, В. О. Човган. Біла Церква, 2016. 131 с. 2. Лисодед О. В. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поведження із засудженими у кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі Закону України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII). *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 30. С. 64–76. 3. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19–29. 4. Раданович Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали XIII регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 лют. 2007 р.) / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів : Юрид. ф-т Львів.нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. С. 69–71. 5. Беззуб І. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу. *Громадська думка про правотворення. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»*. 2016. № 1 (104). С. 7–15. 6. Цись Н. І. Імплементация норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України (Загальна частина) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1994. 25 с. 7. Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 195 с. 8. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с. 9. Коваль І. Експертиза нормативно-правових актів та їх проектів на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2009. № 1. С. 47–50. 10. Льошенко О. Україна займає перше місце серед країн Ради Європи за кількістю скарг, що перебувають на розгляді в ЄСПЛ. *Закон і Бізнес*. 2017. Вип. 7 (1305). URL: https://zib.com.ua/ua/127613-ukraina_zaymae_pershe_misce_sered_krain_radi_evropi_zal_kilki.html (дата звернення: 15.10.2020). 11. Сюр Н. В. Правова інтеграція України до Європейського Союзу: теоретико-

правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 183 с.

Надійшла до редколегії 20.10.2020

Pochanska O. S. Peculiarities of Using International Legal Standards in the Field of Ensuring the Rights of Persons Sentenced to Deprivation of Freedom in Ukraine

It is established that international standards in the field of human rights are developed by international organizations and institutions, specified in the process of law enforcement of international judicial agencies, and subsequently applied in certain national systems, directly influencing the development of legislation and national practice of protecting the convicts. It is noted that international standards for ensuring the rights of persons sentenced to imprisonment define the mandatory or recommended for states normative minimum legal status of a convict, including his legal protection and the relevant legalities and responsibilities of state agencies and officials. The content and characteristic features of international legal standards in the field of human rights are determined. The main forms of using international legal norms, principles, rules and recommendations on the legal status of persons sentenced to imprisonment in the national legislation of Ukraine are highlighted; their content is analyzed. It is emphasized that the practical solution to the problem of application of international standards of convicts' treatment in the penitentiary system of Ukraine, in particular, provides: prevention of prohibited methods of treatment of convicts that degrade their human dignity; ensuring the legality of the activities of the staff of penitentiary institutions and agencies; bringing the conditions of detention of convicts into compliance, providing proper medical care, general education and vocational training of convicts, etc.; creation of an effective system of resocialization and social adaptation of convicts; expansion of public control over the observance of the rights of convicts while serving a criminal sentence in the form of imprisonment.

Key words: rights and freedoms, international and legal human rights standards, international standards of treatment of prisoners, international cooperation, implementation, ratification, adaptation, condemned to imprisonment.

Мурат Абдикасович Садиков,

*доктор економічних наук, професор,
Харківський національний університет
внутрішніх справ;*

 <https://orcid.org/0000-0003-1249-2359>,
e-mail: mas1212@ukr.net

ЗАХИСТ ПРАВ КЛІЄНТІВ У ПРОЦЕСІ МІКРОКРЕДИТУВАННЯ

З'ясовано негативні сторони овердрафту в процесі оформлення та обслуговування клієнтів. Менеджери банків вдаються до зловживань, не пояснюють досконало умови мікрокредитування, а також не створюють умов для управління залишками коштів і контролю за ними. Скарги клієнтів розглядаються формально, без їхньої участі. Користуючись довірою клієнта, менеджери банків пропонують різноманітні послуги з метою отримання комісійних. Запропоновано посилити державний контроль за діяльністю банківського сектора.

Ключові слова: овердрафт, мікрокредит, відсоткова ставка, штраф, комісійні збори, кредитний ліміт.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У банківській сфері існує безліч послуг з надання кредитів для клієнтів. Вони тією чи іншою мірою збігаються із загальноприйнятим становищем банківських послуг і відрізняються лише процентними ставками.

Серед них на особливу увагу заслуговує овердрафт. Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг в Україні (Нацкомфінпослуг), не проводить оцінювання якості фінансових послуг, у тому числі за овердрафтом, що призводить до зловживань банківськими структурами під час надання фінансових послуг населенню, встановлення завищених комісійних тарифів за послуги та обману клієнтів, які вони здійснюють, користуючись фінансовою недосвідченістю і довірою клієнтів, що викликає недовіру громадян до державних інститутів, зокрема НБУ, в складній соціально-економічній і політичній ситуації.

Прикладом того є діяльність державного банку України «Ощадбанк» у процесі кредитування заробітної плати за схемою «овердрафт». Тому головним завданням статті є аналіз та висвітлення недоліків схеми овердрафту в процесі мікрокредитування працівників установ, організацій і підприємств.

Стан дослідження проблеми

Фінансова система відіграє дуже важливу роль у відтворювальному процесі економіки і підтримці потреб населення у кредитних ресурсах. Водночас непряме використання банківськими установами фінансових інструментів для збагачення породжує недовіру клієнтів до всієї системи фінансових інститутів [1].

Особливо це стосується державних банків, де значна частка акцій належить державі. Суб'єкти державної форми власності в банківській сфері як рівноправні партнери у ринковій економіці повинні дотримуватися загальноприйнятих законів та норм і бути зразком для ведення бізнесу. Замість цього банки, користуючись належністю до держустанови, зловживають цим становищем, обманюючи фізичних і юридичних осіб. Під час з'ясування обставин вони посилаються на договір, підписаний клієнтом, де заздалегідь передбачено механізм його обману всупереч усім законам і положенням про банківські послуги, що рідко спостерігається в акціонерних комерційних банках [2]. На скарги клієнтів зазначають, що «треба уважно читати умови договору», що «вони попереджали», що клієнт «сам обрав вид послуги через особистий кабінет» тощо. Центральні органи банків України ретельно не вивчають звернення громадян і не виявляють помилки банківських працівників, за винятком окремих випадків. Нацкомфінпослуг України не завжди звертає увагу на дрібниці, що надає банкам можливості для зловживань.

У світовій економіці споживче мікрокредитування потреб широких верств населення відіграє дуже важливу роль у підтримці життєвого рівня і відтворювальному процесі домашнього господарства, сімейного, малого і середнього бізнесу [3]. Водночас у практиці банківського сектора національної економіки спостерігається намагання отримувати високі комісійні від малозабезпечених верств населення. Великий бізнес перебуває в занепаді, попит на кредитні ресурси – на стадії очікування, обіг грошової маси уповільнюється, тому банки намагаються залучити кошти потенційних клієнтів і вдаються до всіляких хитрощів. На відміну від овердрафту мікрокредитування (переклад англ. *microcredit*) – надання незначної суми кредиту особам, які не мають доступу до традиційного банкінгу. Вартість мікрокредиту звичайно є вищою за банківський займ. Генеральна Асамблея ООН оголосила 2005 р. роком мікрокредитування, а у 2006 р. засновник *Grameen Bank* Мухаммад Юнус отримав Нобелівську премію світу в галузі економіки. Але й досі триває дискусія про доцільність мікрокредитування [4]. Світова спільнота банкірів також не має єдиної думки щодо теорії М. Юнуса і вказує

на недосконалість його практичної діяльності¹. Мабуть, це пов'язано з недоотриманням великих комісійних зборів банками і жадібністю банкірів. Місця, де обертаються великі гроші, завжди привертають увагу криміногенних структур та особистостей, які вважають, що гроші вирішують усе.

Про це свідчить дослідження фахівця з інвестицій Х. Синклера, на думку якого, спосіб боротьби з бідністю на планеті шляхом організації мікрофінансування має аморальний характер, а його доцільність теоретично не доведено².

На думку юридичного консультанта й оглядача журналу «Економіка та Життя» О. Бичкова³ і С. Суранова⁴, мікрокредитування матиме тенденцію до збільшення, якщо ринок банківських послуг стане прозорим. Для цього необхідно вдосконалювати електронний документообіг мікрофінансів. В Україні середній розмір «займу до заробітної плати» за 2013–2018 рр. виріс на 13,6 %.

У країнах ЄС і США ринок мікрокредитування освоюють онлайн-компанії. Перевага онлайн-банкінгу полягає в терміновості надання кредиту (не більше 5–7 хв.), у тому числі «займів до зарплати»⁵.

За аналітичними даним НБУ і провідних акціонерно-комерційних банків (АКБ), обсяг мікрокредитування в Україні зростає, але спектр послуг є обмеженим. Наприклад, мікрокредит неможливо використовувати для відкриття власного бізнесу, погашення іншого кредиту, розрахунків у кафе, ресторанах, їдальнях тощо⁶.

Відсоток за використання мікрокредиту, в т. ч. овердрафту, становить від 42 до 75 %, а в деяких державах досягає 400–500 % річних.

---

¹ Приходько О. Мухаммад Юнус: банкир, которий спасет мир // ZN,UA : сайт. 29.12.2006. URL: https://zn.ua/foreign_economics/muhammad_yunus_bankir_kotoryu_spaset_mir.html (дата звернення: 18.12.2020).

² Исповедь микрофинансового еретика. Как микрокредитование предало бедных. Книга в кратком изложении // Livejournal : сайт. 02.03.2018. URL: <https://taxfree.livejournal.com/1570015.html> (дата звернення: 18.12.2020).

³ Бычков А. Компания часто выдает займы: грозит ли ей ответственность за незаконную банковскую деятельность // Экономика и жизнь : сайт. 04.06.2015. URL: <https://www.eg-online.ru/article/282782/> (дата звернення: 18.12.2020).

⁴ Суранов С. Микрокредиты за рубежом // Экономика и жизнь : сайт. 14.06.2013. URL: <https://www.eg-online.ru/article/213911/> (дата звернення: 18.12.2020).

⁵ Кудинова В. Как используют микрокредиты жители Европы и США // Hotline finance : сайт. URL: <https://hotline.finance/articles/kak-ispolzuyut-mikrokredity-zhiteli-evropy-i-ssha> (дата звернення: 18.12.2020).

⁶ Боруа Н. Украинский рынок микрокредитов (обзор) // PROSTOBIZ.UA : сайт. 23.11.2006. URL: https://www.prostobiz.ua/kredity/stati/ukrainskiy_rynok_mikrokreditov_obzor (дата звернення: 18.12.2020).

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в узагальненні нормативних положень НБУ, банків і кредитних установ в умовах інтеграції фінансової системи України до світової спільноти. *Головне завдання* – аналіз думок фахівців банківської сфери за різними літературними джерелами з метою підвищення правової освіти молоді. Для досягнення мети і вирішення завдання використано розрахунково-конструктивний і порівняльний методи аналізу: зіставлення, визначення відносних та абсолютних значень показників різних банків. Правова необізнаність населення, особливо молоді, у процесі мікрокредитування за схемою «овердрафт» призводить до погіршення матеріального становища широких верств населення. В умовах фінансової кризи та скорочення обігу грошей мета банківського сектора – збагачення на біді найбільш незахищених верств населення або на їх намаганнях покращити умови життя. Безумовно, гроші відіграють важливу роль у відтворювальному процесі малого й середнього бізнесу, а також домогосподарств. Тому думки щодо ідеї лауреата Нобелівської премії Мухаммада Юнуса (Пакистан) розділилися: дехто вважає її профанацією, проте інші визнають її реальною і такою, що може бути задіяна в умовах українських реалій, незважаючи на негативне ставлення фахівців (наприклад Х. Синклера) до її практики і недосконалість теорії мікрокредитування в цілому. Тому головна мета дослідження – ініціювати обговорення для широкого загалу, фахівців і професійних банкірів проблеми мікрокредитування, яка діє в сучасних умовах у практиці банківських послуг, і з урахуванням досвіду банківського сектора зарубіжних країн запропонувати альтернативні варіанти мікрокредитування заробітної плати за схемою «овердрафт» в Україні.

Наукова новизна дослідження

В умовах фінансової кризи трансформація фінансової системи відбувається в інформаційному вакуумі, коли нові розробки фінансових інституцій держави не отримують достатнього висвітлення, а старі методи роботи ще функціонують. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що клієнтам банків і користувачам послуг кредитних установ дуже складно вибирати оптимальний варіант фінансування родинного бізнесу або власних потреб на короткотерміновий період часу з урахуванням власних фінансових можливостей.

Виклад основного матеріалу

В умовах фінансової кризи і скорочення грошового обігу, як зазначено вище, банківський сектор вигадує всілякі варіанти отримання комісійних із кишені клієнтів банку. Одним із таких варіантів стягнення грошей є схема «овердрафт»¹.

---

¹ Лисицина А. Що потрібно знати про овердрафт під зарплатну картку, перш ніж почати користуватися цією послугою // BANKCHART.UA : сайт.

Овердрафт (у перекладі з англ. *overdraft* – понадпланові витрати, перевитрати) – тобто кредитування банком розрахункового рахунку клієнта для оплати товарів (послуг) у випадках недостатності або відсутності на розрахунковому рахунку клієнта-позичальника грошових коштів. Овердрафт¹ приваблює клієнтів зручністю і доступністю незначних кредитних ресурсів без застави та повторного оформлення документів [4].

За роз'ясненням НБУ, овердрафт (*overdraft*) – форма короткострокового кредиту в межах встановленого банком ліміту, що дозволяє здійснювати розрахунки, коли у клієнта на поточному рахунку недостатньо коштів. За умов овердрафту кредитування банком розрахункового рахунку клієнта здійснюється для оплати розрахункових документів у разі нестачі або відсутності коштів на такому рахунку клієнта-позичальника. Банк списує кошти з рахунку клієнта в повному обсязі, тобто автоматично надає клієнту кредит на суму, що перевищує залишок коштів. Овердрафт відрізняється від звичайного кредиту тим, що для погашення заборгованості використовуються всі кошти, що надходять на рахунок клієнта.

Саме тут ховається ризик. У цьому разі банк використовує власні фінансові ресурси для мікрокредитування працівників установи в межах 1 500 грн за домовленістю з керівництвом установи. Банківська таємниця і Положення про захист конфіденційних даних не дозволяють отримувати достовірну інформацію. Однак розрахунки свідчать, що коли заробітна плата дорівнює 3624 грн. на місяць, то частка мікрокредиту – 1500,00 грн. – становить 41,4 % $((1500,00/3624)*100)$; якщо 1000,00 грн. – 27,6 % $((1000,00/3624)*100)$ і 500,00 – 13,80 % $((500,00/3624)*100)$ відсотків на місяць. При цьому за умовами договору між клієнтом (працівником установи) і банком за наданий мікрокредит за схемою «овердрафт» банк утримує 3,25 % від заробітної плати кожного працівника на місяць від суми використаного ліміту (станом на 1 липня 2018 р.). Працівники Ощадбанку не повідомляють, що ця операція прирівнюється до отримання коштів готівкою. В інших банках це 3–4 % без обмежень суми з кредитної картки, а не картки заробітної плати.

15.09.2011. URL: http://www.bankchart.com.ua/kreditni_kartki/statti/scho_potribno_znati_pro_overdraft_pid_zarplatnu_kartku_persh_nizh_pochati_koristuvatisya_tsieyu_poslugoju/ (дата звернення: 18.12.2020).

¹ Кочових О. Овердрафт: основні властивості банківського продукту // BANKCHART.UA : сайт. 15.09.2011. URL: https://bankchart.com.ua/kreditni/statti/overdraft_osnovni_vlastivosti_bankivskogo_produkту (дата звернення: 18.12.2020); Что такое овердрафт, и чем он отличается от кредита // PROSTOBANK.UA : сайт. URL: http://www.prostobank.ua/potrebitelskie_kredity/stati/chto_takoe_overdraft_i_chem_on_otlichaetsya_ot_kredita (дата звернення: 18.12.2020).

Звісно, джерелом отримання доходу є комісійні збори, у тому числі штрафні відсотки, з юридичних і фізичних осіб. Безумовно, кредити треба повертати своєчасно. Але що робити клієнту в разі затримки заробітної плати установою або виникнення форсмажорних обставин (COVID-19)? Ні керівник держустанови, ні банк не дають відповіді на це питання, посилаючись на Цивільний кодекс України. Тому керівникам держустанов, підприємств чи фірм треба узгоджувати умови надання мікрокредиту за рахунок заробітної плати. Проте існує думка, що керівник підприємства не відповідає за фінансові послуги банків. Банки надають своїм працівникам безвідсотковий кредит, тому клієнтам банку, тобто працівникам держустанов, які мають депозитний рахунок (за договором), теж треба дати кредит у межах обмеженого ліміту за певний (пільговий порівняно з овердрафтом) відсоток.

Інтереси держустанови і держбанку збігаються щодо благонадійності клієнта, коли працівника офіційно оформлено, а його документи перевірено. Овердрафт широко використовується і в зарубіжній практиці комерційних банків незалежно від соціального становища клієнтів і за невеликий відсоток (0,35–0,55 %) з можливістю контролю за використанням кредитного ліміту без додаткових комісійних. В Ощадбанку України послуга з друкування відомості коштує 50 грн. Усе зроблено для обмеження контролю клієнтом власних ресурсів.

У країнах ЄС існують інші визначення, наприклад, овердрафт (*overdraft*) перекладається як «короткостроковий кредит» (*over* – понад, *draft* – проект). У будь-якому банку безупинно розповідають, що надається він виключно «благонадійним клієнтам, понад їх залишок на поточному рахунку в цьому банку в межах заздалегідь обумовленої суми». Банк ніби дає трошки в борг для підприємців малого і середнього бізнесу.

На практиці це виглядає як перевитрата коштів на картковому рахунку, що може виявитися корисним резервом для незапланованих видатків. Тобто банк довіряє клієнтові певну суму кредиту до картки заробітної плати. Ощадбанк не видавав окрему кредитну картку до 1 вересня 2018 р., що є порушенням Положення НБУ, але надає певну кредитну суму, якою можна скористатися в разі відсутності чи нестачі коштів на розрахунковому рахунку за заробітною платою або під час переведення грошей у готівку, але не більше того. Первісна схема надання мікрокредиту за схемою «овердрафт» була розрахована для малого та середнього бізнесу. Чому кредитується заробітна плата в держустановах, не зрозуміло. Можливо, низька заробітна плата держслужбовців вимагає додаткового кредитування і повернення коштів у банк, або це здійснюється, щоб розробники цієї ідеї збагачувалися на біді цієї категорії працівників.

Слід зазначити, що овердрафт має серйозний недолік. Відсотки за ним є набагато вищими, ніж у разі звичайного кредитування, а погашати його треба відразу ж і повністю, а не частинами. Це може призвести навіть до того, що банк за власною ініціативою збільшить розмір овердрафту, що позбавить від необхідності в разі чого просяти додатковий кредит.

Утім, спокуса витратити надані в борг гроші банку буває такою великою, що овердрафтом користуються навіть ті, хто не бере в борг ніколи. Тому овердрафт можна назвати якоюсь подобою «допінгу» для клієнтів, які сильно залежать від грошей. Для власників пластикових карт він водночас стає спокусою взяти набагато серйозніший кредит.

А ось кредит уже дається на певний строк, і схема його погашення, на відміну від овердрафту, є такою, що сума роздробляється, як правило, на рівні частини і розподіляється в часі. Існують різні кредити (кредитування) – з відновлювальними кредитними лімітами або розподілені, де передбачається повернення позичених грошей частинами. Можна використати кредит відразу і вносити кошти частинами. На повернену частину грошей кредитна лінія оновлюється. Овердрафт небезпечний тим, що його неможливо сплачувати частинами, як звичайний кредит.

Овердрафт комусь подобається, комусь – ні. Явний плюс при цьому: картка не блокується за умови відсутності (на кінець місяця) власних коштів, із мінусовим балансом на рахунковій картці, а її власник (ця) з часом звикає до цього і забуває, що витрачає не своє. Наприклад, якщо використовувати кредитні кошти банку 1500 грн. щомісяця, клієнт банку сплачує 585,00 грн. рік від лімітованої суми 18 000,00 грн. (табл. 1).

Таким чином, для контролю і використання кредитного ліміту банку треба витратити 1689,00 грн [61 476,00 – (41 787+18 000,00)] власних коштів протягом року. А якщо відкладати кошти на депозитний рахунок 1500,00 грн щомісяця на умовах 14 % річних (без капіталізації), власник отримає 210 грн за рік [(1500 грн × (14/12/100) × 12], тобто у 8,04 рази (1689,00/210,00) менше, ніж витрачає.

Залишається тільки запам'ятати найбільш типові ознаки овердрафту: короткий строк і перехідний характер; високі відсотки, які стимулюють якомога швидше його завершити, і потужні каральні методи. До речі, відсоток за овердрафтом нараховується щодня на непогашені залишки. На думку фахівців, в остаточному варіанті для громадян це досить привабливий продукт. Він дозволяє швидко вирішити проблему фінансування короткострокової заборгованості в періоди, коли витрати тимчасово перевищують надходження грошей на рахунок, та й платити доводиться лише за фактично використані суми. Треба уважно відслідкувати ситуацію, і необхідно бути

особливо обережними, тому що можна забути про свої принципи не робити боргів. Хоча зовсім не обов'язково використовувати наданий овердрафт. Навпаки, треба знати, що у вас є завжди резерв.

Таблиця 1

**Оцінка використання кредитного ліміту
за схемою «овердрафт» (Ощадбанк)**

Місяць	Заробітна плата за мі- сяць, грн	Сума кредиту, грн	Усього коштів на рахунку клі- єнта, грн	Відсоток за ви- користання кредитного лі- міту, %*	Комісійна винаго- рода банку, грн			Залишок кош- тів на рахунку клієнта, грн
					За оверд- рафт	Послуги банкома- тів**	Інтернет банкінг***	
Сі- чень	3623,00	1500,00	5123,00	3,25	48,75	12,00	80,00	3482,25
Лю- тий	3623,00	1500,00	5123,00	3,25	48,75	12,00	80,00	3482,25
...								
Гру- день	3623,00	1500,00	5123,00	3,25	48,75	12,00	80,00	3482,25
За рік	43476,00	18000,00	61476,00	–	585,00	144,00	960,00	41787,00

Примітка: *станом на 1 липня 2018 р.; **Клієнт перевіряє баланс мінімум чотири рази на місяць, $4 \times 3 = 12,00$ грн; ***залежно від провай-дера послуг 80–120 грн на місяць (з 1 жовтня 2018 р. – 7 грн).

Існують інші можливості взяти кредит на споживчі потреби. Для цього треба обов'язково укласти з банком інший договір на споживчий мікрокредит. Цей кредит не залежить від заробітної плати та інших джерел доходу. Клієнти, які не мають окремої кредитної картки, крім картки заробітної плати (практика роботи Ощадбанку), роблять помилку і не мають можливості контролювати кредитні ресурси за схемою «овердрафт» у процесі сплати за товари (послуги) через термінали, більш того, процентна ставка тут є набагато вищою, ніж у разі звичайного кредитування споживчих потреб (табл. 2).

Міжнародні аспекти фінансових послуг, у тому числі овердрафту (факторингу і форфрейтингу), висвітлено у працях І. І. Д'яконової, М. І. Макаренка, Ф. О. Журавки та ін. [3].

Відомі такі великі за розміром активів банки, які надають пільгові періоди за умов овердрафту під проект «зарплатна картка», за даними компанії «Простобанк Консалтинг» на 1 вересня 2011 р. (табл. 3).

Таблиця 2

**Відсоткові ставки за овердрафтом у національній валюті
(% річних) для корпоративних клієнтів¹**

Використання кредитних грошей, днів	Ставка *
1–3	19 %
4–7	19,5 %
8–15	20 %
16–30	20,5 %

* Ставка може бути знижена за умов комплексного використання продуктів банку (зарплатний проект, ЗЕД, валютнообмінні операції, інкасація, еквайринг, прийом платежів).

Таблиця 3

**Перелік великих комерційних банків України,
які надають пільгові періоди за схемою «овердрафт»²**

Банк	Відсоткова ставка	Пільговий період, днів
ПриватБанк	30 %	55 днів
	20–40 %	55 днів
	36 %	30 днів щодо кожної операції
Укрсоцбанк	30 %	45 днів
Правекс Банк	36 %	30 днів
Credit Agricole (індекс-банк)	28 %	30 днів
Кліринговий Дом	26 %	30 днів
Альфа-Банк	28 %	25 днів
БТА Банк	26–27 %	15 днів
Ерсте Банк	27–30 %	до 20 числа наступного місяця

Як бачимо з указаних показників, найменший відсоток (30 %) і найбільший термін (55 днів) погашення короткострокового кредиту

¹ Что такое овердрафт, и чем он отличается от кредита // PROSTOBANK.UA : сайт. URL: http://www.prostobank.ua/potrebiteltskie_kredity/stati/chto_takoe_overdraft_i_chem_on_otlichaetsya_ot_kredita (дата звернення: 18.12.2020).

² Там само.

дає «ПриватБанк», і, навпаки, найбільший відсоток (36 %) і найменший термін (30 днів) – «Правекс Банк». Поряд із цим інші банки надають широкий спектр послуг.

Другий важливий момент, на який має звернути увагу клієнт до узгодження і підписання договору про відкриття овердрафту, це ретельне вивчення всіляких комісій і відсотків, а також хитрощів банку-кредитора. Крім відсотків за користування кредитними коштами, існують й інші платежі за овердрафтом. «За обслуговування кредитного ліміту клієнту щомісячно може нараховуватися комісія в розмірі 1 % від суми встановленого на зарплатну карту кредитного ліміту. При цьому така комісія нараховується тільки в тому випадку, якщо за станом на кінець місяця кредитний ліміт був використаний», – додає Наталія Крісанова, заступник начальника відділу розробки банківських продуктів «Альфа-Банку»¹.

Ще один момент, на який слід звернути увагу, це вартість переведення в готівку кредитних коштів. За даними компанії «Простобанк Консалтинг», у деяких установах вона доходить до 3–5 % від суми, а в Ощадбанку – до 3,25 % (1 липня 2018 р.). «Під час установлення клієнтам кредитних лімітів на зарплатні картки банки нерідко використовують комісію за видачу кредитних коштів з карткового рахунку, розмір якої трохи більший (на 1,0–1,5 %), ніж комісія за зняття власних коштів з карткового рахунку. При цьому якщо клієнт знімає кредитні кошти з карткового рахунку не в мережі банку або банків-партнерів, то така комісія не відрізняється від комісії за зняття власних коштів з карткового рахунку», – розповідає Н. Крісанова. «Якщо транзакція зі зняття готівки із зарплатної картки через банкомат обслуговуючого банку не обкладається комісією, то за зняття готівки за тією ж картою, але з урахуванням умов овердрафту банк може стягувати комісію. Оптимальне рішення – використовувати овердрафт для безготівкових розрахунків, оскільки такі операції ніякими додатковими комісіями не обкладаються», – додає Юлія Морозова, директор департаменту розвитку карткового бізнесу «ВАВБанку»².

Ще один варіант виходу із ситуації – відмова від продукту з невіправдано високим відсотком за зняття коштів через банкомати (адже, за даними «Простобанк Консалтинг», 33 банки з 38, що пропонують овердрафти, заявляють про безкоштовне переведення в готівку кредитних коштів). На практиці багато банків, серед інших Ощадбанк, утримує комісійні за переведення коштів у готівку.

Нарешті, на окрему увагу заслуговують ставки і комісії, які застосовуються в разі прострочення платежу. У цілому в кожного банку своя політика щодо штрафних санкцій на випадки, якщо кредит не

---

¹ Там само.

² Там само.

повертається своєчасно. Банки можуть установлювати підвищені процентні ставки на прострочену заборгованість або певну пеню за кожен день прострочення платежу. «Контролювати графік погашення та зобов'язання за кредитом допоможе виписка, яку можна взяти в будь-якому відділенні обслуговуючого банку, де позичальникові зобов'язані зробити на його запит відповідну розбивку виплати непогашених зобов'язань перед банком з урахуванням усіх нарахованих комісій і відсотків», – радить Юлія Морозова¹. На жаль, Ощадбанк не дає виписку, більш того, вимагає у клієнта 50 грн. за послуги. Співробітники банку не мають уявлення про відмінність між витягом для фіскальної служби і звичайним – для перевірки балансу клієнта.

Незважаючи на розпорядження банку(ів), ці послуги є платними. Будучи клієнтом одного з комерційних банків або державного, ви не маєте змоги безкоштовно користуватися послугами, тобто в Україні нема єдиної банківської системи. Принцип «за все треба платити» перетворюється на інструмент банківських структур зі здирства грошових коштів клієнта.

Отже, ми зазначили можливі варіанти мікрокредитування за схемою «овердрафт», опубліковані в доступних джерелах інформації. Але є й інші «підводні камені», не відомі майбутнім клієнтам банків. Як бачимо з вищевикладеного, для виконання банківських вимог за овердрафтом треба не лише знати умови кредитування і підписати договір, клієнт повинен мати можливість управляти власним кредитним ресурсом і своєчасно погашати кредит. Такі умови, як короткостроковість і списання із заробітної плати суми кредиту, присипляють пильність клієнта і, з іншого боку, призводять до зловживань з боку банків.

Слід зазначити, що надання кредиту до заробітної картки – порушення Положення НБУ «Про затвердження Змін до Тарифів на послуги (операції), що надаються (здійснюються) Національним банком України, який виконує функції Платіжної організації, Центрального маршрутизатора і розрахунково-клірингового центру, розрахункового банку Національної платіжної системи «Український платіжний простір»².

---

¹ Там само.

² Про затвердження Змін до Тарифів на послуги (операції), що надаються (здійснюються) Національним банком України, який виконує функції Платіжної організації, Центрального маршрутизатора і розрахунково-клірингового центру, розрахункового банку Національної платіжної системи «Український платіжний простір»: Постанова Нац. банку України від 07.11.2018 № 118 // Національний банк України : офіц. сайт. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/07112018_118.pdf?v=4 (дата звернення: 18.12.2020).

Для використання кредитного ліміту банк повинен надати картку, окрему від картки заробітної плати. Водночас Ощадбанк з метою економії витрат на випуск банківських карт додає кредитний ліміт 1500 грн до зарплатної картки всім «бажаючим» за розробленим банком договором.

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій та інтеграції фінансової системи України до світової спільноти банківський сектор не має єдиної бази даних та уніфікованих мереж.

Ощадбанк посідає особливе місце серед банків і не має розгалуженої мережі терміналів: банківських точок лише 71, банкоматів – 69 (на 1,5 млн мешканців у м. Харків, станом на 1 січня 2019 р.)¹, він лише проголошує, що «ви можете» скористатися послугами будь-якого комерційного банку України, тому що Ощадбанк – державний банк. При цьому не можна подивитися в банкоматах залишки на рахунок чи роздрукувати залишки коштів на банківському рахунок, не кажучи про візуальне виведення залишку коштів на екран монітора. Ще гнітючіше становище спостерігається під час купівлі товарів або сплати комунальних та інших послуг. У разі нестачі коштів, включно з кредитними, з клієнта утримується 3,00 грн за перевірку залишку на рахунок, а в разі повторної – 7,00 грн тощо (станом на 1 травня 2018 р.). За надання інформаційних послуг оплата є найвищою серед банків і становить 7,00 грн.

Надійність клієнта повинна визначатися не сумою заробітної плати, місцем роботи і кредитним лімітом, а депозитним рахунком клієнта в банку-кредиторі, що є не меншим за суму кредитного ліміту.

Головна мета державного банку – поліпшення обслуговування населення і прискорення грошового обігу за рахунок залучення коштів юридичних і фізичних осіб.

На наш погляд, завдання державних інститутів, у тому числі банківського сектора, – бути прикладом у всіх сферах бізнесу. Клієнт, який користується банківськими послугами за схемою «овердрафт», повинен мати депозитний рахунок на суму кредитного ліміту, і в разі дострокового звільнення сума кредиту повинна автоматично списуватися з депозиту. У разі розірвання договору депозитного рахунку кредитні умови овердрафту повинні переглядатися і змінюватися. Ощадбанк не іде на такі умови клієнта, тому що клієнт за використання кредитних послуг банку сплачує 3,25 % на місяць, а банк на

---

¹ Ощадбанк в г. Харьков // PROSTOBANK.UA : сайт. URL: <http://www.prostobank.ua/spravochniki/otdeleniya/18/any/430> (дата звернення: 18.12.2020); Банкоматы Ощадбанка в г. Харьков // PROSTOBANK.UA : сайт. URL: <http://www.prostobank.ua/spravochniki/bankomaty/18/any/430> (дата звернення: 18.12.2020).

депозитний вклад клієнта виплачує лише 1 % на місяць, тобто за використання грошових коштів клієнта отримує на 2,25 % більше. У процесі порівнювання, аналізу і визначення ситуації з фахівцями Ощадбанку й інших банків з'ясовується, що надання банківських послуг за схемою «овердрафт» здійснюється тільки з дозволу керівника організації. З юридичної точки зору, керівник установи не несе відповідальності за банківські операції. Але уявіть собі, що терміново звільняється 90 осіб зі 100, які користуються кредитом овердрафт, витративши кредитний ліміт 90 000 грн (90 чол. (×) 1000 грн). Постає питання, хто має відшкодувати банку кредитний ліміт: 10 осіб, які залишились, керівник підприємства чи клієнти? З іншого боку, чому керівник установи дозволяє банку грабувати працівників за схемою «овердрафт»? До речі, інші банки надають лімітовані кошти за схемою «овердрафт» працівникам банку, тобто як безвідсотковий кредит.

Правову основу овердрафту роз'яснюють частина 1 ст. 1069 Господарського кодексу України [5] та інші нормативні положення НБУ. Слід зазначити, що бухгалтерський облік коштів за овердрафтом у банківській сфері є настільки заплутаним і зазнав стільки змін, що вимагає окремого дослідження.

Висновки

У системі заходів, спрямованих на зміцнення державності й довіри народу до влади, важливе місце посідають фінансово-кредитна система і зміцнення курсу національної валюти. Поряд із державними інститутами, відповідальними за конкретний сектор економіки, існують недержавні організації та комітети, покликані інспектувати перебіг реалізації фіскально-бюджетної та грошово-монетарної політики в державі. До них належить і Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг в Україні (Нацкомфінпослуг). На жаль, остання не дає відповіді щодо якості фінансових послуг, більш того, відділ зв'язку з громадою не йде на контакт із клієнтом, посилаючись на банківську таємницю. Нацкомфінпослуг не вивчає громадську думку, не відповідає на звернення громадян, а вимагає звернутись письмово після заагдження або приховування інформації, і, найголовніше, ніхто не несе відповідальності – ні ця Нацкомісія, ні банки. Мабуть, значна частина корупції у сфері фінансів відбувається за мовчазної згоди Нацкомфінпослуг.

Ощадбанк складає договори з надання фінансових послуг населенню некоректно, за задалегідь узгодженим планом, що формально затверджується Мінюстом України і його регіональними відділеннями. Тому Мінюсту слід розробити єдине типові положення для всіх суб'єктів НБУ згідно з міжнародним стандартом, відхилення від якого вважатиметься порушенням законності.

Відомо, що правопорушення в економічній сфері та заходи відповідальності перейшли з Кримінального в Цивільний кодекс України. При цьому міри покарання є нікчемними і не передбачають конфіскації майна відповідальної особи. Тому в Цивільному і Кримінальному кодексах слід посилити міру відповідальності відповідача за фінансові махінації. Якщо такі допущено завдяки потуранню держструктур, то все повинно виділятися на користь бюджету, в тому числі кошти з відповідальних осіб із метою виключення збагачення керівництва за допомогою корупційних схем.

Овердрафт як вид фінансових послуг не потребує додаткових витрат часу на оформлення документів. Для створення сприятливих умов використання мікрокредиту за схемою «овердрафт» позичальникам необхідно відкрити депозитний рахунок у банку на період дії овердрафту і користуватись мікрокредитом у межах ліміту. Держустанова спільно з банком дозволяє працівникам користуватись мікрокредитом за схемою «овердрафт». Д того ж установа зобов'язана платити за користування її працівниками банківськими послугами понад лімітований фонд заробітної плати. Лімітований фонд заробітної плати для мікрокредитування споживчих потреб працівників за схемою «овердрафт» необхідно вивести на позабалансовий рахунок установи.

В умовах фінансової кризи, зменшення грошового обігу і скорочення комісійних зборів банківських установ оцінювання праці банківських працівників має здійснюватися не за кількістю залучених клієнтів і їх фінансових ресурсів у банківській сектор, як це робиться зараз, а за якістю обслуговування населення за стандартною схемою з урахуванням трансформації фінансової системи відповідно до міжнародних стандартів у цій сфері.

Необхідно створити умови для управління власними коштами, не кажучи про кредитні ресурси банку, а не обкладати їх усілякими неможливими комісійними зборами. Ощадбанк декларує клієнтам, що буцімто заробітну плату можна отримати в будь-якому комерційному банку, але на практиці це не так, більш того, щоразу перед здійсненням трансакції неможливо перевірити наявність або залишок коштів на рахунку. Управління коштами через інтернет-банкінг затратне і не завжди зручне, до того ж неможливо вивести інформацію на екран монітора банкомата або термінала іншого банку. Тому треба створити єдину Національну систему банківських послуг з урахуванням інтеграції фінансової системи України до європейської спільноти.

Список бібліографічних посилань: 1. Афанасьєва А. Економічний контроль силами громадського суспільства: інституціональний підхід. *Економіка України*. 2018. № 4. С. 46–54. 2. Фінансово-економічна грамотність : підручник : у 2 ч. / за ред. О. Б. Жихор. Київ : Кондор, 2018. Ч. 2: Банківська система України, загальні поняття про облік,

аудит та економічний аналіз в умовах ринкової економіки. 440 с. **3.** Міжнародні фінанси : навч. посіб. / І. І. Д'яконова, М. І. Макаренко, Ф. О. Журавка та ін. ; за ред. М. І. Макаренка, І. І. Д'яконової. Київ : Центр учб. літ., 2012. 548 с. **4.** Мій бізнес. Райффайзен Банк Аваль: практичне видання для підприємців. Київ : Ед-Ворлд Прінт, 2011. 52 с. **5.** Ольховик О. Овердрафт в учете. *Налоги и бухгалтерский учет*. 2016. № 80. URL: <https://i.factor.ua/journals/nibu/2016/october/issue-80/article-22158.html> (дата звернення: 18.12.2020).

Надійшла до редколегії 21.12.2020

Sadykov M. A. Protection of Clients' Rights in the Microcredit Process

The author has analyzed the role and significance of overdraft for microcredit of the needs of the poor in the conditions of economic crisis and low wages. The positive and negative aspects of overdraft in the context of integration of the country's financial system into the world community have been clarified. Inconsistency of normative provisions of legislative acts reduces the efficiency of the banking sector of the economy. Bank managers resort to abuse, do not fully explain the terms of microcredit, and do not create conditions for the management of balances and control over them. Customer complaints are considered formally, without their participation. Using the trust of the client, bank managers offer a variety of services in order to receive commissions. The business reputation of a bank employee depends on the amount and amount of funds attracted by the client, but not on the quality of services. It has been offered to strengthen state control over the activities of the banking sector, as well as to increase the legal awareness of young people in the process of using financial services of foreign and domestic banks and credit institutions.

Key words: overdraft, microcredit, lending interest rate, a fine, service fee, lending limit.

УДК 342.951:351.741-049.5(477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.17>

Олександр Сергійович Скляр,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра тактичної спеціальної і фізичної підготовки;*

 <https://orcid.org/0000-0002-6179-3329>,
e-mail: 06041989@ukr.net;

Тихін Віталійович Шевченко,

*кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра тактичної спеціальної і фізичної підготовки;*

 <https://orcid.org/0000-0003-0366-7217>

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

З'ясовано рівень нормативного забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України. Проаналізовано нормативну базу, яка стосується діяльності Національної поліції України. Установлено, що на нормативному рівні закріплено норму щодо забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання ними службових обов'язків, але роз'яснення суттєї поняття особистої безпеки законодавець нормативно не закріпив.

В умовах реформування системи Міністерства внутрішніх справ України та діяльності Національної поліції України для забезпечення високого рівня виконання працівниками поліції своїх службових обов'язків потрібне нормативне регулювання змісту їх особистої безпеки, що припинить марні дискусії науковців у сфері висунення гіпотез щодо розуміння поняття «особиста безпека поліцейського».

Ключові слова: безпека, особиста безпека, нормативне забезпечення, поліцейський, службові обов'язки.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Саме визначення поняття «поліція» (Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку¹) свідчить про те, що правоохоронна діяльність належить до переліку професій із

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 28.10.2020).

підвищеним ризиком небезпеки й характеризується одним із найвищих рівнів професійного стресу [1, с. 181], травматизму та кількості випадків загибелі. Несення служби в поліції належить до специфічних умов праці, які можуть загрожувати і загрожують життю та здоров'ю працівника поліції, а життя й здоров'я поліцейського, як і будь-якого громадянина, визнаються Конституцією України найвищою цінністю (ст. 3)¹.

Для захисту від чинників небезпеки законодавець передбачив вигоду щодо забезпечення поліцейськими *особистої безпеки*. Однак у жодному нормативно-правовому документі зміст цього поняття не визначено. Тому необхідно сформулювати наукове визначення поняття *особистої безпеки* поліцейських (працівників Національної поліції України) під час виконання службових обов'язків.

Стан дослідження проблеми

Серед українських і зарубіжних учених, які досліджували деякі проблемні аспекти забезпечення *особистої безпеки* поліцейських, варто виокремити В. Б. Авер'янова, В. Г. Андросюка, А. В. Буданова, І. В. Власенко, Ю. В. Дубка, С. В. Городянко, А. В. Калашнікова, Я. Ю. Кондратьєва, М. В. Корнієнка, М. А. Котик, Т. М. Краснянську, В. А. Лаптія, В. А. Ліпкана, А. І. Папкіна, І. В. Пахаря, С. В. Петкова та С. І. Самигіна.

Проте, незважаючи на численні наукові напрацювання, присвячені тематиці *особистої безпеки* поліцейських, і досі не з'ясовано чимало питань, головним з яких є необхідність правового врегулювання поняття *особистої безпеки* та особливостей забезпечення *особистої безпеки* поліцейських.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналітичне зіставлення загальних підходів до визначення поняття «*особиста безпека*» під час виконання поліцейськими службових обов'язків. *Завданням* є впровадження правової ідеї щодо нормативного забезпечення *особистої безпеки* працівників Національної поліції України.

Наукова новизна дослідження

У статті вперше вноситься пропозиція щодо введення в нормативно-правові акти визначення поняття «*особиста безпека* поліцейського», що уможливить вирішення низки теоретичних і практичних питань, які стосуються *особистої безпеки* поліцейських. Безумовно, ця проблема є надзвичайно актуальною і багатоаспектною, однак вона ще не стала предметом розгорнутих наукових досліджень.

---

¹ Конституції України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 28.10.2020).

Виклад основного матеріалу

У ст. 44 Закону України «Про Національну поліцію» (далі – Закон), зазначено, що поліцейський може застосовувати фізичну силу, в тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення *особистої безпеки* та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не уможливило виконання поліцейських повноважень, покладених на нього законом¹.

Читаючи п. 1 розділу 6 Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затвердженого Наказом МВС України від 26 січня 2016 р. № 50, бачимо, що навчання з тактичної підготовки передбачає набуття та вдосконалення поліцейськими навичок володіння прийомами особистої безпеки в типових та екстремальних ситуаціях, у разі силового припинення протиправних проявів, а також у разі аварій, катастроф та інших надзвичайних ситуацій².

Крім того, в системі Національної поліції України у складі кримінальної поліції діє Департамент внутрішньої безпеки, до функцій якого належить «організація проведення заходів щодо забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції, їх близьких родичів та охорони майна»³.

Згідно з вимогами ст. 14 Закону України «Про охорону праці» кожен працівник, урівень з будь-яким працівником поліції чи представником іншої професії в Україні, зобов'язаний серед іншого «дбати про особисту безпеку і здоров'я, а також про безпеку і здоров'я оточуючих людей в процесі виконання будь-яких робіт чи під час перебування на території підприємства». Він несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог⁴.

На підставі аналізу нормативної бази, яка стосується діяльності Національної поліції України, встановлено, що на нормативному

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 28.10.2020).

² Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : затв. Наказом МВС України від 26.01.2016 № 50 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16> (дата звернення: 28.10.2020).

³ Про затвердження Положення про Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України : Наказ Нац. поліції України від 09.11.2015 № 83 // TRANZIT : сайт. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (дата звернення: 28.10.2020).

⁴ Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 2694-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> (дата звернення: 28.10.2020).

рівні закріплено норму щодо забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання ними службових обов'язків, а самого роз'яснення сутті поняття особистої безпеки там немає, тобто його нормативно не забезпечено.

Вимоги до особистої безпеки поліцейського є однозначними та полягають у тому, що поліцейський повинен володіти:

- фаховою підготовкою достатнього рівня;
- належними теоретичними знаннями;
- належними практичними навичками, необхідними для виконання службових завдань.

Однак ці вимоги є лише рекомендаційними до практичної діяльності поліцейських.

Становлення правової держави та формування дієвої системи забезпечення прав людини є неможливими без реформування правоохоронної системи. Постійно постають питання про вдосконалення ефективності виконання поліцейськими оперативно-службових завдань і створення якісно нової моделі взаємодії суспільства та поліції для забезпечення охорони прав і свобод людини. Рівень якості виконання поліцейським своїх службових обов'язків прямо пропорційно залежить від забезпечення його особистої безпеки.

У науковій літературі міститься чимало визначень понять «безпека» та «особиста безпека». У словнику С. І. Ожегова безпека визначається як стан, за якого не загрожує небезпека, це – захист від небезпеки. Під небезпекою, у свою чергу, розуміють загрозу заподіяння кому-небудь шкоди, загрозу життю та здоров'ю людини чи іншим її цінностям. Отже, небезпека – це ситуація, коли існує загроза безпеці, тобто сукупність умов і факторів, які є небезпечними для життєво важливих інтересів особи. Загроза як зовнішній чинник небезпеки, чинячи специфічний вплив на конкретного суб'єкта, зумовлює його особливий психологічний стан. Останній виступає психофізіологічною ознакою небезпеки. Людина, яка перебуває у стані небезпеки, відчуває тривогу й неспокій, для неї є характерними психічне напруження та інші негативні прояви [2, с. 84].

В. А. Ліпкан наголошує на багатогранності феномена безпеки. На думку вченого, безпека характеризує конкретний стан захищеності будь-якої держави та її спроможність протистояти змінам умов функціонування як таким, що мають як передбачуваний, так і спонтанний характер. Безпека – це гарантована конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз. Суть безпеки – постійне існування загрози і перманентна необхідність управління нею [3, с. 205–206].

Т. М. Краснянська визначає особисту безпеку суб'єкта як адекватний до впливу чинників і його провідних потреб стан захищеності

та відкритості, що забезпечує йому, з одного боку, фізичну і психічну цілісність, з іншого, – можливість відтворення та продукування низки цінностей, які підтримують процес його особистісного розвитку [4].

Відомий дослідник у сфері психології безпеки М. А. Котик розглядає безпеку людини як результат активної предметної діяльності людини, а її захищеність – як здатність людини не лише протидіяти виробничим небезпекам, а і головним чином не спричинювати своєю діяльністю вияв цих небезпек та їх реалізацію [5, с. 60].

С. В. Городянко, розглядаючи безпеку працівників ризиконебезпечних професій, зазначає, що професійна безпека працівників органів внутрішніх справ – це «конкретна характеристика самої діяльності, яка залежить від рівня професійної захищеності, але безпосередньо пов'язана з реальною мірою професійного ризику і здатністю осіб рядового та начальницького складу звести цей ризик до можливої межі при вирішенні професійно-службових завдань». Поняття «безпека діяльності» працівників органів внутрішніх справ, на думку вченого, необхідно розуміти як систему економічних, правових, матеріально-технічних, соціальних, психологічних, кадрових, інформаційних і спеціально-технічних заходів, спрямованих на усунення небезпечних для життя, здоров'я, честі, гідності та недоторканності осіб рядового і начальницького складу чинників під час виконання ними своїх посадово-функціональних завдань та обов'язків [6].

Доволі цікавим є підхід до визначення поняття «особиста безпека», запропонований А. І. Папкіним. На думку дослідника, особиста безпека працівників органів внутрішніх справ – це система правових, захисних, тактичних і психологічних заходів, яка дає можливість забезпечити збереження життя та здоров'я працівників органів внутрішніх справ за умови підтримання високого рівня професійних дій [7, с. 10].

Як же відбувається реалізація поліцейськими свого права на життя та здоров'я шляхом дотримання особистої безпеки? Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» та з метою забезпечення особистої безпеки поліцейських і запобігання загибелі, пораненням і травмуванню їх та інших осіб під час поводження зі зброєю міністр внутрішніх справ України затвердив Інструкцію із заходів безпеки при поводженні зі зброєю¹, яка є лише складовою частиною службової діяльності органів (закладів, установ) поліції та не розкриває всієї суті змісту особистої безпеки.

---

¹ Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю : Наказ МВС України від 01.02.2016 № 70 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16> (дата звернення: 28.10.2020).

Ми згодні з тим, що керівництво Національної поліції України приділяє особливу увагу забезпеченню особистої безпеки поліцейських. Наприклад, територіальними (міжрегіональними) органами Національної поліції України розробляються та затверджуються інструкції з охорони праці за напрямками роботи, тоді як існують встановленого стандарту інструкції з охорони праці для бібліотекаря, бухгалтера, вчителя, кухаря, покоївки тощо, врешті-решт існує Закон України «Про підвищення престижності шахтарської праці»¹, який на державному рівні забезпечує створення умов для високопродуктивної та безпечної праці шахтарів. Указані інструкції та закон сприяють розумінню особистої безпеки працівників указаних професій, і це – не вичерпний перелік.

Якщо розцінювати поліцейського як складну біосоціальну істоту, у просторі його особистої безпеки можна виокремити три шари захищеності – фізичний, психічний і духовний, які, у свою чергу, трансформуються у три тісно пов'язані компоненти особистої безпеки поліцейського: фізичний, психологічний та професійно-етичний. З огляду на те, що наша країна є правовою державою, має існувати ще і правовий компонент нормативного *забезпечення особистої безпеки поліцейського*.

Висновки

В умовах реформування системи МВС та діяльності Національної поліції України доволі актуальною та дискусійною є проблематика розуміння поліцейськими поняття «особиста безпека». Кардинальні розходження в розумінні особистої безпеки поліцейських існують доти, доки у правовій термінології не з'являться чітке визначення та нормативне регулювання вказаного поняття.

Тому пропонуємо нормативно забезпечити поняття «особиста безпека поліцейського» (наприклад, узявши за основу визначення науковців С. В. Городянко й А. І. Папкіна), що в подальшому чітко визначить напрямки роботи науковців стосовно розроблення методів, способів і засобів забезпечення особистої безпеки поліцейських для захисту їх життя і здоров'я та припинить марні дискусії науковців у сфері висунення гіпотез щодо розуміння досліджуваного поняття.

Якщо обґрунтовано нормативно забезпечити поняття «*особиста безпека поліцейського*», тобто закріпити в Законі України «Про Національну поліцію» чи у відповідному підзаконному нормативно-правовому акті, оскільки цей закон не зможе врегулювати всіх питань організації та діяльності поліції, то це рішення дасть поштовх до

---

¹ Про підвищення престижності шахтарської праці : Закон України від 02.09.2008 345-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-17> (дата звернення: 28.10.2020).

вирішення теоретичних і практичних питань стосовно конкретних заходів підвищення рівня особистої безпеки поліцейських до того рівня, щоб не наша країна рівнялася на поліцейські можливості зарубіжних країн, а вони на нашу.

Список бібліографічних посилань: 1. Лінник А. О. Кризи професійного становлення поліцейських. *Юридична психологія*. 2017. № 1 (20). С. 181–188. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/article/view/429/431> (дата звернення: 28.10.2020). 2. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини : підручник. Київ : Знання, 1999. 184 с. 3. Лішук Б. В. Особиста безпека як важлива складова в службовій діяльності поліцейських. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 4. С. 204–211. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyku/nvsy/04_2016/16lbvsdp.pdf (дата звернення: 28.10.2020). 4. Краснянская Т. М. Личная безопасность человека в проблемном поле психологии безопасности. *Вестник Ставропольского государственного университета*. 2005. № 40. С. 145–153. URL: <http://www.vestnik.stavs.ru/40-2005/19.pdf> (дата звернення: 28.10.2020). 5. Котик М. А. Психология і безпека : підручник. 3-є вид. перероб. і допов. Таллін : Валгус, 1989. 448 с. 6. Ковальська І. Е. Особиста безпека військовослужбовців Державної прикордонної служби України: сутність, структура та соціально-психологічні чинники її забезпечення. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. № 3. URL: http://www.nbu.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2011_3_18.pdf (дата звернення: 28.10.2020). 7. Папкин А. И. Личная безопасность сотрудников органов внутренних дел. Тактика и психология безопасной деятельности : учебник. М. : Акад. МВД России, 1996. 244 с.

Надійшла до редколегії 03.11.2020

Skylyar O. S., Shevchenko T. V. Normative Provision of Personal Safety of the Employees of the National Police of Ukraine

The level of normative provision of personal safety of the employees of the National Police of Ukraine has been clarified. The normative base of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine in regard to ensuring the personal safety of a police officer has been analyzed. It has been established that the normative level stipulates a norm on ensuring the personal safety of police officers in the performance of their official duties, but the legislator does not provide an explanation of the essence of the concept of personal safety. The lack of the definition of this concept in regulatory acts gives rise to a number of discussions among scholars in various fields of research.

The most successful definitions of the concepts of security and personal safety of law enforcement officers have been consistently studied.

In accordance with the Law of Ukraine “On the National Police” and in order to ensure the personal safety of police officers and to prevent the death, injury and trauma of them and others during the handling of weapons, the Minister of Internal Affairs of Ukraine approved

the Instruction on security measures when handling weapons, which is only a part of the official activities of police agencies (institutions, organizations) and does not reveal the essence of the content of personal safety.

It has been offered to regulate the high level of performance of police duties by police officers, i.e. to supplement the Law of Ukraine "On the National Police" or the relevant bylaws with the definition of "personal safety of police officers", which can help to address theoretical and practical issues on developing concrete measures to increase the personal safety of police officers and to stop discussions on understanding this concept.

Key words: security, personal safety, regulatory provision, a police officer, official duties.

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.18>

Микола Володимирович Старинський,

*доктор юридичних наук, доцент,
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету,
кафедра адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0003-2661-5639>,
e-mail: starinskiy_nik@ukr.net

**ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОБМЕЖЕНЬ
У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Статтю присвячено дослідженню поняття адміністративних обмежень, що використовуються уповноваженими державою органами у процесі регулювання господарської діяльності. На підставі аналізу як наукових джерел, так і практики правового регулювання господарської діяльності наголошено, що в сучасній юридичній науці категорія «адміністративні обмеження» в переважній більшості використовується для позначення результату відносин, пов'язаних із правопорушенням. Визначено ознаки адміністративних обмежень, що використовуються у правовому регулюванні господарської діяльності. Зазначено, що адміністративні обмеження можна класифікувати залежно від сфери господарської діяльності, об'єкта впливу, сфери використання, виду нормативного акта, в якому містяться адміністративні обмеження, та змісту адміністративних обмежень.

Ключові слова: правові обмеження, адміністративні обмеження, адміністративні обмеження господарської діяльності, господарська діяльність, правове регулювання.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Декларування Україною забезпечення прав і свобод людини і громадянина поставило перед нею низку завдань, вирішення яких стало запорукою її подальшого розвитку як демократичної та економічно розвиненої держави. Одним із таких завдань є реальне забезпечення прав і свобод у всіх сферах життєдіяльності, серед іншого й у сфері господарської діяльності.

Як показує аналіз практики здійснення господарської діяльності на території України, у процесі її правового регулювання дедалі частіше використовуються засоби, що мають імперативний характер. Одним із таких засобів, що активно використовується у правовому регулюванні господарської діяльності, є адміністративні обмеження.

Ураховуючи те, що адміністративні обмеження є характерними для адміністративно-командної економіки, від якої наша держава відмовилась, проголосивши свою незалежність, наразі дедалі частіше постає питання, що являють собою адміністративні обмеження, які використовуються у правовому регулюванні господарської діяльності, та які функції вони виконують у ринкових умовах.

Стан дослідження проблеми

Дослідження адміністративних обмежень, що використовуються у правовому регулюванні господарської діяльності, є досить складним, оскільки воно ґрунтується на теоретичних дослідженнях таких категорій, як «обмеження», «правові обмеження» та «адміністративні обмеження».

Дослідженням загальних питань обмежень у праві присвячено досить значну кількість наукових робіт, серед яких варто згадати праці таких учених, як С. С. Алексєєв, К. С. Бельський, А. Г. Братко, Д. А. Керимов, М. І. Козюбра, В. В. Лазарєв, О. В. Малько, Н. М. Оніщенко, М. М. Пархоменко, П. М. Рабінович, Ю. О. Тихомиров та ін. Дослідженням загальних засад адміністративних обмежень були присвячені роботи таких учених, як В. М. Бевзенко, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, Р. А. Калюжний, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Д. М. Лук'янець, О. П. Рябченко, В. Д. Сорокін, С. Г. Стеценко та ін.

Мета і завдання дослідження

Роботи зазначених учених стали підґрунтям нашого дослідження, проте, незважаючи на таку їх значну кількість, питанням застосування адміністративних обмежень у правовому регулюванні господарської діяльності практично не приділялось уваги. Ураховуючи зазначене, *метою* нашої статті є з'ясування поняття «адміністративні обмеження у правовому регулюванні господарської діяльності», а *завданням* – виділення їх видів.

Наукова новизна дослідження

Ця стаття є однією з перших праць, в якій на підставі комплексного дослідження як наукової літератури, так і чинного законодавства України формулюється визначення поняття «адміністративні обмеження у правовому регулюванні господарської діяльності» та виділяються їх види.

Виклад основного матеріалу

Аналіз сучасного стану правового регулювання господарської діяльності надає можливість говорити про те, що зі становленням ринкової економіки використання адміністративних обмежень як інструменту її регулювання збільшується. У цьому аспекті для встановлення об'єктивної необхідності та дієвості адміністративних обмежень

виникає закономірне питання виявлення їх видів та сфер застосування.

Виділення і дослідження адміністративних обмежень, що використовуються у правовому регулюванні господарської діяльності, вимагає чіткого окреслення терміна «адміністративні обмеження», і на цій основі можна визначити категорію «адміністративні обмеження у правовому регулюванні господарської діяльності» та виділити їх види.

Ураховуючи те, що Україна є правовою державою, та спираючись на положення ст. 19 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, говорячи про обмеження у правовому регулюванні господарської діяльності ми маємо виходити з того, що будь-які обмеження, що використовуються в регулюванні господарської діяльності, мають бути правовими, тобто передбаченими чинним законодавством. У цьому аспекті для усвідомлення сутності адміністративних обмежень, що використовуються в господарській діяльності, слід окреслити таку категорію, як «правові обмеження».

У своїй структурній основі категорія «правові обмеження» ґрунтується на понятті «обмеження». Словник української мови визначає термін «обмеження» як правило, настанову, що обмежує чий-небудь права, дії тощо¹. Тобто це встановлення певного правила, яке обмежує чийсь бажання чи прагнення. Закріплення обмежень у чинних нормативно-правових актах перетворює обмеження на правові.

Звернення до навчальної та наукової літератури свідчить про те, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки немає усталеного поняття «правові обмеження». Не вдаючись до характеристики всіх наявних поглядів щодо визначення вказаної категорії, згрупуємо їх та визначимо наявні наукові напрямки їх сприйняття. У найзагальнішому вигляді всі наявні підходи до розуміння категорії «правові обмеження» можна звести до п'яти основних.

Відповідно до першого підходу обмеження можна сприймати як особливу сукупність заходів і засобів системного характеру, які становлять певні труднощі та перепони для реалізації суб'єктивних прав і свобод [1, с. 7].

Відповідно до другого підходу обмеження сприймаються як певне зменшення обсягу прав і свобод суб'єкта правокористування [2, с. 40–47].

Представники третього підходу сприймають обмеження як повне вилучення прав суб'єкта або їх частини [3, с. 39–70].

---

¹ Обмеження // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/obmezhennja> (дата звернення: 19.12.2020).

Представники четвертого підходу співвідносять поняття обмеження з рівністю. Цей підхід ґрунтується на думці, відповідно до якої у праві закріплюються як рівність суб'єктів, так і їх нерівність, що виявляється у закріпленні в законодавстві різних пільг, імунітетів, привілеїв тощо. Саме враховуючи таку ситуацію, держава, намагаючись підтримати справедливість у суспільстві, встановлює для певних суб'єктів обмеження, отже, вони є інструментом установлення рівності суб'єктів [4, с. 9].

Представники п'ятого підходу розглядають обмеження як зміну змісту прав і свобод суб'єкта [5, с. 29].

Аналізуючи вказані підходи до сприйняття категорії «правові обмеження», можемо виділи такі їх особливості: а) правові обмеження являють собою зовнішній фактор, що впливає на права та інтереси суб'єктів права; б) вони мають інформаційну складову, тобто несуть цілеспрямовану інформацію про зміну поведінки суб'єкта; в) у своїй переважній більшості для суб'єкта права несуть негативну конотацію, а для суспільства – позитивну.

Узагальнюючи зазначене, можемо визначити *правові обмеження як використовувані уповноваженими органами засоби регулювання суспільних відносин, що мають характер виключень з правового статусу суб'єкта, спрямовані на забезпечення закріплених у законодавстві інтересів суспільства.*

Зазначене визначення далі будемо використовувати як основу для досягнення поставленої мети.

Подальша логіка дослідження вимагає звернути увагу на наявні підходи до розуміння категорії «адміністративні обмеження». Сьогодні в навчальній та науковій літературі існує декілька підходів до сприйняття адміністративних обмежень.

А. В. Басов вважає адміністративно-правові обмеження юридичними та фактичними наслідками діяльності уповноважених органів державної влади, що ґрунтується на законі та спрямовується на досягнення відповідних цілей, у результаті якої зменшуються варіанти дозволеної нормами права поведінки фізичних та юридичних осіб шляхом установлення різних меж такої поведінки, що обов'язково мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер¹.

В. М. Гарашук під адміністративним обмеженням розуміє встановлене та гарантоване державою правило поведінки, яке полягає у звуженні обсягу можливих дій суб'єктів адміністративних правовідносин для створення балансу між приватними та публічними інтересами [6, с. 290].

---

¹ Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 19.12.2020).

Т. О. Коломосьє сприймає адміністративне обмеження як вольовий акт суб'єкта владних повноважень, який встановлює обов'язок для учасників адміністративних правовідносин діяти у спосіб та в порядку, визначені таким обмеженням [7, с. 186].

А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко та Р. С. Мельник визначають адміністративні обмеження через категорію заборон, указуючи, що «заборона – це закріплений у нормі права спосіб, що встановлює суворе обмеження (недопущення) щодо здійснення чи нездійснення певної поведінки суб'єкта правовідносин; це категорична вказівка щодо необхідності утриматись від певного виду поведінки або бездіяльності; це категорична вказівка, яка виключає певну дію чи бездіяльність» [8, с. 85].

В. Г. Чорна розуміє адміністративні обмеження як визначені нормативно-правовими актами індивідуальні (суб'єктні) заходи адміністративно-правового характеру, спрямовані на координацію поведінки та дій суб'єкта-адресата у відповідних межах, що визначаються правовим статусом у системі публічного адміністрування [9, с. 56–59].

Як бачимо, у переважній більшості представники адміністративно-правової науки розглядають адміністративні обмеження як об'єктивізацію наслідку застосування до суб'єкта владного впливу уповноваженого органу. Безумовно, цей підхід є виправданим, проте акцент на використанні адміністративних обмежень лише в межах негативних або деліктних відносин є недостатньо обґрунтованим, оскільки чинне законодавство передбачає випадки використання адміністративних обмежень не лише до порушників, а й до суб'єктів, які мають бажання здійснювати певну діяльність (вимоги щодо відповідності зайнятій посаді), суб'єктів, які здійснюють певну діяльність (обмеження щодо сумісництва державних службовців), чи суб'єктів, які припинили здійснювати певну діяльність (заборона укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами – підприємцями, якщо протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування особа здійснювала повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи ухвалення відповідних рішень щодо діяльності цих суб'єктів). Ураховуючи зазначені ремарки, більш виваженою видається ідея сприйняття адміністративних обмежень через категорію «координація», запропонована В. Г. Чорною, яку ми будемо використовувати в подальшому.

Спираючись на зазначене, можемо виділити такі особливості адміністративних обмежень: 1) вони об'єктивуються у правових нормах та мають правообмежувальну природу; 2) вони координують активність суб'єкта, визначаючи межі, міру свободи вибору його дій; 3) суб'єктом застосування є уповноважений державою орган у сфері

публічної адміністрації, а суб'єктом-адресатом – фізична чи юридична особа; 4) метою застосування є приведення поведінки суб'єкта у відповідність до визначеного стандарту регулювання відносин; 5) вони мають обов'язковий характер та забезпечуються державним примусом.

Визначаючи адміністративні обмеження у правовому регулюванні господарської діяльності, ми виходимо з того, що вони використовуються в сфері господарської діяльності як діяльності суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямованої на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність¹. При цьому сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Ураховуючи вищевикладене, адміністративні обмеження у правовому регулюванні господарської діяльності можемо визначити як *визначені нормативно-правовими актами індивідуальні (суб'єктні) заходи адміністративно-правового характеру, спрямовані на координацію поведінки та дій суб'єкта-адресата у сфері господарської діяльності у відповідних межах, що запроваджуються з метою забезпечення публічних інтересів.*

Системний аналіз чинного законодавства України надає можливість говорити про те, що у правовому регулюванні господарської діяльності існує значна кількість адміністративних обмежень. Це дає нам змогу здійснити їх класифікацію, поділивши на групи та види залежно від певного критерію.

Залежно від сфери господарської діяльності можна виділити адміністративні обмеження, що застосовуються в: а) господарсько-виробничих відносинах як майнових та інших відносинах, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської діяльності; б) організаційно-господарських відносинах як відносинах, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю; в) внутрішньогосподарських відносинах як відносинах, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносинах суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Залежно від об'єкта впливу можна виділити: а) адміністративні обмеження, що впливають на параметральні показники суб'єкта господарювання (вимоги щодо статутного капіталу чи майна суб'єкта господарювання); б) адміністративні обмеження щодо видів діяльності (встановлення виключних видів господарської діяльності).

---

¹ Там само.

Залежно від сфери використання можна виділити: а) міждержавні адміністративні обмеження (встановлення обмежень на певні види діяльності); б) загальнодержавні адміністративні обмеження (встановлення додаткових вимог для доступу на національний ринок держави); в) місцеві чи регіональні адміністративні обмеження (встановлення певних вимог до суб'єктів господарювання, що відображає особливості певної місцевості чи регіону держави).

Залежно від виду нормативного акта, в якому містяться адміністративні обмеження, можна виділити: а) законодавчо встановлені; б) встановлені на рівні підзаконних актів.

Залежно від змісту адміністративні обмеження можна поділити на такі: а) матеріально-правові (визначення показників матеріального забезпечення суб'єкта господарювання як у процесі допуску до певного виду господарської діяльності (вимоги щодо статутного капіталу), так і в процесі її здійснення (параметральні показники фінансової стабільності банків); б) морально-правові (обмеження, що застосовуються до осіб, які обіймали певні посади або вчинили певні проступки в минулому); в) організаційно-правові (обмеження щодо зайняття монопольного становища).

Висновки

Таким чином, підбиваючи підсумок, можна зробити певні висновки. На сучасному етапі розвитку законодавства України адміністративні обмеження більш виправдано розглядати через категорію «координація». Для забезпечення публічного інтересу уповноважені державою органи використовують досить велику кількість адміністративних обмежень у сфері господарської діяльності, які можна визначити як передбачені нормативно-правовими актами індивідуальні (суб'єктні) заходи адміністративно-правового характеру, спрямовані на координацію поведінки та дій суб'єкта-адресата у сфері господарської діяльності у відповідних межах, що запроваджуються з метою забезпечення публічних інтересів. При цьому їх ознаками є те, що: 1) вони об'єктивуються у правових нормах, які містяться в нормативно-правових актах, що регулюють господарську діяльність і мають правообмежувальну природу; 2) вони координують активність суб'єктів господарювання, визначаючи межі, міру свободи вибору їхніх дій; 3) суб'єктом застосування є уповноважений державою орган у сфері регулювання господарської діяльності, а суб'єктом-адресатом – фізична чи юридична особа – суб'єкти господарювання; 4) метою застосування є приведення поведінки суб'єкта у відповідність до визначеного стандарту здійснення господарської діяльності; 5) вони мають обов'язковий характер та забезпечуються державним примусом.

Адміністративні обмеження у сфері господарської діяльності можна класифікувати залежно від сфери господарської діяльності,

об'єкта впливу, сфери використання, виду нормативного акта, в якому містяться адміністративні обмеження, та змісту адміністративних обмежень.

Отримані висновки надають можливість усвідомити зміст і сутність адміністративних обмежень, що використовуються у правовому регулюванні господарської діяльності, та можуть бути використані для подальшого їх дослідження та вдосконалення правового регулювання їх застосування.

Список бібліографічних посилань: 1. Москаленко Т. О. Конституционно-правовые основания ограничения прав и свобод человека и гражданина в целях обеспечения безопасности Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2012. 23 с. 2. Кондрашев А. А. Ограничения конституционных прав в Российской Федерации: теоретические подходы и политико-правовая практика. *Конституционное и муниципальное право*. 2014. № 7. С. 40–47. 3. Морозова Л. А. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву. *Государство и право*. 2008. № 7. С. 39–70. 4. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве (теоретико-информационный аспект) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1995. 40 с. 5. Крусс В. И. Теория конституционного правоупотребления. М. : НОРМА, 2007. 752 с. 6. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с. 7. Коломоець Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с. 8. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. 599 с. 9. Чорна В. Г. Юридична природа, поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. № 33. С. 56–59.

Надійшла до редколегії 21.12.2021

Starynskyi M. V. Concept and Types of Administrative Restrictions within Legal Regulation of Economic Activity

The article is focused on studying the concept of administrative restrictions used by state-authorized agencies in the process of regulating economic activity. Based on the analysis of scientific sources and the practice of legal regulation of economic activity, it has been emphasized that the category of “administrative restrictions” in modern legal science is mainly used to denote the result of relations related to the offense. It has been concluded that such an approach is controversial, and the approach when administrative restrictions are studied through the category of “coordination” is more appropriate. State-authorized agencies in order to ensure the public interest use a large number of administrative restrictions in the field of economic activity, which are formulated as individual (subjective) measures of administrative

and legal nature defined by regulatory acts and aimed at coordinating the behavior and actions of the addressee in the sphere of economic activity within the appropriate limits that are introduced in order to ensure the public interest. In the course of the research the author has distinguished the features of administrative restrictions used in the legal regulation of economic activity, which include the following: 1) they are objectified in the legal norms contained in the normative legal acts regulating economic activity and having a restrictive nature; 2) they coordinate the activity of economic entities, defining the boundaries, the degree of freedom of choice of their actions; 3) the subject of application is a state-authorized agency in the field of regulation of economic activity, and the addressee is an individual or a legal entity – business entities; 4) the purpose of application is to bring the behavior of the subject in accordance with a certain standard of economic activity; 5) they have mandatory nature and are provided by state coercion.

Based on the analysis of the practice of applying administrative restrictions in the field of economic activity, it has been concluded that they can be classified depending on the sphere of economic activity, object of influence, sphere of use, type of normative act containing administrative restrictions and content of administrative restrictions.

Key words: legal restrictions, administrative restrictions, administrative restrictions of economic activity, economic activity, legal regulation.

Вікторія Сергіївна Тарасенко,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (аспірантка);*

 <https://orcid.org/0000-0003-0864-4161>,
e-mail: vs.tarasenko@ukr.net

КЛАСИФІКАЦІЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ НАУКОВОЇ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У результаті дослідження встановлено коло органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні. Надано їх класифікацію відповідно до класифікації органів виконавчої влади в цілому. Визначено, що органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні входять до групи органів управління соціальним розвитком і культурою. Вони представлені на всіх рівнях виконавчої влади: вищому, центральному та місцевому.

Ключові слова: система органів виконавчої влади, класифікація органів виконавчої влади, державне управління, адміністративно-правове регулювання, наукова та науково-технічна діяльність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Наукова та науково-технічна діяльність є рушійною силою економічного розвитку держави, засобом покращення якості життя людини. Також вона постає об'єктом державного регулювання та управління, що здійснюється насамперед через функціонування визначеного кола органів виконавчої влади. Від ефективності їх діяльності та правильного підходу до розподілу повноважень між ними залежить формування ефективної державної політики щодо розвитку наукової і технічної сфери в країні. Однак у сучасній науці адміністративного права питання класифікації органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні не досліджувались.

Стан дослідження проблеми

Питанню визначення поняття органів виконавчої влади в цілому та їх ознак приділяли значну увагу такі науковці, як В. Б. Авер'янов, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. І. Білоус-Осінь, Ю. П. Битяк, А. С. Васильєв, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, А. В. Коваль, О. В. Кузьменко, В. Я. Малиновський, Н. П. Матюхіна, О. І. Остапенко, І. Д. Пастух, М. В. Плугатир, М. В. Співак та ін. Проте наразі кола органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності та їх класифікація залишаються поза увагою наукових досліджень.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення кола органів виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності в Україні та їх класифікація. Мета дослідження досягається шляхом вирішення таких наукових завдань: 1) здійснення аналізу нормативно-правової бази; 2) виокремлення тих органів виконавчої влади, що виконують управлінську функцію у сфері науки і техніки; 3) на основі узвичаєної в науці класифікації органів виконавчої влади в цілому розробити класифікацію органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні.

Наукова новизна дослідження

За результатами дослідження визначено коло органів виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності в Україні та зроблено їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу

Органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні можна визначити як різновид органів державної влади, що мають ієрархічну структуру, діяльність яких спрямовується на виконання законів та інших нормативно-правових актів і полягає в підзаконному адміністративно-правовому регулюванні (адмініструванні) суспільних відносин у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні. Із цього визначення випливає, що до кола цих органів належать ті, які виконують виконавчу функцію у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні, інакше кажучи, які мають повноваження щодо управління сферою науки і техніки в Україні.

Аналіз нормативно-правової бази, що регулює сферу науки і техніки [1], показує, що відповідні органи виконавчої влади у механізмі державного апарату представлені не одинично. Сьогодні до їх кола можна віднести Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України, Міністерство енергетики України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство юстиції України, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації.

Так, Кабінет Міністрів України відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» має такі повноваження у сфері науки і техніки:

- забезпечення проведення політики у сфері науки (п. 3 ч. 1 ст. 2);
- розроблення і виконання загальнодержавних програм науково-технічного розвитку (п. 4 ч. 1 ст. 2);

– забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави (п. 5 ч. 1 ст. 2);

– діяльність Кабінету Міністрів України спрямовується на забезпечення інтересів українського народу шляхом виконання Конституції та законів України, актів Президента України, а також Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, вирішення питань державного управління у сфері науки (ч. 1 ст. 19);

– забезпечення проведення науково-технічної політики, розвитку і зміцнення науково-технічного потенціалу України, розроблення і виконання загальнодержавних науково-технічних програм (абз. 8 п. 2 ч. 1 ст. 20);

– Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо вдосконалення державного регулювання в науково-технічній сфері, стимулювання інноваційної діяльності підприємств, установ та організацій (абз. 9 п. 2 ч. 1 ст. 20);

– визначає порядок формування та використання фондів для науково-технічної діяльності (абз. 10 п. 2 ч. 1 ст. 20);

– розробляє і вносить на розгляд Верховної Ради України проекти загальнодержавних програм науково-технічного розвитку (ч. 1 ст. 30)¹.

Що стосується міністерств, то, наприклад, Міністерство освіти і науки України відповідно до Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630:

– є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності в зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій (п. 1);

– здійснює нормативно-правове регулювання у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності в зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій (п. 5);

– розробляє засади наукового і науково-технічного розвитку (п. 22);

– формує державні цільові наукові та науково-технічні програми з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки (п. 27) тощо².

Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі

---

¹ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення: 11.12.2020).

² Положення про Міністерство освіти і науки України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-p> (дата звернення: 11.12.2020).

питання Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України» від 7 вересня 2020 р. № 819 має такі повноваження щодо управління наукою:

- бере участь у межах повноважень у забезпеченні формування та реалізації державної політики у сфері науково-технічної діяльності у стратегічних галузях промисловості (абз. 2 пп. 3 п. 3);

- бере участь у формуванні державної політики щодо провадження науково-дослідної, дослідно-конструкторської діяльності підприємств, установ та організацій, які належать до сфери його управління, функціонування державного фонду розвитку базових і критичних технологій, підтримки інновацій в оборонно-промисловому комплексі та в інших галузях промисловості (пп. 4 п. 3);

- здійснює в межах повноважень координацію наукових досліджень в інтересах національної безпеки і оборони (пп. 8 п. 4) тощо¹.

Міністерство внутрішніх справ України відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28 жовтня 2015 р. № 878:

- визначає основні напрями розвитку наукової та науково-технічної діяльності з питань функціонування МВС (пп. 34 п. 4);

- бере участь у формуванні та забезпеченні наукової і науково-технічної політики держави у сфері охорони суспільних відносин, пов'язаних із захистом та охороною прав і свобод людини, забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху, а також охорони державного кордону, цивільного захисту та міграції (імміграції та еміграції) (пп. 34 п. 4) тощо².

Міністерство енергетики України згідно з пп. 7 п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство енергетики України» від 17 червня 2020 р. № 507 здійснює управління у сфері наукової та науково-технічної діяльності в паливно-енергетичному комплексі³.

Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України

---

¹ Деякі питання Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.2020 № 819 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2020-п> (дата звернення: 11.12.2020).

² Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п> (дата звернення: 11.12.2020).

³ Про затвердження Положення про Міністерство енергетики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2020 № 507 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2020-п> (дата звернення: 11.12.2020).

«Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства» від 11 вересня 2019 р. № 838:

– бере участь у розробленні стратегії та механізму реалізації державної науково-технічної політики (пп. 18 п. 4);

– бере участь у підготовці пропозицій щодо визначення обсягів і цільового спрямування бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності (пп. 19 п. 4);

– визначає напрями розвитку наукового і науково-технічного потенціалу галузей промисловості, спрямовує і контролює діяльність підпорядкованих йому наукових організацій (пп. 63 п. 4);

– формує програми науково-технічного розвитку відповідних галузей промисловості та організовує їх виконання (пп. 63 п. 4) тощо¹.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів» від 25 червня 2020 р. № 614:

– забезпечує у сфері організації охорони та використання природно-заповідного фонду нормативно-правове регулювання наукової діяльності природних та біосферних заповідників та національних природних парків (пп. 102 п. 3);

– бере участь у формуванні науково-технічної політики та координує її реалізацію у сфері організації охорони та використання природно-заповідного фонду (пп. 106 п. 3);

– визначає склад, завдання та порядок діяльності наукових і науково-технічних рад природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків та ботанічних садів, що належать до сфери управління Міндовкілля (пп. 109 п. 3) тощо².

Міністерство інфраструктури України згідно з пп. 10 п. 4 Положення про Міністерство інфраструктури України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460, формує в межах компетенції пріоритети розвитку науки і техніки та інноваційно-інвестиційної політики³.

---

¹ Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.09.2019 № 838 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-2019-п> (дата звернення: 11.12.2020).

² Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 № 614 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-п> (дата звернення: 11.12.2020).

³ Положення про Міністерство інфраструктури України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 № 460 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-п> (дата звернення: 11.12.2020).

Міністерство охорони здоров'я України відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України» від 25 березня 2015 р. № 267 формує пропозиції щодо державного замовлення на підготовку наукових, науково-педагогічних кадрів (пп. 10 п. 4); здійснює контроль діяльності закладів охорони здоров'я та наукових установ, пов'язаної із трансплантацією органів, тканин і клітин (пп. 10 п. 4); координує проведення наукових досліджень, спрямованих на зниження рівня захворюваності населення, поліпшення епідемічної ситуації, підвищення ефективності протиепідемічних заходів (пп. 14 п. 4) тощо¹.

Міністерство юстиції України згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 2 липня 2014 р. № 228:

– спрямовує і контролює діяльність науково-дослідних установ, які проводять судову експертизу та належать до сфери управління Мін'юсту, здійснює нормативно-методичне забезпечення їх діяльності (пп. 67 п. 3);

– забезпечує організаційно-управлінські засади діяльності науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту, призначає на посаду керівників таких установ, зокрема на конкурсних засадах в порядку, визначеному Мін'юстом, звільняє їх з посади, ухвалює рішення щодо їх заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності, вносить подання щодо висунення їх в установленому порядку до відзначення державними нагородами України (пп. 12-5 п. 11)².

Державна авіаційна служба України відповідно до пп. 20 п. 4 Положення про Державну авіаційну службу України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 520, реалізує в межах повноважень, передбачених законом, науково-технічну політику в галузі цивільної авіації³.

Державна архівна служба України згідно з Положенням про Державну архівну службу України, затвердженим Постановою Кабінету

---

¹ Положення про Міністерство охорони здоров'я України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-p> (дата звернення: 11.12.2020).

² Положення про Міністерство юстиції України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-p> (дата звернення: 11.12.2020).

³ Положення про Державну авіаційну службу України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 № 520 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/520-2014-p> (дата звернення: 11.12.2020).

Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 870, реалізує такі повноваження у сфері науки і техніки:

– здійснює управління та контроль за діяльністю науково-дослідних установ, що належать до сфери управління Укрдержархіву (пп. 5 п. 4);

– розробляє та затверджує відповідні галузеві нормативи, нормативи кадрового забезпечення науково-дослідних установ, визначає механізм їх впровадження (пп. 45 п. 4)¹.

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, як визначено у Положенні про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667, бере участь у реалізації науково-технічної, технологічної та інноваційної політики, впровадженні у виробництво науково-технічних досягнень та передового досвіду з питань ветеринарної медицини, карантину та захисту рослин, профілактики захворювань людини, а також факторів середовища життєдіяльності людини та реалізації державної політики в інших визначених сферах (пп. 3 п. 4)².

Державне агентство рибного господарства України згідно з Положенням про Державне агентство рибного господарства України, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 895, забезпечує здійснення науково-технологічної політики селекції в аквакультури (пп. 53 п. 4.), здійснює контроль за діяльністю галузевої системи науково-технічної інформації (пп. 55 п. 4), здійснює державну агестацію наукових установ, що належать до сфери управління Держрибагентства (пп. 62 п. 4); розробляє програми науково-технічного розвитку у сфері рибного господарства та організовує їх виконання (пп. 63 п. 4)³.

Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України відповідно до Положення про Адміністрацію

---

¹ Положення про Державну архівну службу України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 870 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2015-p> (дата звернення: 11.12.2020).

² Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 667 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-p> (дата звернення: 11.12.2020).

³ Положення про Державне агентство рибного господарства України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 № 895 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-p> (дата звернення: 11.12.2020).

Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2014 р. № 411, проводить відповідно до законодавства заходи щодо реалізації науково-технічної політики, організації наукового, науково-технічного забезпечення функціонування і розвитку сфер спеціального зв'язку та захисту інформації, телекомунікацій і користування радіочастотним ресурсом України (пп. 63 п. 4)¹.

Має повноваження у сфері науки й техніки і Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» до її основних завдань належить реалізація на території Автономної Республіки Крим державної політики у сфері науки, забезпечення розвитку і підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу Автономної Республіки Крим². Також згідно з ч. 1 ст. 27 зазначеного закону Рада міністрів Автономної Республіки Крим здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів у галузі науки.

Серед місцевих органів виконавчої влади головне завдання з реалізації державної політики у сфері науки і техніки покладається на місцеві державні адміністрації. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» до відання цих адміністрацій у межах і формах, визначених Конституцією і законами України, належить вирішення питань науки³. Крім того, відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 16 зазначеного нормативного акта місцеві державні адміністрації в межах, визначених Конституцією і законами України, здійснюють на відповідних територіях державний контроль за додержанням законодавства з питань науки. Також вони згідно з ч. 1 ст. 22 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» реалізують державну політику в галузі науки, сприяють розвитку науки і техніки, реалізації регіональних науково-технічних програм і вирішенню науково-технічних проблем, що мають першочергове значення для підвищення її ефективності та конкурентоспроможності.

---

¹ Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 № 411 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2014-п> (дата звернення: 11.12.2020).

² Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим : Закон України від 16.06.2011 № 3530-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3530-17> (дата звернення: 11.12.2020).

³ Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14> (дата звернення: 11.12.2020).

В адміністративно-правовій літературі використовуються різні підходи до класифікації органів виконавчої влади [2, с. 77–80; 3, с. 27–28; 4, с. 139–142]. Залежно від обраного критерію виділяються такі види органів виконавчої влади.

Залежно від територіальних масштабів діяльності органи виконавчої влади поділяють на центральні, органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим далі – (АРК), міжтериторіальні та місцеві.

За характером компетенції органи виконавчої влади поділяються на органи загальної компетенції, органи галузевої компетенції та органи міжгалузевої (спеціальної) компетенції.

Залежно від порядку вирішення підвідомчих питань органи виконавчої влади поділяються на єдиноначальні та колегіальні.

Залежно від рівня розташування органу в системі виконавчої влади органи виконавчої влади поділяються на три групи: вищий, центральні та місцеві.

Залежно від предмета спрямованості компетенції органи виконавчої влади поділяються на такі:

а) органи управління економікою та сферою соціального обслуговування: промисловістю, сільським господарством, транспортом, зв'язком, внутрішньою торгівлею, житлово-комунальним господарством та побутовим обслуговуванням населення;

б) органи управління соціальним розвитком і культурою: освітою, охороною здоров'я, фізичною культурою та спортом, розвитком науки, культури, соціальним забезпеченням;

в) органи управління в адміністративно-політичній сфері: обороною, державною безпекою, внутрішніми справами, юстицією, зовнішніми відносинами;

г) органи міжгалузевого управління, які здійснюють функції ціноутворення, статистики, фінансового регулювання, стандартизації, сертифікації тощо [1, с. 77–80].

Екстраполюючи ці положення на наявну сукупність органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні, можна запропонувати таку їх класифікацію.

Залежно від територіального масштабу діяльності органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні поділяються на центральні (Кабінет Міністрів України, міністерства, служби, агентства тощо), органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим (Рада міністрів АРК) та місцеві державні адміністрації.

За характером компетенції органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні поділяються на органи загальної компетенції (Кабінет Міністрів України, Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації) та органи галузевої компетенції (міністерства).

Залежно від порядку вирішення підвідомчих питань органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні поділяються на єдиноначальні (міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації) та колегіальні (Кабінет Міністрів України, Рада міністрів АРК).

Залежно від рівня розташування органу в системі виконавчої влади органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні поділяються на вищий (Кабінет Міністрів України), центральні (міністерства, інші центральні органи виконавчої влади) та місцеві (Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації).

Залежно від предмета спрямованості компетенції органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні належать до групи органів управління соціальним розвитком і культурою.

Висновки

У результаті наукового дослідження встановлено коло органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні. Установлено, що вони представлені на всіх рівнях виконавчої влади: вищому, центральному та місцевому. Деякі з них є органами загальної компетенції, інші – галузевої. Більшість із них має вигляд єдиноначальних органів, окремі – колегіальних.

Додатково визначено, що органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні входять до групи органів управління соціальним розвитком і культурою.

Список бібліографічних посилань: 1. Збірник нормативно-правових актів у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні / упоряд.: Д. В. Швець, О. С. Бакумов, В. В. Чумак та ін. Харків : Право, 2019. 880 с. 2. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В. В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. 2-ге вид., перероб та допов. Харків : Право, 2010. 624 с. 3. Баштанник В. В., Шумляєва І. Д. Адміністративне право : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. 200 с. 4. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2020

Tarasenko V. S. Classification of Executive Authorities in the Field of Scientific, Scientific and Technical Activities in Ukraine

As a result of the conducted scientific research the range of executive agencies in the field of scientific, scientific and technical activity in Ukraine has been established. The latter are not individually represented in the mechanism of the state apparatus. Nowadays they include: the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Education and Science of Ukraine, the

Ministry of Strategic Industries of Ukraine, the Ministry of Energy of Ukraine, the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Protecting Environment and Natural Resources of Ukraine, the Ministry of Infrastructure of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea and local state administrations.

It has been established that the latter are represented at all levels of executive power: higher, central and local. Some of them are agencies of general competence, while others are sectoral. Most of them are presented in the form of single-governing agencies; some are presented in the form of collegial ones. It has been additionally determined that the executive authorities in the field of scientific, scientific and technical activities in Ukraine are part of the group of governing agencies of social development and culture. The author has offered own classification of executive agencies in the field of scientific, scientific and technical activity in Ukraine depending on whether the function of management of the field of science and technology is basic or optional for them. According to this criterion, the Ministry of Education and Science of Ukraine is assigned to the first category, all others – to the second group.

Key words: system of executive authorities, concept and features of executive authorities, public administration, scientific, scientific and technical activities, administrative and legal regulation.

УДК 342.95:614.253

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.20>

Владислав Іванович Теремецький,

*доктор юридичних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль),
кафедра цивільного права і процесу (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>,
e-mail: vladvokat333@ukr.net;

Артем Іванович Садовенко,

*другий оперативний відділ
управління ОРД ГУ ДФС у Запорізькій області (начальник);*

 <https://orcid.org/0000-0001-7965-8320>,
e-mail: loukik77_@ukr.net

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ

Розглянуто питання адміністративно-правового захисту прав споживачів косметологічних послуг. Проаналізовано порушення прав споживачів косметологічних послуг та зроблено висновок про неефективність наявного механізму захисту їхніх прав. Сформульовано авторське визначення терміна «адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг». Визначено об'єкт адміністративно-правового захисту. Виокремлено елементи адміністративно-правового механізму захисту прав споживачів косметологічних послуг. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують виробництво й обіг косметичної продукції та регулюють ринок косметологічних послуг послуг в Україні.

Ключові слова: захист, косметична продукція, косметологічні послуги, адміністративно-правовий захист, споживач косметологічних послуг.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Протягом тривалого часу діяльність з надання послуг у сфері косметології набула значних масштабів. Перш за все це пов'язано з високим попитом на косметологічні послуги та стрімким збільшенням закладів (салонів краси), які надають чимало послуг у сфері косметології, починаючи з нанесення звичайних масок і закінчуючи різноманітними ін'єкціями та пластичними операціями. Так, за розрахунками, лише ринок продуктів для догляду за шкірою і волоссям у США мав сягнути у 2020 р. 10,7 млрд доларів¹. Світовий ринок засобів

---

¹ Face care & mass skin care to see the highest growth in personal grooming industry // Online Marketing Trends : сайт. URL: <http://www.onlinemarketing->

особистого догляду у 2014 р. маркетологи оцінювали у 110,69 млрд доларів (для порівняння: таким же був ВВП Марокко та Анголи у 2014 р.), а у 2016 р. він становив 121 млрд доларів (для порівняння: ВВП України у 2016 р. склав 93,27 млрд доларів, а бюджет NASA – 19,8 млрд доларів). До 2021 р., за розрахунками маркетологів, він перевищить 155,4 млрд доларів¹.

У 2017 р. світовий ринок косметики становив 532,43 млрд доларів. Прогнозується, що до 2023 р. обсяг продажів досягне 805,61 млрд доларів. За оцінками експертів, світовий ринок СПА-салонів і салонів краси у 2017 р. оцінювався у 128,59 млрд доларів. Передбачається, що до 2024 р. він виросте приблизно до 190,81 млрд доларів².

Варто зазначити, що географія споживання косметологічних послуг і косметичних продуктів постійно розширюється, охоплюючи дедалі більше країн і верств населення.

Поряд із стрімким зростанням попиту на косметичну продукцію і послуги частими є випадки порушення прав споживачів косметологічних послуг, а саме використання косметичних продуктів, що не відповідають вимогам стандартів, тих, у яких закінчився строк дії, фальсифікованої косметичної продукції, яка містить токсичні речовини, тощо. Прикладом може послужити косметологічна процедура відбілювання шкіри, яка останнім часом користується неабияким попитом. Варто зазначити, що більшість продуктів, які використовуються для її здійснення, містить хімічний гідрохінон, який застосовують для друку фотографій (цю сполуку заборонено використовувати у виробництві косметичної продукції в Австралії, ЄС і Японії, але її не заборонено використовувати у США). Відомі також випадки отруєння ртуттю, яка входить до складу деяких косметичних засобів³.

Пара-фенілен-діамін та інші алергенні агенти входять до складу більш ніж двох третин фарб для волосся, які є на ринку. Алергія на цей компонент стала настільки серйозною медичною проблемою, що він був заборонений у таких країнах, як Франція, Німеччина і Швеція. Поточне законодавство Євросоюзу дозволяє виробнику додавати цей інгредієнт у кількості до 6 % від загальної кількості фарбників. Учені

---

trends.com/2015/11/face-care-mass-skin-care-to-see-highest.html (дата звернення: 11.12.2020).

¹ Transparency Market Research : сайт. URL: <http://www.transparencymarketresearch.com/> (дата звернення: 11.12.2020).

² Ринок салонів краси в Україні і СНД – аналітичний огляд // PRO-CONSULTING : сайт. 17.02.2020. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/rynka-salonov-krasoty-v-ukraine-i-sng-analicheskij-obzor> (дата звернення: 11.12.2020).

³ Butler K. Why are toxic skin lighteners still legal? // Mother Jones : сайт. 18.04.2011. URL: <https://www.motherjones.com/politics/2011/04/skin-lightening-hydroquinone/> (дата звернення: 11.12.2020).

в Каліфорнії ще у 2002 р. установили зв'язок між частим використанням фарби для волосся і раковими захворюваннями¹.

Результати проведеного британськими вченими дослідження виявилися досить шокуючими: тіні для повік, і не лише тіні, а майже весь вміст косметички було визнано небезпечними для здоров'я. Про це повідомляють британські ЗМІ².

Міжнародна організація праці визначає, що 30 % хімічних речовин, що використовуються надавачами косметологічних послуг, кваліфікуються як токсичні речовини³.

Дослідження манікюрних салонів і перукарень у Нью-Джерсі (США), проведене фахівцями Школи громадської охорони здоров'я Rutgers, дозволило визначити потенційні ризики для клієнтів, які користуються послугами манікюрних салонів і перукарень, у вигляді алергічних реакцій, дерматиту, різноманітних грибків, включно з вірусами гепатиту В і С [1, с. 102].

«Жителька США, що ледь не померла після перенесеного серцевого нападу і вісім днів боролася за життя, коли салон використав неякісну косметологічну продукцію для фарбування волосся» – так звучить заголовок статті в одному з відомих журналів США «The Daily Mail», що мала великий резонанс у світі⁴.

В Україні також відомі випадки порушення прав споживачів косметологічних послуг, а саме використання неякісної косметичної продукції під час надання таких послуг. Варто згадати резонансний випадок, коли журналістка телеканалу 2+2 Ірина Матвієнко змушена була на рік піти з роботи, оскільки після відвідування салону краси її обличчя довелося серйозно лікувати⁵.

---

¹ Фарби для волосся небезпечні для здоров'я // УНІАН : сайт. URL: <https://www.unian.ua/health/country/65880-farbi-dlya-volossya-nebezpechni-dlya-zdorovya.html> (дата звернення: 11.12.2020).

² Черниш І. Косметологические средства, срок годности которых истек, опасны для здоровья // UNN : сайт. 14.01.2013. URL: <https://www.unn.com.ua/ru/news/1177054-kosmetichni-zasobi-termin-pridatnosti-yakikh-zakinchivnya-nebezpechni-dlya-zdorovya> (дата звернення: 11.12.2020).

³ Unmasking the impacts of toxic chemicals on salon workers // Women's Voices for the Earth : сайт. URL: <https://www.womensvoices.org/safe-salons/beauty-and-its-beast/beauty-and-its-beast-fact-sheet/> (дата звернення: 11.12.2020).

⁴ Nye J. Woman has cardiac arrest and spends 8 days on life support after salon mistakenly uses toxic chemical dyeing her hair // Mail Online : сайт. 07.08.2013. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2385715/Woman-cardiac-arrest-spends-8-days-life-support-salon-mistakenly-uses-toxic-chemical-dyeing-hair.html> (дата звернення: 11.12.2020).

⁵ Краса ціною в життя: все про неякісні косметичні послуги // Checkpoint : сайт. 05.09.2016. URL: <https://ckp.in.ua/articles/12108> (дата звернення: 11.12.2020).

Український ринок косметичних товарів уважається другим у світі (після Китаю) за обсягом реалізації фальсифікованої продукції. Експерти вважають, що цей показник сягає 60 % внутрішнього ринку зазначених товарів [2].

Указане вище свідчить про неналежний захист прав споживачів косметологічних послуг і доцільність здійснення аналізу нормативно-правових актів, що регламентують виробництво й обіг косметичної продукції і регулюють ринок косметологічних послуг.

Стан дослідження проблеми

Незважаючи на стрімкий попит на косметологічні послуги і косметичну продукцію та численні порушення прав споживачів косметологічних послуг, чисельність наукових досліджень у цій сфері є невеликою. Варто згадати наукову статтю І. В. Чеховської і В. В. Білоусюк, присвячену правовому регулюванню ринку косметологічних послуг [1]. Порівняльно-правовий аналіз регулювання цього ринку здійснено також у статті «Косметологические услуги: сравнительно-правовой анализ» [3]. Окремим аспектам функціонування косметологічної галузі присвячували праці Н. В. Луців [2], Р. І. Байцар [4], Г. В. Береславець, О. О. Карпенко [5] та Ю. В. Зеліско [6].

Дослідження щодо адміністративно-правовому захисту прав, свобод та інтересів громадян здійснювали В. В. Белевцева [7], З. С. Гладун [8], О. М. Єщук [9], Л. О. Кожура [10], М. О. Легенченко [11], Б. І. Стахура [12], О. В. Стукаленко [13] та інші вітчизняні вчені. Водночас наукових праць, присвячених адміністративно-правовому захисту прав споживачів косметологічних послуг, і досі не існує.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є визначення поняття та змісту адміністративно-правового захисту прав споживачів косметологічних послуг, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі *завдання*: проаналізувати зміст та визначити поняття «адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг», виокремити елементи цього поняття і визначити об'єкт адміністративно-правового захисту, розробити пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують виробництво й обіг косметичної продукції та регулюють ринок косметологічних послуг в Україні.

Наукова новизна дослідження

У статті на підставі останніх теоретико-правових досліджень сформульовано авторське визначення поняття «адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг», виокремлено елементи такого поняття, розроблено конкретні пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують

виробництво й обіг косметичної продукції та регулюють надання послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу

Адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг має бути надійною гарантією ефективного перетворення загального поняття захисту прав з риторики на реальність. Тобто коли йдеться про захист прав споживачів косметологічних послуг, розуміються не лише передбачені у правових актах права споживачів, але і їх інтереси, які не суперечать інтересам держави або інших громадян. Ідеться насамперед про законні інтереси громадян, здійснення яких не забороняється, а навпаки, заохочується, стимулюється, а в разі перешкод в їх реалізації – охороняється і захищається державою (зокрема, інтересів пацієнтів-споживачів косметологічних послуг). Окрім цього, має бути сформований ефективний адміністративно-правовий механізм захисту прав споживачів косметологічних послуг.

Однак зауважимо, що наведені вище приклади порушення прав споживачів косметологічних послуг свідчать про відсутність ефективного механізму захисту їхніх прав. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне визначити зміст понять «адміністративно-правовий захист» і «адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг», а також елементи адміністративно-правового механізму захисту прав споживачів косметологічних послуг.

Проведений нами аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного підходу до тлумачення змісту поняття «адміністративно-правовий захист».

Так, В. В. Галуцько розглядає адміністративно-правовий захист як «динамічні (активні) дії публічної адміністрації, спрямовані на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення перешкод щодо їх здійснення засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу та притягнення винних до адміністративної відповідальності» [14, с. 247]. О. О. Обуцак під захистом розуміє «передбачену законодавством діяльність відповідних публічних органів щодо поновлення порушеного права, припинення таких порушень, а також створення необхідних умов для притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у вчиненні протиправних дій, внаслідок яких було завдано шкоди правам та законним інтересам суб'єктів» [15, с. 84]. На думку В. Б. Авер'янова, захист – це спосіб відновлення громадянином свого адміністративно-правового статусу, якому кореспондує обов'язок держави поновити порушене право. Під захистом мається на увазі примусовий (стосовно зобов'язаної особи) спосіб здійснення порушеного права з метою його поновлення. Захист охоплює

заходи, які застосовуються для поновлення порушеного права [16, с. 69]. А. О. Кожура визначає адміністративно-правовий захист як «організаційно-правову діяльність органів публічної адміністрації, яка здійснюється на основі адміністративно-правових норм, підкріплена системою правових гарантій; сутністю якої є забезпечення та захист за допомогою правових засобів прав осіб від протиправних діянь з притягненням правопорушників до юридичної відповідальності» [10, с. 121].

На підставі зазначеного виокремимо спільні ознаки поняття «адміністративно-правовий захист». До них належать суб'єкти захисту, способи захисту, спрямовані на відновлення (поновлення) порушених прав, та юридична відповідальність.

За допомогою методу екстраполяції і завдяки аналізу змісту поняття «адміністративно-правовий захист» сформулюємо авторське визначення поняття «адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг». Це – система засобів, заходів і процедур, закріплених у встановленому законом порядку, спрямованих на відновлення порушених прав споживачів косметологічних послуг, що застосовується суб'єктами захисту прав споживачів таких послуг.

Відповідно, об'єктом адміністративно-правового захисту виступають порушені права й інтереси споживачів косметологічних послуг.

Досліджуючи адміністративно правовий механізм захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб в Україні, О. В. Муза обґрунтував, що такий механізм є «комплексною, системною та складною категорією адміністративного права, що наділена регулятивною, охоронною та захисною функціями у відносинах невіддільних суб'єктів із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами» [17].

До елементів механізму адміністративно-правового захисту, на думку О. М. Єцук, належать такі: адміністративно-правові норми та їх зовнішнє вираження як джерела адміністративного права, адміністративно-правові відносини, суб'єкти публічної адміністрації, які попереджають порушення або/та захищають права, свободи та законні інтереси невіддільних осіб, форми і методи адміністративної діяльності публічної адміністрації та адміністративні процедури в сфері, що аналізується [9, с. 55]. А. А. Русецький до елементів адміністративно-правового механізму відносить такі: 1) адміністративно-правові норми; 2) інституційний елемент, який передбачає сукупність суб'єктів, у свою чергу, наділених відповідним правовим статусом; 3) сукупність управлінських рішень, що ухвалюються та здійснюються компетентними суб'єктами; 4) юридичний факт; 5) адміністративно-правові форми та методи [18, с. 143–149]. С. М. Науменко до елементів адміністративно-правового механізму відносить такі: 1) адміністративно-правові норми; 2) адміністративно-правові

відносини; 3) суб'єктів, наділених відповідними адміністративними повноваженнями; 4) акти реалізації норм права; 5) засоби, способи та форми впливу на суспільні відносини [19, с. 121].

З огляду на зазначене вважаємо, що до елементів адміністративно-правового механізму захисту прав споживачів косметологічних послуг належать такі: 1) адміністративно-правові норми; 2) суб'єкти, наділені відповідними адміністративними повноваженнями у сфері захисту прав споживачів косметологічних послуг; 3) засоби, заходи і процесуальні дії, спрямовані на відновлення порушених прав споживачів косметологічних послуг; 4) адміністративно-правова відповідальність.

Гарантії права на захист споживачів косметологічних послуг містяться у нормах загального законодавства і закріплюються нормативно-правовими актами (законами, указами, постановами). Серед них Закон України «Про захист прав споживачів»¹. Найбільш цікавими у контексті нашого дослідження є положення частини 9 п. 2 ст. 19, а також ч. 6 п. 1 ст. 21 цього закону. Однак немає статистики звернень до Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів і її територіальних підрозділів щодо заборони нечесної підприємницької практики і захисту прав споживачів стосовно реалізації косметичної продукції, яка є небезпечною, неналежної якості чи сфальсифікованою.

Спостерігається і відсутність звернень громадян-споживачів косметологічних послуг до органів місцевого самоврядування згідно із Законом України «Про звернення громадян»². Очевидно, споживачі косметологічних послуг віддають перевагу судовій формі захисту порушених прав.

У судовій практиці трапляються випадки, коли особи, які постраждали внаслідок неякісного надання косметологами-естетами медичних послуг, звертаються до суду за захистом своїх порушених прав. Одним із таких прикладів є Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області у справі № 161/12939/15-ц³, в якій до суду звернулася позивачка із приводу відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків, завданих медичною сестрою у зв'язку із проведенням

---

¹ Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 11.12.2020).

² Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр> (дата звернення: 11.12.2020).

³ Ухвала Апеляційного суду Волинської обл. від 22.02.2016 : справа № 161/12939/15-ц, провадження № 22-ц/773/460/16 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/55953833> (дата звернення: 11.12.2020).

процедури біоревіталізації та введенням філерів у дома. Як видно із наданих суду документів, медична сестра закінчила курси підвищення кваліфікації Інституту професійних технологій за спеціальністю косметолога-естетиста, а також теоретичні та практичні курси з ревіталізації та введення косметичних препаратів. Із наданих суду документів не випливає, що у медичної сестри була наявна ліцензія на надання медичної допомоги, в тому числі косметологічної. Крім того, ця особа не працювала в спеціалізованій косметологічній клініці чи кабінеті. Суд у своєму рішенні дійшов висновку, що у задоволенні позовних вимог слід відмовити у зв'язку з відсутністю належних і допустимих доказів, які б підтверджували факт надання відповідачем позивачу послуг з істотними недоліками, що у подальшому призвело до ушкодження здоров'я, та неможливістю доведення причинного зв'язку із завданою шкодою і протиправною поведінкою медичної сестри.

У подальшому позивачка звернулася з апеляційною скаргою до апеляційного суду Волинської області з проханням скасувати рішення суду першої інстанції та ухвалити нове рішення у зв'язку з тим, що медична послуга була надана з порушенням установами порядку надання таких послуг, без наявності ліцензії, відповідної освіти та з порушенням умов використання медичного препарату. Суд апеляційної інстанції частково задовольнив її апеляційну скаргу, мотивуючи це тим, що згідно з Наказом МОЗ СРСР «Про заходи з поліпшення косметологічної допомоги населенню» від 28 грудня 1982 р. № 1290¹ визначено суб'єктний склад та посадові обов'язки осіб, які надають косметологічну допомогу. Цим наказом затверджено Положення про медичну сестру з косметологічних процедур, де встановлено, які процедури вона може проводити: до них належать усі види масажів обличчя і голови, чистка шкіри обличчя, глибоке і повільне лущення шкіри обличчя, накладення на обличчя всіх видів масок і гриму, втирання лікувальних засобів у шкіру голови, дарсонвалізація шкіри обличчя і голови й електроепіляція.

Аналіз зазначених норм законодавства доводить, що косметолог-естетист має право проводити нескладні процедури, не пов'язані з порушенням шкіряного покриву. Ураховуючи встановлені обставини та вимоги чинного законодавства, медична сестра не мала права надавати позивачу послуги з порушенням шкіряного покриву. Колегія судів дійшла висновку, що відповідач надала позивачці послуги, які не повинна була надавати, оскільки не мала відповідної освіти.

---

¹ О мерах по улучшению косметологической помощи населению : Приказ Министерства здравоохранения СССР от 28.12.1982 № 1290 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1290400-82> (дата звернення: 11.12.2020).

Варто також звернути увагу на те, що згідно з Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2002 р. № 117¹, серед професіоналів у галузі косметології професія «косметолог» відсутня. «Косметолог» вживається лише у словосполученні з «провізором». Нормативно закріплено таку професію, як «провізор-косметолог». Водночас відповідно до класифікатора професій ДК 003:2005² в Україні є така професія, як «косметик» (№ 5141.2), що означає фахівець, який займається штучним доданням краси особи, тілу, підтриманням їх здорового стану і свіжості.

Ураховуючи те, що для надання косметологічних послуг потрібні різні знання про дію біологічних речовин і правильне визначення спектру косметологічних процедур залежно від стану здоров'я особи, особливих показників стану шкіри тощо логічним видається висновок, що косметологічні послуги та допомогу населенню може надавати «провізор-косметолог» як особа, яка має диплом державного зразка та строк освіти не менше 5 років, яка розуміє, яким чином може вплинути той чи інший препарат на індивідуальні характеристики зовнішності та здоров'я особи. Що стосується косметика, тобто особи, яка закінчила недовготривалі курси, які мають комерційну основу, то така особа не може надавати косметологічні послуги та косметологічну допомогу населенню [1, с. 107].

Як слушно зазначає І. В. Чеховська, обов'язковою вимогою до осіб, які надають косметологічні послуги в Україні, має бути наявність спеціальної освіти і ліцензії на конкретний вид косметологічних послуг. За порушення законодавства щодо надання косметологічних послуг учена вважає за необхідне передбачити конкретні санкції [1, с. 110].

Ураховуючи викладене вище, вважаємо за доцільне внести зміни до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2002 р. № 117, передбачивши професію косметолога і зробивши відповідні кваліфікаційні вимоги до професії.

Крім того, окрему увагу слід приділити нормативно-правовим актам, що регулюють ринок виробництва та обігу косметологічних

---

¹ Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78. Охорона здоров'я : затв. Наказом МОЗ України від 29.03.2020 № 117 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02> (дата звернення: 11.12.2020).

² Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2005 : затв. Наказом Держпозживстандарту України від 26.12.2005 № 375 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb375609-05> (дата звернення: 11.12.2020). Втратив чинність.

послуг і косметичної продукції. Слід зазначити, що галузевий стандарт України ГСТУ 201-05-97 «Послуги косметолога. Загальні технічні умови» було затверджено ще у 1999 р.¹, і він не відповідає вимогам міжнародних стандартів з питань безпеки – Регламенту № 1223/2009², а у частині виробництва косметичної продукції – вимогам Міжнародного стандарту ISO 22716:2007 «Косметика. Належна виробнича практика (GMP)».

Слід зазначити, що система технічного регулювання в Україні не передбачає жодних законодавчих обов'язків для виробників щодо проведення додаткових випробувань, окрім необхідних для отримання гігієнічного сертифіката. Наявні методи випробувань, зокрема фізико-хімічні, були запроваджені понад 30 років тому, а тому є застарілими і не враховують сучасний стан науки, техніки та перспектив розвитку косметичної галузі.

Викладене вище доводить доцільність оновлення і розроблення нормативно-правових актів, які відповідатимуть міжнародним вимогам і сприятимуть захисту прав споживачів косметологічних послуг.

Висновки

В Україні відсутня ефективна система захисту прав споживачів косметологічних послуг і косметичної продукції.

Ми розуміємо адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг як систему засобів, заходів і процедур, закріплених у встановленому законом порядку, спрямованих на відновлення порушених прав споживачів косметологічних послуг, що застосовується суб'єктами захисту прав споживачів таких послуг.

Установлено, що об'єктом адміністративно-правового захисту вступають порушені права та інтереси споживачів косметологічних послуг.

До елементів адміністративно-правового механізму захисту прав споживачів косметологічних послуг віднесено такі: 1) адміністративно-правові норми; 2) суб'єктів, наділених відповідними адміністративними повноваженнями у сфері захисту прав споживачів косметологічних послуг; 3) засоби, заходи і процесуальні дії, спрямовані на

---

¹ Державні санітарні правила та норми для перукарень різних типів ДСПН 2.2.2.022-99 : затв. Постановою першого заступника Головного державного санітарного лікаря України від 25.03.1999 № 22 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va022282-99> (дата звернення: 11.12.2020).

² Регламент № 1223/2009 Европейского парламента и Совета Европейского Союза «О косметической продукции» (новая редакция) : от 30.11.2009 // Асоціація виробників, розробників та операторів ринку СХП та АПКЗ : сайт. URL: <http://shp.aksomed.kiev.ua/images/normDoc/reglament%201223-2009.pdf> (дата звернення: 11.12.2020).

відновлення порушених прав споживачів косметологічних послуг;
4) адміністративно-правову відповідальність.

Обґрунтовано доцільність внесення змін у Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 № 117, передбачивши професію косметолога і розробивши до неї відповідні кваліфікаційні вимоги.

Запропоновано оновити галузевий стандарт України ГСТУ 201-05-97 «Послуги косметолога. Загальні технічні умови» і ДержСанПіН 2.2.9.027-99.

Із метою приведення косметичної продукції, яка виробляється і застосовується на вітчизняному ринку, до вимог міжнародних стандартів запропоновано затвердити проект Технічного регламенту на косметичну продукцію, оприлюднений МОЗ України на офіційному сайті.

Перспективним напрямом наукових досліджень є подальше вивчення визначених нами елементів адміністративно-правового механізму захисту прав споживачів косметологічних послуг, як-от за соби, заходи і процесуальні дії, спрямовані на відновлення порушених прав споживачів косметологічних послуг. Крім того, окрему увагу слід приділити проблемі адміністративно-правової відповідальності у досліджуваній сфері.

Список бібліографічних посилань: 1. Чеховська І. В., Білоусюк В. В. Правове регулювання ринку косметологічних послуг: порівняльно-правовий аналіз. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 15. С. 101–111. 2. Луців Н. В. Товарознавчі аспекти дослідження ринку парфумерних виробів в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23, № 4. С. 252–261. 3. Чеховская И. В., Мичурин Е. А., Самсин И. Л., Избаш Е. С., Дундич Л. В. Косметологические услуги: сравнительно-правовой анализ. *Georgian Medical News*. 2019. № 11 (296). С. 165–170. 4. Байцар Р. І., Кордіяка Ю. М. До питання фальсифікації косметичних засобів // *Метрологія, технічне регулювання та забезпечення якості : матеріали П'ятої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 жовт. 2015 р.) / ред. Г. Д. Братченко, Т. М. Бузила. Одеса : Одес. держ. акад. тех. регулювання та якості, 2015. С. 32–33.* 5. Береславець Г., Карпенко О. Стан українського парфумерно-косметичного ринку // *Всеукраїнська студентська інтернет-конференція : сайт*. URL: <http://conf-cv.at.ua/forum/63-750-1> (дата звернення: 11.12.2020). 6. Зеліско Ю., Байцар Р. Забезпечення якості косметичних товарів // *Стратегія якості в промисловості та освіті : матеріали VI Міжнарод. конф. (г. Варна, Болгарія, 4–11 июня 2010 г.) : в 4 т. / сост. Т. С. Хохлова и др. Днепропетровск ; Варна, 2010. Т. 2. С. 82–85.* 7. Белевцева В. В. Адміністративно-правовий захист інформації з обмеженим доступом: визначення та удосконалення. *Інформація і право*. 2016.

№ 2 (17). С. 127–133. **8.** Гладун З. С. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я за законодавством України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 103–111. **9.** Єщук О. М. Адміністративно-правова охорона і адміністративно-правовий захист: ціле і частка. *Закон и жизнь*. 2013. № 10. С. 49–53. **10.** Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист та охорона: поняття та співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. С. 119–122. **11.** Легенченко М. О. Поняття охорони й захисту права та їх співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 59–65. **12.** Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 180 с. **13.** Стукаленко О. В. Співвідношення понять «адміністративно-правова охорона» та «адміністративно-правовий правовий захист». *Наукове товариство Івана Кушніра*. 2012. № 2. С. 15–18. **14.** Адміністративне право України : навч. посіб. : у 2 т. / за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон : Херсон. міськ. друкарня, 2011. Т. 1: Загальне адміністративне право. 320 с. **15.** Обушак О. О., Обушак С. А. Адміністративне регулювання у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 36. С. 75–86. **16.** Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту : монографія / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Дніпропетровськ : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України ; ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2008. 588 с. **17.** Муза О. В. Адміністративно-правовий механізм захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Рада України*. 2014. № 6. С. 32–36. **18.** Русецький А. А. Елементи адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні. *Юридичний бюлетень*. 2017. № 5. С. 143–149. **19.** Науменко С. М. Щодо змісту адміністративно-правового механізму взаємодії експертних установ з правоохоронними органами. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7, ч. 2. С. 116–122.

Надійшла до редколегії 14.12.2020

Teremetskyi V. I., Sadovenko A. I. Administrative and Legal Protection of the Rights of Cosmetological Services' Consumers

The purpose of the study is to define the concept and content of administrative and legal protection of the rights of consumers of cosmetological services, as well as to develop propositions to improve domestic legislation in this area.

The violation of the rights of consumers of cosmetological services and cosmetic products has been analyzed. On this basis the author has concluded that there is no effective system of protection of their rights.

The authors have formulated own definition of the term of “administrative and legal protection of the rights of consumers of cosmetological services”. It has been established that the object of administrative and legal protection is the violated rights and interests of consumers of cosmetological services. Elements of administrative and legal mechanism of the protection of the rights of consumers of cosmetological services have been singled out, which include administrative and legal norms, subjects endowed with relevant administrative powers in the field of protection of the rights of consumers of cosmetological services, means, measures and procedural actions aimed at restoring violated rights of cosmetological services’ consumers, as well as administrative liability.

The authors have elaborated propositions for improving regulatory acts regulating the production and circulation of cosmetic products and regulating the provision of services in Ukraine. The expediency of making changes to the Handbook of Qualification Characteristics of Occupations of Employees, approved by the order of the Ministry of Health of Ukraine dated from March 29, 2002 No. 117, by providing the profession of cosmetologist and developing appropriate qualification requirements for this profession. It has been offered to update the industry standard of Ukraine GSTU 201-05-97 “Services of a Cosmetologist. General Technical Conditions” and State Sanitary Rules and Norms 2.2.9.027-99.

In order to bring cosmetic products produced and used on the domestic market in accordance with the requirements of international standards, it has been offered to approve the draft Technical Regulations for cosmetic products, published by the Ministry of Health of Ukraine on the official website.

Key words: protection, cosmetic products, cosmetological services, administrative and legal protection, consumer of cosmetological services.

Ксенія Сергіївна Токарева,

кандидат юридичних наук,

Національний авіаційний університет (м. Київ),

кафедра конституційного і адміністративного права (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0001-5705-5211>,

e-mail: ph.d.tokareva@gmail.com

НОВІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Досліджено нові напрямки розвитку медіації в Україні з огляду на пандемію COVID-19 та соціальні, політичні й економічні кризові явища, які вона спричинила. Розглянуто нові виклики сучасності, де медіація повинна стати дієвим інструментом, як-от зростаюча кількість медичних і сімейних спорів, протидія домашньому насильству і протидія булінгу (шкільна медіація). Уповільнений процес інституалізації медіації перешидує її доступності, тому новим напрямком її розвитку в Україні визначено онлайн-медіацію.

Ключові слова: медіація, COVID-19, онлайн-медіація, шкільна медіація, медичні спори.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Судова система, показники ефективності та якості діяльності якої ще до пандемії були низькими, сьогодні не може функціонувати повною мірою та подолати соціальну напруженість. В Україні медіація тільки починає діставати популярності, тоді як у світі це загальноприйнятий легальний спосіб досягнення домовленостей. Медіація є альтернативним способом урегулювання спору, переговорним процесом за участю незалежного посередника-медіатора. Стрімкий розвиток суспільних відносин з огляду на поширення нової хвороби та гострі кризові явища впливає на всі без винятку соціальні інститути. Медіація теж не є винятком, тому актуальним є дослідження нових напрямів розвитку соціально-правового інституту посередництва в Україні.

Стан дослідження проблеми

Особливості психологічного впливу на емоційне тло індивідів пандемії COVID-19 як чинника збільшення кількості спірних правовідносин досліджували вчені О. Ігнатович, І. Новицька, Н. Павлик, Е. Помиткін, О. Радзімовська, В. Рибалка, О. Хаустова, О. Чабан та інші. Окремі питання розвитку інституту посередництва порушували праці таких науковців, як Л. Волченко, В. Галай, К. Груздева,

Є. Кабанова, А. Островський, М. Розумна, А. Сильницька, Ц. Шамликашвілі. У цілому розвиток медіації в усіх сферах суспільних правовідносин є досить розробленою проблематикою. Більшість дослідників визнає медіацію універсальним інструментом. Однак у вітчизняному науковому просторі ще відсутні дослідження щодо актуальних напрямів розвитку і трансформації медіації у відповідь на гострі сучасні потреби суспільства в Україні.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є виокремлення нових напрямів розвитку медіації в Україні з урахуванням впливу пандемії COVID-19 на найбільш значущі сфери суспільного життя. Відповідно до мети сформульовано *завдання* дослідити особливості медіації у сфері охорони здоров'я, розвиток онлайн-медіації та особливості шкільної медіації як засобу протидії булінгу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є однією з перших спроб виокремити нові напрями розвитку інституту медіації в Україні з огляду на соціальні перетворення та сучасні умови розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу

Станом на зараз розвиток нових спірних правовідносин пов'язується із масштабним спалахом небезпечної хвороби COVID-19. Пандемія спровокувала «епідемію» паніки та передбачувані суспільно психологічні реакції – напругу, страх, тривогу, втрату орієнтирів у майбутньому, що призводить до емоційних розладів та зростання аутоагресивних дій. Особливим погіршенням характеризується стан психічного здоров'я медичного персоналу, який надає медичну допомогу пацієнтам з гострою респіраторною хворобою COVID-19. Ситуативна залученість до пандемії зумовлює появу нових психіатричних симптомів в осіб, які не страждали на психічні хвороби раніше, та погіршення стану хворих осіб [1, с. 36].

Ураховуючи вищезгадані суспільні процеси, найбільш суттєвим новим викликом для інституту медіації, на нашу думку, варто визнати медичні спори.

Спори у сфері охорони здоров'я характеризуються підвищеною психологічною напруженістю, оскільки є тісно пов'язаними з переживаннями пацієнта про свій стан здоров'я, тоді як суд не в змозі задовольнити інтереси обох сторін одночасно. У зв'язку з неефективністю судової системи поширюються відносно нові альтернативні способи вирішення спорів, у тому числі медичних. Традиційним способом вирішення спорів між лікарем і пацієнтом для українців вважається звернення до керівника медичного закладу без оформлення будь-яких процесуальних документів та залучення третіх осіб. Під час вирішення конфлікту між лікарем і пацієнтом важливо врахувати умови та

причини виникнення такого конфлікту, а саме: чи причетні особи відносини, чи може статись конкретне порушення прав людини. Переговори можуть бути проведені пацієнтом із головним лікарем, завідуючим відділенням або іншим законним представником. Щодо врегулювання медичних спорів серед науковців існує думка, що фактично їх усі може врегулювати керівник закладу охорони здоров'я [2, с. 70].

Однак в умовах перевантаженості медичних закладів та зростання соціальної напруги, на нашу думку, зусиль медичного персоналу для вирішення конфліктів із пацієнтами та колегами недостатньо. Оскільки карантинні обмеження негативно впливають також на судову систему, актуальним стає використання альтернативного вирішення спорів, а саме медіації. Вітчизняний механізм оскарження неправомірних рішень або дій медичних працівників є досить розвиненим, але він не гарантує задоволення справжніх потреб пацієнта або медика. Медіація здатна допомогти врегулювати спори щодо лікарської помилки, яка спричинила негативні наслідки, де сторона спору потребує матеріального та морального відшкодування.

Говорячи про особливості застосування медіації для вирішення спорів, пов'язаних з наданням медичних послуг, слід відмітити обов'язковість дотримання рівноправності сторін, оскільки відносини пацієнта і лікаря характеризуються інформаційною асиметрією. Зокрема, необхідно детально обговорювати з пацієнтом особливості перебігу його захворювання під час процедури медіації. Такий діалог є вкрай необхідним для формування у пацієнта повного розуміння його стану й адекватного оцінювання дій медичного персоналу, що призвели до ситуації, яка стала підставою для конфлікту. Перебування лікаря і пацієнта в одному понятійному полі, прояв поваги до пацієнта і до його права на отримання інформації, співпраця з пацієнтом щодо надання йому якісної допомоги є запорукою забезпечення рівноправності сторін для проведення процедури медіації [3, с. 76].

Перевагами медіації у сфері охорони здоров'я як нового напрямку розвитку альтернативного вирішення спорів в Україні можуть стати: 1) добровільність процедури, що дозволить уникнути будь-якого емоційного тиску та необґрунтованих поступок сторін одна одній; 2) неупередженість посередника, який, на відміну від працівника медичного закладу, забезпечить баланс інтересів сторін під час медіації; 3) конфіденційність процедури, що сприяє дотриманню лікарської таємниці та дозволяє зберегти репутацію закладу охорони здоров'я.

Карантинні обмеження зумовили збільшення кількості не лише медичних, а й сімейних і трудових спорів. Останніми тенденціями у сфері сімейних правовідносин є збільшення кількості розлучень, що, у свою чергу, збільшує кількість спорів щодо поділу майна, місця проживання дітей, стягнення аліментних зобов'язань (з урахуванням економічної кризи) тощо. За останній рік в усьому світі збільшився

рівень домашнього насилля, зокрема в Україні – на 30 %. Форми прояву домашнього насилля на карантині мають певні особливості, пов'язані, в першу чергу, з економічною невизначеністю, необхідністю перебувати в одному приміщенні з кривдником та обмеженим доступом до допомоги [4, с. 136].

Медіація не застосовується в конфліктах, де присутні будь-які прояви насильства, однак переговорний процес із посередником може допомогти сторонам конфліктних відносин попередити ескалацію конфлікту. Сімейні спори мають виражену емоційну складову, тоді як медіація охоплює роботу з емоціями учасників, тому цей спосіб вирішення таких спорів є зараз особливо актуальним.

Як слушно визначає М. Розумна, пандемія змінила сучасну реальність, починаючи з основоположного права на медичну допомогу та безперешкодний доступ до правосуддя. Відсутність закону про медіацію ускладнює доступ до правосуддя великої частини населення, як і значна завантаженість судів. У зв'язку з пандемією постало питання запровадження онлайн-медіації, що має на меті не лише спрощення процесу вирішення спорів, а й збереження здоров'я громадян – учасників спірних правовідносин. COVID-19 є важливою точкою розвитку альтернативного вирішення спорів у всіх сферах суспільних відносин: від комерційних до сімейних спорів. Ці процеси спостерігаються не лише в державах, де медіація широко поширена (наприклад у США), а також у Хорватії, де фактично відбулось перше посередництво в Інтернеті [5, с. 147]. Ми погоджуємося із цією думкою, оскільки невизначеність роботи судів на сьогодні та збільшення спорів з приводу карантину, наприклад у сфері підприємництва, створюють усі умови для активного використання медіації.

Доступність онлайн-медіації як нового напрямку розвитку медіації в Україні пов'язано із можливістю сторін використовувати цей спосіб захисту своїх інтересів у будь-який зручний час, незважаючи на встановлені обмеження щодо пересування. Ризиком дистанційного посередництва є недотримання принципу конфіденційності, оскільки існує загроза технічного запису процедури одним з учасників процесу. Ураховуючи перспективи діджиталізації України, вважаємо доцільним створити безпечний цифровий простір для онлайн-медіації, який надасть учасникам посередництва гарантії дотримання їхніх медіаційних процесуальних прав.

У серпні 2019 р. Україна стала підписантом Сінгапурської конвенції ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації»¹, яка визначає механізм онлайн-медіації. Відповідно до пункту 2 ст. 2 Конвенції

---

¹ United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation (New York, 2018) (the «Singapore Convention on Mediation») from 20 December 2018 // United Nations Commission on

мирова угода вважається укладеною «в письмовій формі», якщо її зміст зафіксовано у будь-якій формі, в тому числі за допомогою подання електронного повідомлення, якщо інформація в ньому є доступною для подальшого використання. Умови визнання дійсності угоди за результатами онлайн-посередництва, викладені в міжнародному документі, можуть бути використані Україною для створення власного механізму вирішення спорів за участю посередника в мережі Інтернет. Такими умовами є: використання будь-якого способу ідентифікації сторін і медіатора та визначення намірів сторін або медіатора щодо інформації, яка міститься в електронному повідомленні; використаний спосіб або є настільки надійним, наскільки це відповідає меті, для якої електронне повідомлення було передано, з урахуванням усіх обставин, включно з будь-якими відповідними домовленостями, або, як це фактично продемонстровано на підставі самого способу чи за допомогою додаткових доказів, дозволив виконати функції щодо ідентифікації та визначення намірів учасників.

Єдиного термінологічного стандарту з вирішення спорів в інтернет-просторі на сьогодні не існує, що пов'язано з порівняно нещодавнім використанням сучасних технологій у врегулюванні конфліктів. Найчастіше онлайн-медіацію визначають як інтернет-вирішення спорів, електронне вирішення спорів, електронно-альтернативне врегулювання спорів та онлайн-альтернативне врегулювання спорів. Поширеними методами онлайн-медіації, крім створення інтернет-платформ і сервісів, є відеоконференція, електронна пошта, чати тощо. На думку К. Груздевої, особливу ефективність онлайн-медіація продемонструє у вирішенні конфліктів в освітній сфері [6, с. 289].

З огляду на велику увагу з боку міжнародної спільноти до принципу найкращих інтересів дитини постійно тривають пошуки оптимальної моделі вирішення конфліктів серед дітей у школах. Аналіз емоційного тла дітей на сьогодні в умовах пандемії дає змогу дослідникам визначити ймовірну проблематику: булінг, психосоматичні розлади, конфлікти в колективах учнів, прояви агресивної поведінки тощо. Профілактикою цих негативних явищ визнаються медіація та інші відновні практики [7, с. 8].

Протидія булінгу або цькуванню нещодавно стала актуальним питанням для України. У 2018 р. Кодекс України про адміністративні правопорушення¹ було доповнено ст. 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», яка визначає булінг як «діяння учасників

International Trade Law : сайт. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/conventions/international_settlement_agreements (дата звернення: 13.12.2020).

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України» / Верховна

освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого». Міністерство освіти і науки України неодноразово наголошувало на важливості впровадження медіації та створення служб порозуміння з метою протидії булінгу.

Сучасні соціально-культурні перетворення, які впливають на повсякденне життя дітей, популяризація соціальних мереж і запровадження дистанційного навчання є стресовими факторами та зумовлюють виникнення конфліктного середовища. Особливо актуальним наразі є явище кібербулінгу. До цього різновиду цькування відносять тролінг (публікація провокаційних повідомлень з метою викликати конфлікт між учасниками дискусії) та астротурфінг (нав'язування «нібито громадської думки» за допомогою публікації замовних матеріалів). Кібербулінг спрямовано на погіршення емоційної сфери впливу жертви і руйнування її соціальних відносин. Він охоплює різні форми поведінки: від ігрового до віртуального психологічного терору, що призводить до самогубства. Цькування в інтернет-просторі є привабливим для підлітків, оскільки зловмисник не бачить своєї жертви та її прямої реакції, тому йому значно легше подавити емоції жалю [8, с. 250].

Побудова безпечного освітнього простору потребує запровадження технологій примирення. Емпіричні дослідження засвідчили, що найбільш поширеною стратегією поведінки в конфліктних ситуаціях серед підлітків є компроміс, що передбачає пошук взаєморозуміння завдяки взаємним поступкам. Компроміс є найбільш оптимальним способом дієвого вирішення конфлікту, але власноруч такого компромісу діти часто досягти не можуть і тому потребують медіації, що передбачає залучення третьої, нейтральної, сторони, яка сприяє пошуку оптимальних можливостей для укладання угоди між сторонами конфлікту [9, с. 95].

Суб'єктами шкільної медіації є школярі, батьки, вчителі, адміністрація школи й однолітки-медіатори. Процедура відбувається лише на принципах добровільності, де медіатор сприяє діалогу сторін. Шкільна медіація доводить свою ефективність у багатьох державах: Австралії, Канаді, США, Великобританії, Італії, Польщі, Німеччині тощо. Результатом її використання є зниження рівня конфліктності (зарєєстрованих бійок) на 80 %. У XXI ст. булінг набув нового соціального

наповнення, тому активне залучення вихователів, учителів і шкільних психологів до діяльності у сфері медіації є перспективним напрямом попередження насильства щодо дітей та розвитку держави в цілому [10, с. 1004–1006].

Шкільна медіація є не новим напрямком розвитку медіації в Україні, оскільки наразі у багатьох містах успішно діють шкільні служби порозуміння. Нові виклики щодо вирішення конфліктів в освітній галузі виникли у зв'язку з переходом на дистанційне навчання, що істотно змінює традиційну модель соціалізації. Викоренення явища булінгу та його різновидів, таких як кібербулінг, потребує комплексного підходу. Медіація як ефективний альтернативний спосіб вирішення конфліктів є засобом профілактики, її покликано попередити існування конфліктності у підлітковому середовищі. Сучасне суспільство відчуває гостру потребу в здатності людей взаємодіяти, тому школярі повинні розуміти загальнолюдські цінності та опанувати навички й техніки переговорного процесу і мирного вирішення спорів.

Висновки

Таким чином, зважаючи на сучасні умови розвитку суспільства, збільшується потреба в медіації як альтернативному способі захисту прав та інтересів. Новими викликами сучасності, де медіація повинна стати дієвим інструментом на тлі пандемії COVID-19, варто вважати медичні спори, зростаючу кількість сімейних спорів і протидію домашньому насильству та булінгу (шкільна медіація). Окрім цього, видозмінюється безпосередньо процедура посередництва. Уповільнений процес інституалізації медіації перешкоджає її доступності, тому новим напрямком її розвитку в Україні може стати онлайн-медіація.

Актуальною залишається необхідність створення законодавства про медіацію, де слід передбачити регламент проведення медіації в мережі Інтернет. Сучасні медіатори повинні пристосовуватися до нових вимог діяльності: опанувати нові знання (зокрема, у сфері медицини як найбільш перспективного напрямку) та використовувати інтернет-простір для здійснення посередництва. Варто продовжувати популяризацію шкільної медіації та заохочувати створення служб порозуміння з метою попередження насильства серед дітей.

Список бібліографічних посилань: 1. Чабан О. С., Хаустова О. О. Психічне здоров'я в період пандемії COVID-19 (особливості психологічної кризи, тривоги, страху та тривожних розладів). *NeuroNews*. 2020. № 3 (114). С. 26–36. 2. Галай В. О. Переговори «пацієнт-лікар» як можливість добровільної співпраці для урегулювання конфлікту // *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)* :

матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17–18 квіт. 2008 р.) / упоряд. І. Я. Сенюта, Х. Я. Терешко. Львів : Львів. обл. благодійний фонд, 2008. С. 70–73. **3.** Шамликашвили Ц. А., Островский А. Н., Кабанова Е. В., Сильницкая А. С. Медиация в здравоохранении: от правоприменения к диалогу о правах. *Социология медицины*. 2017. Т. 16, № 2. С. 75–81. **4.** Новицька І. Вплив епідемії COVID-19 на рівень домашнього насильства в Україні та світі // Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід : матеріали наук.-практ. конф. (14 груд. 2020 р.) / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 134–137. **5.** Розумна М. Актуальні проблеми та перспективи розвитку альтернативних способів урегулювання спорів в Україні: онлайн-медиация та посередництво. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 147–153. **6.** Груздева Е. А. Модели онлайн-медиации в условиях образовательной системы. *Молодой ученый*. 2020. № 4 (294). С. 288–290. **7.** Психологічна профілактика і гігієна особистості у протидії пандемії COVID-19 : метод. посіб. / В. В. Рибалка, Е. О. Помиткін, О. М. Ігнатович та ін. Київ : Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ім. І. Зязюна НАПН України, 2020. 123 с. **8.** Утемисова Г. У., Васягина Н. Н. Кибербуллинг во время COVID-19: к вопросу о безопасности в интернет-пространстве // Стратегические ориентиры современного образования : междунар. пед. форум (г. Екатеринбург, 5–6 ноября 2020 г.) / Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2020. С. 249–251. **9.** Волченко Л. П. Соціально-психологічні особливості подолання конфліктних ситуацій в середовищі старшокласників – досвід шкільної медиації. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 1. С. 88–98. **10.** Лесько Н. Феномен насильства над дітьми в освітньому середовищі України. *Traektoriâ Nauki*. 2018. Т. 4, № 5. С. 1001–1007.

Надійшла до редколегії 16.12.2020

Tokarieva K. S. New Directions of Mediation Development in Ukraine

The rapid development of public relations in view of the spread of the new disease and acute crisis has an impact on all social institutions without exception. Mediation is no exception, so the current subject of the research is the analysis of new areas of the development of the social and legal institution of mediation in Ukraine. The purpose of the article is to identify new areas of mediation development in Ukraine, taking into account the impact of the COVID-19 pandemic on the most important areas of public life. In accordance with the purpose, the following tasks are formulated: to research the features of mediation in the field of health care; to study the development of online mediation; to study the features of school mediation as a mean of combating bullying. The research was based on a forecasting method to determine the perspectives for the use of mediation to resolve acute social conflicts.

New directions of mediation development in Ukraine have been studied in view of the COVID-19 pandemic and the caused social, political and economic crisis. New challenges

of today are considered, where mediation should become an effective tool: a growing number of medical and family disputes, combating domestic violence, combating bullying (school mediation). The slow process of institutionalization of mediation hinders its accessibility, so online mediation may be a new direction of its development in Ukraine. The need to create legislation on mediation remains relevant, which should provide regulations on mediation on the Internet. Modern mediators must adapt new requirements of their activities: to acquire new knowledge (in particular, in the field of medicine as the most perspective area) and use the Internet space for mediation. School mediation should be further promoted and understanding services should be encouraged to prevent violence among children.

Key words: mediation, COVID-19, online mediation, school mediation, medical disputes.

УДК [342.951:340.6](4) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.22>

Володимир Валентинович Чумак,

доктор юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

відділ організації наукової роботи (т.в.о. начальника відділу);

 <https://orcid.org/0000-0002-6171-2250>,

e-mail: v.v.chumak@ukr.net

**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ**

Досліджено зарубіжний досвід організації та діяльності судово-експертних установ на прикладі таких держав, як Німеччина, Франція, Велика Британія, Нідерланди та Чехія. Наголошено на законодавчих особливостях функціонування судово-експертних установ і регулювання правового статусу експерта. Визначено, що незалежно від відомчого підпорядкування судово-експертних установ їх діяльність ґрунтується на міжнародних стандартах.

Ключові слова: судово-експертні установи, судово-експертна діяльність, експерт, організація, діяльність, зарубіжний досвід, Німеччина, Франція, Велика Британія, Нідерланди, Чехія.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У сучасних умовах розвитку правової та демократичної держави утвердження і забезпечення прав та основоположних свобод людини і громадянина стали провідним принципом діяльності практично кожної держави світу. Дотримання прав людини сьогодні є показником ефективного та дієвого державного механізму та правової держави із соціально орієнтованим вектором розвитку. У зв'язку з цим питання щодо забезпечення прав і свобод громадян починають знаходити своє відображення майже в усіх сферах суспільного життя та державного будівництва, не стала винятком у цьому контексті й система судово-експертних установ, оскільки саме судово-експертні установи покликані стати інститутом захисту та справедливого оцінювання правовідносин та правових явищ, адже у цьому контексті, як вдало вказує А. М. Романенко, «ефективність здійснення судової експертної діяльності та використання її результатів у юридичному процесі взагалі і в адміністративному процесі зокрема, у першу чергу, залежить від стану її зовнішньої та внутрішньої організації, у другу – відповідності реаліям і потребам такого процесу. Організація здійснення судово-експертної діяльності та проведення експертних

досліджень в Україні на даний час, попри докладну правову регламентацію, не є досконалою. Це пов'язано із суттєвими змінами процесуального законодавства, становленням та розвитком адміністративного судочинства, формуванням його основних інститутів: доказування та доказів, важливе місце у яких займають судові експертизи. А отже, потребують наукового осмислення перспективні способи розвитку організації судово-експертної діяльності, організаційної структури експертних установ в Україні» [1, с. 444].

Підтвердженням актуальності цієї наукової статті є також положення Указу Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 8 листопада 2019 р. № 837/2019¹, яким передбачено таке: *«у сферах правової політики, забезпечення прав і свобод людини і громадянина: передбачити створення системи самоврядування судових експертів, запровадження рецензування висновку судового експерта та визначення граничних строків проведення судових експертиз з метою забезпечення подальшого здійснення структурних економічних реформ, запровадження додаткових механізмів для прискорення соціально-економічного розвитку України, підвищення добробуту населення, гармонійного розвитку регіонів, продовження впровадження європейських стандартів життя, зміцнення держави»*². Відповідно до проголошеного курсу розвитку судово-експертної діяльності в Україні законодавці внесли низку змін у титульний Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII (останні зміни набули чинності 1 січня 2021 р.)³, а тому в умовах євроінтеграції та активної співпраці з міжнародними і зарубіжними судово-експертними установами нагальним є дослідження європейських стандартів (зарубіжного досвіду) організації та діяльності судово-експертних установ, аналогічних українським.

Отже, питання щодо запозичення успішного зарубіжного досвіду діяльності та функціонування судово-експертних установ постає особливо гостро. Відповідно варто акцентувати увагу на тому, що не слід просто копіювати законодавство зарубіжних країн, зокрема учасниць Європейського Союзу (далі – ЄС), а необхідно враховувати вітчизняний менталітет та особливості національної специфіки розвитку судово-експертної діяльності й організаційної будови судово-

---

¹ Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 08.11.2019 № 837 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019> (дата звернення: 18.12.2020).

² Там само.

³ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 18.12.2020).

експертних установ. Так, на думку В. В. Джарти, з якою ми погоджуємося, «зважаючи на сучасні євроінтеграційні прагнення України, нагальною є необхідність узгодити українську правничу термінологію з європейською» [2, с. 183; 3, с. 185].

Стан дослідження проблеми

Загальні питання судово-експертної діяльності в Україні та за кордоном неодноразово ставали предметом наукових дискусій серед науковців різних галузей права. Зокрема, вказана тематика знайшла своє відображення у працях таких учених-адміністративістів, як В. Авер'янов, С. Алексєєв, О. Андрійко, О. Бандурка, В. Бевзенко, Ю. Битяк, В. Галуцько, В. Гаращук, І. Глобенко, І. Гоменюк, В. Гора, С. Гусаров, С. Грицак, С. Діденко, О. Дрозд, О. Дуфенюк, О. Жеребко, В. Журавський, О. Зайчук, О. Ключев, Т. Коломоець, І. Коліушко, В. Колпаков, А. Комзюк, М. Комісаров, В. Коротаєв, О. Кузьменко, О. Кравченко, О. Купрієвич, В. Курило, К. Куркова, О. Лакуста, О. Миколенко, В. Настюк, Л. Омельчук, Н. Оніщенко, О. Резнік, О. Петришин, С. Перлін, Л. Романенко, В. Сокурєнко, С. Сорока, Ю. Шпак, О. Яковенко та ін. Указані вчені та науковці зробили значний внесок у розвиток правової науки щодо питань судово-експертної діяльності та функціонування судово-експертних установ в Україні. Проте малодослідженою залишається проблематика організації та діяльності судово-експертних установ за кордоном у контексті подальшої імплементації позитивних здобутків судово-експертної діяльності у національну практику правозастосування.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї наукової статті є дослідження зарубіжного досвіду (на прикладі Німеччини, Франції, Чехії, Нідерландів та Великої Британії) організації та діяльності судово-експертних установ з метою імплементації позитивних здобутків нормативно-правового та функціонального забезпечення судово-експертної діяльності. Відповідно до окресленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: 1) дослідити базові для статті категорії: організація, діяльність, судово-експертна діяльність; 2) установити нормативно-правову базу організації та діяльності судово-експертних установ за кордоном; 3) визначити статус судово-експертних установ за кордоном; 4) з'ясувати пріоритетні напрями вдосконалення чинного адміністративного законодавства, що регламентує організацію та діяльність судово-експертних установ в Україні.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає в подальшому розвиткові положень, отриманих ученими та науковцями, щодо організаційної структури і практичної діяльності судово-експертних установ як в Україні, так і за кордоном, а також у формулюванні нових концептуальних

положень, висновків та пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу

Забезпечення розвитку України як правової держави й захисту прав та основоположних свобод громадян залежить від ефективності організації і діяльності її державних органів, серед інших і судово-експертних установ. Зокрема, із цього приводу автори М. Гузела та В. Кацнір слушно зазначають, що «ефективність експертно-криміналістичної діяльності залежить від стану її організації, а також відповідності нагальним потребам практики боротьби із злочинністю та сучасним науково-технічним досягненням, які покликані максимально задовольнити ці потреби» [4, с. 130]. Також у цьому контексті слушною є думка В. Введенської, яка стверджує, що «розвиток українського суспільства, зокрема його євроінтеграційний вектор, зумовлює появу нових подій і явищ, що мають віднайти своє місце як у національному законодавстві, так і в теорії права» [5, с. 12]. Тому дослідження успішного європейського та зарубіжного досвіду організації та діяльності судово-експертних установ є нагальним і своєчасним. Відповідно, зазначене потребує науково обґрунтованого теоретичного осмислення базових понять і категорій.

Так, поняття «організація» (англ. *organization*) походить від давньогрецького слова *органон*, яке позначає знаряддя або інструмент. Від нього ж пішло поняття «орган», а потім як похідні «організм» та «організація». Виросла організація із людських потреб у кооперації зусиль для досягнення своїх особистих цілей у зв'язку з наявністю цілої низки фізичних, біологічних, психологічних і соціальних обмежень [6].

Також «організація – це функція управління, в межах якої здійснюється розподіл робіт поміж окремими робітниками та їх групами та узгодження їх діяльності. Реалізація функції організації здійснюється у процесі організаційної діяльності. Організаційна діяльність – це процес, за допомогою якого керівник усуває невизначеність, безладдя, плутанину та конфлікти поміж людьми щодо роботи або повноважень і створює середовище, придатне для їх спільної діяльності» [7].

У свою чергу, інше важливе для цієї наукової статті поняття «діяльність» означає: 1) «процес взаємодії людини з довкіллям, завдяки чому вона досягає свідомо поставленої мети, яка виникла внаслідок появи потреби»¹; 2) специфічно людська форма ставлення до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни і перетворення речей і явищ залежно від людських потреб [8].

---

¹ Діяльність (значення) // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Діяльність_\(значення\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Діяльність_(значення)) (дата звернення: 18.12.2020).

Ураховуючи зазначене, не менш важливим є тлумачення категорії «судово-експертна діяльність», визначення якої й досі не відображено у титульному Законі про судову експертизу. Так, на думку Г. Стрілець, «судово-експертна діяльність – це врегульована законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямована на проведення незалежних судових експертиз унаслідок об'єктивного, повного і всебічного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки, організація роботи судово-експертних установ у цілому і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне й інформаційне забезпечення, підбір і підготовка судово-експертних кадрів» [9, с. 13]. Інші дослідники (Т. Аверьянова, Р. Белкін, Ю. Корухов, та О. Россинська) стверджують, що «судово-експертна діяльність є системою дій і пов'язаних з ними правовідносин, що здійснюються в процесі судочинства уповноваженими органами і особами з призначення, організації і проведення судових експертиз» [10, с. 440].

Також у науці існує думка, що «не потрібно обмежувати судово-експертну діяльність – діяльністю, що відбувається лише в межах судово-експертних установ, хоча більшість експертиз проводиться саме в спеціалізованих експертних закладах». Як указують В. Маляренко та Ю. Аленін, «судовими експертами можна залучати як співробітників судово-експертних установ, так і обізнаних осіб, для яких проведення судової експертизи не обов'язкове» [11, с. 479; 12, с. 46].

Відповідно, з метою визначення сутності організації та діяльності судово-експертних установ та з урахуванням вітчизняних поглядів на перелічені категорії вважаємо слушним розпочати вивчення зарубіжного і європейського досвіду організації та діяльності судово-експертних установ.

Так, у європейських державах «здавна були відомі дві основні організаційні форми судової експертизи. Визначальним моментом для першої з них виявилася орієнтація на спеціальні, зокрема й експертні установи, для другої – на конкретних фахівців, занесених у списки судових експертів. Остання організаційно-процесуальна форма судової експертизи в середині минулого століття була відома в соціалістичних європейських країнах як інститут присяжних експертів. Суть інституту присяжних експертів полягала в тому, що проведення експертиз доручалося фахівцям, що прийняли присягу. У країнах ЄС на сьогодні також закріплені дві основні організаційні форми діяльності судово-експертних установ. Перша – орієнтація на спеціальні (зокрема й експертні) установи, друга – орієнтація на конкретних фахівців, внесених у списки судових експертів або тих, що отримали ліцензію на право проведення судової експертизи» [4, с. 131; 13].

Так, наприклад, у Німеччині в кожній землі є своя незалежна судово-експертна лабораторія (частина *das Landeskriminalamt*), федеральні поліцейські формування (*das Bundeskriminalamt*), що мають

власні відділи судових досліджень для здійснення спеціальних експертиз і досліджень, а також власні бази даних криміналістичної значущої інформації¹. Така організаційна будова судово-експертних лабораторій (установ) зумовлюється територіальним устроєм держави й особливостями здійснення правозахисної діяльності, що має на меті якнайшвидше захистити права громадян та відповісти на важливі питання, що стоять перед експертом.

В юридичній системі Франції судово-експертна діяльність посідає одне з провідних місць, оскільки її розуміють як ефективний спосіб доказування у судових провадженнях та як допомогу судді під час винесення ним судового рішення. Також варто наголосити, що всю організацію та діяльність судово-експертних установ Франції побудовано за міжнародними стандартами, на підставі чого у французькій судово-експертній системі є міжнародна експертиза. Міжнародна експертиза зачіпає інтереси міжнародної торгівлі, навіть якщо наразі «поняття торгового характеру передбачено для відомості, критерієм вважається тільки характер угод ... поняття торгівлі охоплює операції з торгівлі, виробництва, будівельну діяльність та інші види надання послуг»².

Окремо слід звернути увагу на правову основу організації та діяльності судово-експертних установ та експертів. Так, зокрема, міжнародна та національна судово-експертна діяльність і співробітництво регулюються цивільним процесуальним законодавством та законодавством про судову експертизу, положення яких ґрунтуються на нормах Гаазької конвенції від 18 березня 1970 р. (Франція підписала цю Конвенцію 24 серпня 1972 р. і опублікувала постанову про її підписання 9 квітня 1975 р.)³.

Отже, організація та діяльність судово-експертних установ у Франції ґрунтується на національному та міжнародному законодавстві, що регламентує особливості проведення судових експертиз та правовий статус експерта.

Спільною тенденцією для судово-експертних установ Німеччини та Франції є об'єднання судових експертів в асоціації за галузями

---

¹ Зарубежный опыт организации судебно-экспертной деятельности // Lib-sale : сайт. URL: <https://lib.sale/mejdunarodnoe-pravo-besplatno/zarubejnyiy-opyt-organizatsii-sudebno-106642.html> (дата звернення: 18.12.2020).

² Нормы и стандарты экспертизы во Франции // Юрист : сайт. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575015#pos=728;-37 (дата звернення: 18.12.2020).

³ Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах : від 18.03.1970 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_922 (дата звернення: 18.12.2020).

знань, більш того, останнім часом обговорюється питання створення асоціацій, які б об'єднували експертів країн ЄС.

Як приклад можна розглянути організаційну структуру експертно-криміналістичної служби Великобританії (The Forensic Science Service – FSS) – виконавчої установи МВС Великобританії, яка є важливою ланкою в роботі британської поліції з розкриття, розслідування і запобігання злочинам [4, с. 130–131]. Основним завданням FSS (The Forensic Science Service) є надання професійної допомоги у процесі розкриття і розслідування злочинів. Однак законодавством Великобританії передбачено можливість залучення до роботи фахівців приватних криміналістичних лабораторій, які зазвичай надають свої послуги з деяких специфічних видів експертиз (наприклад, криміналістичного дослідження документів). Слід зазначити, що співробітники експертно-криміналістичної служби Великобританії беруть участь в оперативно-розшукових і слідчих заходах, виконують експертизи і дослідження для регіональних поліцейських підрозділів Англії та Уельсу, а також для Королівської прокуратури, митної й акцизної служби та низки інших правоохоронних органів. FSS надає послуги приватним компаніям як усередині країни, так і за кордоном та активно взаємодіє з правоохоронними органами більш ніж 35 зарубіжних держав¹.

У Нідерландах судові експерти державних експертних установ проводять експертизи і дослідження за зверненням поліції, а не суду. Суд запрошує експертів незалежно від їхнього основного місця роботи.

У Чехії судово-експертна діяльність регулюється Законом «Про експертів і перекладачів» від 20 квітня 1967 р. № 36. Відбір експертів (перекладачів) здійснюється у співпраці з державними органами влади, науковими установами, університетами та громадськими організаціями, які діють при регіональних судах. Тобто такими організаціями є не лише державні та недержавні установи, що на професійній основі здійснюють експертну діяльність, а й вищі навчальні заклади, наукові інститути й організації, які на прохання державних органів можуть виконати експертне дослідження та скласти висновок судової експертизи².

---

¹ Експертний центр при Інституте судових експертиз и криминалистики: Европейская Сеть судебно-экспертных учреждений (European Network of Forensic Science Institutes – ENFSI) // Центр експертиз : сайт. URL: <https://ceur.ru/library/spravochnik/ms/item126232/> (дата звернення: 18.12.2020).

² 37/1967 Sb. VYHLÁŠKA ministerstva spravedlnosti ze dne 17. dubna 1967 k provedení zákona o znalcích a tlumočnících. URL: http://eagri.cz/public/web/ws_content?contentKind=regulation&section=1&id=30965&name=37/1967 (дата звернення: 18.12.2020).

Висновки

Отже, судово-експертна діяльність у Німеччині, Франції, Чехії, Нідерландах та Великій Британії здійснюється ефективно, а її правове регулювання відбувається без порушень прав і свобод людини з дотриманням міжнародних правил і стандартів. Їх законодавство, в якому розглядаються питання організації та діяльності судово-експертних установ, спрямовано на дотримання прав і свобод людини та громадянина, захист прав та інтересів судового експерта.

Отже, імплементація міжнародних норм і стандартів організації та діяльності судово-експертних установ виводить експертні установи на новий рівень функціонування. Це надає можливість створити дієвий механізм управління і функціонування судово-експертних установ та експертів, який визначатиме високі вимоги до проведення судової експертизи, підвищить професійний рівень і результативність співробітників експертних установ, що відповідатиме потребам сучасного судочинства.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень може бути визначення правового статусу судового експерта в Україні та за кордоном.

Список бібліографічних посилань: 1. Романенко А. М. Розвиток організації судово-експертної діяльності в Україні з урахуванням досвіду деяких зарубіжних країн. *Право та управління*. 2012. № 1. С. 444–452. 2. Тополя Р. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень транспортних засобів. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 6. С. 183–187. 3. Джарта В. В. Управління об'єктами державної власності в Україні: правова природа та механізм реалізації : монографія. Харків : Діса плюс, 2014. 270 с. 4. Гузела М., Кацнір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2018. № 906. С. 129–135. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 20.12.2020). 5. Введенська В. «Європротокол» як джерело доказів. *Підприємство, господарство і право*. 2012. № 6 (198). С. 12–15. 6. Поняття організації // Основи менеджменту : навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. Київ : Кондор, 2006. 664 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-5412.html> (дата звернення: 18.12.2020). 7. Організаційна діяльність як загальна функція менеджменту // Основи менеджменту : навч. посіб. / І. О. Щєбликіна, Д. В. Грибова. Мелітополь : Вид. буд. Мелітоп. міськ. друк., 2015. 479 с. URL: https://pidru4niki.com/75134/menedzhment/organizatsiyna_diyalnist_zagalna_funktsiya_menedzhmentu (дата звернення: 18.12.2020). 8. Психологія творчості особистості // Психологія : навч. посіб. : в 2 ч. / М. А. Мацко, М. Д. Прищак. Вінниця : ВНТУ, 2012. Ч. 1. 103 с. URL:

https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/Зprishak_psihologiya_ch1/1271.html (дата звернення: 18.12.2020). **9.** Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 19 с. **10.** Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2008. 992 с. **11.** Уголовно-процессуальный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. Харьков : Одиссей, 2005. 968 с. **12.** Лопата О. А. Поняття і зміст судово-експертної діяльності. *Міжнародний юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (3). С. 45–51. **13.** Скрипник М. Світовий досвід у судово-експертній діяльності // *Експертно-дослідна служба України* : офіц. сайт. 05.02.2019. URL: <https://ua-expert.com/ua/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertnij-diyalnosti/> (дата звернення: 18.12.2020).

Надійшла до редколегії 21.12.2020

Chumak V. V. International Experience of Organization and Activities of Forensic Expert Institutions

The author of the article studies international experience of the organization and activities of forensic institutions on the example of such countries as Germany, France, the Netherlands, Czech Republic and the United Kingdom. The legislative features of the functioning of forensic institutions and the regulation of the legal status of experts are noted. It is determined that regardless of the departmental subordination of forensic institutions, their activities are based on international standards.

The author has identified a scientific novelty, which consists in the further development of the provisions obtained by scientists and scholars on the organizational structure and practical activities of forensic institutions both in Ukraine and abroad, as well as the formulation of new conceptual provisions, conclusions and propositions for improving regulation of forensic activity in Ukraine.

The author of the article proves that the organization and activities of forensic institutions in France are based on national and international law regulating the specifics of forensic examinations and the legal status of the expert.

The author concludes that forensic activities in Germany, France, Spain, the Netherlands and the United Kingdom are carried out effectively, and its legal regulation takes place without violation of human rights and freedoms in compliance with international rules and standards. Their legislation, which addresses the organization and operation of forensic institutions, is aimed at respecting the rights and freedoms of a man and citizen, protection of the rights and interests of forensic experts.

The author of the article defines that the implementation of international norms and standards of organization and activity of forensic institutions brings expert institutions to a new level of functioning. This makes it possible to create an effective mechanism for the management and operation of forensic institutions and experts, which will determine

the high requirements for forensic examination, increase the professional level and efficiency of employees of expert institutions, which can meet the needs of modern justice.

Key words: forensic institutions, forensic examination, an expert, organization, activity, international experience, Germany, France, Great Britain, the Netherlands, Czech Republic.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.14

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.23>

Раїса Михайлівна Балац,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (ад'юнкт);*

 <https://orcid.org/0000-0002-5871-8344>,
e-mail: balac.raisa2016@gmail.com

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО
І ДІЗНАВАЧА В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Досліджено запровадження механізму реалізації запобіжної діяльності слідчого і дізнавача в досудовому розслідуванні. Здійснено порівняльний аналіз положень чинного КПК України і попереднього КПК України 1960 р. та аналогічних кодексів деяких окремих держав стосовно форми запобігання кримінальним правопорушенням під час розслідування кримінального провадження. Сформульовано пропозиції та рекомендації щодо внесення змін у чинне кримінальне процесуальне законодавство України.

Ключові слова: причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, слідчий, органи досудового розслідування, кримінальне правопорушення, запобігання кримінальним правопорушенням.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Дискусійність питання щодо введення до обов'язків слідчого й дізнавача виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, підтверджується численними працями вчених-процесуалістів, які у своїх роботах досліджували питання необхідності запобіжної діяльності, зокрема слідчого та дізнавача, у кримінальному провадженні. Сучасний стан злочинності в Україні та негативні тенденції щодо зростання кримінальних правопорушень зумовляють необхідність проведення наукових і прикладних пошуків щодо протидії кримінальним правопорушенням, зокрема як засобу запобігання злочинності. Актуальність теми дослідження обґрунтовується наявністю прогалин у національному кримінальному процесуальному законодавстві, що регулює питання реалізації запобіжної діяльності слідчого та підрозділів дізнання органів досудового розслідування Національної поліції України під час розслідування у кримінальному провадженні.

Стан дослідження проблеми

Питання запобігання кримінальним правопорушенням і профілактичної діяльності слідчого під час досудового розслідування досліджували не лише вчені-кримінологи, а й процесуалісти, зокрема О. М. Бандурка, В. В. Голина, А. А. Десятник, О. М. Джужа, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, М. М. Михеєнко, О. Є. Омельченко, М. М. Сербін, С. М. Стахівський, А. В. Флоростяний, О. Ю. Шостка, О. О. Южно та інші. Проте, незважаючи на вагомість внеску зазначених учених, вони досліджували це питання під час дії КПК України 1960 р., а новий КПК України 2012 р. дослідники вивчали лише фрагментарно, не враховуючи понад 600 змін порівняно з попереднім. І досі залишається актуальним питання профілактичної діяльності під час досудового розслідування, зокрема стосовно виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, та вжиття заходів щодо їх усунення. Також не усунуто розбіжність між КПК України, в якому відсутній обов'язок слідчого та дізнавача з указаних питань, та відомчими нормативно-правовими актами, в яких його закріплено.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу нормативних положень законодавства України та окремих зарубіжних країн з питань регулювання виявлення під час досудового розслідування слідчим і дізнавачем причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*: дослідити і проаналізувати положення нормативно-правових актів України й окремих зарубіжних держав, що регламентують діяльність слідчого і дізнавача з питання виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину.

Наукова новизна дослідження

Визначено та подано порівняльну характеристику положень чинного законодавства і відомчих нормативно-правових актів України та законодавств окремих зарубіжних держав, які регулюють завдання органів досудового розслідування щодо виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу

Зараз в Україні відбуваються концептуальні зміни, які, в свою чергу, приводять до трансформації в державно-політичній, соціально-економічній та правових сферах суспільства.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) одним із його завдань є правове забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, власності, громадського порядку та публічної безпеки, довілля і конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань,

забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням¹. Таким чином, запобігання кримінальним правопорушенням є нагальною потребою сучасності.

Порівняльний аналіз законодавства засвідчує, що у положеннях ст. 23 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК України) України 1960 р. було закріплено, що під час проведення дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий і прокурор зобов'язані виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню злочину. Окрім цього, відповідно до положень ст. 23-1 КПК України 1960 р. орган дізнання, слідчий або прокурор, установивши причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, мали надати у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів з усунення зазначених причин та умов². Під час ухвалення нового КПК України у 2012 р. це положення було вилучено³.

Досліджуючи питання запобігання кримінальним правопорушенням у процесуальному законодавстві зарубіжних, зокрема пострадянських, країн, ми встановили, що положення щодо обов'язку запобігання злочинам є у Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Білорусь, зокрема у розділі 3 «Докази та доказування», а саме у ст. 90 «Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину», зазначено, що «під час провадження за матеріалами перевірки та кримінальною справою органи кримінального переслідування повинні виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню злочину»⁴.

Стаття 73 КПК РФ також установлює коло обставин, які необхідно довести, а в ч. 2 цього положення закріплено, що піддагають виявленню також обставини, що сприяли вчиненню злочину. Однак у ст. 158 «Закінчення попереднього розслідування» Кримінального процесуального кодексу Російської Федерації, а саме у ч. 2, закріплено, що «встановивши під час досудового провадження у кримінальній справі

---

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.12.2020).

² Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1001-05 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 17.12.2020). Втратив чинність.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 17.12.2020).

⁴ Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Беларусь : Закон Республіки Беларусь от 16.07.1999 № 295-3 // Кодексы Республіки Беларусь : сайт. URL: <https://kodeksy.by/ugolovno-processualnyu-kodeks> (дата звернення: 17.12.2020).

обставини, що сприяли вчиненню злочину, дізнавач, керівник слідчого органу, слідчий мають право подати у відповідну організацію або відповідній посадовій особі подання про вжиття заходів щодо усунення зазначених обставин чи інших порушень закону. Це подання підлягає розгляду з обов'язковим повідомленням про вжиті заходи не пізніше одного місяця з дня його винесення». Тобто законом це закріплено лише як право, а не як обов'язок керівника слідчого органу, слідчого та дізнавача під час розслідування кримінальної справи [1].

У Республіці Казахстан відповідно до глави 15 «Докази» Кримінально-процесуального кодексу Республіки Казахстан обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, зокрема обставини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, не є предметом доказування (ч. 1 ст. 113), однак ч. 4 передбачено, що у кримінальній справі «підлягають виявленню також обставини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення»¹.

У свою чергу, в ч. 2 ст. 96 КПК Республіки Молдова закріплено, що поряд з обставинами, які підлягають доказуванню, слід виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочину².

Отже, аналізуючи законодавство окремих зарубіжних держав щодо виявлення обставин, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, стосовно положень КПК, в яких закріплено особливості виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушення або створили умови для його вчинення, слід констатувати, що кримінально-процесуальному законодавстві вказаних держав обставини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, мають виявлятися у процесі досудового розслідування. Водночас у КПК України ця норма відсутня, але вона регламентується окремими нормативно-правовими відомчими актами. Зокрема, відповідно до положень ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» одним з основних повноважень співробітників поліції є завдання здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень, а також виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, і вживати в межах своєї компетенції заходів для їх

---

¹ Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 04.07.2014 № 231-V // Учет Законодательство : сайт. <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1400000231> (дата звернення: 17.12.2020).

² Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 14.03.2003 № 122-XV // Континент : сайт. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729#pos=6;-142 (дата звернення: 17.12.2020).

усунення¹. Також у Положенні про органи досудового розслідування Національної поліції України, затвердженому Наказом МВС України «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» від 6 липня 2017 р. № 570, зазначено, що одним із завдань органів досудового розслідування є виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення². Крім того, Наказом МВС України «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» від 20 травня 2020 р. № 405 також закріплено положення про те, що на підрозділи дізнання покладається, серед іншого, завдання щодо виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних проступків, і вжиття необхідних заходів щодо їх усунення³.

Водночас відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, має право, зокрема, вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також усунення причин та умов, що їм сприяли, і притягнення винних до передбаченої законом відповідальності⁴.

Отже, аналізуючи положення КПК зарубіжних країн з питання заповіжної діяльності слідчого, зокрема щодо виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, можемо стверджувати, що цю норму закріплено в їх законодавствах здебільшого у розділах «Докази та доказування» поряд з обставинами, що підлягають доказуванню. Однак недоліком цих законів є те, що причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, не належать до предмета доказування, а лише підлягають виявленню.

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 17.12.2020).

² Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 17.12.2020).

³ Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : затв. Наказом МВС України від 20.05.2020 № 405 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20> (дата звернення: 17.12.2020).

⁴ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 17.12.2020).

Щодо запровадження інституту запобіжної діяльності виникає питання про співвідношення причин кримінального правопорушення та умов, що сприяли його вчиненню, з предметом доказування. Як наслідок у серед науковців триває дискусія щодо доцільності запобіжної діяльності слідчого і дізнавача в досудовому розслідуванні, а саме щодо включення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, до переліку обставин, які підлягають доказуванню. Наприклад, у науково-практичному коментарі під редакцією М. М. Михеєнка, В. П. Шибіка та ін. щодо положень ст. 23 КПК України 1961 р. автори вказували, що «відповідно до с. 23 КПК України причини злочину та умови, які сприяли його вчиненню, входять до предмета доказування в кожній кримінальній справі» [2, с. 53]. Такої ж думки дотримуються В. Т. Нор [3, с. 134–136] та А. Д. Удалова [4, с. 111]. Дослідники чинного КПК України 2012 р. теж мають щодо цього певні погляди. Так, В. П. Шибіко, звертаючи увагу на положення чинного КПК України 2012 р., вважає за необхідне доповнити ч. 1 ст. 91 КПК України пунктом «причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення», а також доповнити Кодекс окремими статтями, які передбачатимуть обов'язок прокурора й суду в разі встановлення під час кримінального провадження причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, надсилати у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання чи окрему ухвалу про вжиття заходів для усунення цих причин та умов з повідомленням прокурора або суду в місячний строк про вжиті заходи [5, с. 107–109], що слід підтримати. О. Є. Соловйова також вважає за необхідне вдосконалити функції слідчого щодо запобіжної діяльності, передбачити у КПК України такий процесуальний засіб впливу, як внесення подання у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі про вжиття заходів щодо усунення виявлених причин кримінального правопорушення, та закріпити його у ст. 40-1 КПК України із таким формулюванням: «Стаття 40-1. Подання про вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор, орган дізнання, встановивши причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, мають право внести у відповідний державний орган або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов. За цим поданням має бути вжито необхідних заходів і про результати повідомлено особу, яка надіслала це подання, не пізніше як у 15-денний строк» [6, с. 188], що ми повністю підтримуємо. Аналогічної думки дотримуються С. М. Смоков та А. А. Десятник, які вважають за доцільне доповнити КПК України положенням, відповідно до якого стороною обвинувачення, що встановила наявність причин та умов учинення кримінального правопорушення, має

право надіслати до відповідного органу, громадської організації чи службовій особі подання щодо усунення цих обставин. При цьому внесення подання повинно бути правом, а не обов'язком сторони обвинувачення. Водночас необхідно закріпити процесуальний обов'язок сторони обвинувачення встановлювати вказані обставини для активізації профілактичної діяльності [7, с. 115], що ми підтримуємо.

Водночас окремі вчені (зокрема А. С. Форостяний) вважають, що причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, слід включити до предмету доказування із застереженням, тобто причини й умови повинні доводитися лише за наявності такої можливості. Однак не в кожній кримінальній справі ці обставини можуть бути доведені [8, с. 130–132]. Ми підтримуємо його позицію лише частково, і це пояснюється тим, що причини й умови містять у собі багато обставин, які дійсно не завжди можна передбачити під час правозастосування. Указане може впливати на дотримання «розумних строків» досудового розслідування і його швидкість, повноту й неупередженість (ст. 2 КПК України). Крім цього, можливо, виникатимуть спірні питання, тісно пов'язані з поновленням прав юридичних осіб.

Висновки

Таким чином, ми вважаємо, що доцільно вдосконалити функції слідчого та дізнавача з питань запобіжної діяльності, до того ж необхідно внести відповідні зміни й у положення чинного КПК України, оскільки це вже зроблено у відомчих нормативно-правових актах. Вони стосуються процесуального засобу впливу, зокрема внесення подання у відповідний державний орган та інші структури незалежно від форми власності або відповідному керівнику, від якого залежить ужиття необхідних заходів щодо усунення виявлених причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Ця норма повинна міститися в окремому положенні чинного КПК України.

Утім, відповіді на порушені питання не є остаточними і потребують окремого дослідження або наукового вивчення.

Список бібліографічних посилань: 1. Нигматуллин Э. Р. Предупреждение преступлений как функция следователя // Проблемы противодействия преступности в современных условиях : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Уфа, 16–17 октября 2003 г.) : в 3 ч. / Башкирский гос. ун-т. Уфа : РИО БашГУ, 2004. Ч. 3. С. 70–75. URL: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/ufa20041/nigmatullin.htm> (дата звернення: 17.12.2020). 2. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997 р. / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, А. Я. Дубинський та ін. ; відп. ред. В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 624 с. 3. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Либідь, 1992. 431 с. 4. Удалова А. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина :

підручник. Київ : Кондор, 2005. 152 с. **5.** Шибіко В. П. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 104–109. **6.** Соловйова О. Є. Щодо вдосконалення запобіжної діяльності слідчого // Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 186–188. **7.** Смоков С. М., Десятник А. А. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 111–118. **8.** Форостяний А. С. Реалізація профілактичної функції слідчого шляхом виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину. *Право України*. 2004. № 7. С. 129–132.

Надійшла до редколегії 21.12.2020

Balats R. M. Problematic Issues of Preventive Activities of Investigators and Interrogators in the Legislation of Ukraine and Some Foreign Countries

The author has carried out a comparative analysis of the normative provisions of the legislation of Ukraine and some foreign countries on preventive activities, in particular the regulation of tasks to identify the causes and conditions that contributed to the crime during the pre-trial investigation. The annual increase in the number of criminal offenses indicates the need to introduce the institution of preventive activities of investigators and interrogators into the current Criminal Procedural Code of Ukraine. The scientific views of scholars have been studied and the own vision of the raised problems has been developed.

The issue of the essence of identifying the causes and conditions that contributed to the commission of a criminal offense and its normative enshrinement in legislation at some historical stages of the development of our country and the world community has been studied.

Based on the analysis of theoretical developments of scholars on criminal procedural legislation of Ukraine and the practice of pre-trial investigation and inquiry of some post-Soviet countries on issues related to the research topic, the author has placed emphasis on the significant shortcomings of legal regulation of preventive activities of investigators and interrogators during the pre-trial investigation.

The author has presented own point of view on the preventive activities of investigators and interrogators during the pre-trial investigation as one of the main tasks of such an investigation, in particular to identify the causes and conditions that contributed to criminal offenses and take necessary and effective measures to eliminate them through the appropriate agencies and their chiefs, which is offered to be enshrined in the current Criminal Procedural Code of Ukraine and the departmental regulatory base.

Key words: causes and conditions affected the commission of a criminal offense, an investigator, pre-trial investigation agencies, a criminal offense, prevention of criminal offenses.

Тетяна Віталіївна Білик,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (ад'юнкт);*

 <https://orcid.org/0000-0002-5975-7951>,
e-mail: t04754352@gmail.com

СПОСОБИ ВБИВСТВ ЗАРУЧНИКА АБО ВИКРАДЕНОЇ ЛЮДИНИ

Вивчено основні дослідження наукової літератури та практику органів досудового слідства щодо способів убивств заручника або викраденої людини. Проаналізовано наукові думки, які розкривають поняття «спосіб убивств заручника або викраденої людини», визначено конкретну структуру способів убивств заручників та викраденої людини.

Ключові слова: способи, умисне вбивство, заручник, викрадена людина.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Важливим елементом криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини є способи вчинення злочину. Це зумовлено тим, що відомості про злочин надають первинну інформацію про комплекс дій злочинця та їх взаємовідносини з потерпілою особою. Інформація про способи вбивств заручника або викраденої людини допомагає висувати окремі версії, оскільки вид злочину відповідно до ч. 3 ст. 115 КК України настає за умови, що потерпілий був заручником чи викраденим, і винна особа усвідомлювала, що дії спрямовано на позбавлення життя заручника або викраденої людини, і в подальшому передбачала настання їх смерті та, керуючись мотивами, пов'язаними зі статтями 146, 147, 349, 444 КК України, бажала настання смерті цих осіб¹. Тому дослідження специфіки способу вбивства заручника або викраденої людини є актуальним.

Нашу статтю присвячено саме способам учинення вбивств заручника або викраденої людини та їх структурі, яка відрізняється від загальних злочинів проти життя та здоров'я особи наявністю окремих елементів. У зв'язку з цим виникла потреба виокремити структуру способу вбивства заручника або викраденої людини.

Стан дослідження проблеми

Станом на сьогодні це питання розкрито не повністю. Раніше способи вбивств у криміналістичному аспекті як загальні засади злочинів

---

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 20.12.2020).

проти життя та здоров'я особи досліджувалися неодноразово, однак у вітчизняній науці недостатньо висвітлено питання щодо способів убивств заручника або викраденої людини. Під час дослідження нашої теми ми спирались на праці відомих науковців, таких як Р. С. Белкін, Є. П. Іщенко, А. О. Топорков, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько, А. В. Іваниця, М. М. Єфімов, О. С. Саїнчин, В. П. Корж, А. Ф. Волобуєв, Р. А. Степанюк і В. О. Малярова.

Мета і завдання дослідження

У зв'язку з наявністю достатньої кількості досліджень, присвячених вивченню нашої теми у широкому розумінні, *метою* статті є визначення поняття і структури способу вбивств заручника або викраденої людини, розкриття його змісту та впорядкування за криміналістично значущими критеріями. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*: 1) аналіз наявних наукових думок і судово-слідчої практики щодо особливостей способу вбивств заручника або викраденої людини; 2) вивчення сутності та розкриття поняття способу вбивств заручника або викраденої людини, а також аналіз основних їх елементів.

Наукова новизна дослідження

Необхідно зазначити, що уточнення цих понять та виділення окремих способів убивств цієї категорії допоможе у практичній діяльності розслідування злочинів щодо умисних убивств заручника або викраденої людини.

Виклад основного матеріалу

Спосіб учинення злочину є важливим елементом криміналістичної характеристики умисного вбивства заручника або викраденої людини. Відомі науковці в галузі криміналістики всебічно досліджували способи вчинення злочину в своїх працях, серед них Р. С. Белкін, Є. П. Іщенко, А. О. Топорков, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько та ін. Заслуговує на увагу думка Р. С. Белкіна про те, що спосіб учинення злочину – система дій з підготовки, вчинення та приховування злочину, визначених умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особи [1, с. 217]. На думку О. Н. Колесніченко, спосіб злочину являє собою характер дії особи, що виявляється у певній взаємозалежній системі операцій і прийомів підготування, вчинення і приховування злочину [2, с. 22]. Відповідно до цього інші науковці підкреслюють, що спосіб учинення злочину є однією з найбільш інформативних обставин для справи, дослідження якої дозволить прискорити розкриття вбивства [3, с. 9]. У цьому розумінні знання про типові способи вчинення вбивств дозволяють застосовувати одну з найбільш ефективних і практичних схем розслідування, що подається науковцями у послідовності «від слідів злочину – до способу вчинення злочину, від способу

вчинення злочину – до особи злочинця» [4, с. 13]. Крім того, В. Ю. Шепітько вважає, що спосіб злочину – це дії злочинця, що передбачає певну систему операцій і прийомів. Його структура охоплює способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування). Спосіб злочину не завжди містить у собі повну структуру елементів [5, с. 328].

Згідно з поглядами науковців, з якими ми погоджуємося, способи скоєння вбивства можуть бути різноманітними. Сліди скоєння злочину, які залишаються на матеріальних і нематеріальних об'єктах, необхідно досконально вивчати, в результаті чого повний аналіз речових доказів сприяє побудові версій з виявлення інформації про особу злочинця.

Необхідно зазначити, що умисне вбивство заручника або викраденої людини за ч. 3 ст. 115 КК України може бути вчинено тільки з прямим умислом¹. На нашу думку, способом умисного вбивства заручника або викраденої людини є комплекс дій особи, яка здійснює злочин, спрямованих на реалізацію злочинного діяння, що поєднують в собі такі дії: 1) приготування до захоплення заручника або викрадення людини; 2) захоплення заручника або викрадення людини; 3) приготування до скоєння вбивства заручника або викраденої людини; 4) скоєння вбивства заручника або викраденої людини; 5) приховування скоєного вбивства заручника або викраденої людини. Крім того, необхідно зазначити, що такий злочин може вчинитись в усичений спосіб.

Розглянемо детальніше згадані вище основні структурні елементи способів учинення умисного вбивства заручника або викраденої людини. Приготування до захоплення заручника або викрадення людини – це умисні дії, спрямовані на готування та планування злочину. На думку О. С. Саїнчина, діяльність із підготовки складається з таких етапів: а) виникнення умислу на вбивство, б) подальші дії, спрямовані на пошук засобів і знарядь вчинення злочину, та дії, спрямовані на підготовку [6, с. 23]. Це ознайомлення з обстановкою на місці, де плануються події, вибір місця, розробка шляхів під'їзду та відходу; розрахування відстані, дистанції, придбання засобів для злочину; визначення способу, місця і часу вбивства (захоплення), розроблення плану, вивчення способу життя, розпорядку дня, звичок і маршруту руху майбутньої жертви; вибір місця засідки чи іншого місця для вчинення злочину; розроблення плану проникнення в житло жертви (місце відпочинку, службове приміщення тощо) [7, с. 194].

Прикладом може слугувати вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова 20 квітня 2018 р.: особа К, будучи керівником та учасником організованої групи, а також замовником убивств,

¹ Там само.

спрямовувала діяльність учасників організованої групи на реалізацію єдиного злочинного результату, вивчала навколишнє оточення, вела спостереження за потерпілими для вибору найбільш годячого часу і місця скоєння злочинів та подальшого інсценування їх ненавільницької смерті, здійснювала ретельну підготовку до скоєння злочинів; брала безпосередню участь у скоєнні злочинів; надала в розпорядження учасників організованої групи автомобіль «Honda-Legend», який їй належить, і автомобіль номер 2, що належить особі А, а також спеціально придбані нею рації¹.

Як наступний елемент, який входить до структури криміналістичної характеристики способу вбивства захопленого заручника або викраденої людини, ми виділяємо безпосередньо захоплення заручника або викрадення людини. Аналізуючи судово-слідчу практику розслідування злочинів цієї категорії, можемо виділити такі дії, як незаконне позбавлення волі особи потерпілого чи викрадення потерпілого. Позбавлення волі особи, яку захопили в заручники, – це тримання її в будь-якому місці (приміщенні, відкритій місцевості) без її згоди. Такі дії можуть супроводжуватися погрозою чи застосуванням фізичного насилля, створенням умов, коли особа не може самостійно рухатися (прив'язування, замикання); використанням психологічного насилля чи використанням стану потерпілої особи. Викрадення людини – це заволодіння цією особою проти її волі, яке може вчинятися як відкрито, так і таємно (викрадена особа може не здогадуватися про це). Такі дії можуть супроводжуватися застосуванням погроз, фізичного насилля, психологічного насилля, зброї, обману тощо [8].

Можемо виділити такі особливості особи злочинця: а) особа, яка вчинила вбивство на побутовому ґрунті; б) особа, яка має розлади психічного здоров'я; в) особа, яка скоює злочин на «замовлення». Відповідно, від особи, яка скоїла злочин, залежатиме спосіб захоплення заручника або викрадення людини.

Наступним елементом способу вбивства заручника або викраденої людини, який ми пропонуємо розглянути, є приготування до скоєння умисного вбивства згаданих осіб. Приготування, як правило, починається із планування вбивства та вибору знаряддя вбивства. Залежно від особистих здібностей чи набутих навичок виконавець обирає «сценарій» вбивства. Після цього він обирає предмет убивства – це холодна чи вогнепальна зброя, спецзасоби або вибухівка. Крім того, знаряддя обирається залежно від можливостей контактувати з потерпілою особою, це можуть бути отрута, газ, медичні препарати

---

¹ Ухвала Комінтернівського районного суду м. Харкова від 20.04.2018 : справа № 2025/1-93/11, провадження № 1/641/1/2018 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73626128> (дата звернення: 20.12.2020).

тощо. Для вбивств на побутовому ґрунті частіше обираються знаряддя із предметів домашнього вжитку – кухонні ножі, сокири, тверді предмети, мотузки тощо. Крім того, під час приготування до злочину виконавець обирає час і місце скоєння вбивства та умови швидкого відходу з місця скоєння злочину і подальшого приховування знаряддя убивства, предметів і трупа.

Розглянемо наступний складовий елемент – вбивство заручника або викраденої людини. На думку О. С. Саїнчина, способи вчинення вбивств необхідно розмежувати за предметом скоєння: 1) вбивства з використанням вогнепальної зброї; 2) вбивства, вчинені з використанням холодної зброї; 3) вбивства з використанням вибухових пристроїв; 4) нанесення потерпілому ударів ногами, руками, тупими предметами або задушення руками чи мотузкою [6, с. 23]. Розглянемо інший варіант поділу. Науковці виділяють два способи вбивств. До першого відносять убивства, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень і виділенням крові: побиття руками та ногами, заподіяння тілесних ушкоджень тупими предметами, заподіяння колотирізаних ран, заподіяння вогнепальних ушкоджень, використання вибухових пристроїв, скидання з висоти, шляхом наїзду транспортного засобу. До другого способу відносять вбивства, не пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень і виділенням крові: задушення, утоплення, отруєння, ураження електрострумом, використання високої або низької температури, використання радіоактивних матеріалів тощо [9, с. 25]. Ми погоджуємося з думкою науковців, що вказаний поділ є більш змістовним і детальним.

Наведемо як приклад вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська: 6 березня 2014 року, приблизно о 19:10, особа А, особа Р і особа Н, діючи за попередньою змовою між собою, з корисливих мотивів, дотримуючись розробленого плану та усвідомлюючи, що вони викрадають потерпілу з метою її подальшого вбивства, у салоні автомобіля, яким за злочинним планом керувала особа Р, продовжили заплановане ними викрадення та із застосуванням до потерпілої фізичної сили нанесли їй заздалегідь заготовленим пристроєм – електрошокером «Protect yourself» потужністю 300 W – кілька ударів у шию, спричиняючи фізичні страждання, від яких потерпіла втратила свідомість¹.

Розглянемо останній елемент способу вбивства заручника або викраденої людини – приховування їх вбивства. Дії, спрямовані на приховування вбивства, виникають після його скоєння. Іноді ті самі дії заздалегідь передбачаються на стадії планування злочину.

---

¹ Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 15.07.2020 : справа 175/763/15-к, провадження № 1кп/202/30/2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90393352> (дата звернення: 20.12.2020).

На думку М. В. Даньшина, приховування злочину являє собою структуру дій, які утворюються із взаємозалежних елементів, поведінкових актів, спрямованих на підготовку дій з приховування злочину [10, с. 16]. В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель і В. О. Коновалова вважають, що останній етап у скоєнні злочину може складатися із деяких із таких дій або їх взаємодій: 1) приховування; 2) інсценування; 3) фальсифікація вбивства [11, с. 32]. Сучасні науковці А. Ф. Волобуєв, Р. А. Степанюк і В. О. Малярова пропонують поділити останній етап скоєння злочину на інсценування та приховування факту смерті особи [9, с. 26]. Р. С. Белкін запропонував виокремлювати такі загальнокриміналістичні способи приховування злочинів: 1) шляхом замовчування або неповідомлення інформації чи носіїв інформації; 2) шляхом знищення інформації чи носіїв інформації; 3) шляхом фальсифікації інформації чи її носіїв; 4) шляхом маскуванню інформації або її носіїв; 5) змішані способи [12, с. 700]. На нашу думку, цю класифікацію можна застосовувати до злочинів нашої категорії, виокремивши такі способи.

1. Шляхом замовчування або неповідомлення про навмисне вбивство заручника або викраденої людини. Замовчування інформації про злочин розглядається як пасивне утаювання будь-якої інформації, відмова давати свідчення. Неповідомлення – це активні дії, спрямовані на приховування самого факту злочину, предмета злочину, засобів і знарядь злочину, приховування трупа, слідів злочину й особи злочинця.

2. Шляхом знищення інформації про вбивство заручника або викраденої людини. Охоплює знищення в будь-який спосіб предметів, засобів, слідів, інформації про вбивство або її носіїв.

3. Шляхом фальсифікації інформації чи носіїв інформації про вбивство заручника або викраденої людини. Охоплює дії, спрямовані на створення неправдивої інформації про захоплення заручника або викраденої людини та подальше вбивство. Це можуть бути залишені неправдиві докази, документи, що вказують на іншу особу, яка вчинила цей злочин, свідчення про неправдиву інформацію та інші дії, спрямовані на уникнення відповідальності [13, с. 31].

4. Шляхом маскуванню інформації чи носіїв інформації про вбивство заручника або викраденої людини. Йдеться про дії злочинця, спрямовані на штучне створення подій, що не стосуються захоплення заручника або викраденої людини, намагаючись створити і привернути увагу до іншої події. Створення іншої картини злочинної події, інсценування вбивства під нещасний випадок, дорожньо-транспортну пригоду або під самогубство. Маскування як приховування злочину використовують злочинці, які передбачають, що їх можуть підозрювати у скоєнні вбивства, особи, знайомі з потерпілою особою, чи які перебувають у колі її близького оточення.

5. Змішаний спосіб приховування вбивства заручника або викраденої людини. Охоплює використання чи поєднання будь-якого способу приховування за допомогою вищевказаних елементів.

Наприклад, ухвала від 21 травня 2013 р. Новокаховського міського суду Херсонської області про те, що близько 19.00 год. за попередньою змовою, з корисливих мотивів, шляхом удушення група осіб вчинили вбивство особи Н, усвідомлюючи фактичні обставини вчиненого діяння, переслідуючи прямий умисел, спрямований на укриття слідів особливо тяжкого злочину, особа А вчинила активні дії, спрямовані на заздальгід не обіцяне приховування вказаного злочину, які виразились у тому, що особа А погодилась приховати труп особи Н, винісши його з будинку в літню кухню домоволодіння адреси 1. Після цього особа А на своє ім'я орендувала автомобіль «Шевроле Авео» з метою вивезення трупа. 27 листопада 2013 р. особа А, особа Р та особа Д на орендованому автомобілі перевезли труп особи Н до лісу, де в цей же день викопали могилу в лісосмузі. 1 грудня 2012 р. особа Б на орендованому автомобілі 2 ВАЗ 2107, державний реєстраційний номер 2, разом з особою А поїхали на місце захоронення трупа, де особа Р досипала до могили щєбінь з метою її маскуванн¹.

Висновки

Отже, в результаті наукового дослідження можемо зробити висновки про те, що спосіб учинення злочину є одним із важливих складових елементів у структурі криміналістичної характеристики умисного вбивства заручника або викраденої людини. Відомості про способи вчинення убивства заручника або викраденої людини надають дані про злочин, що сприяють швидкому й неупередженому розслідуванню та подальшому встановленню особи злочинця.

На нашу думку, способом умисного вбивства заручника або викраденої людини є комплекс прийомів та взаємопов'язаних дій особи, яка здійснює злочин (активних чи пасивних), спрямованих на реалізацію злочинного діяння. Розглядаючи структуру способів убивств заручника або викраденої людини, ми вивчили специфіку цього виду злочину та виділили такі елементи, що, на нашу думку, є необхідними для застосування у практичній діяльності правоохоронними органами: 1) приготування до захоплення заручника або викрадення людини; 2) захоплення заручника або викрадення людини; 3) приготування до скоєння вбивства заручника або викраденої людини; 4) скоєння вбивства заручника або викраденої людини; 5) приховування скоєння вбивства заручника або викраденої людини.

---

¹ Ухвала Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 21.05.2013 : справа № 661/2316/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/31308348> (дата звернення: 20.12.2020).

Список бібліографічних посилань: 1. Белкин Р. С. Тенденции и перспективы развития криминалистики. М., 1983. 225 с. 2. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с. 3. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник. М., 2005. 540 с. 4. Іваниця А. В., Єфімов М. М. Розслідування вбивств через необережність : навч. посіб. Дніпро, 2018. 152 с. 5. Криміналістика : підруч. / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с. 6. Саїнчин О. С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2011. 38 с. 7. Корж В. П. Використання слідчим знання криміналістичної характеристики вбивств на «замовлення» при огляді місця події. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 189–200. 8. Кваліфікація окремих видів злочинів : підручник / А. В. Савченко, І. А. Вартилицька, Є. М. Кісілюк та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 406 с. 9. Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін. ; за ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маярової. справ. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 2. 312 с. 10. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування у криміналістиці : навч. посіб. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 116 с. 11. Криміналістика : підручник : у 2 т. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 2. 328 с. 12. Белкин Р. С. Криминалистика. 2-е изд. М., 2006. 992 с. 13. Шепітько В. Ю. Особливості криміналістичної характеристики вбивств на замовлення // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 листоп. 1997 р.) / МВС України, Харків. ун-т внутр. справ. Харків, 1998. С. 25–31.

Надійшла до редколегії 22.12.2020

Bilyk T. V. Methods to Kill Hostages or Kidnapped Persons

Scientific opinions, as well as forensic and investigative practice on the peculiarities of the method of killing hostages or kidnapped persons have been analyzed. The content of the structure of murder methods within the system of forensic characteristics of crimes against human life and health has been revealed. The author has analyzed the essence and has revealed the concept of the method of killing hostages or kidnapped persons; the author has also analyzed its main elements.

Based on the research, the author has offered to define the method of killing hostages or kidnapped persons as a set of techniques and interrelated actions (active or passive) of a person committing a crime aimed at committing a criminal act, consisting of a set of forensic elements that assist the fastest investigation of a crime.

It has been established that currently this issue is not fully revealed. Previously, the methods of murder within the forensic aspect as general principles of crimes against life and health of a person have been repeatedly studied, but the issue about the methods of killing hostages or kidnapped persons has not been sufficiently covered in domestic science. The concept and

structure of the methods of killing hostages or kidnapped persons are also insufficiently studied. The content of forensic elements of the methods of killing hostages or kidnapped persons has been revealed: 1) preparation for hostage-taking or kidnapping; 2) hostage-taking or kidnapping; 3) preparation for the murder of a hostage or a kidnapped person; 4) committing the murder of a hostage or a kidnapped person; 5) concealment of the murder of a hostage or a kidnapped person.

Key words: methods, intentional murder, a hostage, a kidnapped person.

Ярослав Анатолійович Бурлака,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0003-4977-3074>,

e-mail: o.muzychuk23@gmail.com

УХВАЛЕННЯ СЛІДЧИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ НА ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Досліджено одну з важливих на сьогодні, з погляду практики, тем – ухвалення слідчим процесуального рішення про початок досудового розслідування у кримінальному провадженні. Підкреслено, що від своєчасності ухвалення слідчим рішення про здійснення досудового розслідування залежить увесь подальший рух кримінального провадження. Більш того, неабияке значення воно має і для ефективного виконання такого завдання кримінального провадження, як швидкість і повнота розслідування. Визначено, що гарантією унеможливлення зловживання щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань є право заявника на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора. Водночас відсутність законодавчої вимоги стосовно необхідності ухвалення процесуального рішення про початок досудового розслідування або відмову у ньому, зокрема у формі постанови, не завжди сприяє реалізації права заявника на оскарження. Зазначене підтверджується відповідними судовими рішеннями, що, на жаль, зараз трапляється у практичній площині. За результатами дослідження запропоновано можливі шляхи вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України із зазначеного проблемного питання.

Ключові слова: слідчий, процесуальне рішення, початок досудового розслідування, постанова.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Якісне та кваліфіковане здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення є нерозривно пов'язаним з можливістю слідчого самостійно ухвалювати процесуальні рішення та здійснювати процесуальні дії за внутрішнім переконанням, без будь-якого стороннього впливу. Саме з цим пов'язано ухвалення найважливіших процесуальних рішень на стадії досудового розслідування, а саме про початок досудового слідства за відповідною статтею Кримінального кодексу України та спрямування руху, зупинення або відновлення досудового слідства, закриття провадження, передання провадження до суду тощо [1, с. 223–228]. Сама ідея процесуальної

самостійності слідчого полягає в його можливості самостійно (за винятком передбачених у КПК України випадків), за особистим внутрішнім переконанням ухвалювати відповідні процесуальні рішення, здійснювати необхідні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, а також нести за них особисту відповідальність. Отож, повноваження слідчого щодо ухвалення процесуальних рішень і проведення процесуальних дій є основою його процесуальної самостійності. Така самостійність підвищує гарантії законності й обґрунтованості процесуальних рішень у кримінальному провадженні, оскільки надає слідчому можливість у межах установлених законодавством повноважень самостійно формулювати висновки й судження. У цьому аспекті ми поділяємо думку правників, що слідчий ухвалює процесуальне рішення, ґрунтуючись на такому рівні знань про обставини провадження, що забезпечує законність, обґрунтованість і справедливість висновків про винуватість або невинуватість обвинувачуваного в усіх інших питаннях [2, с. 249].

Стан дослідження проблеми

Різновекторні питання, які стосуються проблематики процесуальної діяльності слідчого, у тому числі щодо ухвалення процесуальних рішень на початку досудового розслідування, неодноразово порушувалися в наукових працях. Зокрема, слід відмітити таких дослідників, як М. М. Алексійчук, В. Д. Берназ, А. В. Гаврилюк, Н. В. Глинська, Ю. А. Комісарчук, О. Ю. Кучерява, О. О. Левендаренко, О. І. Марочкін, А. В. Мельниченко, О. В. Ряшко та ін. Проте в умовах інституційної зміни порядку початку досудового розслідування неабияке значення має ухвалення слідчим рішення про здійснення кримінального провадження.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в дослідженні особливостей ухвалення слідчим процесуальних рішень на початку досудового розслідування. Відповідно до зазначеної мети у статті необхідно вирішити такі *завдання*: 1) дослідити процесуальні рішення слідчого на початку досудового розслідування; 2) визначити повноваження слідчого під час кримінального провадження; 3) установити проблемні питання винесення слідчим постанови як процесуального рішення під час досудового розслідування.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що встановлено особливості ухвалення слідчим процесуальних рішень на початку досудового розслідування і підкреслено його процесуальну самостійність у цьому питанні, а також удосконалено класифікацію повноважень слідчого під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу

З ухваленням у 2012 р. КПК України на стадії досудового розслідування прокурор реалізує функцію процесуального керівництва, тим самим перейнявши у слідчого частину процесуальної самостійності та зосередивши на собі виключне право ухвалювати ключові рішення [3]. Аналіз окремих положень чинного КПК України свідчить, що процесуальна самостійність слідчого «розбавилась», унаслідок чого більшість своїх рішень він повинен узгоджувати з прокурором. У цих випадках відбуваються два послідовні акти ухвалення рішення: спочатку особою, яка провадить розслідування, а потім особою, яка затверджує це рішення чи висловлює згоду з ним або яка виносить постанову щодо подання слідчого [4, с. 63; 5, с. 257].

Наразі порівняно з обсягом процесуальної самостійності за КПК України 1960 р. слідчий вимушений через імперативність положень частини 4 ст. 40 КПК України беззаперечно виконувати вказівки прокурора, в тому числі щодо ухвалення процесуальних рішень, для уникнення передбаченої законом відповідальності. Такі правообмеження процесуального впливу зруйнували традиційні основоположні засади процесуальної самостійності слідчого. І це тоді, коли відповідно до положень матеріального права слідчі органів досудового розслідування поряд із суддями та прокурорами визнаються «службовими особами, які займають відповідальне становище» (примітка 2 до ст. 368 КК України). Тож, навряд чи можна говорити про таке «відповідальне становище». Наслідком цього є зниження авторитету професії слідчого загалом, причому не лише серед пересічних громадян, а й у свідомості самих слідчих, що є найгіршим наслідком такої ситуації [3].

Ухвалити процесуальне рішення неможливо без обов'язкової складової такого механізму, як суб'єкт, наділений відповідними повноваженнями, а якість самого рішення безпосередньо залежить від його професійної компетентності. Слідчий, будучи уповноваженим на здійснення кримінального провадження, є службовою особою, яка реалізує державно-владні повноваження шляхом ухвалення процесуальних рішень, що впливає на подальший напрям кримінального провадження.

З урахуванням викладеного можна зробити попередній висновок, що зміст процесуального рішення слідчого в широкому розумінні являє собою продукт розумової діяльності, що формує підґрунтя для виконання завдань кримінального провадження.

Звернемо увагу на те, що в КПК України законодавець не розкриває поняття «процесуальне рішення», лише в ч. 1 ст. 110 КПК України зазначено, що процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду. Що ж стосується рішень слідчого, то вони ухвалюються у формі постанови,

яка виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий визнає це за необхідне. На наш погляд, важко вважати зазначену дефініцію визначенням процесуального рішення, оскільки в положеннях закону лише вказано, що це «всі рішення», та перелічено суб'єктів, уповноважених їх ухвалювати.

Беззаперечним є те, що слідчого наділено притаманними лише йому правами й обов'язками (владними повноваженнями), необхідними для здійснення досудового розслідування. Одним із способів реалізації слідчим своїх повноважень і є ухвалення процесуальних рішень, основним призначенням чого є забезпечення достовірного встановлення фактичних даних, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення. З огляду на це відповідно до ч. 5 ст. 40 КПК України законодавець наділяє слідчого процесуальною самостійністю незалежно від відомства, в якому він проходить службу, та забороняє втручатися в його діяльність особам, які не мають на це законних повноважень. Недаремно Л. В. Гаврилюк дійшла висновку, що ухвалення слідчим процесуальних рішень – це його інтелектуальна діяльність, спрямована на встановлення фактичних обставин [6, с. 235].

Визначенню поняття процесуального рішення і його характеристик присвячено велику кількість наукових досліджень. Так, наприклад, П. А. Лупинська розуміє під процесуальним рішенням правовий акт, у якому органи досудового розслідування і суду в межах своєї компетенції у визначеному законом порядку дають відповіді на питання, що виникають у справі, та виражають владне волевиявлення про дії, що впливають з установлених обставин і приписів закону, спрямованих на досягнення завдань кримінального судочинства. Розкриваючи це поняття, вчена виділяє такі положення: а) рішення – це правовий акт установленої законом процесуальної форми; б) рішення ухвалюється відповідним державним органом у межах своєї компетенції; в) зміст рішення складають відповіді на правові питання, що виникають у провадженні; г) ці відповіді даються у визначеному законом порядку і виражають владне волевиявлення про дії і приписи закону, що впливають з установлених обставин провадження [7, с. 13, 18].

На думку Н. В. Глинської, кримінальне процесуальне рішення – це виражений у встановленій законом формі індивідуальний правозастосовний акт, у якому компетентні державні органи і посадові особи у встановленому законом порядку з метою вирішення правових і кримінологічних завдань кримінального судочинства відповідають на питання, що виникли у справі, та виражають владне волевиявлення про дії або бездіяльність, що впливають з установлених на момент винесення рішення фактичних обставин справи і приписів чинного законодавства [8, с. 24]. У свою чергу, А. Б. Ломідзе вважає, що процесуальне рішення – це необхідний елемент процесуальної

діяльності слідчого, зміст якого полягає у виборі з визначених законом альтернативних цілей і засобів тих, які впливають з установлених на момент ухвалення рішення фактичних даних, та який виражає владне веління слідчого, спрямоване на здійснення завдань розслідування, що має форму правового акта [9, с. 23].

Отже, досліджені погляди вчених та аналіз кримінального процесуального закону дозволяють зробити висновок про те, що слідчий має право самостійно ухвалювати лише окремі процесуальні рішення, а інші потребують узгодження з прокурором. Відповідно, на стадії досудового розслідування слідчий ухвалює одноособово всі процесуальні рішення, крім тих, що підлягають затвердженню чи погодженню з прокурором. У таких випадках процесуальні рішення ухвалюються у два етапи: 1) спочатку слідчим, який ініціює процесуальну дію; 2) далі особою, яка затверджує це рішення або висловлює згоду (погоджує) [4, с. 63]. Тож, як зазначає О. І. Марочкін, окремі процесуальні рішення слідчого набувають законної чинності тільки після їх погодження з прокурором або отримання згоди суду [5, с. 257]. Слід визнати рацію О. І. Марочкіна і в тому, що за своєю сутністю процесуальні рішення слідчого зазвичай мають владно-імперативний характер і ґрунтуються на законі, що надає можливість слідчому легітимним чином вирішувати кримінальну процесуальну ситуацію, обираючи різні інструменти впливу на учасників досудового розслідування [10, с. 30].

Досліджуючи процесуальний статус слідчого, О. О. Власов визначив його повноваження саме через його процесуальну самостійність. На думку автора, повноваженнями слідчого є закріплені у процесуальному законі, по-перше, можливості, які дають йому змогу вільно й самостійно визначати характер своєї поведінки з метою найбільш успішного виконання покладених на нього завдань. По-друге, це обов'язки слідчого, що встановлюють його необхідну поведінку, яка реалізує його призначення у державному механізмі [11, с. 10]. Не ставлячи собі за мету полемізувати з цього питання, підтримаємо наукову думку, відповідно до якої повноваження слідчого являють собою сукупність прав та обов'язків, адже його права одночасно є і обов'язками, а обов'язки впливають з наданих йому прав [10, с. 23].

З огляду на зміст положень частини 2 ст. 40 КПК України та інших законодавчих приписів, повноваження слідчого можна класифікувати так:

1) *за функціональною спрямованістю*: а) щодо збирання і фіксації доказів; б) щодо забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження (залучення перекладача, захисника); в) щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (тимчасове вилучення майна, арешт майна); г) щодо забезпечення явки учасників та їх участі в кримінальному провадженні (виклик, привід);

2) *за ступенем самостійності*: а) ті, що реалізуються самостійно; б) ті, реалізація яких здійснюється за погодженням із прокурором шляхом звернення з клопотанням до слідчого судді; в) ті, що виконуються за рішенням прокурора або керівника органу досудового розслідування;

3) *за етапами досудового розслідування*: а) внесення відомостей до ЄРДР; б) проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; в) здійснення повідомлення про підозру; г) закінчення досудового розслідування [10, с. 24–25].

З урахуванням зазначеного розглянемо процесуальну самостійність слідчого під час ухвалення процесуальних рішень на початку досудового розслідування.

Слідчого і прокурора наділено повноваженням розпочинати досудове розслідування шляхом унесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Водночас відповідно до відомчих наказів слідчі слідчих підрозділів Національної поліції України зобов'язані розглядати заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення. Так, п. 2 ч. 2 розділу I Наказу МВС України «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» від 8 лютого 2019 р. № 100 передбачено, що самостійне виявлення слідчим або іншою посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини кримінального правопорушення є джерелом інформації про кримінальне правопорушення¹. Проте у ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено, що поліцейський, яким є і слідчий органу досудового розслідування Національної поліції, на всій території України незалежно від посади, яку він обіймає, місцезнаходження і пору доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції². Як бачимо, у разі, коли слідчий, по суті, стає свідком можливого вчинення кримінального правопорушення, його роль зводиться лише до реагування на подію у формі «повідомлення найближчого підрозділу поліції». В інших випадках

---

¹ Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 08.02.2019 № 100 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19> (дата звернення: 28.11.2020).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 28.11.2020).

(відповідно до ст. 214 КПК України) передбачається внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР з можливістю здійснювати перевірку шляхом проведення огляду місця події.

Серед зазначених процедур певну складність становлять непоодинокі випадки невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Яскравим підтвердженням цього є численні факти звернень до судів загальної юрисдикції в порядку пункту 1 ч. 1 ст. 303 КПК України з оскарженням невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Так, за результатами моніторингу Єдиного державного реєстру судових рішень за 12 місяців 2018 р. кількість таких звернень становила 42 637, а у 2017 р. – 39 313. Тобто спостерігається чітка тенденція зростання кількості таких звернень, кожне з яких, з одного боку, свідчить про можливе ігнорування заявника, а з іншого – про двозначність розуміння слідчими нормативних приписів статті 214 КПК України. Однак наразі в КПК України однією із процесуальних гарантій унеможливлення зловживання правоохоронними органами щодо невнесення відомостей до ЄРДР є можливість оскарження такої бездіяльності до слідчого судді в порядку статей 303–307 КПК України. При цьому отримати відомості щодо факту невнесення даних до ЄРДР є проблемою як для заявника чи потерпілого, так і для їх представників. Виходячи з того, що частиною 1 ст. 304 КПК України передбачено десятиденний строк на оскарження рішення, дії чи бездіяльності слідчого або прокурора (у нашому випадку це невнесення відомостей до ЄРДР), постає питання щодо існування такого рішення де-факто. Навіть незважаючи на те, що відповідно до КПК України будь-яке рішення слідчого чи прокурора повинно оформлятися у вигляді постанови, практиці такі випадки не відомі. По суті, в широкому розумінні бездіяльність слідчого щодо невнесення відомостей до ЄРДР і полягає у відсутності будь-якого письмового процесуального рішення. Втім, іноді відомості до ЄРДР не вносяться слідчим і через відсутність у зверненні відомостей, що вказують на вчинення кримінального правопорушення. Тож, ми маємо розуміти, що не будь-яке звернення є джерелом інформації про кримінальне правопорушення, навіть якщо заявник наполягає на виконанні уповноваженою особою вимог статті 214 КПК України. У такому разі не варто марнувати процесуальні ресурси слідства, яке і так зараз надмірно завантажене.

У цьому ракурсі вважаємо виправданою практику, що діяла до 20 листопада 2012 р., зміст якої полягав в ухваленні процесуального рішення у формі постанови, в якій слідчий обґрунтовано вказував на відсутність ознак злочину (кримінального правопорушення), що додатково сприяло зміцненню процесуальної самостійності слідчого.

Зазначене сприятиме уникненню ще однієї проблеми, на яку звернув увагу А. В. Мельниченко, а саме таких випадків, коли заявник

замість довідки отримує повідомлення від керівника органу досудового розслідування про здійснення перевірки його заяви. Подальше оскарження такого документа в суді має негативні для заявника наслідки через те, що слідчий суддя під час розгляду скарги виходить із того, що керівник підрозділу не уповноважений вносити відомості до ЄРДР [12, с. 207], а також із того, що фактично заявник оскаржує не рішення про невнесення до ЄРДР, а саме повідомлення, з якого йому стало відомо про цей факт [13, с. 49–50].

Таким чином, дії уповноваженої особи щодо внесення відомостей до ЄРДР є процесуальним рішенням. Разом із тим ст. 110 КПК України за своїм змістом передбачає не лише внесення певної інформації в автоматизовану базу даних, але й складання та приєднання до матеріалів провадження процесуального рішення у формі постанови. Підтвердженням цього є неможливість у порядку ст. 303 КПК України оскаржити витяг з ЄРДР, який слідчий надає заявникові або по терпілому.

Висновки

Ухвалення слідчим процесуального рішення у формі обґрунтованої постанови про початок досудового розслідування чи відмову в цьому є цілком логічним. Пояснюється це тим, що, по-перше, постанова є офіційною письмовою відповіддю на звернення. По-друге, вчасне отримання постанови є гарантією реалізації права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, адже зі змісту постанови будуть зрозумілі підстави та мотиви ухваленого рішення, які, в разі незгоди, можуть бути оскаржені в судовому порядку. З урахуванням цього вважаємо за доцільне: по-перше, положення ч. 1 ст. 214 КПК України після словосполучення «зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань» доповнити словами «та скласти постанову про початок досудового розслідування»; по-друге, ч. 1 ст. 214 КПК України доповнити абзацом другим такого змісту: «У разі ухвалення рішення про відмову у внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань слідчий, дізнавач або прокурор зобов'язаний скласти про це постанову, копія якої надсилається заявнику».

Список бібліографічних посилань: 1. Алексійчук М. М. Проблеми вдосконалення діяльності слідчих підрозділів міськрайонів внутрішніх справ. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 5. С. 223–228. 2. Комісарчук Ю. А., Ряшко О. В. Прийняття процесуальних рішень як засіб позитивної реалізації засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 248–251. 3. Кучерява О. Ю., Левендаренко О. О. Процесуальна самостійність слідчого. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2013. Т. 1, № 5. С. 66–69.

4. Берназ В. Д. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти) : монографія. Одеса, 2005. 150 с. **5.** Марочкін О. І. Щодо системи процесуальних рішень слідчого. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 110. С. 255–263. **6.** Гаврилюк А. В. Правовий статус слідчих: деякі аспекти. *Наука і правоохорона*. 2018. № 2 (40). С. 234–239. **7.** Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. М. : Юрид. лит., 1976. 168 с. **8.** Глинська Н. В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 238 с. **9.** Ломидзе А. Б. Прокурорский надзор за законностью и обоснованностью принимаемых следователем процессуальных решений : метод. пособие. М. : Юрлитинформ, 2001. 104 с. **10.** Марочкін О. І. Мотивування процесуальних рішень слідчого : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2015. 214 с. **11.** Власов А. А. Полномочия следователя в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1979. 25 с. **12.** Мельниченко А. В. Актуальні питання внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та оскарження процесуальних рішень. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5, т. 1. С. 205–209. **13.** Мельниченко А. В. Забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.09. Київ, 2018. 294 с.

Надійшла до редколегії 03.12.2020

Burlaka Ya. A. Investigation of Procedural Decisions at the Beginning of Pre-Trial Investigation

The author of the article studies one of the most important current topics from the point of view of practice – the decision of investigators to initiate a pre-trial investigation in criminal proceedings. It is emphasized that all further movement of criminal proceedings depends on the timeliness of the investigator's decision to conduct a pre-trial investigation. Moreover, it is of great importance for the effective achievement of such a task of criminal proceedings as the speed and completeness of the investigation. It is determined that the guarantee of non-entry of information about a criminal offense in the Unified Register of Pre-trial Investigations is the right of the applicant to appeal against decisions, actions or omission of the investigator, prosecutor. At the same time, the absence of a legal requirement to make a procedural decision to initiate or to refuse a pre-trial investigation, in particular in the form of a ruling, does not always contribute to the exercise of the applicant's right to appeal. It is confirmed by the relevant court decisions, which, unfortunately, currently takes place in practice. Based on the results of the study, possible ways to improve the current criminal procedural legislation of Ukraine on this issue are proposed.

The author has determined that the adoption of a procedural decision is impossible without a mandatory component of such a mechanism as the subject endowed with the relevant powers, and the quality of the decision itself directly depends on professional competence. The investigator, being authorized to conduct criminal proceedings, is an official who exercises state power through the adoption of procedural decisions, which affects the further direction of criminal proceedings.

It is emphasized that the content of the procedural decision of the investigator, in a broad sense, is a product of mental activity, which forms the basis for the tasks of criminal proceedings.

It is concluded that the investigator's decision in the form of a reasoned decision to initiate or to refuse a pre-trial investigation is quite logical. It is explained by the fact that, first of all, the decision is an official written response to the appeal. It is established that early receipt of the decision is a guarantee of the right to appeal against decisions, actions or omission of the pre-trial investigation agencies.

Key words: an investigator, procedural decision, initiation of pre-trial investigation, resolution.

Геннадій Іванович Глобенко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу та
організації досудового слідства (професор);*
 <https://orcid.org/0000-0002-1533-9213>,
e-mail: globenko16@ukr.net

**СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ІНСТИТУТУ РЕАБІЛІТАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Проведено теоретичне дослідження розвитку наукових уявлень щодо інституту реабілітації у кримінальному процесі. Здійснено детальний аналіз юридичної літератури, а також законодавства України, деяких країн Європейського Союзу та пострадянського простору з питань, що стосуються теми дослідження. Виокремлено окремі прогалини правового регулювання окреслених аспектів, на підставі чого сформульовано пропозиції щодо вдосконалення положень законодавства, в тому числі щодо конкретизації поняття «реабілітація».

Ключові слова: завдання кримінального провадження, стандарти, інститут, реабілітація, відшкодування шкоди, поновлення порушених прав.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

На сучасному етапі державотворення в Україні створюється принципово нова модель кримінального процесу, яка має відповідати міжнародно-правовим та європейським стандартам і принципам, за якими людина, її права та свободи є найвищою соціальною цінністю. Для належної реалізації вказаних приписів у своєму арсеналі держава повинна мати відповідні процедури й інститути. Одним із чинників, що безпосередньо відповідає вимогам ефективності та гарантує захист прав і свобод людини та громадянина у відносинах між державою та особою, є інститут реабілітації. Проте факти численних звернень до Європейського суду з прав людини осіб, які незаконно або безпідставно притягалися до кримінальної відповідальності в Україні, та наявність відповідних рішень на їх користь указують, що положення чинного законодавства стосовно відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями судових і правоохоронних органів, та практики їх застосування під час кримінального провадження потребують подальшого вдосконалення.

Стан дослідження проблеми

Теоретичним дослідженням окремих аспектів законодавчого регулювання інституту реабілітації у кримінальному процесі в різні часи присвятили свою увагу такі науковці, як Ф. Н. Багаутдінов, Б. Т. Безлепкін, Т. М. Добровольська, О. В. Капліна, М. Р. Мазур, В. Т. Нор, Т. Т. Таджигєв, В. М. Тертишник, М. Я. Шило, М. Є. Шумило, В. В. Ченцов та ін. Роботи цих та інших учених мають важливе наукове і практичне значення, однак інститут реабілітації в положеннях КПК України і досі належним чином не розкрито, а викладено фрагментарно, у вигляді відповідних посилань на окремі закони, що не може не позначитися на практиці його застосування. Сьогодні в державі відсутні комплексні наукові дослідження як сутності, так і процедури здійснення реабілітації. Визначення цих аспектів є актуальним також у зв'язку з імплементацією до правової системи України міжнародно-правових актів, що визначають принципи здійснення правосуддя.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є дослідження сучасного стану нормативно-правової регламентації інституту реабілітації у кримінальному процесі України. Відповідно до поставленої мети *завданнями* дослідження є такі: визначення сутності поняття «реабілітація» та його нормативне закріплення на окремих етапах розвитку України, встановлення недоліків нормативно-правової регламентації вказаної сфери суспільних відносин та розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо можливих шляхів їх усунення.

Наукова новизна дослідження

У статті на підставі детального аналізу нормативно-правових актів, що регулюють відносини в досліджуваній сфері, і теоретичних напрацювань викладено авторське бачення поняття «реабілітація» та запропоновано віднести реабілітацію до завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України.

Виклад основного матеріалу

Минуло майже вісім років із дня набрання чинності КПК України 2012 р. У зв'язку з недосконалістю протягом усього цього часу він систематично вдосконалювався. У цілому за зазначений період до змісту КПК було внесено понад дев'яносто змін і доповнень, які дещо впорядкували діяльність правозастосовних органів та синхронізували його положення з іншими нормативними актами. Утім, деякі проблемні аспекти, серед яких і питання реабілітації, продовжують залишатися без належного вирішення.

Світова спільнота визнала об'єктивну необхідність існування правових норм, спрямованих на захист жертв, які незаконно або необґрунтовано зазнали кримінальних переслідувань і засудження. Так,

наприклад, ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. передбачає право кожного, хто постраждав від арешту або затримання, здійснених у супереччю положенням цієї статті, на відшкодування¹. Подібні до цього приписи також містяться в багатьох міжнародно-правових актах, зокрема у ст. 8 Загальної декларації прав людини (1948 р.)² та ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.)³.

Перш за все, сутність досліджуваного інституту у правовому суспільстві необхідно пов'язувати з витоками формування поняття «реабілітація». На думку Н. І. Миролюбова, вперше для позначення найдавнішого інституту помилування засудженого з поновленням усіх його колишніх прав (*rehabilitatio* – поновлення) його використав середньовічний французький легіст Блейніанус [1, с. 17]. Утім, у зв'язку з розвитком суспільних відносин і зміною ставлення суспільства до призначення покарання поняття «реабілітація» стало набагато ширшим за первісне визначення помилування.

Сьогодні серед учених-правознавців з окресленого питання немає єдності думок, а отже, висловлюються різноманітні судження. Зокрема, Б. Т. Безлепкін розуміє під реабілітацією виправдання підсудного або закриття кримінальної справи щодо обвинуваченого, а також підозрюваного за відсутністю події чи складу злочину або через недоведеність участі вказаних осіб у вчиненні злочину [2, с. 17–18]. На нашу думку, погляди науковця є не безспірними, оскільки реабілітація має охоплювати не лише постановлення виправдувального рішення і зазначене коло учасників, а й належну реалізацію цього рішення щодо відшкодування шкоди та поновлення порушених прав.

На переконання В. Ю. Назімова, реабілітація – це інститут кримінального процесу, який передбачає відшкодування майнової та моральної шкоди, а також поновлення різних прав особи, яку необґрунтовано піддали кримінальному переслідуванню або до якої необґрунтовано були застосовані заходи кримінально-процесуального примусу [3, с. 213]. Таке тлумачення також не позбавлене недоліків, які полягають у тому, що поновленню вказаних прав має передувати ухвалення відповідного процесуального рішення.

---

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 31.10.2020).

² Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 31.10.2020).

³ Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. // Збірник нормативних актів з питань правозахисної діяльності / упоряд. С. Ф. Гончаренко. Київ : Юрінком Інтер, 1995. С. 38–44.

Більш розширені та схожі за своїм змістом визначення реабілітації дають О. В. Капліна, М. Р. Мазур та А. О. Суховіліна, які розглядають її крізь призму встановленого законом порядку поновлення справедливості щодо особи в межах кримінального процесу, який полягає в поновленні її порушених прав і свобод, відшкодуванні за рахунок держави в повному обсязі фізичної, майнової та моральної шкоди, завданої особі незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням, незаконним засудженням або неправосудним судовим рішенням про застосування примусового заходу медичного чи виховного характеру [4, с. 8; 5, с. 14; 6, с. 36–37].

На підставі детального аналізу положень чинного законодавства і теоретичних напрацювань з досліджуваного питання вважаємо, що реабілітація – це встановлений законом на підставі відповідного кримінального процесуального рішення порядок визнання невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, поновлення її порушених прав і свобод та відшкодування (компенсації) за рахунок держави в повному обсязі фізичної, майнової та/або моральної шкоди, заподіяної особі незаконним або необґрунтованим притягненням до кримінальної відповідальності, незаконним засудженням чи неправосудним судовим рішенням про застосування примусового заходу медичного або виховного характеру.

Ретроспективний аналіз різних історичних етапів розвитку суспільства вказує на постійну наявність слідчо-судових помилок, що заподіювали особам, які потрапили до сфери кримінального судочинства, відповідну шкоду. Так, наприклад, вивчення правових пам'яток дозволяє дійти висновку, що норми, які передбачали відповідальність суддів за заподіяну ними шкоду, виникли ще в XV ст., зокрема, в Новгородській судній грамоті існувала ст. 28, що визначала порядок розгляду земельних спорів і встановлювала обов'язок судді відшкодувати позивачеві збитки в разі порушення ним процесуальних строків¹.

У Конституції Пилипа Орлика 1710 р. також були статті щодо захисту недоторканності вольностей і права власності козаків, а також декларувалася ідея поновлення «всіх природних прав та рівності» [7, с. 28].

Досліджуючи генезис інституту реабілітації на теренах Російської імперії, до складу якої входила більшість території сучасної України, А. В. Бажанов та О. В. Хімичева констатували, що завдяки розвитку доктринальних поглядів учених-процесуалістів тих часів та нормотворчої діяльності законодавців протягом багатьох століть до початку XX ст. на її території почав формуватися і набувати справжніх рис гуманний інститут відшкодування майнової шкоди реабілітованому

---

¹ Новгородская Судная грамота // Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / отв. ред. О. И. Чистякова. М., 1984. Т. 1. С. 304–308.

у кримінальному судочинстві [8, с. 119]. У цей період були ухвалені нормативно-правові акти, що регулювали питання цивільно-правової відповідальності у сфері правосуддя та відшкодування шкоди, заподіяної суддями, чиновниками поліції, прокурорами та їх товаришами. Основними з них були Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 і 1885 років, Закони цивільні 1851 р. та Статут кримінального судочинства 1864 р. [9, с. 7–8]. При цьому реабілітація за термінологією тих часів розглядалася як винагорода за шкоду і збитки, заподіяні особі безпідставним притягненням до суду. Реалізація названих норм здійснювалася на судових стадіях кримінального судочинства.

Зовсім інший підхід законодавця до інституту реабілітації склався у радянський період розвитку України, коли ідея відповідальності держави перед особою тривалий час не була чітко сформульована як в юридичній літературі, так і в законодавстві. Дискусії щодо можливості законодавчого закріплення досліджуваного інституту розпочалися лише з другої половини 1953 р. У контексті розгляду цього питання К. Ф. Гуценко цілком слушно звертав увагу на те, що це сталося під впливом широкого розголосу відомостей про масові незаконні репресії 1930–1950-х років. Саме цей чинник, як зазначає дослідник, підштовхнув до включення в Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік від 8 грудня 1961 р. положення щодо можливості відшкодування шкоди реабілітованим громадянам [10, с. 61]. Водночас держава тривалий час неадекватно реагувала на такі порушення. Так, у радянський період до 1971 р. на підставі Постанови Ради Міністрів СРСР 1955 р. і Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову практику у цивільних трудових справах» від 13 вересня 1957 р. незаконно засуджені отримували компенсацію в розмірі до двох місячних окладів незалежно від фактично відбутого ними терміну позбавлення волі¹.

У подальшому радянське законодавство також не приділяло належної уваги висвітленню питань, пов'язаних із реабілітацією, а частіше повністю ухилялось від цієї проблеми. Саме тому в положеннях КПК УРСР 1960 р. ст. 53-1 «Обов'язок органу дізнання, слідчого, прокурора і суду щодо вжиття заходів до відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями» з'явилася лише на підставі Указу Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 16 квітня 1984 р.²

---

¹ О судебной практике по гражданским трудовым делам : Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 13.09.1957. *Бюллетень Верховного Суда СССР*. 1957. № 5.

² Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від

На жаль, щодо досліджуваного питання в положеннях КПК України 2012 р. законодавець зберіг позицію своїх попередників. Так, чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить окремої норми, що безпосередньо стосується розглядуваного інституту, а також не дає тлумачення терміна «реабілітація», хоча декілька разів використовує його у своїх приписах (п. 6 ч. 2 ст. 52, п. 5 ч. 1 ст. 284, ст. 525 КПК України), що стосуються виключно реабілітації підозрюваного або обвинуваченого після його смерті.

Слід зазначити, що більшість кримінально-процесуальних кодексів країн пострадянського простору передбачає норми, що стосуються цього питання. У межах нашого дослідження зосередимо увагу на законодавстві лише окремих країн.

Зокрема, білоруський законодавець включив до КПК главу 48 «Провадження з відшкодування шкоди, заподіяної фізичній чи юридичній особі незаконними діями органу, що здійснює кримінальний процес», де розкрив поняття моральної, фізичної і майнової шкоди, а також поняття порушення трудових, пенсійних, житлових та інших особистих немайнових прав фізичної особи. Крім цього, глава містить перелік осіб, які можуть претендувати на відшкодування заподіяної шкоди. Також варто зауважити, що положення ст. 465 КПК Республіки Білорусь зобов'язують орган, що здійснював кримінальний процес і визнав за громадянином право на відшкодування шкоди, офіційно перед ним вибачитися¹.

КПК Республіки Вірменія не містить окремого розділу, присвяченого реабілітації, однак ст. 22 «Поновлення прав постраждалих від судових помилок» передбачає право виправданої особи на поновлення своїх прав і відшкодування заподіяної їй шкоди, а також закріплює за органами досудового розслідування обов'язок вжити заходів щодо поновлення порушених прав громадянина. Крім цього, у ст. 66 дається поняття виправданої особи та конкретизуються її права².

КПК Республіки Казахстан містить главу 4 «Реабілітація. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органу, що здійснює

16.04.1984 № 6834-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6834-10> (дата звернення: 31.10.2020). Втратив чинність.

¹ Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Беларусь : Закон Республіки Беларусь от 16.07.1999 № 295-3 // Левоневский Валерий Станиславович : сайт. URL: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic48/text116.htm> (дата звернення: 31.10.2020).

² Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Армения : Закон Республіки Армения от 01.07.1998 // LEGISLATIONLINE : сайт. URL: https://www.legislationline.org/download/id/4261/file/Armenia_CPC_am2006_ru.pdf (дата звернення: 31.10.2020).

кримінальний процес», де розкривається поняття реабілітації, що поділяється на часткову і повну, визначається коло осіб, які мають на неї право, а також указується порядок відшкодування заподіяної шкоди та розкривається зміст майнової шкоди. Більше того, ст. 39 КПК Республіки Казахстан зобов'язує державний орган, що здійснює кримінальне провадження і безпосередньо ухвалив рішення про реабілітацію особи, офіційно просити в реабілітованого вибачення¹.

Слід також зазначити, що КПК Республіки Молдова не містить роз'яснення терміна «реабілітація», однак передбачає її у главі VII «Процедура відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями органів кримінального переслідування і судових інстанцій»².

Винятком є Україна, де досліджуване питання регулюється Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р.³ та Положенням про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 4 березня 1996 р.⁴ Однак приписи вказаних нормативно-правових актів інколи не лише не узгоджуються між собою з тих самих питань, а входять у суперечність. У контексті розгляду цього питання М. Є. Шумило цілком слушно зауважує, що така форма викладення нормативного матеріалу є розпливчатою і не сприяє чіткому роз'ясненню прав реабілітованих осіб. Більше того, такий підхід свідчить про те, що як інститут кримінально-процесуального права цей комплекс норм ще не сформувався, а розробка механізму реабілітації досі залишається незадовільною

---

¹ Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 04.07.2014 № 231-V // ЮРИСТ : сайт. URL: <http://ecoinfo.ecogofond.kz/ugolovno-processualnyjj-kodeks-resp-5/> (дата звернення: 31.10.2020).

² Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 14.03.2003 № 122-XV // Центр політико-правових реформ : сайт. URL: http://www.pravo.org.ua/files/___pdf (дата звернення: 31.10.2020).

³ Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр> (дата звернення: 31.10.2020).

⁴ Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» : затв. Наказом М-ва юстиції України, Ген. прокуратури України, М-ва фінансів України від 04.03.1996 № 6/5/3/41 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96> (дата звернення: 31.10.2020).

[11, с. 50]. До того ж окремі аспекти досліджуваної інституції, притаманні законодавству названих вище країн, в Україні не передбачаються. Із цього випливає, що сьогодні в нашій державі законодавча база, яка має забезпечувати належну регламентацію як безпосередньої процедури реабілітації, так і інших пов'язаних з її виконанням питань, потребує подальшого системного вдосконалення.

Здебільшого європейські країни у своєму арсеналі також мають нормативно-правові акти щодо реабілітації. Зокрема, у Франції окреслені аспекти регламентуються розділом КК Франції, присвяченим реабілітації (статті 133-1, 133-12, 133-17), а також статтями 782 і 783 КПК Франції. Зазначені положення поділяють реабілітацію на судову і правову, а наслідками її застосування є зняття судимості¹. На підставі викладеного можна стверджувати, що реабілітація у Франції не відповідає цьому поняттю в Україні, крім того, за французьким законодавством вона не породжує можливість відшкодування шкоди, оскільки не встановлює невинуватість реабілітанта.

Утім, регулювання питань, що безпосередньо стосуються поновлення прав та відшкодування шкоди, заподіяної незаконними або необґрунтованими діями органів публічної влади та посадових осіб, перебувають в іншій правовій площині. Так, Закон Франції 1970 р. встановлює умови, за яких шкода компенсується особі в разі винесення виправдувального вироку або незаконного (необґрунтованого) тримання під вартою. Положення цього нормативно-правового акта знайшли своє відображення і в КПК Франції, зокрема у підрозділі III «Компенсації за утримання під вартою», в якому є норми, що стосуються компенсації шкоди, заподіяної необґрунтованим узяттям під варту, або в разі винесення виправдувального вироку (ст. 149). До того ж компенсація моральної та матеріальної шкоди є мірою правового захисту, що відшкодовується за заявою зацікавленої особи згідно з рішенням президента апеляційного суду Франції². Отже, порівняно з Україною зазначена процедура також має деякі відмінності. Водночас підтримуємо як позицію законодавця зазначеної країни, так і погляди вітчизняних науковців з приводу того, що процедура реабілітації має здійснюватися виключно судом.

Висновки

Здійснення процесуальної діяльності на засадах змагальності доречно не змінило підхід законодавця до сутності та значення

---

¹ Code pénal (France) // Légifrance : сайт. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719 (дата звернення: 31.10.2020).

² Art. 149 Code de procédure pénale // Légifrance : сайт. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000022147989/2006-06-09 (дата звернення: 31.10.2020).

досліджуваного кримінального процесуального інституту. Зрозуміло, що в цій статті розглянуто не всі важливі чинники, які мають безпосередньо впливати на належну реалізацію прав та законних інтересів учасників провадження, які підлягають реабілітації. Водночас вважаємо, що досягти дієвості та ефективності відповідної інституції можна лише за умови її чіткої регламентації. У зв'язку з цим, перш за все, положення ч. 1 ст. 3 КПК України повинні містити тлумачення терміна «реабілітація». Крім того, досліджуване поняття має знайти своє відображення серед завдань кримінального провадження. І, зрештою, не лише грошима можна згладити провину, а тому реабілітована особа, крім відшкодування шкоди та поновлення порушених прав, обов'язково має отримати офіційне вибачення від імені держави.

Список бібліографічних посилань: 1. Миролюбов Н. И. Реабилитация как специальный правовой институт. Казань : Типо-лит. ун-та, 1902. 66 с. 2. Безлепкин Б. Т. Вопросы реабилитации на предварительном следствии. Горький : МВД СССР, 1975. 36 с. 3. Низамов В. Ю. Институт реабилитации в уголовном процессе: проблемы применения и перспективы развития. *Ленинградский юридический журнал*. 2016. № 3 (45). С. 213–222. 4. Капліна О. В. Проблеми реабілітації у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1998. 17 с. 5. Мазур М. Р. Захист прав та законних інтересів реабілітованих у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 22 с. 6. Суховіліна А. О. Інститут реабілітації в кримінально-процесуальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 207 с. 7. Ченцов В. В., Тертишник В. М. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою : підручник. Київ : Алерта, 2016. 324 с. 8. Бажанов А. В., Химичева О. В. Развитие института возмещения вреда за неправоудие в России XV–XIX вв. *Вестник Московского университета МВД России*. 2009. № 7. С. 116–119. 9. Глыбина А. Н., Якимович Ю. К. Реабилитация и возмещение вреда в порядке реабилитации в уголовном процессе России. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2006. 146 с. 10. Гуценко К. Ф. Если вас незаконно привлекали к уголовной ответственности. *Законодательство*. 1998. № 8. С. 56–64. 11. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Арсіс, 2001. 320 с.

Надійшла до редколегії 03.11.2020

Hlobenko H. I. Current State of Normative and Legal Regulation of the Rehabilitation Institution in Criminal Proceedings of Ukraine

The author has carried out theoretical study of the current state of regulation of the rehabilitation institution in criminal proceedings of Ukraine, the immediate task of which is to protect human and civil rights and freedoms within relations between the state and an individual.

Numerous appeals to the ECHR by citizens of Ukraine, who have been illegally or unjustifiably prosecuted, as well as the existence of decisions in their favor indicate on the shortcomings of this institution.

The essence of the term of “rehabilitation” and its normative enshrinment in legislative acts at some historical stages of the world community development has been studied. It has been established that it was first used in medieval France to denote the pardon of a convict with the restoration of all his former rights. However, due to the development of social relations and a radical change in society’s attitude to sentencing, the concept of “rehabilitation” has become much broader than the original definition.

Based on the detailed analysis of theoretical developments of leading scholars, international and legal acts, criminal procedural legislation of Ukraine, some countries of the European Union and the post-Soviet space, special attention has been focused on significant shortcomings of legal regulation of the specified area of public relations in Ukraine. The author has suggested own vision of the concept of “rehabilitation”. The author has offered to refer it to the tasks of criminal proceedings stipulated by the provisions of the Art. 2 of the Criminal Procedura; Code of Ukraine. Besides, special attention has been paid to the fact that a rehabilitated person, in addition to compensation for damages and restoration of violated rights, must receive an official apology on behalf of the state for unjustified or illegal prosecution.

Key words: tasks of criminal proceedings, standards, institution, rehabilitation, compensation for damages, restoration of violated rights.

Олег Миколайович Ємець,

доктор юридичних наук, доцент,

Національна академія внутрішніх справ (м. Київ),

кафедра оперативно-розшукової діяльності;

 <https://orcid.org/0000-0002-0864-2302>,

e-mail: navd.ukr@yandex.ua

**ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ У ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВопОРУШЕННЯМ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ**

На підставі проведеного аналізу чинної практики роботи правоохоронних органів щодо протидії кримінальним правопорушенням проти моральності визначено сучасні особливості взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами в цій сфері. Сформульовано авторське поняття взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами у протидії кримінальним правопорушенням проти моральності, надано загальну характеристику таких суб'єктів, а також висловлено певні рекомендації з використання їх можливостей працівниками оперативних підрозділів Національної поліції під час виявлення, документування та розслідування цих кримінальних правопорушень.

Ключові слова: взаємодія, кримінальна поліція, моральність, оперативні підрозділи, протидія кримінальним правопорушенням, розслідування.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

В Україні протидія кримінальним правопорушенням проти моральності кореспондується з міжнародно-правовими зобов'язаннями, взятими державою у зв'язку з приєднанням до низки міжнародно-правових актів. Задля захисту суспільної моралі створено спеціалізовану нормативно-правову базу та відповідні органи влади різного рівня. У КК України кримінальні правопорушення проти моральності передбачено статтями 297–304 розділу XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності»¹. Серед цього переліку варті уваги кримінальні правопорушення, пов'язані із сексуальними відносинами, відповідальність за які визначено у ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних

---

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.12.2020).

предметів», ст. 302 «Створення або утримання місць розпусти і звідництво» та ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією». Попри різні точки зору щодо доцільності легалізації проституції в нашій країні та допустимості самостійного свідомого вибору такого способу заробітку, навряд чи втягнення особи у сферу надання сексуальних послуг, особливо дитини, або організацію заняття проституцією, звідництво для розпусти, створення й утримання місць розпусти можна вважати нормою сучасного суспільного життя.

Оперативні підрозділи Національної поліції відіграють ключову роль у виявленні злочинів проти моральності, документуванні протиправної діяльності, а також беруть участь у їх розслідуванні. Проте постає питання щодо того, чи є ці підрозділи самодостатніми в контексті провадження такої роботи, а також чи оптимізуватиме їхню діяльність взаємодія з іншими зацікавленими суб'єктами. З огляду на це актуальною видається проблема взаємодії у протидії злочинності, для вирішення якої необхідно приділити увагу висвітленню сутності такої діяльності, а також розкрити сучасні особливості взаємодії оперативних підрозділів з іншими уповноваженими й зацікавленими суб'єктами у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти моральності.

Стан дослідження проблеми

В Україні проблеми, пов'язані із протидією злочинам проти моральності, в різні роки досліджували на рівні дисертацій І. О. Бандурка («Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків», 2010 р.), О. О. Козленко («Протидія оперативними підрозділами ОВС України злочинам, пов'язаним з обігом порнографічних предметів», 2015 р.), В. В. Кузнецов («Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності», 2013 р.), С. Г. Кулик («Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності», 2016 р.), Л. С. Кучанська («Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України», 2007 р.), А. В. Ландіна («Кримінально-правова охорона моральності в Україні», 2005 р.), В. О. Макарова («Протидія злочинам, пов'язаним з сутенерством або втягненням особи в заняття проституцією», 2015 р.), В. О. Морозова («Адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі», 2003 р.), В. Ю. Мосяженко («Оперативно-розшукове та криміналістичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів у сфері суспільної моралі», 2015 р.), А. В. Плотнікова («Кримінальна відповідальність за організацію заняття проституцією», 2010 р.), І. І. Припхан («Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі», 2011 р.), С. П. Репецький («Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони», 2010 р.), О. П. Рябчинська («Боротьба з розповсюдженням порнографічних

предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості», 2002 р.), Т. А. Шевчук («Сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією: кримінологічна характеристика та запобігання», 2011 р.) та інші науковці. Разом із тим, незважаючи на обґрунтовану потребу в цьому, предметом досліджень не були сучасні особливості роботи оперативних підрозділів з виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень проти моральності у взаємодії з іншими органами влади, міжнародними та неурядовими організаціями тощо.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні особливостей взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами у протидії кримінальним правопорушенням проти моральності, що сприятиме вирішенню проблеми наукового забезпечення роботи правоохоронних органів у цій сфері.

Зважаючи на сформульовану мету, *завданнями* наукової статті є розкрити поняття взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами у протидії кримінальним правопорушенням проти моральності, висвітлити її сучасні особливості, а також надати рекомендації працівникам правоохоронних органів з використання можливостей окремих органів влади, міжнародних і неурядових організацій під час виявлення, документування та розслідування цих кримінальних правопорушень.

Наукова новизна дослідження

На підставі проведеного аналізу чинної практики роботи правоохоронних органів щодо протидії кримінальним правопорушенням проти моральності визначено сучасні особливості взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами в цій сфері. Крім того, сформульовано авторське поняття взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами у протидії кримінальним правопорушенням проти моральності, надано загальну характеристику таких суб'єктів, а також висловлено певні рекомендації з використання їх можливостей працівниками оперативних підрозділів Національної поліції під час виявлення, документування та розслідування цих кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

Значення взаємодії зумовлюється тим, що загальної мети боротьби зі злочинністю можна досягти тільки спільними й узгодженими зусиллями різних органів, служб і підрозділів, які відрізняються своїми конкретними завданнями, функціональними обов'язками, організацією та способом дії [1, с. 27]. У тлумачному словнику термін «взаємодія» визначено як взаємний зв'язок між предметами в дії, а також погоджену дію між ким-, чим-небудь [2, с. 85]. Як основу на

законі сумісну або узгоджену за метою, часом і місцем діяльність органів і посадових осіб із метою найбільш успішного та ефективного виконання завдань кримінального судочинства трактує поняття взаємодії у правоохоронній діяльності А. П. Дербеньов [3, с. 6].

Проведений аналіз широкого спектра поглядів щодо поняття взаємодії загалом та у правоохоронній діяльності зокрема дає можливість висловити власне бачення визначення цього терміна. Так, *взаємодією підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами протидії кримінальним правопорушенням проти моральності* є передбачена чинним законодавством та угоджена за часом, місцем і послідовністю проведення система певних взаємодоповнюючих дій, зокрема обмін інформацією, спрямованих на реалізацію повноважень оперативних підрозділів у цій сфері з використанням можливостей інших зацікавлених суб'єктів, до яких слід віднести:

- підрозділи Національної поліції, які не є оперативними;
- інші правоохоронні органи;
- інші державні органи й органи місцевого самоврядування;
- неурядові організації та окремих громадян;
- міжнародні організації, а також закордонні правоохоронні органи та органи влади.

У межах протидії кримінальним правопорушенням проти моральності підрозділи кримінальної поліції взаємодіють з іншими підрозділами Національної поліції, передусім слідчими. Ураховуючи вимоги Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, організація взаємодії підрозділів кримінальної поліції з органами досудового розслідування у протидії злочинам проти моральності може забезпечуватися шляхом:

- комплексного використання сил і засобів усіх підрозділів органів поліції під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти моральності;
- створення для всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження за кримінальними правопорушеннями проти моральності слідчо-оперативних груп із включенням до їх складу працівників оперативних та інших підрозділів органів Національної поліції, а в разі необхідності – міжвідомчих слідчо-оперативних груп;
- ефективного контролю за своєчасним та повним виконанням оперативними підрозділами доручень слідчих про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій;
- якісної підготовки матеріалів з проблемних питань діяльності органів досудового розслідування під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності та їх обговорення на колегіях (нарадах) МВС, Національної поліції України, ГУНП, спільних

колегіях і нарадах з іншими правоохоронними й державними органами, прийняття конкретних і ефективних управлінських рішень¹.

Організаційні аспекти взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні розкриваються у відповідній Інструкції². Аналіз викладених у ній положень свідчить про відсутній окремого розділу, який би передбачав взаємодію під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Проте Інструкцією регламентується взаємодія щодо розслідування пов'язаних кримінальних правопорушень, зокрема вчинених проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, а також у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (кіберзлочинів). Також у ній висвітлюються особливості організації взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп і злочинних організацій.

У межах протидії злочинам проти моральності підрозділи кримінальної поліції взаємодіють також з іншими підрозділами Національної поліції, зокрема дільничними офіцерами поліції та патрульними, яким надходить інформація щодо обставин учинення різних кримінальних правопорушень, у тому числі таких, за які передбачено відповідальність статтями 301, 302 та 303 КК України³. Завдання, напрямки й особливості організації діяльності дільничних офіцерів поліції визначаються у спеціальній Інструкції⁴.

Важливим напрямком роботи підрозділів кримінальної поліції у протидії кримінальним правопорушенням проти моральності є постійна взаємодія з іншими уповноваженими суб'єктами згідно із

---

¹ Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : затв. Наказом МВС України від 06.07.2017 № 570 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17> (дата звернення: 14.12.2020).

² Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : затв. Наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 14.12.2020).

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.12.2020).

⁴ Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : затв. Наказом МВС України від 28.07.2017 № 650 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 14.12.2020).

Законом України «Про захист суспільної моралі», тобто Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством культури України, Державним агентством України з питань кіно, Державною митною службою України, Державним комітетом телебачення і радіомовлення України, Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення як такими, що здійснюють контроль за додержанням законів у сфері захисту суспільної моралі в межах своєї компетенції¹. Крім того, повинна бути налагоджена взаємодія з іншими зацікавленими органами державної влади та місцевого самоврядування.

Під час взаємодії підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинам проти моральності з іншими суб'єктами необхідно враховувати їх повноваження та правовий статус, а також можливості, які можна використати для досягнення спільної мети. Слід наголосити на важливості у протидії підрозділами кримінальної поліції кримінальним правопорушенням проти моральності забезпечення безперервного обміну інформацією з неурядовими організаціями та окремими громадянами, які долучаються до такої роботи. Сьогодні створено цілу низку подібних організацій у різних регіонах України, які допомагають особам, утягнутим до сфери надання сексуальних послуг і виготовлення порнографічних матеріалів, особливо дітям. Відповідно їм стає відомою інформація щодо обставин учинення кримінальних правопорушень проти моральності, яка становить оперативний інтерес для підрозділів кримінальної поліції. Крім того, такі організації можуть допомогти у встановленні речових доказів, отриманні показань свідків і потерпілих.

У цьому контексті особливо вагомим є роль Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна», завданням якого є сприяння протидії сексуальній комерційній експлуатації дітей, їх використанню в проституції та порнографії. Саме на базі цієї громадської організації забезпечується робота національних «гарячих ліній» з питань запобігання торгівлі людьми та насильству, а також захисту прав дітей. Крім того, постійно підтримується робота електронної «гарячої лінії» з протидії дитячій порнографії в інтернеті, зокрема її організація та адміністрування її сайту².

Актуальним питанням у протидії злочинам проти моральності залишається забезпечення взаємодії з правоохоронними органами інших держав, адже, як справедливо зауважують М. І. Смирнов і

---

¹ Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15> (дата звернення: 14.12.2020).

² Громадська організація «Ла Страда – Україна» : сайт. URL: <http://la-strada.org.ua> (дата звернення: 14.12.2020).

Р. В. Комісарчук, злочинні угруповання, які діють на території України, установлюють стійкі зв'язки з аналогічними організованими групами за кордоном [4, с. 81]. Взаємодія оперативних підрозділів із закордонними правоохоронними органами здійснюється завдяки заснованій 7 вересня 1923 р. Міжнародній комісії кримінальної поліції, яка з ухваленням у 1956 р. відповідного статуту була перейменована в *Міжнародну організацію кримінальної поліції – Інтерпол*. Інтерпол є міжнародною міжурядовою організацією, яка наділена певними ознаками, що визначають її статус як суб'єкта міжнародного права й учасника міжнародних відносин. 25 березня 1993 р. уряд України ухвалив Постанову про Національне центральне бюро Інтерполу, згідно зі зміненою редакцією п. 1 якої взаємодія правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби зі злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі країни, здійснюється лише через Національне центральне бюро Інтерполу¹. Об'єктом, який взаємодіє, є Національна поліція.

Виконання завдань і функцій, покладених на МВС, щодо формування державної політики з питань міжнародного співробітництва та контролю за реалізацією державної політики з питань міжнародного співробітництва структурними підрозділами апарату МВС забезпечує Департамент міжнародного співробітництва МВС. Взаємодія оперативних підрозділів у протидії злочинам проти моральності з правоохоронними органами інших держав забезпечується Департаментом міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції.

У структурі директорату з окремих видів злочинів Генерального секретаріату Інтерполу створено спеціальний відділ протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми, до завдань якого, зокрема, належать координація співробітництва правоохоронних органів держав – членів Інтерполу у справах щодо злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, з метою сексуальної експлуатації, розповсюдження дитячої порнографії, ведення банку даних порнографічних зображень неповнолітніх, ідентифікація потерпілих у справах про транснаціональні злочини, пов'язані зі створенням та розповсюдженням дитячої порнографії.

У Конституції України проголошено незворотність європейського курсу України, а також закріплено стратегічний курс держави на

---

¹ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 року № 220 : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 968 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/968-2017-п> (дата звернення: 14.12.2020).

набуття повноправного членства України в Європейському Союзі¹, чим обумовлюється актуальність взаємодії з *Європейською поліцейською установою (Європол)*, яка розпочала роботу в січні 1994 р. Рішення Ради ЄС про її створення², яке було ухвалено 6 квітня 2009 р., замінило Конвенцію про Європол та було чинності 1 січня 2010 р. Компетенція Європолу згідно зі ст. 4 Рішення охоплює, серед іншого, організовану злочинність і деякі інші тяжкі форми злочинності, які зачіпають дві або більше число держав-членів таким чином, що, з огляду на масштаби, тяжкість і наслідки відповідних злочинів, виникає нагальна потреба у спільних діях держав-членів. До таких тяжких форм злочинності, зокрема, належить комп'ютерна злочинність (саме за допомогою комп'ютерів з використанням всесвітньої мережі відбувається розповсюдження порнографічних предметів), а також торгівля людьми. Елементом останньої слугує експлуатація, яка включає в себе, зокрема, експлуатацію проституції іншої особи або інші форми сексуальної експлуатації, діяльність з виробництва, продажу або збуту матеріалів дитячої порнографії. Відповідно до ст. 5 Рішення функції Європолу передбачають підтримку, що надається державам-членам під час виконання покладених на них завдань щодо збору й аналізу інформації, яка надходить з інтернету, з метою допомогти їм виявити протиправні діяння, вчинення яких спрощується або відбувається за допомогою інтернету.

14 грудня 2016 р. в м. Гаага (Нідерланди) було укладено Угоду між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, метою якої є встановлення відносин співробітництва між Україною та Європол для підтримки України та держав – членів Європейського Союзу в запобіганні і боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами міжнародної злочинності в певних сферах³, що є аналогічними до визначених у Рішенні Ради ЄС про утворення Європолу⁴, зокрема шляхом

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 14.12.2020).

² Рішення № 2009/371/ПВД Ради про створення Європейського поліцейського відомства (Європол) : від 06.04.2009 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a78 (дата звернення: 14.12.2020).

³ Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво : від 14.12.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16 (дата звернення: 14.12.2020).

⁴ Рішення № 2009/371/ПВД Ради про створення Європейського поліцейського відомства (Європол) : від 06.04.2009 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a78 (дата звернення: 14.12.2020).

обміну інформацією між Україною та Європолом. Національним контактним пунктом для України, який діє як центральний контактний пункт між іншими компетентними органами України та Європолом, визначено відділ із взаємодії з Європолом Національної поліції України. Компетентними органами в Україні, які згідно з національним законодавством відповідають за запобігання та боротьбу з кримінальними правопорушеннями, зазначеними в цій Угоді, також є Національна поліція та МВС України. Крім обміну інформацією, ст. 4 Угоди передбачається, що співробітництво може включати в себе обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях. Важливо, що сторони згідно зі ст. 9 домовилися посилювати співробітництво в межах цієї Угоди шляхом відрядження офіцера(-ів) зв'язку від України. Європол на власний розсуд також може прийняти рішення щодо відрядження власного офіцера(-ів) зв'язку до України.

Дедалі активнішою стає взаємодія в різних сферах і напрямках діяльності, як, наприклад, участь у спільних операціях, семінарах, робочих зустрічах, тренінгах. Взаємодія з Європолом відбувається під час проведення міжнародних операцій, зокрема з перекриття каналів вивозу з України до Євросоюзу жінок для сексуальної експлуатації [5, с. 57].

Актуальним питанням щодо протидії кримінальним правопорушенням проти моральності є налагодження та підтримка взаємодії з різними міжнародними й іншими організаціями, які не займаються правоохоронною діяльністю, проте яким, з огляду на специфіку їхньої роботи, стає відомо про їх учинення, в тому числі під час надання допомоги особам, втягнутим у проституцію або порнобізнес. Глобальною міждержавною організацією в міграційній галузі, яка тісно співпрацює з урядовими, міждержавними та громадськими установами й організаціями, є *Міжнародна організація з міграції* (МОМ), заснована у 1951 р., штаб-квартира якої знаходиться у м. Женева (Швейцарія). Представництво МОМ в Україні було відкрито в Києві в 1996 р., коли Україна отримала статус країни – спостерігача МОМ. У 2002 р. Верховною Радою України було ухвалено Статут МОМ 1953 р. та зміни до нього 1998 р.¹ МОМ надає комплексні послуги з розвитку потенціалу, зокрема поліції, слідчих, прокурорів і судових органів. Це

---

¹ Про прийняття Статуту Міжнародної організації з міграції та Змін до Статуту : Закон України від 11.07.2002 № 114-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-IV> (дата звернення: 14.12.2020).

передбачає тематичні тренінги, технічну допомогу, встановлення робочих контактів із країнами транзиту та призначення, сприяння взаємній правовій допомозі, управління ресурсами, надання обладнання, зміцнення механізмів захисту постраждалих і свідків тощо¹.

Однією з найстаріших і нині діючих є *Міжнародна організація праці* (МОП), заснована у 1919 р. урядами різних країн для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі та зменшення соціальної несправедливості за рахунок поліпшення умов праці. У 1946 р. МОП стала першою спеціалізованою установою ООН, штаб-квартира якої знаходиться в м. Женева (Швейцарія). Особлива її риса – тристороння структура, у межах якої здійснюються переговори між урядами, роботодавцями та працівниками. Україна є членом МОП з 1954 р. Організація докладає зусиль до того, щоб залучити передусім трудові інститути до масштабних дій проти сексуальної експлуатації².

У січні 1995 р. набула статусу міжнародна *Організація з безпеки і співробітництва в Європі* (ОБСЄ). Її місією в Україні було відкрито 24 листопада 1994 р., а 13 липня 1999 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння між ОБСЄ та урядом України щодо створення нової форми співробітництва³, ратифікований 10 лютого 2000 р. Це співробітництво базується на плануванні, виконанні та моніторингу проектів між відповідними органами влади України та ОБСЄ і її інституціями. У Плані дій ОБСЄ, зокрема, значна увага приділяється протидії різним виявам проституції та іншим формам сексуальної експлуатації, а також виготовленню та обігу дитячої порнографії.

Певні можливості для взаємодії підрозділів кримінальної поліції з правоохоронними органами інших країн дає участь у *ГУАМ*, що мало статус об'єднання відповідно до Ялтинської хартії 2001 р., але з ухваленням у 2006 р. Статуту, ратифікованого у 2008 р., його було перетворено на міжнародну регіональну організацію під назвою «Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ», куди увійшли Азербайджан, Грузія, Молдова та Україна (Узбекистан членство

¹ Протидія торгівлі людьми Міжнародна організація з міграції : сайт. URL: <http://iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi> (дата звернення: 14.12.2020).

² Глобальный Альянс против принудительного труда: глобальный доклад, предоставленный в соответствии с механизмом реализации Декларации МОТ об основополагающих принципах и правах в сфере труда // Международная конференция труда : 93-я сессия 2005 г. Доклад I (B): Международное бюро труда. Женева, 2005. 115 с.

³ Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) щодо створення нової форми співробітництва : від 13.07.1999 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_309 (дата звернення: 14.12.2020).

призупинив)¹. Правовою основою взаємодії слугує Угода про співробітництво між Урядами держав-учасниць ГУУАМ у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів 2002 р.², затверджена Кабінетом Міністрів України того самого року, а також Протокол до неї 2008 р.³, затверджений Кабінетом Міністрів України у 2010 р. У ст. 1 Угоди закріплено, що сторони відповідно до національного законодавства своїх держав будуть здійснювати співробітництво, серед іншого, щодо боротьби з організованою злочинністю та злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій і комп'ютерних мереж. Взаємодія здійснюється на підставі запиту про сприяння, який направляється в письмовій формі, але в невідкладних випадках може передаватися усно або через електронні засоби зв'язку, з наступним письмовим підтвердженням протягом 72 годин.

Таким чином, нами розглянуті лише основні аспекти взаємодії у протидії кримінальним правопорушенням проти моральності підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами, хоча їх перелік можна продовжувати далі, особливо з огляду на зусилля багатьох неурядових організацій у цій сфері.

Висновки

Проведене дослідження особливостей взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами у протидії кримінальним правопорушенням проти моральності дає змогу дійти певних висновків. Так, протидія кримінальним правопорушенням проти моральності передбачає залучення до проведення відповідних заходів широкого кола суб'єктів, які визначаються залежно від конкретної ситуації, а також від їх повноважень і компетенції. Підрозділи кримінальної поліції взаємодіють з іншими суб'єктами як складова Національної поліції. Організація взаємодії оперативних підрозділів з правоохоронними органами інших держав забезпечується через Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції МВС і

---

¹ Статут Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ : від 23.05.2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/886_002 (дата звернення: 14.12.2020).

² Угода про співробітництво між Урядами держав-учасниць ГУУАМ у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів : від 20.07.2002 // ЛІГА Закон : сайт. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU02115.html (дата звернення: 14.12.2020).

³ Протокол до Угоди щодо співробітництва між Урядами держав-учасниць ГУУАМ у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів від 20 липня 2002 року : від 04.12.2008 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888_010 (дата звернення: 14.12.2020).

Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України. Така взаємодія може відбуватися, зокрема, у формі обміну оперативно значущою, криміналістичною й іншою інформацією про злочини проти моральності, обміну архівною інформацією, виконання запитів і доручень за оперативно-розшуковими справами, взаємного сприяння у проведенні оперативно-розшукових заходів та заходів оперативного (ініціативного) пошуку, негласних слідчих (розшукових) дій, спільного здійснення спеціальних операцій, а також обміну досвідом роботи і проведення міжвідомчих наукових досліджень з питань оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. При цьому використовуються можливості Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу, членом якої є Україна, а також Європейської поліцейської установи (Європолу), з якою укладено Угоду про оперативне та стратегічне співробітництво.

У протидії кримінальним правопорушенням проти моральності взаємодія підрозділів кримінальної поліції не повинна обмежуватися лише співпрацею з іншими національними та закордонними правоохоронними і державними органами, вона також має передбачати співробітництво з міжнародними та неурядовими організаціями, які, з огляду на специфіку своєї діяльності, теж докладають зусиль до боротьби із цим злом і надають допомогу особам, втягнутим у проституцію та виготовлення порнографічних предметів, особливо якщо це діти. До таких, передусім, слід зарахувати Міжнародну організацію з міграції, Міжнародну організацію праці, Організацію з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародну регіональну організацію «Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ», Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна». Визначені за результатами проведеного дослідження особливості взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами у протидії кримінальним правопорушенням проти моральності можуть бути використані працівниками правоохоронних органів, а також ученими під час проведення подальших наукових розробок у цій сфері.

Список бібліографічних посилань: 1. Михайличенко А. О. Взаємодія з оперативними підрозділами та правоохоронними органами. *Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України*. 2004. № 1. С. 26–32. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с. 3. Дербенев А. П. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании преступлений : учеб. пособие. М. : Юрид. лит., 1983. 72 с. 4. Смирнов М. І., Комісарчук Р. В. Криміналістична характеристика економічної організованої злочинної діяльності. *Право України*. 2007. № 3. С. 79–85. 5. Гаврилюк В. І., Дубина В. І., Данилюк М. П. Актуальні

аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України на напрямку протидії торгівлі людьми. Київ : Цифра, 2007. 171 с.

Надійшла до редколегії 17.12.2020

Yemets O. M. Specific Features of Interaction between Criminal Police Divisions and Other Subjects within Counteracting Criminal Offenses against Morality

The author has defined the peculiarities of the interaction of criminal police units with other entities in counteracting criminal offenses against morality, which should help to solve the problem of scientific provision of the activities of law enforcement agencies in this area. Taking into account the set purpose, the specifics of the object and the subject matter of the research, the author has chosen the methodological tools. During the research the author has used the system of methods of scientific cognition: formal logic (abstraction, analogy, deduction, induction, synthesis) for the detailed clarification of the content of the considered issues; empirical – during the experimental study; method of system analysis – to determine the directions of introduction of innovative approaches to solve the problem; theoretical – during the study of scientific and educational literature; modeling – in the study of certain objects by modeling their individual features.

Based on the analysis of the current practice of law enforcement agencies in combating criminal offenses against morality, the author has defined the current features of the interaction of criminal police units with other entities in this area. Besides, the author has formulated own concept of the interaction of criminal police units with other entities in combating criminal offenses against morality; has provided general characteristics of such entities; and has highlighted some recommendations on the use of their capabilities by operative units of the National Police during the detection, documentation and investigation of these criminal offenses.

It has been established that criminal police units interact with other entities as part of the National Police. In fact the capabilities of Interpol and Europol are used. Besides, cooperation with other international and non-governmental organizations is envisaged. Certain features of the interaction of criminal police units with other entities in combating criminal offenses against morality can be used by law enforcement officers, as well as scholars in conducting further research in this area.

Key words: interaction, criminal police, morality, operative divisions, counteraction to criminal offenses, investigation.

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.28>

Василь Володимирович Корнієнко,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики,
судової експертології та домедичної підготовки (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0002-7682-1281>,

e-mail: kornvas@gmail.com

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проведено криміналістичний аналіз впливу зовнішніх умов на механізм учинення економічних злочинів у банківській сфері. Зокрема, детально розглянуто нормативно-правовий фактор обстановки вчинення злочинів, який впливає на вибір способу здійснення зловживань, приховання слідів протиправної діяльності та особливості проведення розслідування і призначення різного роду експертиз. Зроблено висновок, що прогалини або недоліки в законодавстві, що регулює банківську сферу та регламентує роботу правоохоронних, контролюючих органів і експертних служб, уміло використовуються посадовими особами комерційних банків та підрозділів Національного банку України.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання банківської системи, криміналістичне забезпечення, умови та обстановка вчинення злочинів, економічні злочини в банківській сфері.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

За останні кілька років в Україні значно скоротилася кількість банківських установ. Аналітичні звіти Національного банку України вказують на велику кількість фінансових закладів, які визнані неплатоспроможними внаслідок неефективного менеджменту керівництва та впливу економічних факторів¹. Правоохоронні ж органи вбачають серед іншого й криміногенний вплив, який руйнує банки зсередини. Зокрема, Фондом гарантування вкладів фізичних осіб за останні роки було направлено до правоохоронних органів близько 5 тисяч матеріалів-звернень за виявленими фактами розкрадань коштів шляхом зловживання посадовим становищем та фінансових шахрайств із боку посадових осіб комерційних установ та банків на

---

¹ Реорганізація, припинення та ліквідація // Національний банк України : офіс. сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=75535&cat_id=17823466 (дата звернення: 15.12.2020).

суму збитків 400 млрд гривень. Проте до суду направлено лише 1 % цих справ, а обвинувальні вирокі станом на кінець 2018 р. винесено лише у 12-ти справах¹.

Кількість цього виду економічних злочинів має тенденцію до зростання. Слабкий контроль за діяльністю банків дозволяє зловмисникам розглядати фінансові установи як сферу для вчинення масштабних незаконних обороток, проводити легалізацію коштів, здобутих злочинним шляхом, з наступною їх конвертацією, які призводять до втрати платоспроможності. Банкрутство банку (доведення до банкрутства) може виступати способом маскуванню слідів злочинної діяльності.

Аналіз слідчо-судової практики вказує, що на механізм учинення економічних злочинів із використанням банківських операцій суттєвий вплив має відповідна обстановка, яка складається за тих чи інших умов. За загальним правилом, до неї відносять: час, місце вчинення злочину (об'єкт господарювання), вид фінансово-господарської операції, посаду і сферу компетенції винних осіб. Не менш важливим фактором обстановки вчинення злочинів є стан організаційно-правового забезпечення банківської діяльності. Ця обставина суттєво впливає на вибір зловмисниками способу дій у структурі технологій злочинного збагачення з використанням банків, приховання слідів злочинів і тактику дій щодо захисту в разі викриття зловживань.

Уважаємо, що криміналістичний аналіз організаційно-правового фактора має як практичне, так і теоретичне значення для вдосконалення комплексних методик розслідування економічних злочинів у банківській сфері.

Стан дослідження проблеми

Питання характеристики умов та обставин учинення злочинів розглянуті вченими кримінально-правового циклу досить ґрунтовно. Традиційно під обстановкою вчинення злочину розуміють певну сукупність умов і факторів об'єктивного характеру, що складаються до, в момент і після вчинення злочину. Як зазначає професор Г. А. Матусовський, до обстановки вчинення економічних злочинів належать: процес виконання господарських, фінансових, технологічних та інших операцій, що можуть використовуватися винними; обсяги таких операцій і стан контролю за їх виконанням тощо [1, с. 81]. Умови та обставини вчинення злочинів у кредитно-фінансовій сфері розглядалися вченими переважно у структурі загального аналізу економічної злочинності без урахування особливостей банківської

---

¹ Моисеенко А. Меньше процента. Почему не раскрываются преступления в банковской сфере // Экономическая правда : сайт. 06.11.2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2018/11/6/642267/> (дата звернення: 15.12.1020).

діяльності. Окремі вчені розглядали ці питання дещо фрагментарно (А. Ф. Волобуєв, В. П. Корж, Р. С. Сатуєв, Р. А. Степанюк та ін. [2; 3; 4]) або за окремими видами банківських операцій (В. М. Попович, С. С. Чернявський, В. П. Головіна [5; 6; 7] та ін.).

Мета і завдання дослідження

Метою статті є провести комплексне переосмислення впливу нормативно-правового фактора у структурі обстановки вчинення злочинів з урахуванням сучасного стану законодавства.

З огляду на вищенаведене, *завданням* дослідження є аналіз стану законодавчого забезпечення кредитно-банківської сфери, пошук факторів, які впливають на вибір зловмисниками способу протиправних дій та інших прогалин нормативно-правового характеру, котрі перешкоджають успішній протидії злочинності в зазначеній сфері.

Наукова новизна дослідження

Убачаємо, що порушені в цій статті питання та їх вирішення є певною науковою новизною, а саме слугуватимуть поштовхом до вдосконалення комплексних методик розслідування економічних злочинів у банківській сфері.

Виклад основного матеріалу

Надаючи характеристику банківської системи як обстановки вчинення в ній злочинів, хотілося б коротко зупинитися на історії виникнення та розвитку банківської справи. Банк (від франц. *banque* або італ. *banco* – лава, конторка) у широкому розумінні – це фінансово-кредитна установа, яка залучає вільні кошти та надає кредити, є посередником у взаємних платежах і розрахунках між підприємствами, установами або громадянами, здійснює касове обслуговування клієнтів, а також займається емісією грошей і цінних паперів (Національний банк України – НБУ), операціями із золотом, іноземною валютою та виконує інші функції. Відомо, що банківські установи – один із найдавніших економічних винаходів людства. За даними окремих учених, перші банки з'явилися в XI столітті в Італії [8]. Інші дослідники вважають, що виникнення банківської справи бере свій початок ще у Давньому Вавилоні, за часів правління О. Македонського [9]. Останні знайшли докази того, що східні купці у розрахунках між собою використовували дещо схоже на сучасні векселі і чеки, які є суто банківськими платіжними інструментами. А от єдину позицію більшість дослідників мають у тому, що зловживання у сфері банківської діяльності з'явилися одразу ж із початком існування самих банків.

Особливістю розвитку банківської системи було те, що до початку 90-их років XIX ст. не було спеціального законодавства, яке б регламентувало діяльність банківських закладів. Це надавало змогу їм працівникам, наприклад, брати участь у біржових спекуляціях за рахунок

внесків клієнтів, залучати кошти населення за допомогою введення в оману щодо майбутніх доходів. У травні 1889 р. з метою врегулювання правовідносин у сфері кредитно-банківської діяльності вперше на розгляд Державної ради було внесено законопроект «Про банкірські заклади». У ньому було запропоновано чітко визначити регламентацію діяльності фінансових установ. У своєму дослідженні В. І. Бовикін вказує, що у законопроекті були окреслені основні напрямки діяльності банківських установ, компетенція банківського персоналу та їх відповідальність. Банківська система складалася з державних і комерційних (місцевих) банків [9, с. 98–110]. Уважається, що цей закон заклав підґрунтя для побудови сучасної банківської системи України.

Разом із тим контролювати банкірські заклади на достатньому рівні в той час не вдавалося. Тривалий період часу доводилося зіштовхуватися з фактами зловживань у сфері кредитування, вексельного обігу (підробкою веселів), а також зі зловживаннями, що обумовлені суміщенням державної служби з участю в приватних компаніях. Зазначалося, що останній обставині сприяла політика уряду, який вважав, що для більш швидкого розвитку державного сектору економіки необхідно, щоб до складу керівників входили грамотні й знайомі з приватною фінансовою діяльністю особи [9, с. 147]. Тому заохочувалася участь фінансових фахівців, які керують акціонерними компаніями й перебувають на державній службі. Різного роду жорсткі обмеження в діяльності акціонерних компаній та можливість домогтися для себе різних пільг із боку держави спонукали сумісників на корупційні вчинки, тобто використання посадового становища всупереч інтересам служби.

Слабкий контроль за фінансовою діяльністю приватних банкірських контор також призводив до їх фіктивних банкрутств. Так, у 1912 р. відбулося два банкрутства, які викликали гучний суспільний резонанс. Уважалося, що деякі банкірські заклади відкриваються виключно з метою протиправного збагачення за рахунок клієнтів. С. С. Остроумов зазначає, що сприятливою умовою для зловживань у кредитно-банківській системі того періоду була неефективність системи санкцій за порушення правил, – «адміністративні штрафи були настільки дрібними, що банкіри їх охоче платили й продовжували порушувати закон» [10, с. 33–37].

Як відомо, кримінальної відповідальності за більшість посадових зловживань передбачено не було, тому розслідування цих фактів у банківській сфері не відбувалося. Справа в тому, що у другій половині XIX ст., до жовтня 1917 р., до складу кримінального права входили Укладення про покарання кримінальні і виправні (у ред. 1866 і 1885 рр.) та Статут про покарання, що накладаються мировими суддями (1864 р.), які не містили спеціальних норм відповідальності за

шахрайства та зловживання. Згідно з дослідженнями Б. В. Волженкіна, прийнятий у 1903 р. проект Кримінального укладення включав норми, що детально регламентували відповідальність за різні правопорушення економічного характеру [11, с. 7]. Проте ці норми не набули чинності, тому що проект так і не був повністю введений у дію. Припускаємо, що хтось був дуже зацікавлений у такому стані справ.

Однак із розвитком капіталістичних відносин наприкінці XIX і на початку XX ст. у кримінальному законодавстві з'явилися норми, які передбачали покарання за зловживання та інші злочини у сфері економічних (у тому числі фінансових) відносин. Передбачалася відповідальність за відкриття приватного банку без дозволу уряду або без дотримання встановлених законом правил (ст. 1152 Укладення про покарання 1866 р.), за фальсифікацію при позиці з державних або суспільних і приватних кредитних установ (ст. 1151). У цьому ж розділі розглядалися питання відповідальності за підробку квитків державних кредитних установ (ст. 1149), приватних банків (ст. 1150), фальсифікації та інші зловживання з вексями (ст. 1160) [11, с. 9]. За зловживання в банківській сфері несли однаково відповідальність посадовці як державних кредитних закладів, так і приватних банків, а саме: за фальсифікації і невірність у збереженні увіреного їм майна, підкуп, хабарі та здирництво (ст. 1154), за неправомірні і зловмисні дії при видачі позик або здійснення внесків із збитком для тієї установи, в якій вони служать (ст. 1155). До того ж посадовими особами розуміли всіх осіб, які займали посади у громадських і приватних банках і які завідували ввіреним банку майном, займалися обліком та звітністю, розпоряджалися коштами тощо. Кримінальні розслідування зловживань посадових осіб у приватних та акціонерних банках порушувалися на загальній підставі незалежно від заяв або ухвал загальних зборів цих товариств.

Окремою статтею передбачалася відповідальність посадових осіб банків за порушення банківської таємниці (ст. 1157). Зрозуміло, що таємниця вкладів, інформації про клієнтів уже на той час була запорукою довіри до банківських установ та надійно захищалася державою.

У вказаний період серед основних заходів, що також проводилися державою з метою вдосконалення контролю за кредитними інститутами, була реформа, яка перетворила Державний банк у найважливіший орган контролю над грошовими операціями. У Міністерства фінансів з'явилася можливість призначати ревізії для перевірки діяльності приватних фінансових установ. Є відомості, що в результаті проведеної ревізійної перевірки в одному з комерційних банків м. Київ було викрито злочинну діяльність його працівників, а саме заступника керівника банку та старшого касира. Вони підробляли банківські документи, переводили гроші вкладників на окремі рахунки з наступним зняттям їх готівкою [12, с. 22].

Законодавство радянської епохи першої половини ХХ ст. не містило спеціальних норм, спрямованих на боротьбу зі злочинністю у банківській сфері. Можливо, це викликано тим, що банківська система минулого сторіччя ґрунтувалася на монопольному становищі Держбанку СРСР. Останній був своєрідною заповідною зоною фінансової системи, куди не могли проникнути різного роду шахраї. Тим більше, радянська економіка командно-адміністративного типу не створювала сприятливих умов для поширення зловживань у банківській сфері. Згідно з проведеними дослідженнями, кредитно-банківська злочинність у СРСР, за винятком пограбувань ощадкас та інкасаторів, практично не висвітлювалась.

Відомо, що на початку 90-х рр. минулого століття бюджетна система СРСР поглинула основну частину активів Держбанку (власні кошти та вклади населення), що призвело до банкрутства державної кредитної системи. Національна банківська система почала створюватися в Україні з 1991 р. Її структура представлена дворівневою системою: Національний банк України (центральный банк) та мережа комерційних банків. Останні в Україні належать до особливої категорії ділових підприємств, що одержали назву комерційно-фінансових посередників. Узагалі термін «комерційні» (англійською *commerce* – торгівля) банки отримали в період свого історичного становлення, коли займалися кредитуванням і торговими операціями з обслуговування купців.

За роки незалежності України було прийнято низку нормативних актів, покликаних визначити організаційно-правове становище банківської системи в умовах ринково-комерційних відносин. Сьогодні порядок здійснення банківської діяльності в Україні визначено статтями 99, 100 Конституції України, Цивільним кодексом України та законами України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. та «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. Внутрішньоорганізаційні питання діяльності комерційних банків регламентуються також постановами, інструкціями та положеннями Національного банку України. Але зазначимо, що нормативне врегулювання питань банківської справи в Україні відбувалося поступово, не всі аспекти одразу знаходили своє юридичне врегулювання та закріплення. Ця обставина мала криміногенний вплив на сферу банківської діяльності.

Кризові явища в економіці України (1999 та 2008 років) на макрорівні не могли не відбитися на діяльності окремих комерційних банків. Спад виробництва, нестабільність і криміналізація економіки, численні фінансові шахрайства та зловживання доводили деякі, навіть великі, банки до банкрутства (АКБ «Україна», «Слов'янський»). У мотивації поведінки багатьох керівників комерційних банків того періоду були присутні корисливий інтерес до миттєвого прибутку,

небажання брати до уваги довгострокові кредитні проекти. Мало хто вірив у найближчу стабільність фінансової системи держави. Корислива складова у діяльності посадових осіб банківських установ за умов нестабільності та недостатньої неврегульованості спонукала останніх на вчинення економічних злочинів у складі організованих груп. З'являлися нові способи та цілі технології злочинного збагачення з використанням можливостей банківської системи: участь банківських установ у діяльності з ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів; неврахований з боку НБУ переказ грошових коштів за кордон в «офшорні» зони; легалізація капіталу, здохотого злочинним шляхом, та інші.

Зазначимо, що представники керівної ланки банківської сфери мають дуже високий рівень освіченості. Наші дослідження доводять, що вони швидко реагують на зміни та прогалини в законодавстві, створюють нові, раніше не відомі схеми злочинного збагачення, де кожен крок інтелектуально прорахований. Можливість сховати сліди злочинів у великій кількості фінансово-розрахункових документів дозволяє уникнути відповідальності та створює сприятливе середовище для довготривалих зловживань.

За останні роки нормативно-правова база вдосконалювалася, запобігаючи поширенню фінансової злочинності. Кримінальний кодекс України доповнено низкою статей про посадові злочини у сфері господарської діяльності, захисту інформації, комп'ютерних систем та програмного устаткування; створено Державну службу фінансового моніторингу із протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, удосконалювалися методики проведення криміналістичних та судово-економічних експертиз господарської діяльності. Це позитивно позначилося на загальній кримінальній статистиці, знижуючи рівень протиправних посягань. Разом із тим злочинна поведінка якісно видозмінювалась. Поширення набувають так звані «конвертаційні» центри, через які «прокачуються» величезні суми неврахованих капіталів сумнівного походження. Фактично більшість таких злочинів у банківській сфері залишалася поза увагою офіційної статистики.

Причиною вищезазначеного стану справ знову ж таки виступає нормативно-правовий фактор. Окремі положення законів України практично не діють, їх виконавці потопують у «бюрократичному морі» паперів і погоджень. Це значно знижує ефективність вчасного реагування з боку правоохоронних органів, що надає достатньо часу для проведення незаконних фінансових обороток та приховання слідів злочинної діяльності. Корисливим злочинним діям осіб, головним чином, сприяють, з одного боку, умови слабого контролю за порядком діяльності банків, а з іншого, – можливість прикриття зловживань завдяки існуванню інституту банківської таємниці. Тому злочинці

вміло використовують вже об'єктивно сформовані для них сприятливі умови вчинення злочинів [13, с. 99].

Про умови вчинення зловживань з боку посадових осіб наглядових органів НБУ свідчить ось що. Як уважають 87 % опитаних нами фахівців банківської сфери, жодний потужний «конвертаційний» центр не може існувати без «прикриття» посадовими особами з валютного управління обласних підрозділів НБУ. Саме такий підрозділ має повноваження на видачу валютних ліцензій та контроль за переміщенням грошей по рахунках «Лоро» за кордон. За умов корупційної складової зв'язок «комерційний банк – НБУ» настільки міцний, що унеможливає витік будь-якої інформації, яка зацікавить правоохоронні органи. Уважаємо, що наразі дуже актуальними є криміналістичні дослідження щодо аналізу доказової бази технологій злочинного збагачення за участю посадових осіб комерційних банків та НБУ. У цьому випадку аналіз різних слідчих ситуацій краще проводити за участю експертів та обізнаних із банківською справою осіб.

Сьогодні фінансова система України перебуває у стані змін та перетворень. Окремі великі банки націоналізовано, велику кількість середніх та малих – виключено з реєстру за різних підстав. За останні роки близько 75 % банків (від загальної чисельності банків, які діяли протягом 2000–2015 рр.) в Україну визнані неплатоспроможними та припинили свою діяльність за рішенням суду або НБУ. З одного боку, можна стверджувати про те, що фінансовий ринок в Україні не відчував потреби у колишній кількості банків, тому їх скорочення нібито відбулося з природних причин. Але, з іншого боку, майже у кожному другому банку, який визнано банкрутом, було виявлено численні недоліки в роботі керівництва, які мають кримінальний характер. Йдеться про службове підроблення, посадові зловживання, неврахований витік коштів на рахунки фіктивних фірм із наступним знищенням слідів злочинної діяльності. До речі, доведення до банкрутства комерційного банку також може виступати способом приховання слідів злочинів у структурі технологій злочинного збагачення.

Висновки

Досліджуючи шлях розвитку банківської системи, зокрема за часів незалежності України, можна стверджувати, що злочинні порушення в ній на кожному з етапів становлення мають багато схожого. Інструментарій вчинення злочинів детермінований тими умовами, в яких функціонує банк. Окремі способи та схеми вчинення економічних злочинів у банківській сфері мають класичний «вигляд», інші – вигадуються у зв'язку з можливостями економічного й технічного розвитку, а також законодавчого забезпечення. Очевидно, що нормативно-правовий фактор в обстановці вчинення економічних злочинів у банківській сфері та їх розслідування є суттєвим елементом криміналістичної характеристики.

Уважаємо, що в цьому випадку важливим є подальший розвиток вчення про криміналістичне прогнозування в умовах нестабільності процесів в економіці та за окремими її сегментами, слабого контролю за проведенням та обліком банківських операцій (кредитування, валютного регулювання) тощо.

Не менш важливим є розвиток напрямків взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з економічною злочинністю з підрозділами Національного банку, органами Державної фіскальної служби та Державної служби фінансового моніторингу. Положення про таку співпрацю нормативно закріплені та діють, але деякі потребують перегляду у зв'язку з реформами центральних органів влади.

Список бібліографічних посилань: **1.** Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с. **2.** Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика злочинів у сфері кредитних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 7. С. 82–85. **3.** Сатуєв Р. С., Шраєр Д. А., Яськова Н. Ю. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе. М. : Центр экономики и маркетинга, 2000. 272 с. **4.** Степанюк Р. А. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 382 с. **5.** Попович В. М. Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань: настольна книга з питань банківської та підприємницької економічної безпеки. Київ : Дія-плюс, 1995. 325 с. **6.** Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 34 с. **7.** Головіна В. П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 19 с. **8.** Мороз А. М., Пуховкіна М. Ф., Савлук М. І. Центральний банк та грошово-кредитна політика / за ред. А. М. Мороза. Київ : Вид-во КНЕУ, 2005. 556 с. **9.** Бовькин В. И. Формирование финансового капитала в России (1880–1908 гг.). М. : Наука, 1967. 287 с. **10.** Остроумов С. С. Преступность и её причины в дореволюционной России. М. : Норма-Инфра, 2001. 298 с. **11.** Волженкин Б. В. Преступления в сфере экономической деятельности. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 641 с. **12.** Кальницкий М. Кредитная история. *Контракты*. 2006. № 12. С. 20–23. **13.** Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика особи злочинця та злочинних груп у сфері банківської діяльності. *Право і Безпека*. 2015. № 2 (57). С. 98–102.

Надійшла до редколегії 18.12.2020

Korniienko V. V. Circumstances for Committing Crimes in the Banking Sector: Normative and Legal Aspect

The historical way of the development of banking business and the state of its legislative provision, which had an impact on criminal behavior in this area, has been studied. It has been noticed that the responsible officials of banking institutions, due to their high level of education, skillfully used gaps or contradictions in the legislation for the useful purposes of illegal enrichment. They quickly adapt to amendments in normative and legal regulation and invent new schemes of criminal technology.

The key factors in the situation of committing crimes in the presented area are: search for opportunities for criminal enrichment by using existing powers; conspiracy of officials of commercial banks with representatives of supervisory agencies (curators from some units of the National Bank of Ukraine) in order to cover up criminal activity; development of a plan of financial fraud with representatives of commercial organizations in order to steal the entrusted funds and their further legalization. Typically, such criminal “associations” try to have long-term relationships under the guise of corrupt relations with supervisors and banking secrecy in order to systematically generate illicit proceeds. In case of the risk of detecting criminal schemes, the banking institution may be brought to bankruptcy, which is used as the method to hide traces of criminal activity.

Analysis of the impact of regulatory factor in the context of committing economic crimes in the banking sector is a perspective and relevant area of further research. In this regard, the development of the doctrine of forensic forecasting in conditions of instability of processes in the economy in its individual segments (lending, currency regulation), weak control over the conduct and accounting of banking transactions, etc. is of great importance.

Equally important is the development of cooperation between law enforcement agencies involved in the fight against crime in the banking sector, with the units of the National Bank, the State Fiscal Service and financial monitoring; the improvement of the methodology of conducting certain types of examinations, etc. Provisions for such cooperation are enshrined in law and are in force, but some need to be revised in the light of central government reforms.

Key words: normative and legal regulation of banking system; forensic provision; conditions and circumstances for committing crimes; economic crimes within banking sector.

Катерина Петрівна Силенок,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків),

лабораторія теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності (науковий співробітник);

 <https://orcid.org/0000-0001-9355-5010>,

e-mail: sulenokkateruna@gmail.com;

Олена Юрївна Грошева,

Харківський апеляційний суд (голова),

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (аспірантка), м. Харків;

 <https://orcid.org/0000-0003-1858-4502>,

e-mail: e.grosheva63@gmail.com

**ДО ПИТАННЯ ПРО КОМПЛЕКСНІ СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ
ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ КОНТАКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ**

Проаналізовано теоретичні напрацювання, присвячені методології комплексних судово-експертних досліджень. Придільено увагу аналізу стану правового й методичного забезпечення питань призначення та проведення комплексних експертиз. На прикладі комплексної судової експертизи встановлення факту і обставин контактної взаємодії об'єктів серед головних проблем доведено недостатність методичного забезпечення такого різновиду досліджень та обгрунтовано необхідність розроблення загальної й окремих методик.

Ключові слова: комплексні експертизи, методичне забезпечення, методика, реєстр методик проведення судових експертиз, законодавство, комплексна судова експертиза встановлення факту й обставин контактної взаємодії.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Застосування знань різних галузей науки, техніки, мистецтва й ремесла у судочинстві на сучасному етапі розвитку суспільних відносин є вже буденним. Оскільки поширення новітніх технологій полегшує процес вчинення злочину й урізноманітнює його види та способи, то і протидія злочинності має будуватися на останніх досягненнях науково-технічного прогресу. Стрімкий розвиток сучасного суспільства не омине сфери судочинства, а використання спеціальних знань для з'ясування істини в адміністративному, господарському, цивільному та кримінальному провадженні набуває дедалі більшого значення.

Особливо складними є завдання, вирішення яких потребує інтеграції спеціальних знань. Інтеграційні процеси в суспільстві впливають і на експертну діяльність. З огляду на складність і багатовекторність поставлених перед експертом завдань дедалі частіше виникає потреба у проведенні комплексних експертиз та експертних досліджень.

Проведення комплексних судово-експертних досліджень є складною формою інтеграції спеціальних знань із залученням відповідних фахівців. З одного боку, сучасні злочини є доволі складними за змістом і професійними й організованими за формою, з іншого, – євроінтеграційний напрям розвитку України спонукає до реформування органів кримінальної юстиції й адаптування законодавства України до норм міжнародного права. Усе це вимагає аналізування комплексної експертної діяльності щодо формулювання проблемних питань її проведення, які існують у сфері експертного забезпечення правосуддя [1].

Зокрема, пильної уваги потребує комплексна судова експертиза встановлення факту й обставин контактної взаємодії, проведення якої є необхідним під час розслідування дорожньо-транспортних пригод, убивств і зґвалтувань. Існує практична необхідність у застосуванні спеціальних знань під час розслідування згаданих злочинів, але відповідне методичне забезпечення застаріло або відсутнє взагалі.

Стан дослідження проблеми

У теорії криміналістики та судової експертизи ґрунтовно досліджено окремі аспекти комплексних експертиз: поняття і зміст комплексних експертиз, процесуальне значення висновків такої експертизи, спеціальні методи й методики, які при цьому слід застосовувати, оцінювання й використання здобутих у процесі доказування даних тощо [2, с. 90].

Вагомий внесок у розроблення теоретичних і практичних питань комплексних судових експертиз та експертних досліджень зробили такі вчені України й зарубіжжя: Т. В. Аверьянова, Л. Ю. Ароцкер, В. Ф. Берзін, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, З. О. Ковальчук, Ю. Г. Корухов, В. О. Коновалова, Н. П. Майліс, А. А. Макарян, Н. Т. Малаховська, З. С. Меленевська, О. М. Моїсеєв, М. С. Романов, О. Р. Россинська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Т. Е. Сухова, Н. М. Ткаченко, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, О. Р. Шляхов та ін. [3; 4; 5; 6].

Проте станом на сьогодні деякі питання, розглянуті цими науковцями, залишилися поза увагою законодавців, а слушні пропозиції вчених досі не знайшли реалізації у практичній діяльності. Відсутність законодавчого закріплення породжує складнощі в експертній практиці та потребує додаткового висвітлення й опрацювання.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз правового регулювання комплексних експертиз та їх методичного забезпечення, у зв'язку з чим заплановано виконати такі *завдання*: аналіз сучасного стану методичного забезпечення питань призначення та проведення комплексних експертиз, розроблення основних напрямків удосконалення методології комплексних судово-експертних досліджень контактної взаємодії об'єктів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що узагальнено теоретичні напрацювання, присвячені методології комплексних судово-експертних досліджень, підкреслено недостатність методичного забезпечення такого різновиду досліджень та обґрунтовано необхідність розроблення загальної й окремих методик.

Виклад основного матеріалу

Виявлення під час експертного дослідження у певних випадках наявності окремих ознак чи властивостей не може дати чіткої та категоричної відповіді на поставлене питання, тоді як дослідження всієї сукупності визначених станів, властивостей, обставин та механізму сідоутворення дає змогу повною мірою з'ясувати загальну картину події, що відбулася. Тут головним завданням є інтеграція спеціальних знань різних галузей науки або різних напрямів однієї галузі знань.

Питання чіткої організації проведення комплексних експертиз є тісно пов'язаним із проблемою законодавчого регламентування комплексної експертизи загалом. На законодавчому рівні їх проведення (загальні принципи) врегульовано окремими положеннями процесуального законодавства. Проте у різних галузях вітчизняного судочинства такі процесуальні норми відрізняються одна від одної [7, с. 146].

Важливість проведення комплексних експертиз не викликає сумнівів, утім, сьогодні їх статус у кримінальному процесі окремо не визначено, що можна вважати серйозною прогалиною в чинному кримінальному процесуальному законодавстві.

На необхідності передбачити у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) положення щодо комплексної експертизи багато науковців і практиків наголошувало ще на етапі розроблення та обговорення проекту КПК України. Наприклад, А. І. Лозовий та Е. Б. Сімакова-Єфремян пропонували доповнити КПК України нормою щодо комплексної експертизи, яка має проводитись у випадках, коли для вирішення питання потрібні спеціальні знання в різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо або в різних напрямках однієї галузі знань; комплексна експертиза може бути доручена як комісії експертів, так і одному експертові, який володіє знаннями в різних галузях, які необхідно застосувати для вирішення питання. Комісія експертів проводить дослідження, виходячи

з компетенції кожного з її членів, про що зазначається у висновку, і формулює загальний висновок [2, с. 92; 8, с. 190–191].

У відомчій Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями), подано основні положення про комплексну судову експертизу¹.

Звертаємо увагу на ту обставину, що неповнота, нечіткість або недостатність норм можуть спричинити виникнення певних проблем щодо визнання судової експертизи комплексною. Питання комплексності виникають, наприклад, у разі одночасного застосування різних методик дослідження з одного напрямку певної галузі знань.

Комплексні експертизи мають виконуватися на основі методик комплексних експертних досліджень, зареєстрованих у відповідному Реєстрі методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України². Станом на цей час там передбачено 24 офіційні методики проведення комплексних експертиз³. Оскільки тільки в розробленій у Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» загальній методиці призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконує комісія експертів, зазначено 48 різновидів комплексних досліджень, можна констатувати недостатнє методичне забезпечення цього напрямку [2, с. 96].

У наукових працях Е. Б. Сімакової-Єфремян окремо зауважено, що під час організації в експертних установах комплексних досліджень виникають проблеми, спричинені недоопрацюванням теоретичних засад, а через це – і певні прогалини у процесуальному законодавстві щодо нормативного врегулювання питань призначення та проведення комплексних експертиз. Авторка звертала увагу на недостатню методичну базу комплексних досліджень, згадуючи про дефіцит відповідних експертних методик [9, с. 187]. Зазначимо, що з підготовкою дисертаційної роботи на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук «Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень» (2017 р.) [3] теоретичні питання комплексних судово-експертних досліджень були реалізовані на достатньо високому науковому рівні, однак окремі методики й сьогодні не мають достатньої кількості, щоб забезпечувала вказані

---

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. Наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 19.12.2020).

² Реєстр методик проведення судових експертиз : сайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 19.12.2020).

³ Там само.

питання за різними об'єктами та обставинами контактування під час призначення та проведення судових експертиз.

Зараз важливого значення для судово-слідчої й судово-експертної практики набуває комплексна судова експертиза встановлення факту і обставин контактної взаємодії. Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ часто провідну роль відіграє встановлення факту перебування декількох об'єктів у взаємодії один з одним та з певною локалізованою ділянкою місцевості. Водночас не завжди можна достеменно з'ясувати індивідуальні ознаки об'єктів взаємодії, що вплинули один на одного. Саме тому дослідники пропонують для визначення факту контактування досліджувати сукупність виявлених родових і групових ознак та механізмів взаємодії за кожною контактною ділянкою та в разі їх збігу оцінювати виявлений контактано-взаємодіючий комплекс як достатній для формулювання категоричного висновку про факт і обставини контактної взаємодії. Прикладом цього може слугувати практика розслідування вбивств, згвалтувань тощо, коли визначення факту взаємодії одягу злочинця з одягом жертви, з ґрунтовою поверхнею місця події та її рослинним покривом має важливе доказове значення. Це стосується і розслідування дорожньо-транспортних пригод, крадіжок та інших небезпечних злочинів [4].

Як зазначає Е. Б. Сімакова-Єфремян, загальним об'єктом цієї категорії комплексних досліджень є контактано-взаємодіючий комплекс, що охоплює: сліди контактування предметів одягу, взуття, знаряддя, інструментів, зброї, транспортних засобів, тіла людини та/або тварини, трупа тощо між собою та/або з навколишнім середовищем; предмети й решту матеріальних утворень, на яких зафіксовано ці сліди і які ці сліди залишають (одяг, взуття, знаряддя, інструменти, транспортні засоби, зброя, ґрунт, елементи речової обстановки місця події тощо); виявлені та досліджені експертом латентні сліди й мікрочастки; похідні речових доказів (моделі, зліпки з поверхонь слідів і предметів, фотознімки й інші додатки до протоколів слідчих дій тощо); живі особи; труп або його частини; тварини; рослини; споруди; місце події; зразки для порівняльного дослідження, зокрема зібрані експертом зразки, порівняльні матеріали (еталони), наявні у банку даних судово-експертної установи; інші матеріали справи (висновки первинних експертиз, коли призначають додаткову або повторну експертизу) і матеріали, здобуті в процесі оперативно-розшукової діяльності (фото-, кінодокументи, відеозаписи) тощо [3, с. 416].

Попри те що дослідження контактної взаємодії охоплює такий широкий спектр об'єктів, у Реєстрі методик проведення судових експертиз зареєстровано лише чотири методики, пов'язані з цим напрямом: «Методика комплексного криміналістичного дослідження

контактно-взаємодіючих або розділених на частини об'єктів» (1977 р.), «Методика дослідження факту контактної взаємодії комплектів одягу між собою та іншими об'єктами» (1983 р.), «Комплексна методика ідентифікації та встановлення факту контактної взаємодії знаряддя злочину» (1987 р.) та «Встановлення механізму контактної взаємодії транспортних засобів» (1988 р., 1990 р.)¹. Отже, значна частина джерел доказів, які можуть вплинути на перебіг і результати кримінального провадження, залишається поза увагою слідчих та експертів.

У наукових колах точиться дискусія щодо основних аспектів визначення контактної взаємодії об'єктів. Наприклад, такі науковці, як В. Ф. Берзін, З. О. Ковальчук і З. С. Меленевська, не вважають проведення комплексної експертизи контактної взаємодії необхідним та наполягають на тому, що в разі взаємодії двох чи більше об'єктів вирішується декілька самостійних ідентифікаційних завдань, які необґрунтовано замінювати одним питанням визначення контактної взаємодії [10].

Існує й інша позиція вчених щодо розглядуваного питання. Спростовуючи наведену тезу, М. Я. Сегай і В. К. Стринжа підкреслюють, що все це було б логічним за умови, що слід відображує лише властивості «ділянки» об'єкта, яка перевіряється, і являє собою конгломерат відокремлених та ізольованих «ділянок». Зокрема, вони зазначають: за таких обмежень запропонована абстрактна логічна схема жорсткого закріплення «слід – ділянка об'єкта, що перевіряється» дійсно видається бездоганною, а обмеження, що забороняють підсумовувати інформацію від різних слідів для вирішення «нереальних» ідентифікаційного та неідентифікаційного завдань, – обґрунтованими. Однак у дійсності, по-перше, слід відображає не лише окрему властивість конкретної ділянки об'єкта, а й багато взаємопов'язаних властивостей об'єкта контактування, а також механізм слідоутворення. По-друге, сам шуканий об'єкт – це не сума властивостей ізольованих ділянок, що відобразилися в слідах, а цілісна, багатоякісна система різноманітних «інформаційних» полів, як власних, так і сприйнятих під час взаємодії з матеріальним середовищем. На конкретних прикладах М. Я. Сегай зі співавтором обґрунтовано доводять реальність вирішення експертних завдань за принципами оптимізації мети експертного пізнання [11, с. 58–61]. Крім того, й М. С. Романов звертав увагу на підвищення ефективності проведення комплексних експертиз у разі визначення факту контактної взаємодії, адже достатня сукупність родових ознак, що утворюють індивідуальний комплекс, дає змогу ідентифікувати об'єкти та встановити факт їх взаємодії [12; 13]. Ми підтримуємо цю концепцію, та для її розвитку разом з

---

¹ Там само.

іншими ученими зауважимо, що правильним є підхід Е. Б. Сімакової-Єфремян, за яким інтеграційним об'єктом, про який ідеться, є контактано-взаємодіючий комплекс (загальний об'єкт комплексної експертизи контактаної взаємодії) [3]. Як зазначено у дослідженнях згаданої авторки, в судово-експертній практиці траплялися випадки, коли намагання вирішити питання про взаємне контактування об'єктів виявлялося марним, оскільки надана на експертизу доказова інформація мала характер загальних малоінформативних ознак [14]. Водночас комплексне аналізування ознак, які доповнюють одна одну, в їх сукупності та в сукупності з установленням механізму слідоутворення дає змогу визначити ці ознаки більш точно і зробити висновок у категоричній формі.

Висновки

Спираючись на викладене, можна дійти висновку про існування й на сьогодні проблеми, пов'язаної з недостатнім методичним забезпеченням комплексних досліджень. У Реєстрі методик проведення судових експертиз на разі зареєстровано лише 24 методики комплексних експертиз, частину з яких розроблено ще в 70–80-х роках минулого століття. Глибоке, всебічне дослідження питання та розроблення загальної й окремих методик установлення факту контактаної взаємодії об'єктів (залежно від їх видів та механізму контактування) стане важливим інструментом для вирішення вказаного інтеграційного завдання судової експертизи.

Список бібліографічних посилань: 1. Гула Л. Теоретичні основи проведення комплексних судових експертиз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2018. Вип. 19. С. 125–129. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18323/21.pdf> (дата звернення: 19.12.2020). 2. Арешонков В. В. Проблеми призначення та проведення комплексних експертиз під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. *Юридична психологія.* 2015. № 1. С. 90–96. 3. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 503 с. 4. Романов М. С., Єфремян Е. Б. Об'єкт, предмет і метод криміналістичного дослідження контактано-слідової взаємодії об'єктів. *Вісник Академії правових наук України.* 1998. № 3 (14). С. 119–127. 5. Берзин В. Ф., Ковальчук З. А., Меленевская З. С. О сущности вопроса об установлении контакта (контактного взаимодействия) объектов. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1986. Вып. 33. С. 8–15. 6. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. Методологические проблемы. М., 1969. 216 с. 7. Гора І. В. Комплексна судова експертиза в аспекті дослідження міжгалузевого інституту судових експертиз в судочинстві України. *Вісник Академії адвокатури України.* 2014. Т. 11, № 3. С. 145–153. 8. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б.

Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проекті нового Кримінального процесуального кодексу України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 190–200. **9.** Сімакова-Єфремян Е. Б. Науково-методичні проблеми комплексних судово-експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 185–195. **10.** Берзин В. Ф., Ковальчук З. А., Меленевская З. С. Установление факта контактного взаимодействия объектов (критический анализ экспертного исследования). *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1991. Вып. 43. С. 42–50. **11.** Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии). Киев : Ин Юре, 1997. 174 с. **12.** Романов Н. С. О спорных вопросах решения идентификационных задач в комплексной судебной экспертизе. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1986. Вып. 33. С. 15–22. **13.** Романов М. С., Єфремян Е. Б. Загальнометодичні питання експертного дослідження контактної взаємодії об'єктів. *Криміналістика та судова експертиза*. 2000. Вип. 49. С. 26–32. **14.** Єфремян Е. Б. Судова експертиза контактної взаємодії об'єктів у світлі теорій відображення, інформації та криміналістичної ідентифікації. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4 (19). С. 164–172.

Надійшла до редколегії 22.12.2020

Sylenok K. P., Hrosheva O. Yu. Regarding the Issue on Multidisciplinary Forensic Examinations to Establish the Fact of Contact Interaction

The authors of the article analyze theoretical developments on the status of multidisciplinary forensic examinations. Attention is paid to the analysis of the state of legal and methodological support in the appointment and conduct of multidisciplinary forensic examinations. On the example of multidisciplinary forensic examination on the establishment of the fact and circumstances of objects contact interaction, the authors have demonstrated the insufficiency of methodological support in this area and have substantiated the need to develop common and individual methods.

Attention is drawn to availability of a practical need for widespread use of multidisciplinary forensic examinations within investigative and judicial practice. Opinions of scholars concerning the expediency and scientific substantiation of carrying out multidisciplinary forensic examinations for establishing the fact and circumstances of contact interaction are analyzed. The lack of a full legislative and methodological regulation in this area leads to difficulties in forensic expert practice and requires additional coverage and pressing.

Discussion in the scientific community as to the main aspects of determining the fact of contact interaction of objects has been going on for a long time. Some scholars strongly suggest that while interaction of two or more objects, several individual independent identification tasks are being resolved and the absence of at least one individualizing feature does not provide grounds for drawing a firm conclusion on the fact of contact interaction. We adhere to a

different opinion of scholars and believe that a trace reflects both a particular property of a specific contact area and many interconnected properties of all objects in contact, and most important: the mechanism of trace formation. In the course of establishment of sufficient, unique set of generic (group) features and features of the contact mechanism, the individual complex allowing us to establish the fact of contact interaction of objects is formed.

Key words: multidisciplinary forensic examinations, methodological support, methods, Register of forensic examination methods, legislation, multidisciplinary forensic examination to establish the fact and circumstances of contact interaction.

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ

Брусакова О. В. Адміністративно-правові засади державного регулювання в галузі авіаційного транспорту в Україні : монографія / О. В. Брусакова ; [Харків. нац. ун-т внутр. справ]. – Харків : Панов А. М., 2020. – 587 с. – ISBN 978-617-7947-25-6

У монографії досліджено сутність та особливості адміністративно-правових засад державного регулювання в галузі авіаційного транспорту в Україні, а також шляхи їх удосконалення. Проаналізовано методологічні засади державного регулювання, надано загальну характеристику галузі авіаційного транспорту як об'єкту державного регулювання. Окрему увагу приділено аналізу сутності та структури адміністративно-правового механізму державного регулювання в галузі авіаційного транспорту, розкрито особливості напрямків та адміністративно-правових засобів державного регулювання в галузі авіаційного транспорту. Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання в галузі авіаційного транспорту.

Видання буде корисне викладачам, ад'юнктам, аспірантам, докторантам закладів вищої освіти юридичного профілю, працівникам органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також усім, хто цікавиться проблемами функціонування та розвитку авіаційної галузі.

Крижановський М. В. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія / М. В. Крижановський, А. М. Ященко ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. – Харків : Право, 2020. – 261 с. – ISBN 978-966-998-027-4

Монографія присвячена комплексному аналізу сутності та форм заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Окремо звертається увага на аспекти застосування і виконання заходів кримінального впливу.

Видання розраховано на курсантів, ад'юнктів, викладачів навчальних закладів юридичного профілю, науковців, а також на працівників суду, прокуратури, адвокатури, Національної поліції України та всіх, хто цікавиться проблемами заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Моргунов О. А. Публічне адміністрування у сфері фізичної культури і спорту в Україні : монографія / О. А. Моргунов ; за заг. ред. О. М. Музичука. – Харків : Панов А. М., 2019. – 399 с. – ISBN 978-617-7859-80-1

У монографії висвітлено сутність та особливості публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту в Україні. Визначено поняття та ознаки публічного адміністрування, розкрито особливості фізичної культури та спорту як об'єкту публічного адміністрування, надано характеристику правового регулювання публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту, узагальнено особливості світових моделей публічного адміністрування, представлено характеристику співробітництва суб'єктів публічного адміністрування у сфері фізичної культури та спорту та інші питання.

Монографія розрахована на науковців, суб'єктів нормотворчого процесу, викладачів, аспірантів, докторантів і студентів закладів вищої освіти, а також тих, хто цікавиться проблемою публічного адміністрування у сфері фізичної культури та спорту в Україні.

Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / Д. В. Швець, О. М. Бандурка, О. І. Федоренко та ін. ; за заг. ред. Д. В. Швеця ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2020. – 283 с. – ISBN 978-966-610-175-7

У навчальному посібнику висвітлено матеріал, що відображає сучасний стан питань щодо психолого-педагогічних та правових аспектів захисту прав дітей, особливостей реагування і профілактики злочинів проти дитинства та злочинів неповнолітніх.

Для курсантів і студентів, психологів та науково-педагогічного складу закладів вищої освіти МВС України, практичних психологів, працівників підрозділів ювенальної превенції, патрульної поліції, дільничних офіцерів поліції та всіх, хто цікавиться діяльністю поліції із захисту прав дітей.

Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи України : підручник / С. М. Гусаров, О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк та ін. ; за заг. ред. С. М. Гусарова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2020. – 507 с. – ISBN 978-966-610-072-9

У підручнику в систематизованому вигляді розкриваються поняття та зміст судової, правоохоронної, контрольно-наглядової і правозахисної діяльності, види, завдання та функції судових, правоохоронних, контрольно-наглядових і правозахисних органів, їх

компетенція, підпорядкованість та особливості взаємодії, правовий статус посадових осіб цих органів.

Для курсантів, студентів, слухачів, викладачів, ад'юнктів, аспірантів закладів вищої освіти юридичного профілю, наукових та практичних працівників.

Чумак В. В. Адміністративно-правові засади діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України: порівняльний аналіз : монографія / В. В. Чумак. – Харків : Константа, 2019. – 489 с. – ISBN 978-966-342-418-7

Монографію присвячено комплексному дослідженню актуальних теоретико-методологічних, нормативно-правових, організаційних і практичних питань адміністративно-правових засад діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України.

Визначено основні поняття та ознаки базових категорій, висвітлено принципи, форми і методи діяльності поліції в сучасних державах. На основі аналізу зарубіжного досвіду адміністративно-правових засад діяльності поліції Грузії та країн Балтії сформульовано положення, висновки, практичні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення адміністративно-правових засад організації і діяльності поліції України.

Монографія призначена для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів, працівників правоохоронних органів, представників громадськості і широкого кола читачів, які цікавляться актуальними питаннями адміністративного права і правоохоронних органів.

Южно О. О. Використання сучасних інформаційних технологій працівниками поліції при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. / О. О. Южно, О. О. Загуменний ; [Харків. нац. ун-т внутр. справ]. – Харків : Колегіум, 2020. – 116 с. – (Серія «Бібліотека слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу»). – ISBN 978-617-7687-15-2

Навчальний посібник підготовлено з актуальних питань протидії кіберзлочинам працівниками поліції при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів і наявних можливостей використання мережі Інтернет щодо виявлення таких видів злочинів з використанням пошукових сервісів, пошукових операторів у пошукових сервісах, протоколу передачі даних – File Transfer Protocol (FTP), спеціальних мереж, ідентифікатора мережевого рівня (по IP адресі), а також методиці фіксації слідів злочинного спрямування у цій сфері.

Посібник розраховано на курсантів, студентів, слухачів, ад'юнктів, аспірантів, викладачів, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться розглянутими питаннями.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!

У період з 29 вересня 2020 р. по 31 грудня 2020 р. курсанти і студенти Харківського національного університету внутрішніх справ взяли участь у таких заходах:

13.10.2020 – круглому столі **«Військово-патріотичне виховання молоді: досвід та перспективи»;**

29.10.2020 – науково-практичному семінарі **«Особливості організації кінологічної діяльності правоохоронних органів в Україні»;**

31.10.2020 – науковому семінарі **«Академічна доброчесність як чинник якості освіти»;**

20.11.2020 – XIV Міжнародній науково-методичній конференції **«Актуальні проблеми розвитку службово-прикладних, традиційних та східних єдиноборств»**, присвяченій пам'яті доктора педагогічних наук, професора Бізіна Віктора Петровича;

20.11.2020 – Міжнародній науково-практичній онлайн-конференції **«Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)»;**

26.11.2020 – Всеукраїнській науково-практичній конференції **«Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи»;**

27.11.2020 – науково-практичній конференції **«Стан та перспективи боротьби з корупцією України»;**

27.11.2020 – IX Міжнародній науково-практичній конференції **«Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави»;**

09.12.2020 – круглому столі **«Застосування інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів»;**

16.12.2020 – науково-практичній конференції з міжнародною участю студентів, аспірантів, молодих вчених **«Актуальні напрями практичної психології та психотерапії»;**

17.12.2020 – круглому столі **«Кримінальні проступки: провізорні результати запровадження».**

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.014 відбувся захист дисертаційного дослідження:

02.10.2020 – МОЛДОВАНОВА Дениса Володимировича **«Фінансово-правове забезпечення державної політики у сфері альтернативної енергетики»** на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) доктора філософії (далі – д-ра філософії) за спеціальністю (далі – за спец.) 081 «Право».

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.017 відбувся захист дисертаційного дослідження:

02.10.2020 – БУЛАТІНА Дмитра Олексійовича «**Адміністративно-правові засади здійснення превентивної діяльності поліцією: порівняння досвіду України та країн ЄС**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 «Право».

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.016 відбувся захист дисертаційного дослідження:

06.10.2020 – НЕГОДИ Олени Анатоліївни «**Захист майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб: цивільно-правовий аспект**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 «Право».

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.005 відбувся захист дисертаційного дослідження:

16.10.2020 – ВАСИЛЬСВОЇ Дарії Олександрівни «**Кримінологічна характеристика злочинів у сфері грального бізнесу**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 «Право».

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.020 відбувся захист дисертаційного дослідження:

23.10.2020 – КОЗАРА Анатолія Володимировича «**Кримінологічна характеристика та запобігання Національною поліцією України посіву або вирощуванню снотворного маку чи конопель**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 «Право».

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

27.10.2020 – ОПОЛЬСЬКОЇ Наталі Михайлівни «**Право на свободу творчості: теоретико-правові засади**» на здоб. наук. ступ. доктора юридичних (далі – д-ра юрид.) наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;

27.10.2020 – ЛЯХ Інни Олександрівни «**Проблеми теорії і практики запровадження інституту медіації у трудовому праві**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;

27.10.2020 – ТАВАРТКІЛАДЗЕ Олександра Мезеновича «**Одеська судова палата в державному механізмі Російської імперії (1868–1917 рр.): історико-правове дослідження**» на здоб. наук. ступ. кандидата юридичних (далі – канд. юрид.) наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;

27.10.2020 – ГОРБАНЬ Тетяни Саввіної «**Правове регулювання стимулювання праці працівників Державної податкової служби**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

30.10.2020 – ЄДНАКА В'ячеслава Михайловича «**Органи прокуратури в системі правоохоронних органів України**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

30.10.2020 – ДЕГТЯРЬОВОЇ Світлани Володимирівни «**Державне регулювання в агропромисловій сфері: проблеми теорії та практики**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

30.10.2020 – НЕСТЕРЕНКА Олександра Володимировича «**Адміністративно-правові засади забезпечення національної безпеки і оборони збройними силами України**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

30.10.2020 – ПОТОПАЛЬСЬКОГО Станіслава Віталійовича «**Адміністративно-правове забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право.

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.019 відбувся захист дисертаційного дослідження:

30.10.2020 – ДАВИДЕНКА Андрія Олександровича «**Правове регулювання охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці: порівняльно-правовий аспект**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 «Право».

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.021 відбувся захист дисертаційного дослідження:

04.11.2020 – КРАСНИК Катерини Сергіївни «**Форми здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 «Право».

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 відбувся захист дисертаційного дослідження:

07.11.2020 – ТОПЧІЯ Віталія Васильовича «**Теорія та практика запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності в Україні**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.018 відбувся захист дисертаційного дослідження:

20.11.2020 – КУШНИР Наталії Василівни **«Теоретичні засади реалізації гендерної рівності у трудовому праві України»** на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 «Право».

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

09.12.2020 – БАБІЧ-КАСЬЯНЕНКО Крістини Вікторівни **«Правове регулювання соціально-трудова прав осіб з інвалідністю»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення;

10.12.2020 – ТАНГИЯН Ольги Олександрівни **«Юридичні гарантії працівників при припиненні трудового договору»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення;

10.12.2020 – ПОДОЛЯН Юлії Олександрівни **«Правове регулювання банківської діяльності на українських землях у складі Російської імперії: історико-правове дослідження»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.04 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

18.12.2020 – ОСТАПОВИЧА Володимира Петровича **«Правові та психологічні основи менеджменту персоналу Національної поліції України»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 19.00.06 – юридична психологія;

18.12.2020 – ПРИЙМАЧЕНКО Олесі Миколаївни **«Особливості емоційного інтелекту неповнолітніх засуджених чоловічої статі»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 19.00.06 – юридична психологія.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

23.12.2020 – ШЕВЦОВОЇ Катерини Володимирівни **«Процесуальні повноваження прокурора щодо реалізації загальних положень досудового розслідування»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

23.12.2020 – БРУСАКОВОЇ Оксани Валеріївни **«Адміністративно-правові засади державного регулювання в галузі авіаційного транспорту в Україні»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

24.12.2020 – ГЛУХОВЕРІ Віталія Андрійовича «**Теорія і практика адміністративно-правового забезпечення реформ в системі МВС України**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право.

У спеціалізованій вченій раді СРД 64.700.07 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

28.12.2020 – ЛІТУНА Олега Олеговича «**Оперативно-розшукове забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

28.12.2020 – ПОШТАКА Василя Васильовича «**Оперативно-розшукова протидія розбоям, поєднаним із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

28.12.2020 – КАПУСТНИКА Володимира Валерійовича «**Концептуальні засади проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

29.12.2020 – ДРАКИ Євгенія Петровича «**Проведення підрозділами кримінальної поліції внутрішньо камерної розробки осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі “вора в законі”**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

29.12.2020 – ЯРЧУКА Андрія Миколайовича «**Використання негласних позаштатних працівників підрозділами кримінальної поліції**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

29.12.2020 – ГНАТЮКА Вячеслава Володимировича «**Використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

НАШІ АВТОРИ

- Балац Р. М.** ➤ Харківський національний університет внутрішніх справ (далі – ХНУВС) (ад'юнкт)
- Бахаєва А. С.** ➤ ХНУВС, кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування (викладач), канд. юрид. наук
- Бернацький О. В.** ➤ ТзОВ «Юридична фірма «Адвокат і Закон» (директор), м. Рівне;
- Білик Т. В.** ➤ ХНУВС (ад'юнкт)
- Бригадир І. В.** ➤ ХНУВС, кафедра трудового та господарського права (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Бурлака Я. А.** ➤ ХНУВС (аспірант)
- Віткова В. С.** ➤ Національний університет «Одеська юридична академія», кафедра конституційного права (доцент), канд. юрид. наук
- Глобенко Г. І.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства (професор), канд. юрид. наук, доц.
- Голуб М. В.** ➤ ХНУВС, кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики (доцент), канд. юрид. наук
- Горобець Н. С.** ➤ Сумський державний університет, кафедра адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки (викладач), д-р філос. з галузі право
- Грабова Я. О.** ➤ Одеський окружний адміністративний суд (головний спеціаліст-юрисконсульт), канд. юрид. наук
- Грошева О. Ю.** ➤ Харківський апеляційний суд (голова), Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (аспірантка), м. Харків
- Ємець О. М.** ➤ Національна академія внутрішніх справ (м. Київ), кафедра оперативно-розшукової діяльності, д-р юрид. наук, доц.
- Книш З. І.** ➤ Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль), кафедра цивільного права і процесу (здобувач)
- Коваленко К. В.** ➤ ХНУВС, кафедра трудового та господарського права, канд. юрид. наук, доц.

- Корнієнко В. В.** ➤ ХНУВС, кафедра криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки (доцент), канд. юрид. наук
- Кучко А. В.** ➤ ХНУВС (аспірант)
- Пабат О. В.** ➤ ХНУВС, кафедра адміністративного права і процесу (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Панова І. В.** ➤ ХНУВС, кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики (завідувач), канд. юрид. наук, доц.
- Підкопай Д. С.** ➤ ХНУВС, кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики (старший викладач), канд. юрид. наук
- Подзіров А. О.** ➤ Луцький міськрайонний суд Волинської області (суддя)
- Почанська О. С.** ➤ ХНУВС, кафедра правового забезпечення господарської діяльності (доцент), д-р юрид. наук
- Садиков М. А.** ➤ ХНУВС, д-р екон. наук, проф.
- Садовенко А. І.** ➤ другий оперативний відділ управління ОРД ГУ ДФС у Запорізькій області (начальник)
- Сапейко Л. В.** ➤ ХНУВС, кафедра цивільного права та процесу, канд. юрид. наук, доц.
- Силенок К. П.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків), лабораторія теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності (науковий співробітник)
- Скляр О. С.** ➤ ХНУВС, кафедра тактичної спеціальної і фізичної підготовки
- Старинський М. В.** ➤ Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, кафедра адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки (професор), д-р юрид. наук, доц.
- Тарасенко В. С.** ➤ ХНУВС (аспірантка)
- Теремецький В. І.** ➤ Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль), кафедра цивільного права і процесу (професор), д-р юрид. наук, доц.
- Токарева К. С.** ➤ Національний авіаційний університет (м. Київ), кафедра конституційного і адміністративного права (доцент), канд. юрид. наук

- Чумак В. В.** ➤ ХНУВС, відділ організації наукової роботи (т.в.о. начальника відділу), д-ор юрид. наук, доц.
- Шевченко О. В.** ➤ Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (аспірант)
- Шевченко Т. В.** ➤ ХНУВС, кафедра тактичної спеціальної і фізичної підготовки, канд. юрид. наук

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПЕРІОДИЧНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Крім збірника наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», Університет є засновником і видавцем ще трьох періодичних наукових видань – збірника наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**», наукового журналу «**Право і безпека**» та електронного видання «**Форум права**».

Вісник Кримінологічної асоціації України

Збірник наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**» видається з 2012 року. За період існування було видано 20 номерів збірника, в яких опубліковано близько 550 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів з питань, що стосуються діяльності Кримінологічної асоціації України. У 2016 році збірник став переможцем конкурсу на краще видання в системі МВС України.

Програмні цілі: розвиток теоретичної складової наук кримінально-правового циклу, здійснення наукового передбачення тенденцій розвитку науки і практики боротьби зі злочинністю, наукове забезпечення діяльності Національної поліції, сприяння реалізації правоохоронними органами державної політики у сфері протидії злочинності, співробітництво з міжнародними кримінологічними організаціями, аналіз та поширення кращих зразків та досвіду їх роботи.

Категорії читачів: науковці, юристи, курсанти, слухачі та студенти навчальних закладів МВС України, юридичних закладів вищої освіти, працівники правоохоронних органів.

Із 2018 року **періодичність** випуску видання становить 2 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <https://visnikkau.webnode.com.ua>.

Право і безпека

Науковий журнал «Право і безпека» видається з 2002 року. За період існування було видано 72 номери журналу, в яких опубліковано близько 3300 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів наукового спрямування з питань, що стосуються тематики видання. Журнал неодноразово ставав призером конкурсів на краще видання в системі МВС України.

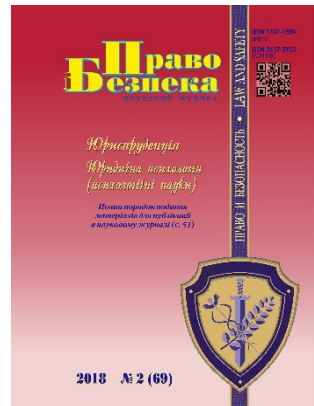
Програмні цілі: поширення результатів наукових досліджень теоретичних і практичних проблем права і безпеки, наукове забезпечення законотворчого процесу та практичної діяльності правоохоронних органів України, сприяння реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод громадян та протидії злочинності тощо.

Категорії читачів: усе населення.

Періодичність випуску видання: 4 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://pb.univd.edu.ua>.

Форум права

Електронне видання «Форум права» видається з 2005 року. За період існування було видано 55 номерів збірника, в яких опубліковано близько 4100 наукових статей.

Призначення журналу: досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в сучасних знаннях у галузі права.

Категорії читачів: науковці-юристи, працівники правоохоронних органів.

Нинішня **періодичність** випуску видання становить 5 разів на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://forumprava.pp.ua>.

Редагування С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,
Г. Я. Ступницької, Т. Д. Мельник
Внесення правок С. С. Тарасової, Ю. І. Гекової, К. О. Сологуб
Комп'ютерне верстання А. О. Зозулі
Переклад анотацій Л. О. Осятинської
Дизайн обкладинки І. Є. Єсіної

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 23375-13215 ПР від 27.12.2018.

Підп. до друку 23.12.2020. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 19,13. Тираж 50 прим. Зам. № 2020-32.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.